Revista 2

de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare

Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies

2020

Institutul
de Cercetări
Bioarheologice
și Etnoculturale

Rezervația Cultural-Naturală
ORHEIUL
VECHI

Revista

de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare

Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies

2
2020

Acest proiect este finanțat
de Uniunea Europeană

Această publicație a fost tipărită cu sprijinul financiar al Uniunii Europene, acordat prin intermediul Programului UE „Măsuri de Promovare a Încrederii", implementat de PNUD. Opiniile exprimate aici nu reprezintă în niciun caz poziția oficială a Uniunii Europene sau a PNUD.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Colegiul editorial:
Dr. hab. Valentin DERGACIOV, editor onorific (Republica Moldova)
Prof. Paul PETTITT, editor onorific (Marea Britanie)
Dr. Angela SIMALCSIK, editor responsabil (România, Republica Moldova)
Dr. Alin FRÎNCULEASA (România)
Dr. Denis TOPAL (Republica Moldova)
Dr. Cristian Eduard ȘTEFAN (România)
Dr. Adela KOVÁCS (România)
Dr. doc. Oksana HRYTSYUTA (Ucraina)
Dr. Dmitriy KIRICENKO (Azerbaidjan)

Colegiul de redacție:
Dr. Angela SIMALCSIK, redactor responsabil (România, Republica Moldova)
Ion CIOBANU, secretar de redacție (Republica Moldova)
Dr. Alin FRÎNCULEASA (România)
Prof. Paul PETTITT (Marea Britanie)
Dr. Denis TOPAL (Republica Moldova)
Dr. Dorina ONICĂ (Republica Moldova)
Dr. Cristian Eduard ȘTEFAN (România)
Dr. Adela KOVÁCS (România)
Dr. Ștefan VASILE (România)
Dr. Gabriel VASILE (România)
Daniel GARVĂN (România)
Dr. Bogdan HAIDUC (România)
Dr. Andrei COROBCEAN (Republica Moldova)
Dr. Dmitriy KIRICENKO (Azerbaidjan)
Dr. Vasile DIACONU (România)
Dr. Roxana MUNTEANU (România)
Dr. Mariana COCIERU (Republica Moldova)
Dr. doc. Oksana HRYTSYUTA (Ucraina)
Dr. Valentin DUMITRAȘCU (România)
Dr. Vlad VORNIC (Republica Moldova)
Dr. Raluca KOGĂLNICEANU (România)

Alexandru KOVÁCS, traducător, corector
(limba engleză, limba franceză, limba germană) (România)
Denis TOPAL, concept copertă
Mihail BĂȚ, machetare

Colegiul de redacție nu răspunde de opiniile exprimate de autori.
The Editorial Board is not reponsible for the opinions expressed by authors.

Toate lucrările publicate în Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) sunt recenzate de specialiști în domeniu (peer-reviewed journal).

Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) este publicația anuală a Institutului de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE) din Chișinău.

Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare (RAASI) este indexată începând cu anul 2020 în baza de date internațională Central and Eastern European Online Library CEEOL.

CC BY NC SA

Editare și tipar: Bons
ISSN 2587-3768
E-ISSN 2587-3776
Chișinău 2020

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE) a fost fondat în anul 2017, în conformitate cu Decizia nr. 347 din 13 decembrie 2017 a Ministerului Justiției al Republicii Moldova. Prioritățile ICBE fac joncțiune cu direcțiile prioritare de dezvoltare ale cercetării științifice și ale statului. ICBE a fost fondat de cercetători cu experiență profesională teoretică și aplicativă. Activitatea membrilor ICBE este orientată spre cercetările științifice fundamentale, care să aibă finalitate aplicativă, prin generarea de soluții pentru rezolvarea problemelor de patrimoniu arheologic și etnografic al Republicii Moldova, pentru o mai bună monitorizare și gestionare a acestuia. Membrii fondatori ai Institutului de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale sunt:

Andrei COROBCEAN – arheolog, director
Angela SIMALCSIK – antropolog, director adjunct
Dorina ONICĂ – etnolog, secretar științific
Ion CIOBANU – arheolog, membru în consiliul de administrare
Natalia GRĂDINARU – etnolog, membru în consiliul de administrare
Sergiu POPOVICI – arheolog, membru în consiliul de administrare
Robert Daniel SIMALCSIK – antropolog, membru în consiliul de administrare
Ion URSU – arheolog, membru în consiliul de administrare

Din componența ICBE fac parte specialiști arheologi, antropologi, istorici, etnologi, folcloriști, geologi, paleontologi, arheozoologi, traseologi, sociologi, lingviști, agronomi, autori ai numeroase studii de specialitate publicate în țară și peste hotare, membri ai consiliilor științifice și colegiilor de redacție ale diverselor instituții și ale revistelor de specialitate, cu experiență în cercetări de teren, activitate didactică, colaborare în proiecte de cercetare instituționale și de utilitate publică. Echipa a fost aleasă pentru a se potrivi specificului ICBE, având caracter interdisciplinar, vizibil în modul în care a fost gândită contribuția fiecăruia la implementarea strategiilor de lucru ale instituției și îndeplinirea obiectivelor propuse. Membrii ICBE au colaborat și anterior în bune condiții, ceea ce garantează o echipă compatibilă.

Ion CIOBANU, arheolog
Angela SIMALCSIK, antropolog
Andrei COROBCEAN, arheolog
Adela KOVACS, arheolog
Alex NICOLAESCU, arheolog
Oksana HRYTSIUTA, istoric, traseolog
Mariana COCIERU, etnolog, folclorist
Ștefan VASILE, paleontolog
Pavel POPA, coregraf
Vasile DIACONU, arheolog
Dorina ONICĂ, etnolog
Valentin DUMITRAȘCU, arheozoolog
Vlad VORNIC, arheolog
Gabriel VASILE, antropolog
Raluca KOGĂLNICEANU, arheolog
Bogdan HAIDUC, inginer geolog
Cristian Eduard ȘTEFAN, arheolog
Robert Daniel SIMALCSIK, antropolog
Natalia GRĂDINARU, etnolog
Theodor OBADĂ, paleontolog
Sergiu POPOVICI, arheolog
Cătălin George FEDOR, sociolog
Serghei AGULNICOV, arheolog
Codrin Dinu VASILIU, sociolog
Ion URSU, arheolog
Ioan Sebastian BRUMĂ, agronom
George BODI, arheolog
Lucian TANASĂ, agronom

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Cuprins

STUDII ȘI MATERIALE

Cătălin-George Fedor
Why Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies?
De ce Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare? 7

Ihor V. Pistruil, Oksana A. Hrytsiuta
Bison rib artefacts from the Upper Paleolithic settlement of Anetovka 2 (Ukraine)
Artefactele din coaste de bizon din stațiunea paleolitică superioară Anetovka 2 11

Cristian Eduard Ştefan
Despre un tip de figurină antropomorfă din aria culturii Vinča
About an anthropomorphic figurine type from Vinča culture 19

Adela Kovács
Miniature with anthropomorphic features. Observations on a vessel discovered at Cerviceşti Deal-*La Morişcă* (Mihai Eminescu commune, Botoşani County)
*Miniatural cu caracteristici antropomorfe. Considerații asupra unui vas descoperit la Cerviceşti Deal-*La Morișcă *(comuna Mihai Eminescu, județul Botoșani)* 31

Alin Frînculeasa
Endangered monuments: in rescue of the mutilated and anonymous burial mounds of the steppe
Monumente în pericol: salvarea movilelor funerare mutilate și anonime din stepă 41

Dmitriy Al. Kirichenko
The sword-rapier of The Middle Bronze Age from Zayamchay (Azerbaijan)
Sabia-rapieră din perioada mijlocie a epocii bronzului descoperită la Zayamchay (Azerbaidjan) 81

Vasile Diaconu, Casandra Brașoveanu
A bronze dagger from the Moldavian Subcarpathians
Un pumnal de bronz din Subcarpații Moldovei 93

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Ozana-Maria Petraru, Luminița Bejenaru, Vasilica-Monica Groza, Mariana Popovici
Dimensional variability of the human second molar (M2) in Bronze Age populations from North-East Romania
Variabilitatea dimensională a celui de al doilea molar (M2) uman în populații de epoca bronzului din nord-estul României 101

József Puskás
Așezarea culturii Noua de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* (județul Covasna)
*The settlement of the Noua culture from Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő *(Covasna County)* 111

Imola Kelemen
Animalele „cenușarelor" culturii Noua din perioada târzie a epocii bronzului de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* (județul Covasna). Analiză arheozoologică
*Animals at the Late Bronze Age Noua culture "ashmounds" from Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő *(Covasna County). Archaeozoological analysis* 151

Виталий С. Синика, Сергей Д. Лысенко, Сергей Н. Разумов, Николай П. Тельнов
Скифская гробница с мечом типа Солоха на Нижнем Днестре
Scythian tomb with the sword of the Solokha type in the Lower Dniester region 165

George-Dan Hânceanu
Vasele miniaturale din aşezarea dacilor liberi de la Roşiori (jud. Neamț)
The miniatural vessels from the settlement of the free Dacians from Roșiori (Neamț County) 203

Gabriel Vasile
Situl arheologic Brăila *Cartier Brăilița*, campania 2018. Analiza antropologică a resturilor scheletice de incinerație
Brăila Cartier Brăilița*, archaeological site, 2018 campaign. Anthropological analysis of cremated skeletal remains* 217

Robert Daniel Simalcsik
Analiza antropologică a osemintelor din groapa comună de la Horleşti, județul Iaşi (România)
Anthropological analysis of the Horlești mass grave bones, Iași County (Romania) 255

Lucian Munteanu, Ştefan Honcu, Dan Aparaschivei
Descoperiri monetare din necropola bisericii „Talpalari" din Iaşi
Coins found in the necropolis of the „Talpalari" Church in Iași 273

Angela Simalcsik
The health status of subadults exhumed from the cemetery of the wooden church in Călugăreni (Giurgiu, Romania)
Starea de sănătate a subadulților deshumați din cimitirul aferent „Bisericii de lemn" din Călugăreni (Giurgiu, România) 287

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Vasilica-Monica Groza, Mariana Popovici, Luminița Bejenaru, Ozana-Maria Petraru
Preliminary study of human skeleton with syphilis discovered in the postmedieval city of Iaşi (Romania)
Studiul preliminar al unui schelet uman cu sifilis descoperit în orașul postmedieval Iași (România) 319

Cătălin-George Fedor
Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României (partea a doua)
A social anthropology study of a community located at the confluence of two Romanian historical regions (second part) 329

Mariana Cocieru
Interferența creației tradiționale cu literatura scrisă din Basarabia
The interference of traditional creation with written literature from Bessarabia 339

RECENZII ŞI PREZENTĂRI DE CARTE

Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Sorin Ignătescu, Luminița Bejenaru, Simina Margareta Stanc
Comunitățile cucuteniene din zona Târgului Frumos. Cercetări interdisciplinare în siturile de la Costeşti şi Giurgeşti
Adela Kovács 346

Евгений Сава, Сергей Агульников, Игорь Манзура // Eugen Sava, Serghei Agulnicov, Igor Manzura
Исследования курганов в Буджакской степи (1980-1985 гг.) // Cercetarea tumulilor din stepa Bugeacului (1980-1985)
Angela Simalcsik 356

Жорес Алферов // Jores Alfiorova
Власть без мозгов. Отделение науки от государства // Puterea fără creier/fără minte. Separarea ştiinței de stat
Anatol Petrencu 366

Lista autorilor / List of authors 372

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Why archaeology, anthropology and interdisciplinary studies?

De ce arheologie, antropologie şi studii interdisciplinare?

Cătălin-George Fedor[1]

The question is perfectly legitimate, since once we begin the thorough study of a current or ancient community, it does not matter which, we will call on all the techniques that each discipline can provide and that can help to understand people's lives, now or in the past.

Different points of view, different procedures and, especially, concrete problems, which may be of particular interest to one discipline or another, may accompany these techniques. Let us not forget the traditions of various schools that may interact on this occasion, the different conceptual apparatuses developed to solve some particular aspects of people's lives. Some researchers may become interested in contemporary cultural phenomena or in the analysis of ancient material culture, while others may choose to look into current environmental phenomena or environmental data left behind

Întrebarea este legitimă deoarece, o dată ce începem studiul meticulos al unei comunități actuale sau vechi, nu are importanţă de care, vom face apel la toate tehnicile pe care fiecare disciplină poate să le pună la dispoziție și care pot ajuta la înțelegerea vieții oamenilor, de acum sau din trecut.

Împreună cu aceste tehnici pot veni și puncte de vedere diferite, procedee diverse şi, mai cu seamă, probleme concrete care pot interesa în mod special o disciplină sau alta. Să nu uităm de tradițiile diferitelor școli care pot interacționa cu acest prilej, de aparatele conceptuale diferite puse la punct pentru a rezolva unele aspecte particulare ale vieții oamenilor. Unii cercetători se pot interesa de fenomenele culturale contemporane sau de analiza culturii materiale din vechime, alții de fenomenele ecologice actuale sau de datele de mediu lăsate în urmă de activitățile

[1] "Olga Necrasov" Center for Anthropological Research, Romanian Academy Iaşi Branch, Romania; cgfedor@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

by past human activities, economic life, linguistic aspects, etc., as the enumeration can go on indefinitely.

Before attempting a synthesis of all these particular aspects of human life, we acknowledge that there is an essential correlation between them and that it is advisable to divide the life of human communities, as it is today or as it used to be in the past, in particular sections. Each specialist will contribute to this knowledge, from their point of view.

The next step is to summarize and compare the results obtained, to submit them to joint debates designed, why not, to achieve a possible synthesis.

After all, the object of research of specialists in the disciplines promoted by the Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies is a joint object and refers to people, who are biological beings endowed with mental and physical qualities, who inhabit a certain area, which they use in a technological way or another, depending on their social organization. It is not important whether we refer to a current or past human group. What matters is the phenomena (be they biological, physical, technological or social) that occur or have occurred in that group.

Interdisciplinary study requires the involvement of particular social, historical and biological disciplines, on the one hand, for a study *per se* of the constituent elements of human life beyond the rigid limits of these disciplines, and, on the other hand, for a study of the

umane din trecut, de viața economică, de aspecte lingvistice și, tot așa, enumerarea poate continua la infinit.

Înainte de a încerca o sinteză a tuturor acestor aspecte particulare ale vieții oamenilor, înțelegem că există o corelație esențială între ele și că e bine să decupăm viața comunităților umane, așa cum este ea astăzi sau cum încercăm să o descifrăm pe cea din trecut, în sectoare particulare. Fiecare specialist își va aduce, din punctul lui de vedere, contribuția la cunoaștere.

Pasul următor este de a sumariza și juxtapune rezultatele obținute, de a le supune la o dezbatere comună încercând, de ce nu, să facem o posibilă sinteză.

În fond, obiectul cercetării specialiștilor aparținând disciplinelor promovate de Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare este comun și se referă la oameni, ființe biologice dotate cu calități mentale și fizice, care locuiesc un anume spațiu pe care îl exploatează într-o manieră tehnologică sau alta datorită modului în care sunt organizați social. Nu contează despre ce grup uman anume vorbim, unul actual sau unul din trecut, ci despre fenomenele (în același timp biologice, fizice, tehnologice și sociale) care se desfășoară sau s-au desfășurat în acel grup.

Studiul interdisciplinar obligă implicarea disciplinelor sociale, istorice și biologice particulare, pe de o parte pentru un studiu în sine al elementelor constitutive ale vieții umane depășind

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

positional value of structural elements, once known. Any synthesis requires the widening of the restricted frameworks of particular disciplines, creating mixed disciplines that no longer correspond to the classical scheme of classification of sciences.

Anthropologists, archaeologists and promoters of borderline disciplines have the same goal: to develop a synthesis of knowledge about human life, which could be achieved if they all acknowledge that they operate on the same research topic, employing their techniques, with the help of all specific disciplines and with the same ultimate goal. It is easily understandable why they all want to promote their names, to respect their traditional schools, and their theoretical and institutional independence. Emulation between schools is always welcome because it promotes progress. They all have a common debt that must be paid.

Let's not forget that modern researchers are less concerned with borderlines between sciences and more with deciphering reality in all its complexity. This is where a needed tendency appears to repair the excess of specialization, and, therefore, of specificity using interdisciplinary and multidisciplinary studies aimed to rebuild through cooperation the real image of the world that is often complex, overall, coexisting, interdependent, correlational, interactional, etc. thus universal.

Modern sciences specialize by sectors and by limited studies of reality to

limitele rigide ale acestor discipline, pe de altă parte pentru a studia valoarea poziţională a elementelor structurale, o dată cunoscute. Punctul de vedere al sintezei obligă de a lărgi cadrele restrânse ale disciplinelor particulare, creând discipline mixte care nu mai corespund schemei clasice de clasificare a ştiinţelor.

Antropologii, arheologii şi promotorii disciplinelor de graniţă au în faţa lor acelaşi obiectiv: elaborarea unei sinteze a cunoştinţelor despre viaţa oamenilor, care s-ar putea face dacă şi unii şi alţii recunosc că operează asupra aceluiaşi subiect de cercetare, cu tehnici proprii, cu ajutorul tuturor disciplinelor particulare şi cu acelaşi scop final. Este uşor de înţeles de ce şi unii şi alţii doresc să îşi păstreze numele, respectându-şi şcolile tradiţionale, independenţa teoretică şi instituţională. Emulaţia între şcoli este întotdeauna binevenită pentru că ea favorizează progresul. Însă şi unii şi alţii au o datorie comună care trebuie pusă în valoare.

Să nu uităm că cercetătorii de astăzi sunt tot mai puţin preocupaţi de frontierele dintre ştiinţe şi tot mai mult de descifrarea realităţii în toată complexitatea ei. De aici apare şi tendinţa paralelă, dar tot atât de necesară, de a se corecta excesul de specializare şi, deci, de particularizare, prin cercetări interdisciplinare şi pluridisciplinare, menite să reconstituie, prin colaborare, imaginea reală a lucrurilor care are, de cele mai multe ori, un caracter de complexitate, totalitate, coexistenţă, interdependen-

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

deepen knowledge as much as possible. To avoid the inadequate consequences of fragmentation, they have to go backward: mutually connect their outcomes and use as often as possible interrelated research. Analysis is of no value unless it helps to summarize and this is no longer the exclusive duty of one single discipline but more and more dealt with by many disciplines that are able to do it efficiently.

This is the declared purpose of the Journal of Archaeology, Anthropology and Interdisciplinary Studies.

ță, corelație, interacțiune etc., așadar de universalitate.

Științele moderne nu se specializează în sectoare și aspecte tot mai restrânse ale realității numai pentru a se specializa, ci pentru a adânci la maximum posibil cunoașterea. Pentru a se evita consecințele inadecvate ale fragmentării, ele sunt însă nevoite să facă în același timp și în aceeași măsură drumul invers: să-și conexeze reciproc rezultatele și să recurgă, ori de câte ori este posibil, la cercetări comune. Analiza nu are valoare decât în măsura în care înlesnește sinteza, iar aceasta nu mai este de mult o sarcină exclusivă a unei singure discipline, ci, din ce în ce mai mult, a diverselor științe, singurele în măsură să o elaboreze în mod eficient.

Iată scopul asumat de Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 11-18.

Bison rib artefacts from the Upper Paleolithic settlement of Anetovka 2 (Ukraine)

Ihor V. Pistruil[1], Oksana A. Hrytsiuta[2]*

Abstract. The Upper Paleolithic (Last Glacial Maximum) settlement of bison hunters from Anetovka 2 is located on the southwestern outskirts of Anetovka village, Domanevsky district, Nikolaev region (Ukraine). During the excavation, we investigated more than 1500 m^2 of the area of the settlement. Over 1.5 million flint tools, and about 0.5 million of animal bone fragments were recovered. This article deals with hitherto poorly studied artefacts in the form of blades made of bison ribs. As an artefact class, these were understudied, until now. A high level of standardization and additional surface treatment indicates their deliberate production. The manufacturing process of such type of artefacts has been tested experimentally. Using flint tools and wooden wedges, we made a series of blades from large ungulates' ribs. The experiment confirmed that it is possible to make blades from bison ribs. These artefacts, therefore, have considerable heuristic potential, because some issues of the production technology and the functionality of this group of artefacts currently remain an open question.
Keywords: Northwestern Black Sea region, Upper Paleolithic, Epigravettian, Anetovka 2, products from ribs.

Artefactele din coaste de bizon din stațiunea paleolitică superioară Anetovka 2. Așezarea paleolitică superioară (Ultimul Maxim Glaciar) a vânătorilor de bizoni Anetovka 2 este situată la periferia de sud-vest a satului Anetovka, districtul Domanevsky, regiunea Nikolaev (Ucraina). În timpul săpăturilor arheologice au fost cercetați peste 1500 m^2 din suprafața așezării. Au fost găsite peste 1,5 milioane de instrumente de silex și circa 0,5 milioane de fragmente de oase de animale. Articolul de față se referă la produsele slab studiate până în prezent și anume, la lamele realizate din coaste de bizon. Gradul ridicat de standardizare și tratarea suplimentară a suprafeței acestor lame indică producția intenționată a acestora. Procesul de fabricație a acestui tip de artefacte a fost testat experimental. Folosind unelte de silex și pană de lemn, s-au realizat o serie de lame din coaste de ungulate mari. Acest experiment a confirmat posibilitatea confecționării lamelor din coaste de bizon. Aceste artefacte au, așadar, un important potențial euristic, deoarece unele aspecte ale tehnologiei de producție și funcționalitatea acestui grup de artefacte rămân în continuare o întrebare deschisă.
Cuvinte cheie: Nord-vestul Mării Negre, paleolitic superior, Epigravetian, Anetovka 2, produse din coaste.

[1] Odessa Archaeological Museum, Ukraine; pistruiligor@ukr.net
[2] "K. D. Ushinskii" National Pedagogical University of Southern Ukraine, Ukraine; grytsyuta2@gmail.com
* Corresponding author: grytsyuta@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The Upper Paleolithic settlement of Anetovka 2 was discovered in 1978 and has been systematically investigated since. It is located on the right bank of the Bakshala River, a right side tributary of the Southern Bug, on the southwestern outskirts of Anetovka village, Domanevsky district, Nikolaev region (**Fig. 1, A**) (Smolyaninova 1989, p. 119; 1990, p. 34; Stanko, Smolyaninova 1985; Stanko *et alii* 1989). The settlement is framed between 18000-19000 BP, dates obtained from radiocarbon dating of bone fragments, which corresponds to the Last Glacial Maximum (uncalibrated radiocarbon dates: 18040±150 LE 2424; 19088±980 LE 4610; 19170±120 LE 2947) (Svezhentsev, Popov 1993, p. 500; Stanko 1996, p. 133; 1997, p. 25). Anetovka 2 can be characterized as a long-term, year-round camp of bison hunters, the nature of which is confirmed by its faunal assemblages (Bibikova, Starkin 1989, p. 129-131; Stanko *et alii* 1981, p. 5-17; Stanko 1997, p. 25; Stanko *et alii* 1989, p. 22).

During the excavation, we investigated over 1500 m^2 of the settlement area, recovering more than 1.5 million flint tools, and about 0.5 million fragments of animal bones. In general, the Anetovka 2 flint complex (**Fig. 1, B**) belongs to the Epigravettian (Pistruil 2012, p. 10-14), and is characterised by the presence of a complete flint reduction sequence, from the initial opening of pebbles and cores to finished tools (Stanko 1996, p. 133; 1997, p. 25).

On the investigated area of the settlement, V. N. Stanko (Stanko 1997, p. 25) identified three structurally and functionally different features: flint and fauna microfeatures (in the southeastern section); bison carcass butchery microfeatures (western section); and production features, consisting mainly of microconcentrations of flint artefacts (pebbles, debitage, cores, flakes, secondary treatment tools, anvil stones, abraded pieces, and hard hammers, found north of the macroconcentration). These are currently under study (*e.g.* Glavenchuk 2003-2004, p. 206-227; 2007, p. 100-110; Glavenchuk *et alii* 2014, p. 119-124). Among the faunal remains, bison bones (*Bison priscus deminutus* Gromova 1935) predominate (~98%). In addition to these, remains of reindeer (mainly antlers), saiga, horse, and other species are also present in smaller numbers (Bibikova, Starkin 1989, p. 129-130).

The collection of bone artefacts from Anetovka 2 is very extensive and diverse. It consists of typologically different points made of reindeer antlers, borers, smoothers, and non-utilitarian items (decoration items, mostly pendants). The main materials for the production of tools were reindeer antler and bison bone (Ahmetgaleeva 2012; Stanko *et alii* 1989, p. 68-81). Earlier, several previous works have considered the process by which blanks and manufacturing products were obtained from this raw material (*e.g.* Ahmetgaleeva 2012, p. 187-192). Both tubular and flat bison bones, particularly ribs, were selected to make tools from. The latter are particularly interesting as they have been previously poorly known as raw material.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

At Anetovka 2, however, as on other similar settlements from the south of the East European Plain, some researchers have noted that the faunal material is highly fragmented. First, this is associated with the recovery of bone marrow. In the flat bones, however, bone marrow is absent; additionally, in most of the studied blades, the inner side of the bison rib was cleaned of the spongy mass. Since, as a result, we managed to find traces of scraping after examining the blades under a microscope, we can assume that the spongy mass was intentionally removed. This led us to suspect a deliberate production of tools specifically from bison ribs in the settlement of Anetovka 2. Moreover, the ribs of large mammals (mammoth, deer, horse), and the horn and tubular bone, were used by hunter-gatherers in various production processes (*e.g.* Gromadova 2012; Rodionov 2015, p. 111-115). As part of the archaeological program of study, we removed 9-10 microhorizons of the cultural layer from the production area in squares КП/13-25, in which we identified 62 fragments of bison ribs. These appear to derive from a specific item; a blade made of the lateral (*facies externa*) and medial (*facies interna*) parts of the ribs (**Fig. 2, A, B**). Since the blades are made of the middle part of the rib body, they possess an almost straight profile. On the blades from the lateral part of the rib, on the inner side, there is a kind of 'cornice' – the result of cutting off the medial part of the rib. The width of the cornice-bearing blades varies from 1 to 2.2 cm. The most common blades are 1.3-1.8 cm wide. As blades were found mainly in fragmentary state, we cannot accurately indicate the length of the original products; we only note that the length of these fragments, as surviving, ranges from 0.8 to 11 cm (**Fig. 2, A**). Besides, the collection contains blades made of the medial part of the rib (**Fig. 2, B**).

Judging by the available material, the bison rib blades served as a blank for the tools called "blades with oblique ends" (of which 19 specimens have been identified) (**Fig. 2, C**). This type of tool possesses a blade with an angled cutting end. The opposite end of most blades was broken in antiquity. However, several blades were recovered having both ends processed, suggesting that all blades originally had two obliquely processed ends. The length of the blades with two beveled ends (sub-trapezoidal in shape) is 4.6 and 4.2 cm. Angled and oblique ends range from 30° to 40°, and some blades have a rounded end (**Fig. 2, D**). Overall, bison rib blades have a high enough degree of standardization to suggest that they were a deliberate and well-defined tool class. We were able to identify microwear traces under the microscope, allowing us, in our opinion, to reconstruct the production technology of this type of tool. The experiment presented below is an attempt to simulate such steps of making blades from a bison rib.

We used cattle ribs for the experimental program. As we detected traces of sawing at the ends of the blades, it is logical to assume that the first operation was to cut the body of the rib off of the sternal and vertebral ends. An unretouched flint

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

blade, without secondary modification, seems to have served for this, involving perhaps some 14 minutes of sawing action. In the next experiment, the operation was carried out with five blades, and the cutting time decreased by half. To facilitate the work process, during the whole experiment, the rib was soaked in water, making the bone softer and easier to process.

The next stage of manufacturing was the preparation of a preform for knapping a blade. We created a longitudinal groove along the cranial margin using a sharp angle of an unretouched flint blade (**Fig. 2, E**). As in the first case, the operating time was measured; work time with a single tool was 45 minutes. A second blade, cut with 4 tools, took 32 minutes to complete. It should be pointed out that traces of groove cutting were not observable on all of the studied blades, although some had traces of breaks.

Our last operation was the separation of the blade itself. With the help of wooden wedges, it was removed from the prepared rib (**Fig. 2, F**). It turned out that this is the hardest part of the procedure, and our first attempts to do this were unsuccessful. It turned out that in the process of separating the blade, it does not completely detach from the wet bone, but breaks. To remedy this, the rib was dried before separation. To facilitate the separation of the blade, the caudal edge of the rib was treated by an abrasive (sandstone). At first, flint blades were used as wedges. During the experiment we found out, however, that flint is unsuitable for such an operation; it is too brittle and it frequently broke, contrary to expectation. The wedges made of wood proved much better. In general, it took 40-50 minutes to produce one blade; with an equipment of 9-12 flint tools and several wooden wedges. The manufacture of each subsequent blade required less time, and the quality of the products improved. The technology we propose is not unique to the Upper Paleolithic at Anetovka 2; similar techniques can be observed in the treatment of horn and tubular bones (Ahmetgaleeva 2012, p. 187-192).

In the archeological literature, we found other examples of the use of bison ribs for tool manufacture. Thus an article dedicated to the excavation of the prehistoric village in the Oahe Reservoir area (Dakota) describes fragments of large, long bones and ribs that often have one rounded and smoothed end (Wood, Woolworth 1964, p. 45, fig. 20, b). According to its author, the high polish on these ends suggests they were used for rubbing a soft, resilient material, possibly hide. Another group of tools presented by pieces of large ribs, cut into rectangular forms, and smoothly polished, bearing a small slot created at one end for the removal of the cancellous tissue. This type of tool seems to have functioned as a knife handle (Wood, Woolworth 1964, p. 118, fig. 20, b).

Carl F. Miller has also noted knife handles made from segments of bison rib. These were grooved along one edge deep enough to allow for the insertion of a

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

stone knife blade (Miller 1964, p. 215 pl. 36, b). These items are very similar to the examples from Anetovka 2, so we can make a cautious interpretation, given this morphological similarity, that the Anetovka 2 examples were also used as knife handles for flint knives.

The materials discussed here seem promising for further study, as some issues of their production technology and the functional purpose of this group of products remain open at present. We hope that these issues can be resolved in the future with the application of experimental and traceological research methods.

Bibliography

Ahmetgaleeva 2012: N. B. Ahmetgaleeva, *Nekotoryie nablyudeniya kollektsii obrabotannoy kosti i roga so stoyanki Anetovka 2, raskopki V. N. Stanko*, Chelovek v istorii i iskusstve. Memorialnyiy sbornik materialov i issledovaniy v pamyat laureata Gosudarstvennoy premii Ukrainyi akademika RAEN, prof. V. N. Stanko, Odessa, V. 2, 2012, p. 187-192 // Н. Б. Ахметгалеева, *Некоторые наблюдения коллекции обработанной кости и рога со стоянки Анетовка 2, раскопки В. Н. Станко,* Человек в истории и искусстве. Мемориальный сборник материалов и исследований в память лауреата Государственной премии Украины академика РАЕН, проф. В. Н. Станко, Одесса, Вып. 2, 2012, с. 187-192.

Bibikova, Starkin 1989: V. I. Bibikova, A.V. Starkin, *Harakteristika osteologicheskogo materiala iz raskopok pozdnepaleoliticheskogo poseleniya Anetovka 2,* in: Pozdnepaleoliticheskoe poselenie Anetovka 2, Stanko V. N., Grigoreva G.V., Shvayko T. N. (eds.), 1989, Kyiv, p. 127-131 // В. И. Бибикова, А.В. Старкин, *Характеристика остеологического материала из раскопок позднепалеолитического поселения Анетовка 2,* Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2, в: Станко В. Н., Григорьева Г.В., Швайко Т. Н. (eds.), 1989, Киев, с. 127-131.

Glavenchuk 2003-2004: A. V. Glavenchuk, *Issledovanie proizvodstvennogo uchastka na pozdnepaleoliticheskom poselenii Anetovka 2*, Stratum plus 1, 2003-2004, p. 206-227 // А. В. Главенчук, *Исследование производственного участка на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2,* Stratum plus 1, 2003-2004, с. 206-227.

Glavenchuk 2007: A. V. Glavenchuk, *Rabochie mesta dlya kremnevogo proizvodstva na pozdnepaleoliticheskom poselenii Anetovka 2 (po materialam severo-vostochnogo uchastka pamyatnika),* Chelovek v istorii i kulture, Odessa, 2007, p. 100-110 // А. В. Главенчук, *Рабочие места для кремневого производства на позднепалеолитическом поселении Анетовка 2* (по материалам северо-восточного участка памятника), Человек в истории и культуре, Одесса, 2007, с. 100-110.

Glavenchuk *et alii* 2014: A. V. Glavenchuk, O. O. Gritsyuta, I. V. PIstruIl, *Arheologichni doslidzhennya pam'yatok kam'yanogo viku bilya s. Anetivka (2008-2014),* Chornomorskiy litopis 10, 2014, p. 119-124 // А. В. Главенчук, О. О. Грицюта, І. В. Піструіл, *Археологічні дослідження пам'яток кам'яного віку біля с.Анетівка (2008-2014 рр.),* Чорноморський літопис 10, 2014, с. 119-124.

Gromadova 2012: B. Gromadova, *Ispolzovanie syirya iz kosti, bivnya i roga na stoyankah Kostenkovsko-Avdeevskoy kulturyi (vostochnyiy gravett),* avtoref. dis. na soisk. stepeni kand. ist. nauk: spets. 07.00.06 "arheologiya", Moskva, 2012, 26 p. // Б. Громадова, *Использование сырья из кости, бивня и рога на стоянках костенковско-авдеевской культуры (восточный граветт)*, автореф. дис. на соиск. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.06 "археология", Москва, 2012, 26 с.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pistruil 2012: I. V. Pistruil, P*amyatniki epigravetta Severo-Zapadnogo Prichernomorya, ArheologIya & fortifIkatsIya Serednogo PodnIstrov'ya,* Zbirnik materialiv II Vseukrayinskoyi naukovo-praktichnoyi konferentsii Kam'yanets-Podilskogo derzhavnogo Istorichnogo muzeyu-zapovIdnika, Kam'yanets-Podilskiy, 2012, p. 10-14 // И. В. Пиструил, *Памятники эпиграветта Северо-Западного Причерноморья,* Археологія & фортифікація Середнього Подністров'я, Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, Кам'янець-Подільський, 2012, с. 10-14.

Rodionov 2015: A. M. Rodionov, *Industriya obrabotki kosti na stoyanke Kostenki 11 (sloy 1a),* Vestnik VGU, Seriya: Istoriya. Politologiya. Sotsiologiya, 3, 2015, p. 111-115 // А. М. Родионов, *Индустрия обработки кости на стоянке Костенки 11 (слой 1а)*, Вестник ВГУ, Серия: История. Политология. Социология, 3, 2015, с. 111-115.

Smolyaninova 1989: S. P. Smolyaninova, *Karta pamyatnikov kamennogo veka stepnogo Pobuzhya,* in: Pozdnepaleoliticheskoe poselenie Anetovka 2, Stanko V. N., Grigoreva G. V., Shvayko T. N. (eds.), Kiev, 1989, p. 113-126 // С. П Смольянинова, *Карта памятников каменного века степного Побужья,* Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2, в: Станко В. Н., Григорьева Г. В., Швайко Т. Н. (eds.), Киев, 1989, с. 113-126.

Smolyaninova 1990: S. P. Smolyaninova, *Paleolit i mezolit stepnogo Pobuzhya,* Kiev, 1990, 107 p. // С. П. Смольянинова, *Палеолит и мезолит степного Побужья,* Киев, 1990, 107 с.

Stanko *et alii* 1981: V. N. Stanko, S. P. Smolyaninova, G. I. Ivanov, *Raskopki pozdnepaleoliticheskih stoyanok Anetovka 1 i 2 na Srednem Buge,* in: Drevnosti Severo-Zapadnogo Prichernomorya, Kiev, 1981, p. 5-17 // В. Н. Станко, С. П. Смольянинова, Г. И. Иванов, *Раскопки позднепалеолитических стоянок Анетовка 1 и 2 на Среднем Буге*, в: *Древности Северо-Западного Причерноморья*, Киев, 1981, с. 5-17.

Stanko 1996: V. N. Stanko, *Ohotniki na bizona v pozdnem paleolite Ukrainyi,* Arheologicheskiy almanah 5, 1996, p. 129-138 // В. Н. Станко, *Охотники на бизона в позднем палеолите Украины*, Археологический альманах 5, 1996, с. 129-138.

Stanko 1997: V. N. Stanko, *Nekotoryie itogi izucheniya pozdnego paleolita Severo-Zapadnogo Prichernomorya (Yuzhnobugskaya gruppa pamyatnikov*), Arheologiya i etnologiya Vostochnoy Evropyi: materialyi i issledovaniya, Odessa, 1997, p. 14-27 // В. Н. Станко, *Некоторые итоги изучения позднего палеолита Северо-Западного Причерноморья (Южнобугская группа памятников),* Археология и этнология Восточной Европы: материалы и исследования, Одесса, 1997, с. 14-27.

Stanko, Smolyaninova 1985: V. N. Stanko, S. P. Smolyaninova, *Issledovanie paleolita i mezolita stepnogo Pobuzhya,* Sovetskaya arheologiya 4, 1985, p. 5-20 // В. Н. Станко, С. П. Смольянинова, *Исследование палеолита и мезолита степного Побужья*, Советская археология 4, 1985, с. 5-20.

Stanko *et alii* 1989: V. N. Stanko, G. V. Grigoreva, T. N. Shvayko, Pozdnepaleoliticheskoe poselenie Anetovka 2, Kiev, 1989, 139 p. // В. Н. Станко, Г. В. Григорьева, Т. Н. Швайко, *Позднепалеолитическое поселение Анетовка 2*, Киев, 1989, 139 с.

Miller 1964: Carl F. Miller, *Archeological Investigations at the Hosterman Site (39PO7), Oahe Reservoir Area, Potter County, South Dakota, 1956,* Smithsonian Institution Bureau of American Ethnology 189, 1964, p. 139-266.

Svezhentsev, Popov 1993: Yu. S. Svezhentsev, S. G. Popov, *Late Paleolithic chronology of the East European plain* 1993, Radiocarbon, 35, 3, p. 495-501

Wood, Woolworth 1964: W. Raymond Wood, A. R. Woolworth, *The Paul Brave Site (32SI4), Oahe Reservoir Area, North Dakota: The Demery Site (39C01), Oahe Reservoir Area, South Dakota,* Smithsonian Institution Bureau of American Ethnology 189, 1964, p. 1-137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

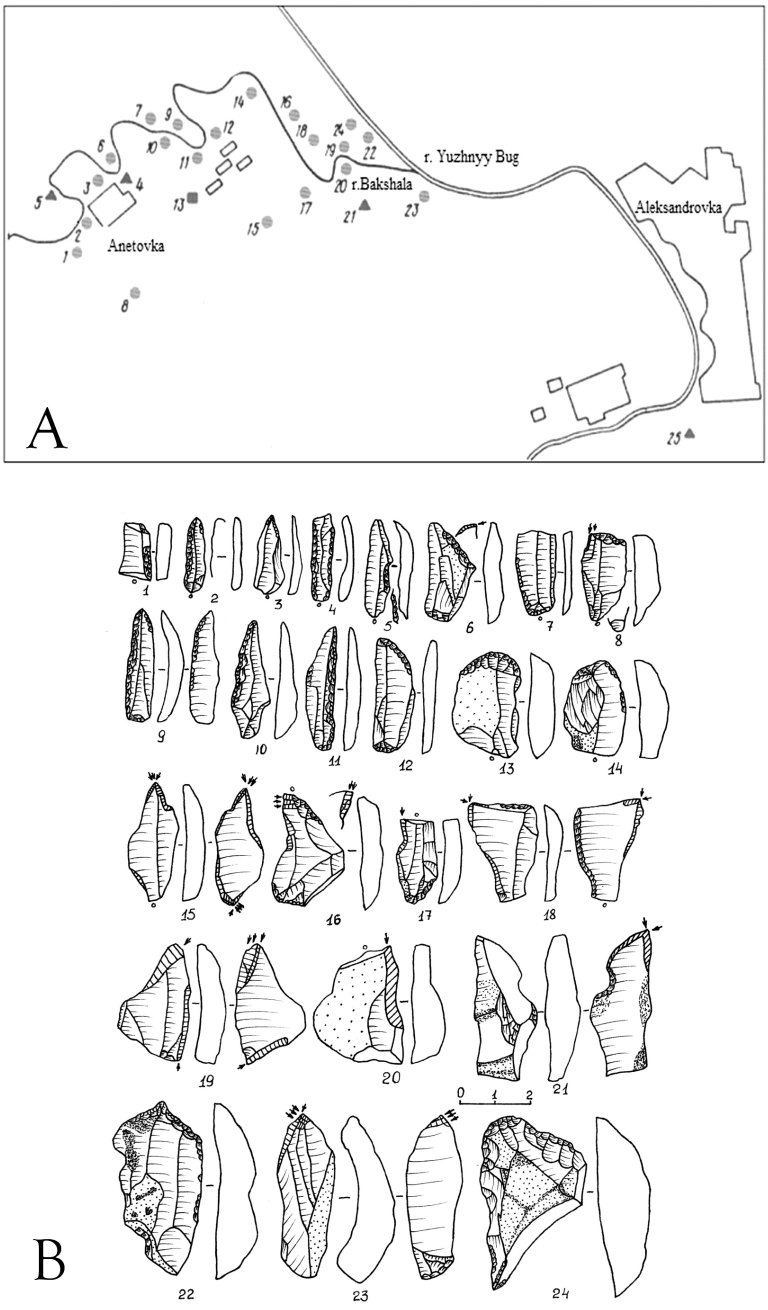

Fig. 1. The Upper Palaeolithic settlement of Anetovka 2. A – distribution of Palaeolithic settlements in the Bakshaly river valley; B – flint inventory of Anetovka 2 settlement
Fig. 1. Stațiunea paleolitică superioară Anetovka 2. A – schema așezărilor paleolitice din valea râului Bakshaly; B – inventarul de silex al așezării Anetovka 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

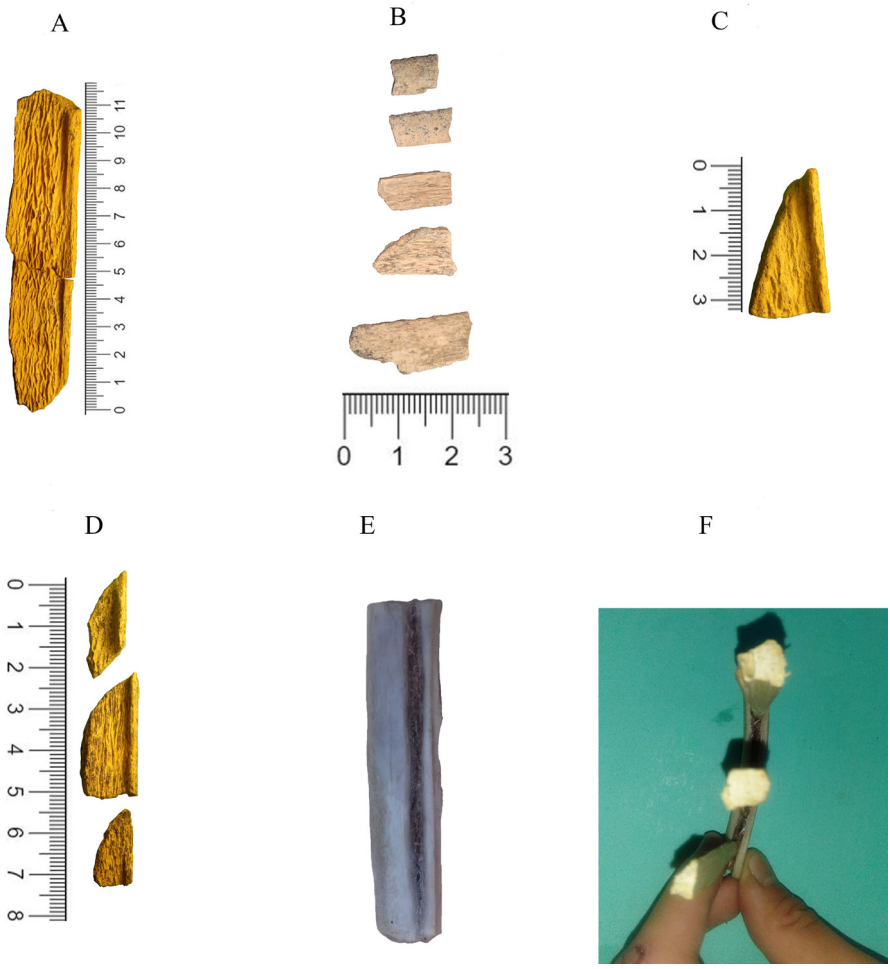

Fig. 2. Bison rib products from the Upper Paleolithic Anetovka 2 settlement. A – blade made on the lateral part of the bison rib "with cornice"; B – fragments of blades from the medial part of the bison rib; C – blade with beveled end; D – blades with rounded end; E – experimental blade with a longitudinal groove along the cranial margin; F – the blade removal process
Fig. 2. Produse din coaste de bizon din așezarea paleolitică superioară Anetovka 2. A – lamă din partea laterală a coastei de bizon "cu o cornișă"; B – fragmente de lame din partea mediană a coastei de bizon; C – lamă cu capăt teșit; D – lame cu capăt rotunjit; E – lamă experimentală cu canelură longitudinală de-a lungul marginii cefalice; F – procesul de îndepărtare a lamei

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 19-29.

Despre un tip de figurină antropomorfă din aria culturii Vinča

Cristian Eduard Ştefan[1]

Rezumat. În această contribuție autorul prezintă un tip de figurină mai puțin frecvent în aria culturii Vinča. Pornind de la o piesă fără context de proveniență, sunt analizate figurinele aparținând acestei categorii din aria culturii Vinča și din teritoriile învecinate. Sunt discutate o serie de aspecte cum ar fi tipologia și tehnologia pieselor, posibilele semnificații și cronologia acestora.
Cuvinte cheie: neolitic, cultura Vinča, figurină antropomorfă, lut, semnificație.

About an anthropomorphic figurine type from Vinča culture. In this contribution the author presents a type of clay figurine less frequent in the area of Vinča culture. Starting from an object without archaeological context, we analyzed the figurines belonging to this category in the Vinča area and neighboring territories. Some aspects such as typology and technology of the figurines, the possible meanings, and their chronology are discussed.
Keywords*:* Neolithic, Vinča culture, anthropomorphic figurine, clay, significance.

Introducere

În anul 2019 am fost solicitați de către Inspectoratul General al Poliției Române – Direcția de Investigații Criminale să realizăm o expertiză a unui bun de patrimoniu confiscat în urma unei percheziții domiciliare. Era vorba despre o figurină antropomorfă din lut, cu loc de proveniență necunoscut, care, după caracteristicile morfometrice, aparține culturii Vinča.

Cultura Vinča evoluează aproximativ între 5400-4600 a.Chr. de-a lungul a patru faze (A, B, C, D), fiecare dintre acestea cu subfaze (Whittle *et alii* 2016). Ocupă o arie largă, care cuprinde Macedonia, Kosovo-Metohia, Croația, Bosnia, vestul Bulgariei, Oltenia, Banat, Vojvodina, sudul Ungariei, Transilvania), influențând și alte zone care depășesc aria sa de origine (Lazarovici 1981, p. 169-196; Chapman 1981; Suciu

[1] Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", București, Academia Română, România; cristarh_1978@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

2009, p. 23-46). În general, aşezările au dimensiuni de ordinul hectarelor sau zecilor de hectare, unele cuprinzând sute de locuinţe, fiind împrejmuite cu şanţuri, valuri, palisade. Materialul este spectaculos, fiind format din ceramică de diverse categorii (aici se detaşează olăria produsă în faimoasa tehnică *black topped*), piese litice cioplite şi şlefuite, oase de animale şi industria materiilor dure animale, greutăţi de lut, figurine antropomorfe şi zoomorfe, vase miniaturale, etc. Cimitirele sunt mai puţin cunoscute, până acum fiind identificate numai două asemenea monumente, la Botoš şi la Gomolava, ambele în Serbia (Chapman 1981). Aşezările cercetate *in extenso* nu sunt foarte numeroase (cu excepţia celor de la Vinča şi Gomolava), tocmai din cauza mărimii spectaculoase a unora dintre ele. În ultimii ani însă, datorită extinderii reţelei de infrastructură în sud-estul Europei, dar şi metodelor moderne de survey (investigaţiile geofizice), situaţia este pe cale să se schimbe. Aş aminti aici cazul aşezării de la Şoimuş-*La Avicola (Ferma 2)* analizată de către noi în câteva studii (Ştefan 2017, cu bibliografia anterioară despre sit) sau cel al aşezării de la Crkvine-Stubline, Serbia (Crnobrnja 2011).

Descrierea piesei

Obiectul reprezintă o figurină din lut, feminină, în poziţie şezând pe un fel de scaun/„tron" ce fuzionează cu partea dorsală (**Fig. 1**). Sânii sunt reliefaţi prin două protuberanţe, iar mâinile sunt poziţionate în unghi, cu palmele pe capătul membrelor inferioare, degetele fiind sugerate prin incizii. Nasul este reliefat printr-o prelungire a lutului din care a fost realizată faţa, iar ochii sunt sugeraţi prin incizii în formă de semilună.

Piesa prezintă incizii pe aproape toată suprafaţa corpului (haine?, tatuaje?), precum şi o prelungire perforată a capului, sugerând faptul că ar fi putut fi suspendată. Figurina are o culoare predominant cenuşie, puţin cărămizie spre partea superioară, ceea ce ne arată o ardere într-o atmosferă predominant reducătoare. Lutul din care a fost confecţionată este fin, ca degresant fiind folosit nisipul. Inciziile au fost executate în lutul moale, înainte de ardere, cu un obiect ascuţit din os/corn sau lemn. La examinarea atentă a piesei se pot observa amprentele artizanului care a confecţionat-o, precum şi netezirea acesteia cu un material moale gen piele, pânză sau materii vegetale. Caracteristicile morfometrice ale piesei sunt următoarele: înălţime maximă – 15,8 cm, lăţime maximă – 5 cm, greutate – 163 de grame.

Analogii

Piese similare cu această figurină sunt dificil de găsit în aria vinčiană, dar, parcurgând literatura de specialitate, am observat unele care prezintă aceleaşi caracteristici. Figurina face parte din categoria „personajelor aşezate", cu răspândire în sudul Ungariei şi în Balcanii de Vest (Kovács 2016, p. 277-282). În continuare vom

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 1. Figurina antropomorfă
Fig. 1. Anthropomorphic figurine

discuta despre câteva piese mai reprezentative din această categorie, cu trăsături asemănătoare cu cele ale figurinei analizate în acest articol.

Divostin (**Pl. I/1**): piesa reprezintă un personaj masculin, cu înălțimea de 25 de cm, așezat pe un scaun/„tron" ce fuzionează cu partea dorsală (Letica 1988, p. 180, Fig. 7.4/a și Pl. IV/a; Hansen 2007, p. 216, Taf. 255/1). Mâinile sunt ușor flexate și plasate pe abdomen, degetele fiind sugerate printr-o serie de incizii; în dreptul umerilor și coatelor, dar și într-o alungire a capului și în zona urechilor se pot observa o serie de perforații menite a susține piesa în cazul suspendării acesteia. Figurina prezintă incizii în rețea în zona picioarelor, unele în unghi în zona pieptului și altele paralele deasupra ochilor și pe obraji. Este interesant de remarcat că în zona umerilor a fost adăugat lut pentru a crea impresia unui echipament de genul unor apărătoare. Culoarea piesei este cenușie cu miezul brun-roșiatic, ceea ce ne arată arderea într-un mediu reducător, iar scaunul/„tronul" prezintă incizii pe părțile laterale (Letica 1988, p. 187, Tab. 7.1, cat. no. 125).

Vinča-*Belo Brdo* (**Pl. I/2**): piesa reprezintă un personaj feminin, în poziție șezând pe un scaun/„tron" ce fuzionează cu partea dorsală și având o înălțime de 17 cm. Sânii sunt reliefați prin două protuberanțe discrete, iar mâinile sunt flexate în unghi, deasupra abdomenului, degetele fiind sugerate printr-o serie de incizii. Fața are o formă triunghiulară, alungită, nasul fiind figurat printr-o alungire a lutului, ochii – prin două incizii ovoidale, iar urechile – prin două perforații. Alte patru perforații sunt prezente pe cele două brațe, în timp ce o împunsătură

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

reliefează orificiul ombilical. Figurina prezintă două incizii semicirculare pe corp, dispuse „în oglindă", altele, paralele pe brațe și o ultimă serie, în unghi, pe părțile laterale ale scaunului/„tronului". Piesa este netezită, arsă oxidant, pasta fiind fină și degresată cu nisip[1].

Priština-*Predionica* (**Pl. I/3**): piesa avea o înălțime de 18,5 cm și prezintă cel mai probabil un personaj masculin, în poziție șezând pe un scaun/„tron" ce fuzionează cu partea dorsală (Galović 1959, p. 69, Tab. 3; Hansen 2005, p. 23-24, Abb.20; Hansen 2007, p. 213, Abb.106). Figurina are mâinile flexate, poziționate pe șolduri, degetele fiind figurate prin incizii. Sunt prezente câte două perforații pe ambele brațe și trei într-o prelungire a capului, cel mai probabil pentru suspendarea piesei. Fața are o formă aproximativ rombică, nasul este figurat printr-o prelungire a lutului, iar ochii sunt figurați prin aplicarea unor „pastile" ovoidale din lut. Figurina prezintă o serie de incizii paralele, circulare și meandrice pe corp și pe lateralele scaunului/„tronului", iar pe piept, o altă „pastilă" aflată la capătul unor incizii care sugerează un fel de medalion. Urechile prezintă și ele câte o perforație, în timp ce alte serii de câte două „pastile" sunt prezente pe părțile laterale ale scaunului/„tronului". Piesa este netezită, arsă oxidant, pasta fiind de calitate foarte bună, iar ca degresant a fost folosit nisipul fin.

Localitate necunoscută (**Pl. I/4**): piesa ilustrează un personaj feminin în poziție șezând pe un scaun, cu mâinile poziționate pe abdomen. Capul are o formă pentagonală, ochii sunt elipsoidali, cu câte o împunsătură ce sugerează irisul, iar nasul este triunghiular. Poartă un fel de capă decorată cu incizii spiralice, aceasta prezentând orificii, ca și obrajii, cel mai probabil pentru a putea fi suspendată, însă nici utilizarea lor pentru purtarea unor bijuterii nu poate fi aprioric exclusă. Pe corp, piesa prezintă incizii paralele, meandrice și în rețea, ilustrând tatuajele sau hainele personajului, iar scaunul prezintă un decor similar. Greutatea figurinei este de 1 kg, iar înălțimea maximă, de 22 cm. A făcut parte din colecția Hermann Ginczler (1895-1965), adunată în anii '50; este posibil să provină din situl eponim[2].

Banjica-*Usek* (**Pl. I/5**): piesa reprezintă un personaj feminin, în poziție șezând pe un scaun/„tron" ce fuzionează cu partea dorsală și având o înălțime păstrată de 10 cm (Petrović, Spasić 2013, p. 23, Fig. 9). Brațele sunt întinse perpendicular pe corp și prezintă câte o perforație, iar sânii sunt ilustrați prin două protuberanțe. Capul lipsește, iar la gât sunt prezente două incizii în unghi care ar putea ilustra un colier. Figurina prezintă incizii spiralice pe picioare, este lustruită și arsă mixt.

Vinča-*Belo Brdo* (**Pl. I/6**): piesa reprezintă un personaj masculin, în poziție șezând pe un fel de tron cu capete de animale pe părțile laterale. Brațele sunt flexate

[1] https://research.britishmuseum.org/research/collection_online (accesat 21.11.2019).

[2] https://www.liveauctioneers.com/item/10233944_neolithic-ceramic-vinca-seated-figure (accesat 21.11.2019).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

și poziționate pe șolduri, prezintă orificii de prindere și o serie de incizii paralele la încheieturi și pe humerus, sugerând portul unor brățări. Nasul este ilustrat printr-o protuberanță, iar ochii, prin incizii elipsoidale cu o împunsătură în centru. La gât este prezentă o incizie unghiulară, probabil un colier, iar pe tron observăm o serie de motive spiralice și meandrice. Degetele sunt sugerate prin incizii paralele, orificiul ombilical, printr-o crestătură, iar pe cap poartă un fel de capă. Cel mai spectaculos element al piesei îl reprezintă, fără îndoială, cromatica, piesa fiind pictată în registre de roșu și negru, iar inciziile fiind umplute cu pastă albă, creând un contrast interesant pentru privitor. Înălțimea maximă a piesei este de 16,8 cm[3].

Rast-*Gârla Țifarului* (**Pl. I/7**): piesa reprezintă un personaj feminin, în poziție șezând pe un scaun (Dumitrescu 1980, p. 75, Pl. LXX, LXXVIII). Lipsesc capul și o mare parte din picioare, sânii fiind reliefați prin două protuberanțe. Mâinile sunt flexate și poziționate pe șolduri, prezentând câte trei orificii pentru a putea suspenda piesa. Figurina prezintă incizii meandrice pe fața și spatele torso-ului și unele spiralice pe picioare, având o înălțime păstrată de 8,5 cm.

Rast-*Gârla Țifarului* (**Pl. I/8**): piesa reprezintă un personaj feminin, în poziție șezând pe un scaun/„tron" ce fuzionează cu partea dorsală și având o înălțime păstrată de 11,5 cm (Dumitrescu 1980, p. 75, Pl. LXX). Figurina este arsă reducător, neuniform și prezintă urme de lustruire. Capul prezintă perforații, are o formă romboidală și nasul rupt. Ochii sunt elipsoidali, iar bărbia prezintă o crestătură verticală. Brațele sunt rupte din umeri, aceștia din urmă prezentând perforații pentru suspendarea piesei. Sânii sunt figurați prin niște protuberanțe, iar pe corp se pot observa o serie de incizii meandrice și spiralice.

Cronologie și chorologie

Cele mai multe dintre piesele reprezentate de noi mai sus aparțin perioadei târzii a culturii Vinča (fazele C și D, post 5000 a. Chr.). Faimoasa figurină în poziție așezată cu un vas în brațe de la Borđoš (Kovács 2016, p. 169, Fig. 316) este databilă și ea în etapa târzie a culturii Vinča (Medović *et alii* 2014, p. 14). De asemenea, statuetele așezate din zona ungară aparținând culturii Tisa sunt databile în prima jumătate a mileniului V BC (Hansen 2007, p. 191), interval probabil în care putem plasa și figurina care face obiectul contribuției noastre.

Răspândirea în spațiu a acestui tip de figurine nu este prea largă, fiind prezente în partea de est a Serbiei și de sud-vest a României, dar și în sudul Ungariei (**Pl. II/1**). Cea mai mare parte a lor pot fi atribuite culturii Vinča, așa cum am precizat mai sus, iar cele din zona ungară pot fi plasate în cadrul culturii Tisza.

[3] https://www.christies.com/lotfinder/Lot/a-vinca-terracotta-seated-male-figure-neolithic-5609512-details.aspx (accesat 21.11.2019).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Cartarea lor este trunchiată de faptul că multora dintre piesele care apar în mediul *online* ca bunuri în cadrul unor licitații nu li se cunoaşte locul de proveniență, cu atât mai puțin contextul, deşi caracteristicile morfo-metrice indică în mod clar apartenența lor la arealul vinčian.

Discuții

În afara celor două figurine de la Rast reproduse de noi ca reprezentative, în aşezarea vinčiană au mai fost găsite încă 13 asemenea piese, introduse de Vl. Dumitrescu în categoria "seated statuettes" (Dumitrescu 1980, p. 74-77, Pl. LXX-LXXIV). De asemenea, la Banjica-*Usek* mai există o figurină interesantă, care reproduce un personaj feminin în poziție şezând, numai că în acest caz picioarele au fuzionat cu totul cu scaunul/„tronul". În rest, canoanele sunt întru totul similare cu cele ale figurinei de la **Pl. I/5**: prezența colierului, brațe întinse perforate, incizii pe corp, lipsa capului (Petrović, Spasić 2013, p. 23, Fig. 10). Interpretarea inciziilor de pe corpul figurinelor drept haine a dus la încercarea de a reconstitui îmbrăcămintea comunităților vinčine, cu rezultate remarcabile (Jovanović Šljukić 2011, p. 62, 80, 81/Fig. 26). De asemenea, inciziile de la încheieturile figurinelor interpretate ca brățări îşi găsesc confirmarea în descoperiri de genul mormântului M.12 din necropola vinčiană de la Gomolava-*Hrtkovci* (Jovanović Šljukić 2011, p. 64, Fig. 10). O altă piesă foarte apropiată de tipologia noastră este cea de la Bariljevo (tot lângă Priština, tot etapa târzie a culturii Vinča), aflată în stare fragmentară. Prezintă incizii pe suprafața corpului, iar pe piept, o mică pastilă care sugerează un medalion. Pe humerus şi la încheieturi prezintă unele incizii care indică portul unor brățări de către personajul respectiv (Kovács 2016, p. 278, Fig. 507). În cadrul aceleiaşi teme au fost documentate două piese în stațiunea de la Medvednjak, lângă Smeredevska Palanka (Vinča târzie). Una dintre ele (**Pl. II/1**) reprezintă un personaj în poziție aşezată pe un fel de scaun/„tron" ce fuzionează cu picioarele[4]. Mâinile sunt flexate şi poziționate pe abdomen şi prezintă incizii pe humerusuri şi la încheieturi care sugerează portul unor brățări. Alte incizii unghiulare de la gât par a figura un colier, iar cele de pe abdomen şi picioare, probabil îmbrăcămintea. Merită precizat faptul că piesa a fost descoperită într-o clădire cu destinație specială, probabil un sanctuar (Galović 1975, p. 21-34). Cea de-a doua piesă (**Pl. II/2**) reprezintă tot un personaj aşezat pe un fel de scaun/„tron", cu mâinile flexate şi poziționate pe şolduri[5]. Piesa este feminină, sânii fiind sugerați prin două protuberanțe, iar corpul prezintă incizii pe toată suprafața (haine? tatuaje?). Orificiul ombilical este figurat

[4] https://twitter.com/hashtag/SmederevskaPalankaMuseum?src=hash (accesat 3.12.2019).

[5] https://twitter.com/hashtag/SmederevskaPalankaMuseum?src=hash (accesat 3.12.2019).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

printr-o mică împunsătură, iar la nivelul urechilor există două mici perforații care permit suspendarea piesei (Ružić, Pavlović 1988, p. 61, 83-84).

În Ungaria au fost descoperite piese de tipul "seated statuettes" în așezările de la Szegvár-Tüzköves, Hódmezővásárhely-Kökénydomb și Vésztő-Magor. În clădirea cu caracter special de la Vésztő-Magor (**Pl. III/2**) a fost descoperită o statuetă monumentală în poziție așezată (Kovács 2016, p. 162-164, Fig. 307). Înălțimea estimată a acesteia este de cca. 80 cm, nefiind exclusă posibilitatea ca aceasta sa fie distrusă intenționat. Era bogat decorată cu incizii, excizii și pictură roșie cu incrustație albă și beneficiază de două tipuri de reconstituire, fie ca statuetă, fie ca vas antropomorf (Kovács 2016, p. 280, Fig. 512).

În așezarea de la Szegvár-Tüzköves au fost găsite cinci statuete monumentale, toate pe „tron", una masculină, două feminine și două care prezintă caracteristici ale ambelor sexe. Se detașează cea denumită „Zeul cu seceră" (**Pl. II/3**), cu o înălțime de 25,6 cm (Hansen 2007, p. 192, Abb. 92), dar și o alta reprezentând un personaj asemănător, dar cu un ciocan pe umăr (**Pl. II/7**), cu o înălțime de 21,6 cm (Hansen 2007, p. 192, Taf. 233/4). Alte două personaje (**Pl. II/8-9**) se prezintă în stare fragmentară, au mâinile poziționate pe abdomen și le lipsesc capetele.

Foarte interesante ni se par și cele trei vase antropomorfe de tip *Venus* de la Hódmezővásárhely-Kökénydomb (**Pl. II/4-6**), toate bogat decorate, cu mâinile poziționate pe abdomen și cu înălțimea de peste 20 cm (Hansen 2007, p. 193, Taf. 233/1-3; Kovács 2016, p. 167-168, Fig. 314).

În concluzie, cele mai apropiate analogii pentru piesa noastră se regăsesc în figurina de la Divostin, databilă în ultima perioadă a evoluției culturii Vinča. Foarte aproape, din punct de vedere morfologic, se află și piesele de la Vinča-*Belo Brdo*, precum și cele de la Priștina-*Predionica* și Bariljevo. Descoperirea unor piese din această categorie în *clădirea de cult* de la Vésztő-Magor și în *sanctuarul* de la Medvednjak-Smeredevska Palanka deschide noi orizonturi cu privire la posibilele funcții ale acestui tip de figurină antropomorfă.

Bibliografie

Chapman 1981: J. Chapman, J. Chapman, *The Vinča Culture in South-East Europe: Studies in Chronology, Economy ad Society*, BAR, International Series, Oxford, 1981.

Crnobrnja 2011: A. N. Crnobrnja, *Arrangement of Vinča culture figurines: a study in social structure and organization*, Documenta Praehistorica 38, 2011, p. 131-147.

Dumitrescu 1980: Vl. Dumitrescu, *The Neolithic Settlement at Rast (South-West Oltenia, Romania)*, BAR, International Series, Oxford, 1980.

Galović 1959: R. Galović, *Predionica. Neolitsko naselje kod Priština*, Priština, 1959.

Galović 1975: R. Galović, *Neolitska ritualna grupa iz Smeredevske Palanke*, Zbornik radova Narodnog muzeja u Beogradu VIII, 1975, p. 21-34.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Hansen 2005: S. Hansen, *Neolitische Figuralplastik im südlichen Karpatenbecken*, in: W. Schier (Hrsg.), *Katalog der Sonderausstellung Masken-Menschen-Rituale. Alltag und Kult vor 7000 Jahren in der prähistorischen Siedlung von Uivar, Rumänien*, Würzburg, 2005, p. 19-25.

Hansen 2007: S. Hansen, *Bilder von Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa* (Teil I. Text, Teil II. Tafeln), Mainz, 2007.

Jovanović Šljukić 2011: T. Jovanović Šljukić, *Costume from the Neolithic until the Late Iron Age in Vojvodina*, in: M. Jovanović, *Masters of Clay and Wheat*, Novi Sad, 2011.

Kovács 2016: A. Kovács, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul şi Epoca Cuprului din sud-estul Europei*, Suceava, 2016.

Lazarovici 1981: Gh. Lazarovici, *Die Periodiserung der Vinča-Kultur in Rumänien*, Praehistorische Zeitschrift 56, 2, 1981, p. 169-196.

Letica 1988: Z. Letica, *Anthropomorphic and zoomorphic figurines from Divostin*, in: A. McPherron, D. Srejović (Eds.), *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, Pittsburgh, 1988, p. 173-201.

Medović *et alii* 2014: P. Medović, R. Hofmann, T. Stanković-Pešterac, S. Dreibrodt, I. Medović, R. Pešterac, *The Late neolithic settlement mound Borđoš near Novi Bečej, Serbian Banat, in a multiregional context – Preliminary results of geophysical, geoarchaeological and archaeological research*, Rad Muzeja Vojvodine 56, 2014, p. 1-33.

Petrović, Spasić 2013: B. Petrović, M. Spasić, *Life in Clay. Neolithic Art on the Territory of Belgrade*, Kranj, 2013.

Ružić, Pavlović 1988: M. Ružić, N. Pavlović, *Neolithic Sites in Serbia Explored and Published in the Period 1948-1988. Neolithic Sites in Serbia Explored in the Period 1968-1988*, in: D. Srejović (Ed.), *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948-1988*, p. 51-124.

Suciu 2009: C. Suciu, *Cultura Vinča în Transilvania*, Sibiu, 2009.

Ştefan 2017: C. E. Ştefan, *Miniature vessels from Şoimuş-La Avicola (Ferma 2), Hunedoara County. A case study*, Dacia N.S. LXI, 2017, p. 7-69.

Whittle *et alii* 2016: A. Whittle, A. Bayliss, A. Barclay, B. Gaydarska, E. Bánffy, D. Borić, F. Drașovean, J. Jakucs, M. Marić, D. Orton, J. Pantović, W. Schier, N. Tasić, M. Vander Linden, *A Vinča potscape: formal chronological models for the use and development of Vinča ceramics in south-east Europe*, Documenta Praehistorica XLIII, 2016, p. 1-60.

Pl. I. 1. Divostin (Letica 1988); 2. Vinča-*Belo Brdo* (https://research.britishmuseum.org/research/collection_online); 3. Priština-*Predionica* (Hansen 2007); 4. Loc necunoscut (https://www.liveauctioneers.com/item/10233944_neolithic-ceramic-vinca-seated-figure); 5. Banjica-*Usek* (Petrović, Spasić 2013); 6. Vinča-*Belo Brdo* (https://www.christies.com/lotfinder/Lot/a-vinca-terracotta-seated-male-figure-neolithic-5609512-details.aspx); 7-8. Rast-*Gârla Ţifarului* (Dumitrescu 1980)

Pl. I. 1. Divostin (Letica 1988); 2. Vinča-*Belo Brdo* (https://research.britishmuseum.org/research/collection_online); 3. Priština-*Predionica* (Hansen 2007); 4. Unknown place (https://www.liveauctioneers.com/item/10233944_neolithic-ceramic-vinca-seated-figure); 5. Banjica-*Usek* (Petrović, Spasić 2013); 6. Vinča-*Belo Brdo* (https://www.christies.com/lotfinder/Lot/a-vinca-terracotta-seated-male-figure-neolithic-5609512-details.aspx); 7-8. Rast-*Gârla Ţifarului* (Dumitrescu 1980)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

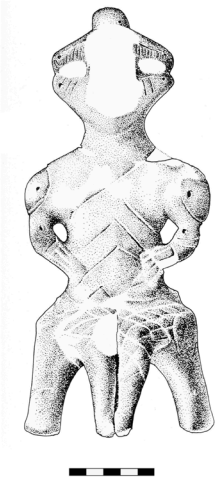

1

2

3

4

5

6

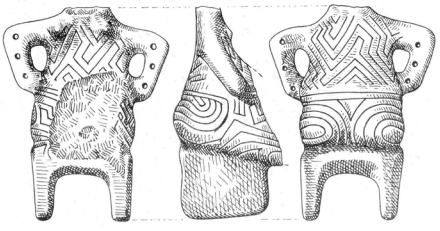

7

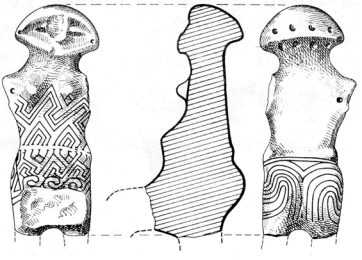

8

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

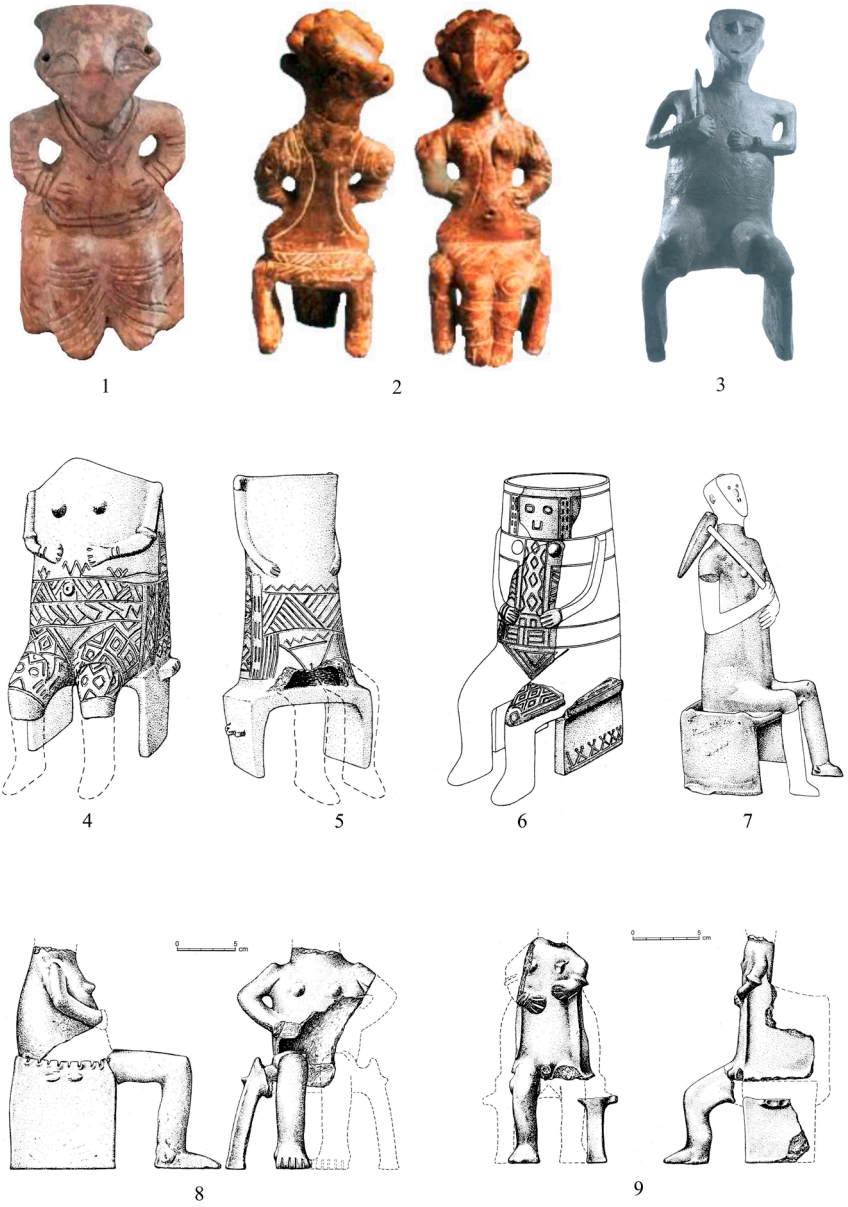

Pl. II. 1-2. Medvednjak-Smederevska Palanka (https://twitter.com/hashtag/SmederevskaPalankaMuseum?src=hash); 3, 7-9. Szegvár-Tűzköves (Hansen 2007); 4-6. Hódmezővásárhely-Kökénydomb (Hansen 2007)

Pl. II. 1-2. Medvednjak-Smederevska Palanka (https://twitter.com/hashtag/SmederevskaPalankaMuseum?src=hash); 3, 7-9. Szegvár-Tűzköves (Hansen 2007); 4-6. Hódmezővásárhely-Kökénydomb (Hansen 2007)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

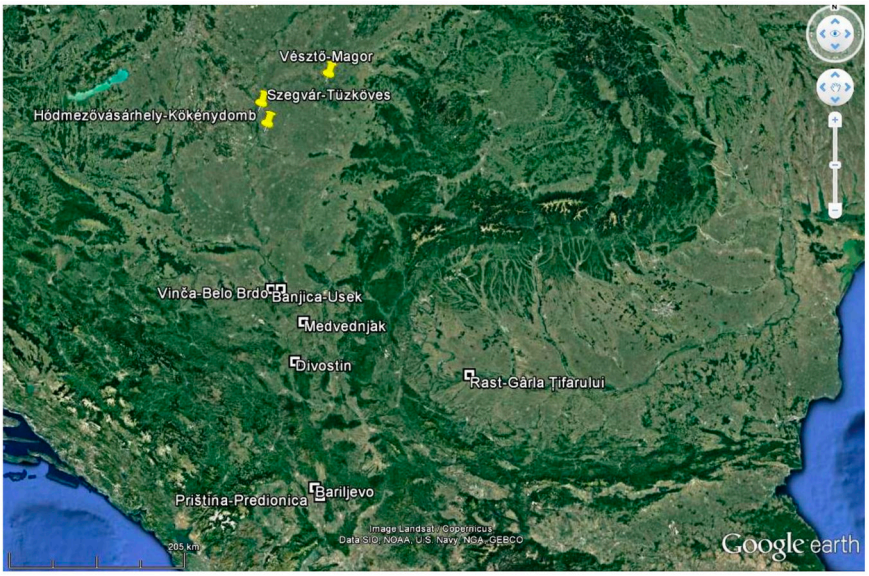

1

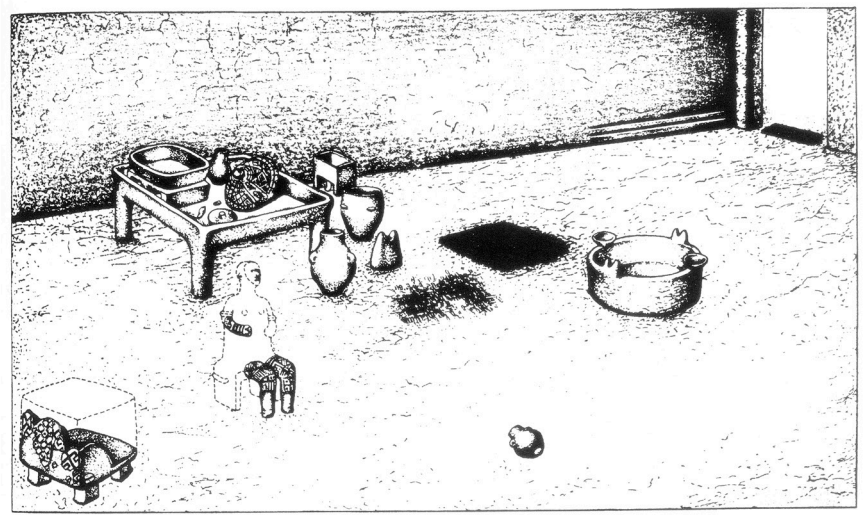

2

Pl. III. Răspândirea figurinelor „așezate" în sudul Ungariei și în Balcanii de vest;
2. Sanctuarul de la Vésztő- Mágor (Hansen 2007)
Pl. III. The spread of "seated" figurines in southern Hungary and Western Balkans;
2. The sanctuary of Vésztő- Mágor (Hansen 2007)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 31-40.

Miniature with anthropomorphic features. Observations on a vessel discovered at Cerviceşti Deal-*La Morişcă* (Mihai Eminescu commune, Botoşani County)

Adela Kovács[1]

Abstract. The present paper aims to introduce into the scientific circuit a miniature vessel with anthropomorphic features, discovered in 1962. Unfortunately, the site documentation could not be recovered. The site of discovery is Cerviceşti Deal-*La Morişcă*, Mihai Eminescu commune, Botoşani County (RAN code 38116.03). The settlement was estimated at about two hectares, from the surface of which various materials were collected: animal bones, adobe fragments from the platforms, various objects of flint and ceramic fragments from the Cucuteni A3 and B2 phases. Only the left half was found from the miniature vessel, the right half being fragmented in previous times. Its shape is tronconic, with a flat bottom. The rim is rounded, in direct extension of the body. The vessel was modeled by hand, with thin walls. The anthropomorphic characteristic is determined by the modeling, being made in the form of a shallow groove, shaped like a "V", forming a visible step. Traces of red paint are visible on the entire surface of the vessel, but it has been better preserved in the deeper area of the groove. The vessel was modeled from fine paste, which probably comprises very fine clay, with floury surfaces, mixed with very fine sand, in a small proportion. It was smoothed very well, burnt oxidizing, reddish. It is possible that it was painted entirely red on the outer surface, with traces of red paint still visible. Dimensions: H: 48 mm; Rim diameter: 67 mm; Base diameter: 29 mm. The item belongs to phase A3 of Cucuteni Culture. According to the markings on this item, it was discovered in Pit 1, at the depth of 0.40-0.60 m. The closest analogies are, of course, found in the Cucuteni Culture, in sites dated to the same phase of habitation. The object is preserved in Botoşani County Museum deposits.
Keywords*:* Cucuteni Culture, Botoşani County, anthropomorphic vessel, miniature.

Miniatural cu caracteristici antropomorfe. Consideraţii asupra unui vas descoperit la Cerviceşti Deal-*La Morişcă* (comuna Mihai Eminescu, judeţul Botoşani). Articolul de faţă are ca scop introducerea în circuitul ştiinţific a unui vas cu trăsături antropomorfe, miniatural, descoperit în anul 1962. Din nefericire, documentaţia de şantier nu a putut fi recuperată până în prezent. Situl de proveniență este Cerviceşti Deal-*La Morişcă*, comuna Mihai Eminescu, judeţul Botoşani (cod RAN 38116.03). Aşezarea a fost estimată la aproximativ două hectare,

[1] County Museum Botoşani, Botoşani, România; adelakovacs.museum@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

de pe suprafața căreia au fost colectate oase de animale, bucăți de chirpici, fragmente din platformele locuințelor, diverse piese de silex și fragmente ceramice din fazele Cucuteni A3 și B2. De la vasul miniatural s-a găsit doar jumătatea stângă, cea dreaptă fiind ruptă din vechime. Forma acestuia este tronconică, cu fundul plat. Buza este rotunjită, în directa prelungire a corpului. Vasul a fost modelat manual, având pereții subțiri. Caracteristica antropomorfă este determinată din modelaj, fiind realizată în forma unei caneluri puțin adâncite, forma unui „V" cu vârful în jos, apăsat mai spre interior, formând o treaptă vizibilă. Urme de pictură cu roșu sunt vizibile pe toată suprafața vasului, însă mai clar s-au păstrat în zona de adâncire a canelurii. Vasul a fost modelat din pastă fină, care cuprinde probabil lut decantat, având suprafețe făinoase, în amestec cu nisip foarte fin, în proporție redusă. A fost netezit foarte bine, ars oxidant, de culoare cărămizie. Este posibil ca acesta să fi fost pictat cu roșu în întregime pe suprafața exterioară, fiind vizibile urme de pictură roșie. Dimensiuni: Î: 48 mm; DG: 67 mm; DB: 29 mm. Piesa se încadrează în faza A3 a Culturii Cucuteni. Conform marcajelor de pe piesă, aceasta a fost descoperită în Groapa 1, la adâncimea de 0,40-0,60 m. Cele mai apropiate analogii le regăsim, desigur, în Cultura Cucuteni, în situri datate în aceeași fază de locuire. Obiectul se află în depozitele Muzeului Județean Botoșani.
Cuvinte cheie: Cultura Cucuteni, vas cu trăsături antropomorfe, miniatură, pictură.

.....

Conditions of discovery

Reconstruction of archaeological contexts is impossible without properly prepared and preserved documentation. Sometimes the artifacts can provide information about those who used them, either in a utilitarian or symbolic way. But beyond the artifacts, beyond the names of various cultures and civilizations, there are people. They, through the preserved objects, can express multiple aspects regarding the ideas that circulated, the values in which they believed. Reconstructing the way of life and thinking of prehistoric people is one of the most difficult steps today. We know that museum deposits have extensive collections of archaeological materials, resulting from research, that were not properly exploited at the time of their discovery.

The item we present on this occasion has been discovered twice. First it was excavated in 1962, as a result of archeological field research. The second time it was noticed in the boxes with the ceramic material stored at the Botoșani County Museum, in 2019, on the occasion of current works carried out in the deposits. The artifact was not previously published, but two important aspects related to the symbolic universe of the inhabitants of the Cervicești Deal-*La Morișcă* site (Mihai Eminescu commune, Botoșani County) caught our attention: the miniaturization and the anthropomorphic characteristics.

The archeological site from Cervicești-*La Morișcă*, Mihai Eminescu commune, Botoșani county (RAN code 38116.03) is located outside the village, 4500 m East-North-East from the village church, 1200 m South-South-East from the Urechioaia pond dam, on the right bank of the Sitna brook, on a high plateau that dominates the valley by about 20-25 m. From the Cucorăni railroad stop, it is about 1.5 km East

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 1. Location of the archaeological site Cerviceşti-*La Morişcă*, Mihai Eminescu commune, Botoşani County (RAN code 38116.03), according to Google Earth
Fig. 1. Localizarea sitului arheologic Cerviceşti-*La Morişcă*, comuna Mihai Eminescu, judeţul Botoşani (cod RAN 38116.03), conform Google Earth

(**Fig. 1, 2**). The settlement was estimated at about two hectares, from the surface of which various materials were collected: animal bones, adobe fragments, fragments of housing platforms, various items of flint and ceramic fragments from the Cucuteni A and B2 phases (Păunescu et al. 1976, p. 171-172). As a result of a surface research carried out personally in the spring of 2020, it was found that there are still multiple archaeological traces on the surface of the land, scattered by the plow over a large area. Especially in the terrace area there is a massive concentration of archaeological material, which means that not only agriculture, but also certain natural factors caused soil erosion and scattering of the material from the settlement.

According to the site file, it was identified in 1951 by Gh. Poenaru and it is mentioned in several archaeological repertoires (Păunescu et al. 1976, p. 171-172; Monah, Popovici 1985, p. 73; Popovici 2000, p. 70-71). Archaeological excavations were undertaken in 1962. A. Popescu made a reference about this in 1963. The note contains only the information that archaeological research was carried out, without mentioning details related to stratigraphy or about the discoveries from the site (Popescu 1963, p. 453).

Unfortunately, we did not find an archaeological research plan or any excavation diary, an aspect that makes it very difficult for us to reconstruct the research carried out more than five decades ago. The lack of site documentation obscured to some extent our knowledge of the contexts discovered. However, we found the marking on the objects to have been done meticulously. Two mentions appear on the

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

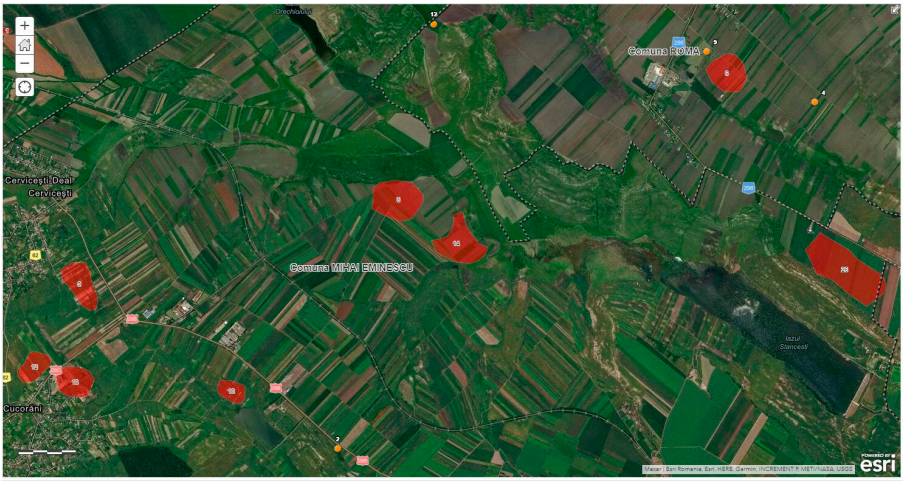

Fig. 2. Location of the archaeological site Cerviceşti-*La Morişcă*, Mihai Eminescu commune, Botoşani County (RAN code 38116.03) (marking 8), according to the Archaeological Repertory of Botoşani County (http://www.cimec.ro/arheologie/repertoriul-botosani/index.html)
Fig. 2. Localizarea sitului arheologic Cerviceşti-*La Morişcă*, comuna Mihai Eminescu, judeţul Botoşani (cod RAN 38116.03) (marcaj 8), conform Repertoriului Arheologic al Judeţului Botoşani

ceramic material: Pit 1 and Dwelling 2. Dwelling 2 was investigated in quarters, probably with intermediate bulks, because the mentions appear: NE, SE, NW and SW area. All artifacts were marked at different depths, demonstrating that the material was collected according to habitation levels.

Description of the vessel

Only the left half was found from the miniature vessel, the right half being broken from antiquity. Its shape is tronconical, with a flat bottom. The rim is rounded, in direct extension of the body. The vessel was modeled by hand, with thin walls. The anthropomorphic characteristic is determined from the modeling, being made in the form of a shallow groove, in the shape of the letter "V", forming a visible step. We do not know what the vessel was like on the opposite side, but we tend to believe that it did not have this V modeled on both sides, but only on the front. Traces of red paint are visible on the entire surface of the vessel, but have been better preserved in the area where the groove deepens. The vessel was modeled from fine paste, which probably comprises decanted clay, with floury surfaces, mixed with very fine sand, in a small proportion. It was smoothed very well, burnt oxidizing, reddish. It is possible that it was painted entirely red, with traces of red paint visible on the outer surface (**Fig. 3, 5**). Dimensions: H: 48 mm; Rim Diameter: 67 mm; Base Diameter: 29 mm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

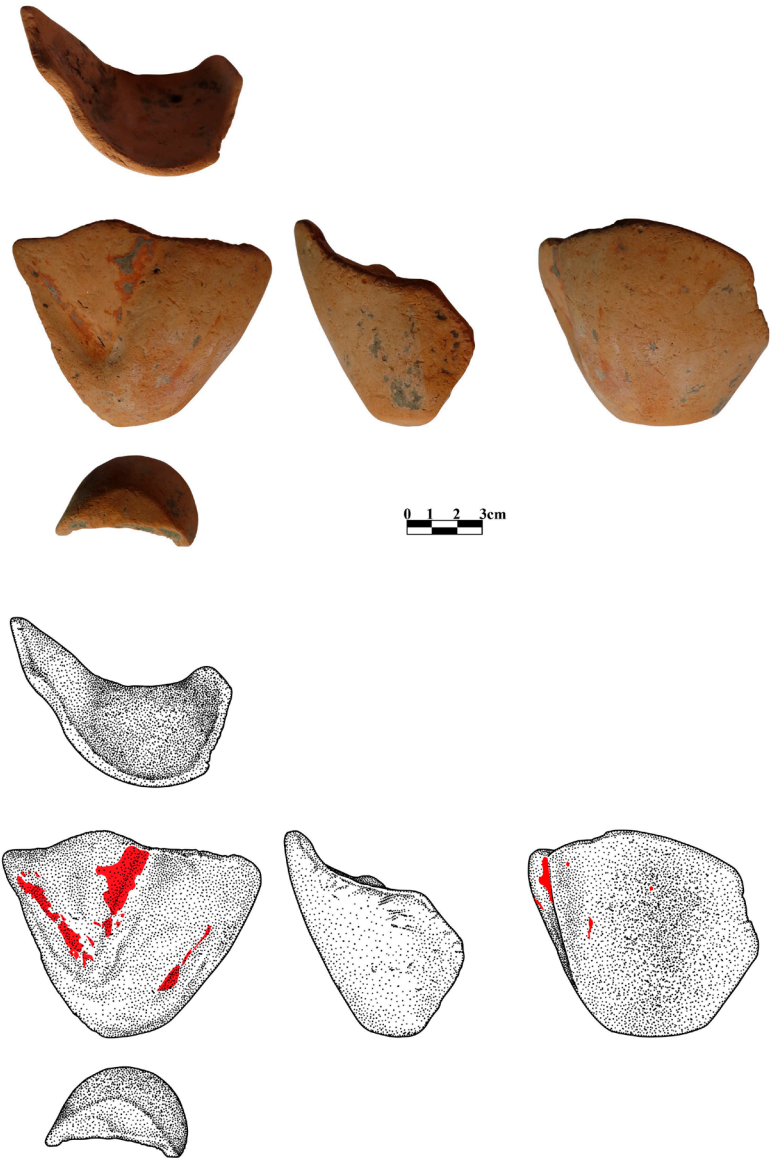

Fig. 3. Photography and drawing of the vessel fragment (illustration made by Sebastian Ciupu from the Botoșani County Museum)
Fig. 3. Fotografia și desenul fragmentului de vas (ilustrație realizată de Sebastian Ciupu de la Muzeul Județean Botoșani)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Considerations on the miniature anthropomorphic vessel

The artifact belongs to phase A3 of the Cucuteni Culture. According to the markings on the item, it was discovered in Pit 1, at a depth of 0.40-0.60 m.

Regarding the origin and primordial appearance of anthropomorphic vessels, most researchers have agreed on establishing the origin of this type of vessel in the Middle East. One of the earliest examples comes from the Hassuna culture and has the shape of a female face, with possible jewelry around the neck, marked by triangles (Müller-Karpe 1974, Taf. 60, fig. 13). The discovery from Çatalhöyük in 2006 is a vessel with a feminine physiognomy, which also presents a possible ornament in the temporal area of the head, made by deep incision (Yalman 2006, p. 198, fig. 141). As a result of recent research, several fragments of vessels with anthropomorphic features have been discovered. We mention the fragment of a vessel with an embossed physiognomy discovered in the filling of Building 94 (Erdoğu 2010, p. 49, fig. 46). Regarding the European area, some of the earliest anthropomorphic vessels have been identified at Nea Nikomedeia (Νέα Νικομήδεια) in Greece and Rakitovo (Ракитово) in Bulgaria (Perlès 2004; Matsanova 2003, p. 68; Todorova, Vajsov 1993). The number of anthropomorphic vessels or vessels with anthropomorphic decoration has increased significantly in Middle and Late Neolithic cultures. Although they became more frequent, they are not predominant in the ceramic inventory of settlements. Instead, there is a considerable variation in the shapes and register of ornaments represented (Gimbutas 1989, p. 19).

Within the Ariușd-Cucuteni-Trypillia cultural complex, although we notice a great typological variety, anthropomorphic vessels do not appear frequently. Some types are repeated, being present in several sites, and others have a unique shape (Kovács 2018, p. 17-38). We also notice the presence of vessels with special shapes, specific to the Precucuteni or Cucuteni settlements, such as vessels with a "crown" (Garvăn 2007, p. 221-238), binocular vessels (Palaguta 2007, p. 52), support vessels of various categories (Kovács, Gridan 2015, p. 663-690) and "circle-dance" vessels (Lazarovici C.-M. et al. 2009, p. 75, fig. 8).

The typology of anthropomorphic vessels belonging to the Cucuteni Culture is quite varied, both in form and manner of representation. The origin of this particular type can be identified in the earliest Neolithic civilizations and it includes several categories. Given the special shape of anthropomorphic vessels, they have been noted since the earliest research. Not being characteristic only of the Cucuteni Culture, we notice several typologies. They all have as center of interest the proportion of representation of the human body, the attributes are predominant and the basic shape of the vessel, from which the anthropomorphic characteristics develop. D. Boghian states that in the modeling of anthropomorphic and zoomorphic vessels, the potter "took into account both the requirements

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

related to the manufacture of fine ceramics and the needs of modeling containers for special purposes" (Boghian 2004, p. 139).

One of the authors who made refferences on the typology of anthropomorphic vessels is Olaf Höckmann. He distinguishes between "Figurengefässe" - vessels that reproduce the shape of the human body and "Figuralgefässe" - vessels that reproduce anthropomorphic attributes (Höckmann 1965, p. 1-26). The typologies were later nuanced by Anton Nițu (Nițu 1967 p. 549-562; Nițu 1968, p. 387-292; Nițu 1969, p. 21-43), Dan Monah (Monah 1997; Monah 2012) and R-R. Andreescu (Andreescu 2002, p. 72). D. Monah, in his work dedicated to Cucuteni anthropomorphic representations, specified a series of characteristics of anthropomorphic vessels, distinguishing between the anthropomorphic vessels themselves and the anthropomorphized supports, each with its own subtypes and variants. R. Alaiba adopted the typology of D. Monah and refers, in the case of the Cucuteni A3 phase, to anthropomorphic vessels, vessels with anthropomorphic attributes and vessels with anthropomorphic decoration (Alaiba 1998, p. 16). Anthropomorphization can also occur by applying bas-relief statuettes on the body of vessels, sometimes coarse or for supplies, as is the case of the one from Scânteia (Mantu 1992, p. 307-315).

R.-R. Andreescu, in his work on anthropomorphic plastic representations from the Gumelnița culture (Andreescu 2002, p. 72) established several main categories: I. vessels in the form of the human body; II. prosopomorphic lids; III. vessels with anthropomorphic features, with three subcategories: III.A. vessels with a human face modelled under the rim of the vessel; III.B. vessel with tube-arms; III.C. lids with anthropomorphic handle. IV. vessels with anthropomorphic decoration; V. anthropo-zoomorphic vessels.

Although the typology was developed for the Gumelnița Culture, it can be easily applied to other cultures as well. There is also another simplified classification, which can be applied, in general, to any culture and epoch: 1. Vessels which represent the whole human body; 2. Vessels that suggest the human body, with a few features; 3. Vessels on which some anthropomorphic characteristics are present (Sobaru, Andrei 2004, p. 14).

D. Boghian, in his study dedicated to anthropomorphic vessels from 2012, approached the problem closely and drew up a table that centralizes the main typologies prepared by O. Höckmann, A. Nițu, D. Monah and R.-R. Andreescu (**Fig. 4**). The vessel we study in this paper can be framed into the category of "vessels with human attributes" ("Figuralgefässe" cf. Höckmann 1965) or "vessels with anthropomorphic attributes" (cf. Nițu 1967, p. 549-562; Andreescu 2002, p. 72), or the second category defined by D. Monah, respectively II. Vessels with anthropomorphic attributes-ordinary vessels with human attributes (cf. Monah 1997; Monah 2012).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

<table>
<tr><th colspan="3">Precucuteni-Cucuteni-Trypillia cultural complex</th><th colspan="3">Gumelnița-Kodžadermen-Karanovo VI-Dikili Tash cultural complex</th></tr>
<tr><th>Olaf Höckmann</th><th colspan="2">Dan Monah</th><th>Anton Nițu</th><th colspan="2">Radian-Romus Andreescu</th></tr>
<tr><td>Vessels in the shape of the human body (Figurengefässe)</td><td colspan="2">A. Proper anthropomorphic vessels</td><td>Anthropomorphic vessels with the opening on top</td><td colspan="2">Vessels in the shape of the human body</td></tr>
<tr><td rowspan="8">Vessels with human attributes (Figuralgefässe)</td><td rowspan="4">I. Vessels in the shape of the human body (with variants: postcephalic body, torso, pelvis, legs)</td><td rowspan="4">Vessels with anthropomorphic attributes</td><td rowspan="4">Vessels with anthropo-morphic attributes</td><td>With human figure modeled under the rim</td></tr>
<tr><td rowspan="2">II. Vessels with anthropomorphic attributes</td><td>Regular containers + human attributes</td><td rowspan="2">With tube-arms</td></tr>
<tr><td>Vessels with human face</td></tr>
<tr><td rowspan="3">B. Anthropo-morphised supports</td><td>Cylindrical supports anthropomorphised with arm-handles</td><td rowspan="2">Lids with anthropomorphic handle</td></tr>
<tr><td>Stylised caryatid-supports</td></tr>
<tr><td>“Circle-dance” supports</td><td>Vessels with “bottle”-shaped body and tubular arms</td><td colspan="2">Vessels with anthropomorphic decoration</td></tr>
<tr><td colspan="2">Stylised “circle-dance” supports</td><td colspan="3"></td></tr>
<tr><td colspan="2">Ceramics with anthropomorphic decoration</td><td>Vessels with wide mouth and human face</td><td colspan="2">Anthropo-zoomorphic vessels</td></tr>
<tr><td colspan="2">Anthropomorphised objects</td><td>Prosopomorphic lids</td><td colspan="2">Prosopomorphic lids</td></tr>
<tr><td colspan="2" rowspan="5"></td><td>Vessels with ronde-bosse anthropomorphic decoration</td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>Handles in the shape of human heads/figurines applied on the lids</td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>Applied human heads</td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>Vessels shaped like the human leg/foot</td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>Incised human representations</td><td colspan="2"></td></tr>
</table>

Fig. 4. Synoptic table regarding the main typologies of anthropomorphic vessels (Boghian 2012, p. 109)
Fig. 4. Tabel sinoptic sintetizând principalele tipologii de vase antropomorfe (Boghian 2012, p. 109)

In this case, the presented vessel respects the production canons of a miniature vessel. What individualizes it is the pubic triangle deepened in the paste of the vessel, as well as the association of the painting on the outside of the container.

The bibliography on miniaturization is rich and it includes extensive discussions over all Neolithic civilizations, regarding the purpose and aim of making these containers. The vessel from Cerveceşti-*La Morişcă* has two symbolic components at the same time: the vessel is anthropomorphic and miniature (**Fig. 5**). In this case, the lower part of the body is highlighted, which, modeled in a feminine characteristic, is implicitly linked to the woman, as a giver of life (Bánffy, Goldman 2003, p. 112-117). Regarding the striking representation of the pubic area, we note some specimens from the Balkans, much earlier than the Cucuteni culture (Naumov 2007, p. 255-265; Naumov 2008, p. 93-101). Even if in this case the triangle is a “*pars pro toto*”, we notice the special manner of female representation. The closest analogies for this object is found at Drăguşeni-Ostrov (Kovács 2019, p. 20) as a miniature anthropomophic pot, although this one is made rather like a learning pot. Another pot which is made in the same manner, with a groove for making the pubic triangle is one discovered in Pit 5 at Truşeşti, in 1952. The grooves are represented on both sides and are deepened into the paste of the vessel (Kovács 2018, p. 18).

Assuming that rituals require a dedicated inventory, we can say that miniature anthropomorphic or anthropomorphized containers were used to perform a rite

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

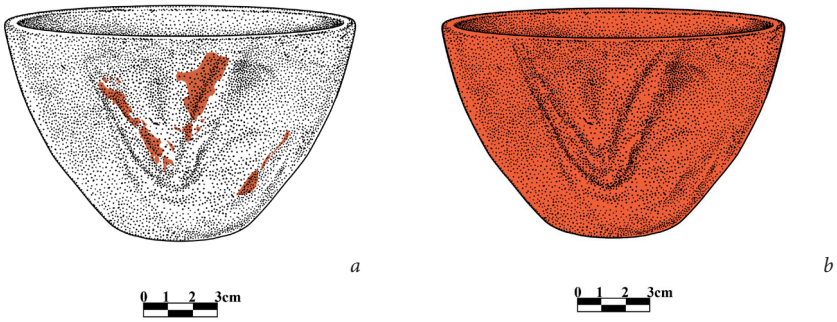

Fig. 5. Reconstruction of the shape (a) and the paint (b) of the vessel with anthropomorphic features from Cerviceşti Deal-*La Morişcă* (Drawing: Sebastian Ciupu from the Botoşani County Museum)
Fig. 5. Reconstituirea formei (a) şi a picturii (b) vasului cu caracteristici antropomorfe de la Cerviceşti Deal-*La Morişcă* (Desen: Sebastian Ciupu de la Muzeul Judeţean Botoşani)

or ritual, being related to the worship and religious behavior of the communities of that time. As an interpretation, we often notice that anthropomorphic vessels, but also zoomorphic ones, have been associated with religious or symbolic functions since the earliest Neolithic civilizations (Makkay 2005, p. 86), in ways we cannot describe with certainty at the moment and which are still difficult to decipher.

Bibliographic references

Alaiba 1998: R. Alaiba, *Cultura Cucuteni în Podişul Bârladului*, Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi, rezumatul tezei de doctorat, 1998.

Andreescu 2002: R.-R. Andreescu, *Plastica antropomorfă gumelniţeană. Analiză primară*, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti, 2002.

Bánffy, Goldman 2003: E. Bánffy, G. Goldman, *Neolithic Beliefs*, in: Visy Zsolt (ed.), *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millenium*, Budapest, 2003, p. 112-117.

Boghian 2004: D. Boghian, *Comunităţile cucuteniene din bazinul Bahluiului*, Suceava, 2004.

Boghian 2012: D. Boghian, *Unele consideraţii asupra vaselor cucuteniene antropomorfe şi antropomorfizate*, Arheologia Moldovei, XXXV, 2012, p. 107–136.

Erdoğu 2010: B. Erdoğu, *West Mound Trench 8 in Çatalhöyük 2010 Archive Report*, Çatalhöyük Research Project, 2010, p. 50-51.

Garvăn 2007: D. Garvăn, *Un nou tip de vas precucutenian de cult*, Memoria Antiqvitatis XXIV, 2007, p. 221-238.

Gimbutas 1989: M. Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco, 1989.

Höckmann 1965: O. Höckmann, *Menschliche Darstellungen in der Bandkeramischen Kultur*, Jahrbuch des Romisch-Germanischen Zentralmuseums (JahrbRGZM), Mainz, 12, 1965 (1967), p. 1-26.

Kovács 2018: A. Kovács, *Vasele antropomorfe din Muzeul Judeţean Botoşani şi metafora corpului feminin*, Acta Musei Tutovensis XIV, 2018, p. 17-38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Kovács, Gridan 2015: A. Kovács, S. Gridan, *Experimente cu privire la muzica preistorică – Noi interpretări asupra vaselor suport cucuteniene*, Arheovest III/2-In Memoriam Florin Medeleț, 2015, p. 663-690.

Mantu 1992: C.-M. Mantu, *Reprezentări antropomorfe pe ceramica așezării Cucuteni A3 de la Scânteia (jud. Iași)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 43, 3, p. 307-315.

Lazarovici C.-M. *et alii* 2009: C.-M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, S. Țurcanu, *Cucuteni. A great civilisation of the prehistoric world*, Iași, 2009.

Makkay 2005: J. Makkay, *Ujkőkoriteogónia. Agyagból Mintázni istent és embert/Neolithic Theogony. Clay images of gods and men*, in: L. Bende, G. Lőrinczy (eds.), *Hétköznapok vénuszai.* Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely, 2005, p. 85-121.

Matsanova 2003: V. Matsanova, *Cult Practices in the early Neolithic Village of Rakitovo*, in: L. Nikolva (ed.), *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*, British Archaeological Reports International Series, 2003, p. 65-70.

Monah 1997: D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis III, Piatra Neamț, 1997.

Monah 2012: D. Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, ediția a II-a, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis XXVII, Piatra-Neamț, 2012.

Monah, Popovici 1985: D. Monah, D. Popovici, *Corpusul descoperirilor*, in: D. Monah, Șt. Cucoș, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Iași, 1985, p. 52-167.

Müller-Karpe 1974: H. Müller-Karpe, *Handbuch de Vorgeschichte*, Band II, *Jungsteinzeit*, München, 1974.

Naumov 2007: G. Naumov, *Housing The Dead: Burials Inside Houses And Vessels In The Neolithic Balkans*, in: C. Malone, D. Barowclough (eds.), *Cult în Context*, Oxford, Oxbow, 2007, p. 255-265.

Naumov 2008: G. Naumov, *The Vessel a Human Body: Neolithic Anthropomorphic Vessels and Their Reflection in Later Periods*, in: Ina Berg (ed.), B*reaking the Mould, Challenging the Past through Pottery*, British Archaeological Reports International Series, 2008, p. 93-101.

Nițu 1967: A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, Studii și Cercetări de Istorie Veche 18, 4, 1967, p. 549-562.

Nițu 1968: A. Nițu, *Reprezentări umane pe ceramica Criș și liniară din Moldova*, Studii și Cercetări de Istorie Veche 19, 3, 1968, p. 387-392.

Nițu 1969: A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe pe ceramica de tip Gumelnița A*, Danubius II-III, 1969, p. 21-43.

Palaguta 2007: I. Palaguta, *Trypolye Culture during the Beginning of the middle Period (BI). The relative chronology and local grouping of sites*, British Archaeological Reports International Series, 1666, 2007.

Păunescu *et alii* 1976: Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976.

Perlès 2004: C. Perlès, *The Early Neolithic in Greece. The First Farming Communities in Europe*, Cambridge World Archaeology, 2004.

Popescu 1963: A. Popescu, *Săpăturile arheologice din R.P.R. în anul 1962*, Studii și Cercetări de Istorie Veche XIV, 2, 1963, p. 453.

Popovici 2000: D. Popovici, *Cultura Cucuteni, faza A. Repertoriul așezărilor (1)*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis VIII, Piatra Neamț, 2000.

Sobaru, Andrei 2004: A.-L. Sobaru, R.-M. Andrei, *Vasele antropomorfe în culturile neolitice și eneolitice de pe teritoriul României*, Buletinul Cercurilor Științifice Studențești, Alba Iulia, 10, 2004, p. 9-16.

Todorova, Vajsov 1993: H. Todorova, I. Vajsov, *Nova kamennatat epocha v Bîlgarija*, Sofia, 1993.

Yalman 2006: N. Yalman, *Pottery Report*, in *Çatalhöyük 2006 Archive Report*, Çatalhöyük Research Project, 2006, p. 181- 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 41-79.

Endangered monuments: in rescue of the mutilated and anonymous burial mounds of the steppe

Alin Frînculeasa[1]

Abstract. In a succession of studies published in the past years I approached the topic of the research methodology of prehistoric mounds (4th-3rd millennia BC). If in the case of tumuli that are preserved intact research can follow a predictable pattern/course, for the ones that have been already destroyed some additional stages are necessary. The first important step is identifying them by studying the cartographic record, followed by field survey. After the identification of the mound, the archaeological research solutions can be adjusted and customized according to the degree of destruction, the terrain topography, the boundaries of private properties, the proportion of land covered by new buildings, etc. In this paper are presented the results of the archaeological research of several burial mounds located in Prahova County, that were destroyed by anthropogenic interventions. In this area, framed by the Prahova and Teleajen Rivers, we have investigated around 30 tumuli, excavated with the help of mechanised equipment. The methods that were applied and the results obtained have been published *in extenso* in other studies. Below, we provide information regarding rescue archaeological excavations carried out in several burial mounds located in the villages of Nedelea, Târgşoru Vechi, Târgşoru Nou, Ariceştii-Rahtivani and Blejoi. Following the presentation of descriptive information, we will formulate some conclusions regarding the present state and future perspectives of these funerary monuments.
Keywords: tumuli, funerary monuments, grave, Prahova area, Yamnaya.

Monumente în pericol: salvarea movilelor funerare mutilate şi anonime din stepă. Într-o succesiune de studii apărute în ultimii am abordat metodologia de cercetare a tumulilor preistorici (mileniile IV-III). Dacă pentru tumulii păstraţi intacţi cercetarea poate urma un curs previzibil, în cazul celor distruşi sunt necesare mai multe etape. În prima fază importantă este identificarea acestora prin studierea arhivei cartografice, urmează apoi verificările în teren. După identificare, soluţiile de cercetare arheologică pot fi adaptate punctual în funcţie de gradul de distrugerea a acestora, de topografia locului, limitele proprietăţilor, încărcătura terenului cu noi construcţii, etc. În acest articol publicăm rezulatele cercetării mai multor tumuli distruşi de intervenţii antropice, situaţi în sud-estul judeţului Prahova. În acest areal, cadrat de râurile Prahova şi Teleajen, am cercetat în jur de 30 de tumuli, excavaţi cu ajutorul unor utilaje

[1] Prahova County Museum of History and Archaeology, Ploieşti, Romania; alinfranculeasa@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mecanizate, iar metodele aplicate și rezultatele au fost publicate *în extenso* cu alte ocazii. Redăm mai jos informații despre o serie de tumuli săpați în regim de cercetare arheologică preventivă, dispuși în localitățile Nedelea, Târgșoru Vechi, Târgșoru Nou, Ariceștii-Rahtivani și Blejoi. După informațiile cu caracter descriptiv, vom formula câteva concluzii legate de prezentul și viitorul acestor monumente funerare.
Cuvinte cheie: tumuli, monumente funerare, mormânt, areal Prahova, Iamnaia.

.....

Introduction

Burial mounds are a category of funerary monuments whose distribution in time and space is relevant enough to make them familiar/known beyond the circle of archaeologists/researchers. Usually, they are the context of spectacular discoveries suitable to be exhibited to the wider audience/public. Apart from the ideal situations when the burials are well preserved, some of them were destroyed in ancient times, as a result of looting or *damnatio memoriae*, archaeological contexts have been disturbed, archaeologists feel slightly frustrated. Witnessing the mutilation of these monuments is the most disturbing reality because it is accompanied by the awareness that there is no place in the present, and probably the future as well, for designing solutions to save them, with the exception of specific, particular situations related to the proper functioning of a set of accepted rules/laws. These funerary monuments coexist with a petty society, in which they are systematically assaulted and they survive only to the extent that their preservation is correlated with and assessed in terms of a positive economic impact. In the earthen mounds dating from the beginning of the Bronze Age we do not find what the public expects of us, but anonymous individuals of a past that cannot be changed to fit the imperative commands of the present. The relevance of these solitary mounds rather resides in the message they convey over time.

When it comes to dealing with the destruction of archaeological sites, one can notice speeches postulating unrealistic solutions are being intensely practiced in more or less public settings. It is not the purpose of this study to reverberate the too many debates resulting in too few actions/outcomes. In general, no effort is made to put on paper those not at all comfortable aspects archaeology is facing and despite which this still innocent science must survive. In people's conscience archaeology has an immaculate image, it leaves no room for disappointments. In reality, however, the archaeological practice is strongly personalised, being an accumulation of contours with nuances from bright to unaesthetic. The personality of the archaeologist is still very important, with his own brightness and shadows wrapped in the same package.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

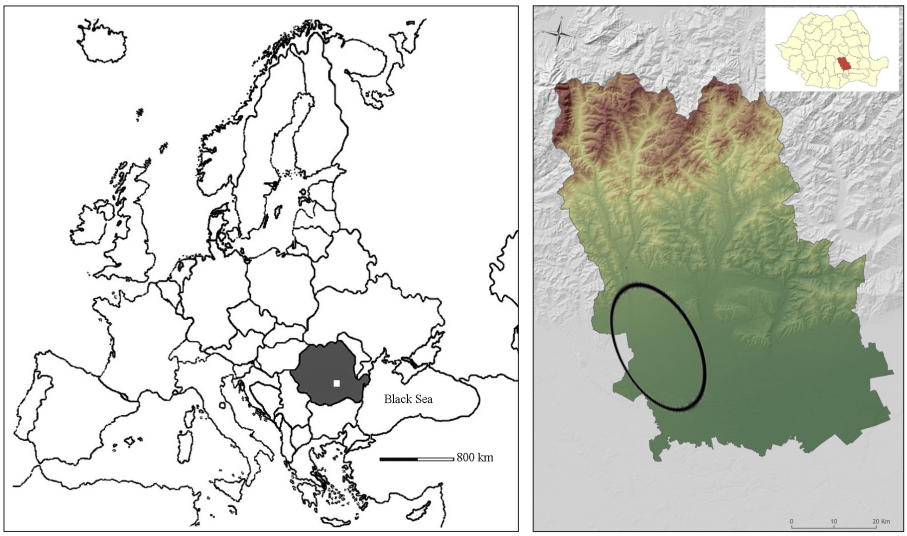

a *b*

Fig. 1. Romania (a) and the location of the *Prahova area* (b)
Fig. 1. România (a) și amplasarea *arealului Prahova* (b)

***

In two recently published articles we approached the research methodology used to investigate vanished prehistoric mounds. If the former is a rather theoretical approach based on the study of maps correlated with the mapping process (Frînculeasa *et alii* 2017a), the latter is the result of the excavation of a destroyed mound (Frînculeasa *et alii* 2019a). We brought to the surface two different perspectives of the same story: the identification of vanished mounds and their archaeological investigation. In this study we present the results of the archaeological excavations carried out in several mounds from the *Prahova area*, destroyed by anthropogenic interventions. In this region more than 350 mounds were identified (Frînculeasa *et alii* 2017a; 2018; 2020), out of which about 30 were investigated (**Fig. 1**; **Pl. I**). All the mounds were excavated with mechanized equipment, and the methods used were explained *in extenso* on other occasions (Frînculeasa *et alii* 2017b; 2018; 2019a). Some information can be found in already published studies (Frînculeasa 2019; Frînculeasa *et alii* 2019a) or are in the publishing process (Frînculeasa 2020a; 2020b; Frînculeasa *et alii* 2020).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Destroyed mounds in *Prahova Area* – case studies

Nedelea (Ariceștii-Rahtivani locality)

1. Nedelea – the mound was located in parcel no. 5, north of the Nedelea village, 1.1 km north of the DJ101, east of the De16 (coordinates: 44°59'11.76" N, 25°49'24.36"). It had a height of about 0.6 m and a diameter of 25 m. A trench had been dug in the central area, 12 m long, 3.6 m wide and at least 0.5 m deep (**Pl. 2/1-2**). The walls of the trench were subjected to a continuous process of erosion, further contributing to the destruction of the mound. The site was also in danger to be used as soil quarry. In 2015 rescue archaeological research was conducted. Two parallel trenches were excavated (S.I and S.II), crossing the entire mound from north to south. They were 25 m long, 5 m wide and were separated by a stratigraphic baulk 1 m thick (baulk I). Another stratigraphic baulk 1 m thick (baulk II), was oriented on the east-west direction, interrupted by trenches I and II. This baulk divided the remaining area of the mound (the periphery) into four surfaces, two in each of the western and eastern sectors, added to the two trenches (**Pl. 2/3**).

Stratigraphy: I. plough/arable layer, about 0.20-0.25 m thick, grey colour; II. reddish clayey layer, partially covering the original mantle, between 0.10-0.20 m thick, its thickness increased towards the periphery of the mound up to 0.60 m; this layer was not present in the central area of the mound, but only in the outer quarter of its diameter; III. mantle?, had a grey colour upon drying, dusty texture, clay mixed with small pebbles, maximum thickness of 0.40 m; IV. ancient surface layer, about 0.20 m thick, brown colour, dusty texture, clay mixed with pebbles; V. natural gravel deposit.

A single feature was uncovered, labelled as **Pit 1 (Groapa 1),** identified in S.I and under baulk 1. It became visible at a depth of -0.70 m from the zero point, it was oval-shaped, oriented approximately west-east, it had dimensions of 1×0.60 m and it deepened 0.20 m in the natural gravel deposit. The filling of the pit was brownish and had a friable, clayey texture and it did not contain any archaeological traces or objects. This feature was destroyed as a result of unauthorised mechanised excavations disturbing the mound in the central area. Taking into account the fact that the mantle was not clearly visible on the profile as well as the depth of the pit, it is possible that this feature was a secondary one, cutting through the entire mound. The mound most likely formed as a result of remodeling an originally small natural elevated area. Given the size of the pit, the possibility that this feature was a burial of a sub-adult individual whose bones have not been preserved should not be ruled out. It was also possible to notice that the bottom of the trench that had been excavated into the mound reached the ancient layer.

2. Nedelea – the mound was located in parcel no. 5, north of Nedelea and south of Florești village, south of De130, 650 m north-east of mound no. 64 (T.64) (coordinates:

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

44°59'29.63"N, 25°49'44.24"E). In 2015 test excavations were conducted which revealed that the mound was destroyed, the traces of excavations with mechanized equipment were indications that the mound was used as a soil quarry (**Pl. 3**). For the most part, the mound had been excavated to the level of the natural gravel deposit, which is -0.30 m beneath the current surface. Only a small area was preserved in the western side of the mound, of an irregular shape, covering a surface of about 8×4 m and was about 0.8 m high. Correlating the information available on Google Earth one could notice that in the image captured on 15.03.2011 the mound was yet untouched, while in the one on 06.09.2012 it had already been destroyed.

Given that the land was not exploited agriculturally, in 2019 archaeological research was conducted with the precise purpose of identifying and saving the main burial and any other possible secondary features that might have been preserved within the remaining area of the mound. Its western periphery seemed undisturbed, therefore starting from there we drew several axes and imagined where the centre should be if the mound would have had diameters of 40, 35 and 30 m, in order to try to identify it. Following, the entire surface already destroyed was cleaned in order to be able to observe any possible pits/interventions cutting the natural gravel deposit (**Pl. 4**). The next step consisted of investigating the preserved area of the mound which contained one burial **(Grave 1)**.

The grave was identified at a depth of about -0.50 m (from the upper preservation level of the mantle). The grave pit was rectangular with dimensions of 1.80×1.15 m, 0.90 m deep, west-east oriented. The gravel dug out from the pit was deposited along the long sides of the pit, at about 0.35-0.40 m away from its edges, forming two elongated small mounds (length = 3.50×1.60 m; maximum height = 0.42 m/N and 0.30 m/S) (**Pl. 4/3-4**; **5/1-2**). The deceased had been laid on his back with the knees raised, which subsequently fell on the left, the upper limbs were stretched along the body, slightly flexed at the elbows (the left hand was placed on the pelvis). The orientation was west-east, the skull westwards (**Pl. 5**). Anthropological determination: 12-15 years old, indeterminable (Frînculeasa 2019, p. 136). C14-AMS dating = 4225±37 BP/2910-2674 cal BC (sigma 2, 95.4% probability). Taking into account the distance between the preserved area and the location of the main burial, the original mound might have had a diameter of about 35 m. Its original height is difficult to assess, however, if it was similar to other mounds in the *Prahova area*, it could have ranged between 1.2-1.5 m.

Târgșoru Nou (Ariceștii-Rahtivani locality)

3. Târgșoru Nou – in 2019 was investigated *Movila de la Pădure,* located 170 m south of *Pădurea Crângu lui Tei*, in parcel no. 107, south of the Târgșoru Nou village, south of De531 and east of the Hc524 canal (coordinates: 44°54'22.57"N,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

25°53'19.57"E). On top of the mound there was a concrete fence, belonging to Cc558, a space in which a farm functioned before 1990 (**Pl. 6/1-4**). The northern third of the mound was behind the fence and had already been excavated to the level of the current surface. At first, photographs were taken with both cameras and drone. On the aerial photos one could notice the outline of the mound, including in the area already excavated, and in this way we were able to determine the diameter of the entire mound (**Pl. 6/2, 4**). Therefore, we could place the stratigraphic baulk in the centre of the original mound, which had a maximum diameter of 25 m and a height of 1 m. We opted in favour of preserving two stratigraphic baulks, the main one crossing the entire mound from east to west, while the second, shorter one was oriented perpendicular and crossed the southern part of the mound, which was completely preserved. This resulted in an excavation with T-shaped stratigraphic baulks. The baulks were 1 m thick and had lengths of 27 m (I) and 16 m (II), the former was oriented east-west (stratigraphic baulk I) and the latter north-south (stratigraphic baulk II). This layout of the baulks created three surfaces, labeled/numbered according to their position in relation to stratigraphic baulk II: 1 – the south-eastern surface; 2 – the south-western surface; 3 – the northern surface, which was excavated horizontally north of stratigraphic baulk I.

Stratigraphy: I. plough/arable layer, about 0.20-0.25 m thick, brown colour; II. the mantle had reddish colour, became grey upon drying, dusty texture, clay mixed with small pebbles, maximum thickness of 0.75 m; it was preserved mainly in the area of the primary burial; it had a diameter of about 23 m; III. grey layer with a maximum thickness of 0.35 m which decreased towards the periphery; IV. ancient surface layer, about 0.20 m thick, reddish-brown colour, dusty texture, clay mixed with pebbles; VI. natural gravel deposit.

Two burials were discovered in the centre of the mound, a secondary one belonging to Turkic nomadic populations dating from the 11-12th centuries AD (Gr. 1) and the primary burial of the mound, belonging to the Yamnaya communities (Gr. 2).

Grave 1 (Gr. 1) (**Pl. 7/1-4**) – was discovered in the central area of the mound, north of the main stratigraphic baulk. The outline of the grave pit was not visible. Inside the grave pit there was an individual, next to whom skeletal remains of a horse were found. Both the human and horse bones were found at -0.43-0.60 m depth. The deceased was an adult individual (40-50 years old) lying in extended position, oriented approximately east-west. The upper limbs were stretched along the body, only slightly bent at the elbows, the hands were placed on the pelvis. Next to the right elbow there was a bell-shaped pendant made of bronze. The artefact is globular, has bitruncated body and its lower part is slightly flattened; it has four triangular petals brought together and tightening/closing towards the

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

centre. In the upper part it has a loop for attaching the pendant. It is decorated with a horizontal groove above its maximum diameter, two parallel incisions and four perpendicular/vertical incisions made on the petals. Inside there is a ball (**Pl. 7/3-4**). Dimensions of the bell-shaped pendant: H = 31 mm, diameter = 24 mm, thickness = 2 mm, weight = 11.95 grams. The horse bones, consisting of the skull and parts of the limbs, were placed north of the human skeleton, parallel to the body (Frînculeasa *et alii* 2020).

Grave 2 (Gr. 2) (**Pl. 7/5-6**) – the grave pit of the main burial was identified in the centre of the mound at -0.75 m depth, its bottom reached -1.50 m. The pit had rectangular shape with slightly rounded corners, dimensions of 1.55×1 m, it was west-east oriented. Inside the pit there was a sub-adult individual (9 years old ± 24 months), west-east oriented, lying supine with the upper limbs stretched along the body and the knees initially raised, subsequently fallen to the right. Next to the right shoulder there was a lump of ochre. Traces of ochre were found north of the left shoulder and on other bones as well. C14-AMS dating: 4037±43 BP/2620-2487 cal BC (sigma 1, 68.2% probability) (Frînculeasa 2019, p. 135, fig. 3).

The mound was built over an older habitation layer, identified by a single archaeological feature, namely *Feature 1 (Cpl. 1)*. It was discovered in the central area of the mound and was cut by the pit of Gr. 2 and after that covered by the mantle raised over it (**Pl. 6/5**). The feature had the shape of an irregular mound (approximately 13.26×12.5 m), with a maximum thickness of 0.35 m in the centre. It was an accumulation of household waste consisting of ash, mammalian bones, fragmentary pottery, bone and stone tools, clay zoomorphic representations. The pottery was highly fragmented (2391 potsherds), tempered with fine or coarser sand and crushed pottery. Fine ceramics with compact paste and sometimes burnished surface was found, as well as semi-fine and coarse pottery, with pseudo-barbotine and barbotine (non-homogeneous paste). Among the pottery shapes can be mentioned dishes with a wide rim, amphora-shaped vessels, jars, bowls, mugs and large storage pots. Decoration was found on about 7% of the potsherds and it consists of rows of notches/short incisions placed on the rim and body, sometimes associated on the same vessel (**Pl. 8**). Bone tools were also found, of which need to be mentioned piercers but also chisels. Stone artifacts consist of one chisel and a fragment of a wedge axe, but also an unfinished axe, which most likely had or was supposed to have a shaft-hole. The pottery can be assigned to the Cernavoda II culture, being very similar to the one found in the eponymous site (Berciu *et alii* 1973) and the one from Bucureşti-*Dămăroaia* (Gavrilă *et alii* 2016). Three samples of mammalian bones for C14-AMS dating were selected from this feature, the results obtained indicating that the habitation feature dates from the

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

last quarter of the 4th millennium BC and the beginning of the next millennium (Frînculeasa 2020b).

Târgșoru Vechi (Târgșoru Vechi locality)

4. Târgșoru Vechi (**Pl. 9**) – in 2016 two mounds placed south of the *Pădurea Beizadele* were investigated. One of them, named *Movila de la Pădure*, has been already published (Frînculeasa *et alii* 2017c; Frînculeasa 2019). The second mound, *Movila de la drum*, was located 150 m south-east of the first one and 300 m south of the *Pădurea Beizadele*. It had 25 m in diameter and a height of 0.5 m. Around the mound fruit trees had already been planted, therefore the research area was limited. Three trenches were investigated, oriented approximately north-south, 22 m long and 5 m wide, separated by stratigraphic baulks 1 m thick. The mound had a reddish clay texture. At the depth of 0.5 m there was the natural alluvial clay deposit of yellowish colour. The outline of a possible mantle was not visible on the stratigraphic profiles or in the trench. Four features were found in the centre of the mound, of which one dug-in oven (Ø=1.4 m), a rectangular pit (3.4×2.4 m), possibly a sunken house but without oven, a circular pit (Ø=0.9 m) and the foundations of a building with brick walls and a partial apse (7×5.5 m). All the features date from the 19th century. On the ENE-WSW direction the mound was crossed by a 0.4 m wide trench containing electrical cables. No burials were discovered, only atypical fragments of a hand-made pot, probably prehistoric.

Blejoi (Blejoi locality)

5. Blejoi – the archaeological site from *Tumul la Pod* was identified in 2016 during field surveys. It was located on the track of the western bypass of Ploiești city, close to the northern ramp of the bridge that overlaps the Ploiești-Brașov railway line. Although the mound was built on the edge of a slightly elevated area, it was hardly visible in the landscape. In the central area it still preserved a pile of earth with an approximately oval shape, covering a surface of about 30 square meters and a height of about 1.5 m. In the centre of this pile of earth there was a concrete pillar, the remaining part of a former geodetic reference point. The western area of the mound, covering about 20% of the entire site, was under the bypass track, while the eastern third had already been excavated to the natural gravel layer (**Pl. 10**). The mound was marked on several maps from the 19th - 20th centuries, while on the Topographic Map, code L-35-112-B-b, second edition from 1978 (scale 1:25000), there is a triangle representing the geodetic reference point (elevation 186.4 m) (Frînculeasa *et alii* 2019a, p. 37, pl. II/3).

The western third of the mound, which was under the road, remained unexplored and at the same time it was an obstacle impeding the application of

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

a more complex excavation methodology. Therefore, the excavations covered the surface of the maximum diameter of the mound, which was 30 m on the north-south direction, while on the east-west direction the maximum width of the excavation covered about 17 m. We opted for preserving two stratigraphic baulks 1 m thick, which crossed the entire mound on the north-south direction. The excavation was carried out by investigating three parallel surfaces, separated by the two baulks, in order to allow the access of the machine, but also to enable us to make conclusive observations regarding the stages of mound construction and its original dimensions before the disturbances caused by illegal excavations.

Stratigraphy: I. plough/arable layer, about 0.20-0.25 m thick, brown colour; II. the mantle became grey upon drying, it had dusty texture, made of clay mixed with small pebbles, a maximum thickness of 0.75 m; it was found only in the preserved area of the mound, close to the geodetic reference point; III. ancient surface layer, about 0.20 m thick, brown colour, dusty texture, clay mixed with pebbles; IV. natural gravel deposit. Three prehistoric burials were discovered, assigned to the Yamnaya communities.

Grave 1 (Gr.1) (**Pl. 11/1**) – secondary burial found in the central area of the mound, dug into the mound filling. It was identified at about -0.60 m deep from the highest preservation level of the mound, and -1.40 m from the layer preserved around the geodetic reference point. The pit was west-east oriented, had dimensions of 1.40×0.70 m and was rectangular with rounded corners. The burial contained the partially preserved osteological remains of an individual lying supine, west-east oriented, with the upper limbs stretched along the body and the hands placed on the pelvis, the knees initially raised, subsequently fell on the left side. Above the left shoulder were found a skull fragment and, to the south, two spiral hair rings. One was made of copper wire coated with a silver sheet, while the other one was made of silver. Inside the skull two more silver hair rings were found, with one and a half spirals, thinned and pressed ends (**Pl. 11/2-5**). Anthropological determination: female, older than 55 years. C14-AMS dating = 4212±29 BP/2900-2680 cal BC (sigma 2, 95.4% probability) (Frînculeasa *et alii* 2019a, p. 39).

No.	Material	Max. diameter	Thickness	Weight
1	silver	16 mm	4 mm	5.41 grams
2	copper coated with silver sheet	13 mm	4 mm	1.68 grams
3	silver	14-15 mm	3-4 mm	5.5-6 grams
4	silver	11-13 mm	2.5-3 mm	3-3.5 grams

Table 1. Hair rings found in grave 1
Tab. 1. Inele de buclă descoperite în mormântul 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Grave 2 (Gr. 2) (**Pl. 11/6**) – secondary grave, discovered immediately below Gr. 1, after the bones were removed. The pit bottom of Grave 2 reached a depth of -1.50 m from the geodetic reference point. The pit was west-east oriented, had rectangular shape with rounded corners. The skeleton was in a very poor preservation state, lying supine, west-east oriented, with the upper limbs stretched along the body. The knees were initially raised, subsequently fell on the left side. North-north-west of the skull there were fragments of a small pot, badly preserved, with bitruncated shape and cord decoration. The paste was not well burnt, it had a brownish colour on the exterior and black on the interior, tempered with sand (**Pl. 11/7**). Near the skull there was an ochre lump and other traces of ochre were identified in the area of the lower limbs. Anthropological determination: *infans*, 9 months, indeterminable (Frînculeasa *et alii* 2019a, p. 39-40).

Grave 3 (Gr. 3) – is the main burial found in the centre of the mound. The pit was identified at a depth of -1.60 m, it was dug from the ancient surface and into the natural gravel layer. The pit bottom reached -2.10 m and the gravel removed from it was placed to the south, forming a layer about 10 cm thick. The pit was west-east oriented, it was rectangular with rounded corners, dimensions of 0.75×0.60 m, it narrowed towards the bottom. The individual was lying supine, west-east oriented, with the upper limbs stretched along the body and the lower limbs most likely initially bent at the knees and raised, subsequently fallen to both sides (rhombus). An ochre lump was found north of the left arm of the individual. Ochre traces were also found in the area of the pelvis and lower limbs (**Pl. 11/8**). Anthropological determination: *infans*, 9 months, indeterminable (Frînculeasa *et alii* 2019a, p. 40).

6. Blejoi – in 2015 test excavations were conducted in a mound identified in 2011, during field surveys. The mound was located 250 m north of the Bergenbier brewery and 240 m west of the access road to Selgros supermarket. It had a height of approximately 1.2 m and a maximum diameter of 30 m. The centre of the mound was crossed from north to south by a clogged military trench, 4-6 m wide and 200 m long. To the west there were several pits, parts of an anti-aircraft military facility built during World War II (**Pl. 12**). The excavation consisted of clearing the military trench in the hope that its bottom did not reach deeper than the ancient surface layer and therefore the main burial of the mound might be preserved. The excavation revealed that the trench was dug 1.5 m deep into the gravel layer, which was below the depth burial pits usually reach. Therefore, the research was stopped. The eastern quarter of the mound belonged to a different property and it remained unexcavated, while the western one was leveled and strongly affected by works done for the military facility. Stratigraphy: I. plough layer, about 0.25-0.30 m thick, brown colour, clayey texture; II. blackish lens covering only the periphery of

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

the mound, 0.20-0.40 m thick, clayey texture; III. mound mantle, maximum 0.80 m thick, with diameter of about 22 m, yellowish colour, clayey texture; IV. ancient surface layer, maximum 0.40 m thick, light brown to grey colour upon drying, clayey texture; V. natural gravel deposit.

Păulești

7. Păulești – in 2020 research was conducted in a mound located 50 m south of the high voltage power line, 660 m south-south-east of De60, 530 m east of Ploiești-Slănic railway. It had a height of about 0.6 m and a diameter of 30 m. In order to have stratigraphic control and develop the archaeological excavation in a sustained rhythm, two stratigraphic baulks were preserved, intersecting each-other in the central area of the mound. They were 30 m long and 1 m thick. This layout created four surfaces/quarters labelled/numbered according to their position in relation to stratigraphic baulk II: 1 – NW quarter; 2 – NE quarter; 3 – SE quarter; 4 – SW quarter. The western half of the mound was covered by crops and therefore only the eastern half could be excavated. The contour and the dimensions of the mantle were visible on the profiles of the preserved baulks, so its characteristics could be studied. Following the analysis of the profiles on the stratigrafic baulks of the eastern half of the mound, it was concluded that the mantle had grey colour, dusty non-homogenous texture, it had a diameter of about 19.30 m and a height of 0.4 m. To this was added the reddish plough layer about 0.30 m thick, that was getting thicker and blackish towards the periphery of the mound.

Only one feature was discovered, in the centre of the mound (**Pl. 13/4**). It was a rectangular pit with dimensions of approximately 5×4.5 m, -1.9 m deep measured from the 0 point and -1.1 m from the natural gravel layer. In the pit filling there was a significant quantity of construction materials such as bricks, lime/mortar, stones, some pottery fragments, as well as three bronze coins dating from the beginning of the 19th century. All the materials found in this pit were in secondary position. Although another surface was investigated west of this feature, with dimensions of 3×2.5 m, the main burial was not identified. The 19th century pit cut through the mantle in the central area and might have destroyed the main burial. The western half of the mound remained to be excavated.

The anonymous mounds of the steppe

The secret regime of some of the maps, especially the military/topographic ones, has for a long time prevented the study and use of the information they contain. An illustrating example is the catalogue of the earthen mounds in Banat, a work which echoes the amount of effort involved in the fieldwork that is required in

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

order to map these sites (Medeleț, Bugilan 1987). The same lack of cartographic sources can be seen in other studies in which numerous mounds are mapped (Varlam 1979; Brudiu 1991; 2003). Although references to the topic were made as early as the 1980s (Medeleț, Bugilan 1987, nota 3), the use of the old maps archive is only now becoming a common tool in the reconstruction of the archaeological landscape (Gogâltan *et alii* 2014; Ștefan 2015; Frînculeasa *et alii* 2017a; Diaconescu *et alii* 2017; Floca 2017; Ștefan, Bulei 2017; Sava, Gogâltan 2017). As for the burial mounds, the fact that they are marked on the old maps proved to be an opportunity for current research. The mounds located on the current territory of Romania are marked on the first maps known from the 18th century (Diaconescu *et alii* 2017), or even earlier, in 1699 (Medeleț, Bugilan 1987, p. 100). Returning to southern Romania (Muntenia), if on the early maps only a small number of mounds are marked, as we get closer to the 20th century they become much more visible (Frînculeasa *et alii* 2017a). On the topographic maps of the second half of the 20th century their number begins once again to decline.

The process of mapping mounds has gained visibility through both traditional surface surveys (Topoleanu *et alii* 2008; Fazecaș, Marta 2015; Frînculeasa *et alii* 2015, fig. 3; Marta, Fazecaș 2018), for which old maps were used as well (Frînculeasa *et alii* 2017a; 2019a; Diaconescu *et alii* 2017; Floca 2017), but also through modern approaches (Oltean 2013). We mention here an exceptional study of the Prut – Dniester interfluve, which combines classic surface research with modern methodologies in order to map and reconstruct ancient archaeological landscapes (Topal *et alii* 2019). We also have to mention the huge amount of work done by Bede Ádám in eastern Hungary, mapping numerous earthen mounds (Marta, Gruia 2018, p. 60, note 12). The management of mounds is also a concern of Bulgarian researchers (Valchev, Sobotkova 2019).

In the *Prahova area* we were able to map approximately 350 mounds, some of which have completely disappeared from the landscape because of intense ploughing, as well as settlement development (civilian areas or public institutions such as churches), or road, industrial or agricultural (irrigation systems) infrastructure (Frînculeasa *et alii* 2017a). Reconstructing this cultural setting/landscape has been a decade-long activity consisting of surface surveys, gathering and studying an important number of cartographic materials from various institutions, but also conducting archaeological excavations (in the period between 2011 and 2020 no year has passed without excavating at least one mound). Some of these mounds were initially identified on maps and, later on, their existence was confirmed or refuted by the actual field situation or by the archaeological research.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The analysed cartographic archive was comprised of maps (18th to 20th century), estate plans (19th century) or plans of urban works (20th century). The main sources used were the *Specht Map* (1790-1791), *Charta României Meridionale* 1855-1859 (published in 1864), *Planurile Directoare de Tragere,* published and updated between 1924-1954, *Military topographic maps* (*Hărțile topografice militare) (second edition)* 1979-1981. Additionally, we used a broad cartographic database on which several unknown mounds were marked, as well as military maps from the beginning of the 20th century. Of these were useful the *Topographic map of Prahova County* (1:100000) of 1904, *Foaia Ploieștii* (1:100000), Series IX, column H made by the SGA in 1910 which includes topographic surveys conducted between 1895 and 1899, *Foaia Ploiescii* (1:50000), Series XIX, column P made and published by the IGA in 1900, the *Topographic Plan of Ploiești* made in 1902-1904 by the SGA (Sevastos 1937), as well as the *Military Topographic maps* (1958-1961, 1972-1981).

In order to be able to extend the analysis we used a series of estate plans (*planuri de moşie)* and boundary plans (*planurile de hotărnicii)* on which mounds are marked as well. These were used mainly in the 19th century and are cartographic representations that accompanied the *ocolnițe* or documents stating the boundaries of estates. They contain the boundary points of the estates gathered from documents, testimonials of the owners and estate neighbours, boundaries that were being marked by mounds, knolls and other significant natural or anthropic landmarks (Frînculeasa *et alii* 2017a). We mention the Păulești estate plan (*planul moșiei Păuleștiului)* from 1852 which synthesizes data from 1847-1859, the Turnu monastery estate plan (*planul moșiei mănăstirii Turnu)* made in 1843, the Ariceștii-Rahtivani estate plan (*planul moșiei Ariceștii-Rahtivani)* from 1857, the Blejoi estate plan (*planul moșiei Blejoi)* from 1844 (**Pl. 15**). Another map was drawn by Gh. Zagoritz at the beginning of the 20th century, its importance residing in the fact that several mounds are marked on it, of which one was previously unknown (Zagoritz 1914). We also mention the Soviet topographic maps (*Hărțile topografice sovietice)* (scale 1: 25000) which are identical to the Romanian ones, but on which appear several mounds whose existence was not confirmed by surface surveys. The existence of other mounds can be inferred from the toponymy preserved in the names of streets, neighbourhoods, places, mentioned in various studies related to the history of localities (Ilie 2012, p. 34). In fact, several mounds have toponyms such as *Movila Fluerarului, Movila cu Păr, Movila cu tufe, Movila cu cruce, Movila Verde, Movila Mare, Movila Vulpei, etc*, some still in use today. On the *Movila cu cruce* from Nedelea locality the stone cross is still preserved, although in fragmentary state (**Fig. 2**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

a

b

Fig. 2. Nedelea - *Movila cu Cruce*: the mound (a), fragments of the stone cross (b)
Fig. 2. Nedelea - *Movila cu Cruce*: tumulul (a), fragmente din crucea de piatră (b)

For the city of Ploiești, Sevastos' monograph of 1937 was useful for our research, as was the plan published by the architect N. Debie containing data gathered between 1830 and 1840, on which three mounds appear, out of which only one is preserved, but with a church built on top of it (Debie 1967, pl. II). Information about the existence of mounds on the territory of Ploiești city (with the related toponyms) can also be found in various documents regarding the development of the locality that were published over time (Zagoritz 1914, p. 33, 51; Ioachimescu 1914, p. 60; Vulpe, Vulpe 1924, p. 169, nota 2; Sevastos 1937; Sava-Petrescu 1937; Debie 1967, pl. II; Groșescu 2008, p. 141, 375-376, 394; Trestioreanu, Marinescu 2003, p. 107, 114; Frînculeasa *et alii* 2017a, p. 539; 2019b).

Discussions

One of the first conclusions to emerge after correlating all the mentioned sources with field research is that the real number of mounds is much higher than the one recorded on the existing cartographic materials, more precisely the used ones. Approximately 35% of the mounds were unknown, most of them have small sizes (less than 1 m high), but we also identified a small number of mounds

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

still very visible in the landscape (1-2 m high) which are not marked on the old maps.

On the final version of the map the situation looks much better than reality, due to the fact that examples of destroyed mounds are numerous and have continued to grow even in recent years, despite constant efforts to increase their visibility and raise awareness of the presence of this type of monuments in the local administration bureaucracy. Regarding the destruction of the mounds, a fluctuation in time can be noticed, which can be associated with the interwar period (1920-1940), the communist regime (1945-1990), recent time (1990-present), all of them being stages with specific economic dynamics (Frînculeasa *et alii* 2017a). We have to mention here the settlement expansion; the great industrialization, urban and rural development, large infrastructure works; the real estate market explosion; the exploitation of surface mineral resources – gravel, sand, salt, green energy resources such as aeolian, solar; the emergence of industrial parks. Thus, of all the checked mounds 67 were destroyed, as a result of the above mentioned factors (**Pl. 1**).

The largest number of mounds disappeared during the communist regime (41) when compared to the two other stages (7 and 20), as a result of unsustainable and massive industrial and urban development (Ploiești), not backed up by preventive archaeological research (Frînculeasa *et alii* 2017a). Another destructive activity is that of works on agricultural land carried out during the communist regime, such as dams, irrigation systems – water canals, plantations. Unlike Soviet archaeology (Ivanova 2013), the Romanian one did not have a program to save the mounds that were to be affected by these works. There were only some particular interventions within the framework of research programs carried out during the upsurge of the communist regime (in Romanian Moldavia), obviously following the Soviet methodology. We mention here the Valea Jijiei project with excavations in the mounds from Larga Jijia, Corlăteni, Glăvăneștii Vechi, Holboca, Valea Lupului (Frînculeasa *et alii* 2017b, p. 26), also a little later excavations conducted in Dobrogea (Vasiliu 2002) or southern Moldavia (Brudiu 2003).

During the new regime installed after 1990 the mounds continued to be destroyed at faster pace than during the previous stage, the greatest threat being now the exploitation of mineral aggregates from the terrace (as examples the exploitation pits from Strejnicu, Ariceștii-Rahtivani, Ploiești, Târgșoru Nou), borrow pits (Nedelea), but also the development of neighbourhoods and residential areas (Târgșoru Vechi, Strejnicu, Ploiești) or industrial parks (one mound was destroyed in 2005 with the expansion of the Ploiești Industrial Park and construction of a Kaufland warehouse), or even households (Târgșoru Nou).

A mound located in Târgșoru Nou locality was destroyed by the exploitation of mineral aggregates before 2010. Several mounds that are marked on old maps

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

a

b

c

d

Fig. 3. Destroyed mounds located in Târgşoru Nou (a), Ariceștii-Rahtivani (b), Ploiești (c), and Strejnicu (d)
Fig. 3. Tumului distruși amplasați în localitățile Târgşoru Nou (a), Ariceștii-Rahtivani (b), Ploiești (c) și Strejnicu (d)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

have disappeared from the landscape, the arable land looks flat, the contour of the former mounds is not visible anymore (Ariceștii-Rahtivani, Păulești, Târgșoru Nou, Florești, Târgșoru Vechi). On the place of the mound investigated in 2020 in Păulești, on the *Charta Romîniei Meridionale* is marked the presence of ruins of rectangular shape. The existence of a building with basement, the presence of numerous 19th century coins might be related to those ruins. Mound no. 76 from Nedelea, along with the one from Blejoi *Pod*, and two others from Strejnicu and Târgșoru Nou localities, on top of which households were built, could hardly be considered mounds at the moment when they were mapped and their partial destruction was acknowledged. Those sites were visited following the study of old maps on which they were marked. There are also situations when certain buildings only partially destroy the mounds, providing the opportunity of identifying and investigating the main burial, but also some secondary ones. Such examples come from Ariceștii-Rahtivani locality, where the town hall was built on top of a mound, and a house was constructed on top of another mound in 2013 (**Fig. 3/b**). In the cases of Nedelea and Blejoi, even though the mounds were destroyed, we were able to identify and save prehistoric burials, including the primary ones. At Târgșoru Nou, on top of the mound a firing/training ground for soldiers was organised (**Fig. 3/a**), and another mound was cut in the central area by a water canal that was part of the irrigation infrastructure. The same situation was recorded in the case of a mound from Dărmănești locality. In Strejnicu, after checking the oldest images available on Google Earth (2002) it became obvious how the development of some residential areas after this moment led to the destruction of three mounds, out of which two most likely still have the main burials (**Fig. 3/d**).

As for Ploiești city, correlating data obtained during field surveys with the cartographic supports reveals the picture of a disaster (**Fig. 4**) whose course follows the horizontal development of the locality (Debie 1967, map 1; Catană 2012, fig. 17-21). Of the approximately 50 mounds found on maps, no more than 12 have survived in the present landscape, some of which are currently covered by churches, cemeteries, green spaces (Frînculeasa *et alii* 2017a, tab. 2, fig. 6, 7; 2019b, fig. 1). For example, on the maps from the 19th or the beginning of the 20th century are marked two mounds in the North neighbourhood, which later disappeared. In the *Mimiu* neighbourhood four mounds are no longer existing, and on top of another one was built the *Sfântul Sava Church*. The only undisturbed mounds are located outside the urban area, outside the city, but there is also an example of a relatively well preserved mound located in the green space along the boulevard that connects the city centre to the South Railway Station (*Gara de Sud)*. Another one was not so lucky, the land is currently leveled and covered by a green space and parking lots.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

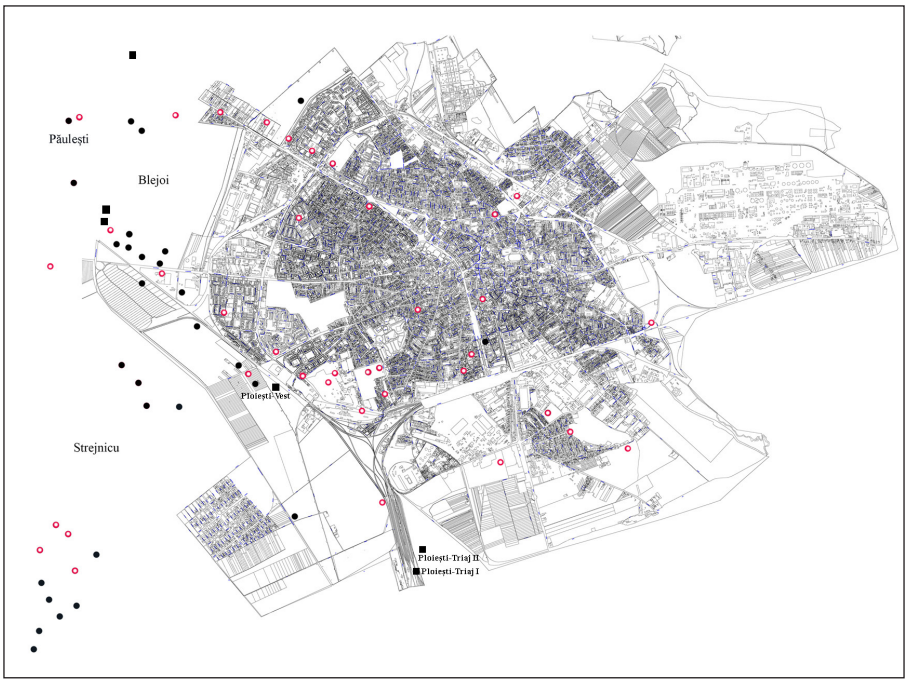

Fig. 4. Present-day ground plan of the city of Ploiești and the limitrophe area with the location of the tumuli (empty circles = destroyed tumuli; full circles = preserved tumuli; squares = researched tumuli) (after Frînculeasa *et alii* 2019b)
Fig. 4. Planul actual al orașului Ploiești și al zonei limitrofe cu dispunerea tumulilor (cercuri goale = tumuli distruși; cercuri pline = tumuli conservați; pătrat = tumuli cercetați) (după Frînculeasa *et alii* 2019b)

However, this does not mean the rest of the mounds were safe. As already mentioned, one mound was destroyed in 2005 during the construction of a Kaufland logistic centre. The mound is marked on maps, the only evidence left of its existence being the photographs taken by the author (**Fig. 3/c**)[1]. We have to mention that in Ploiești city three mounds were investigated, two of them during World War II (1941-1943). Of these two, the former was partially disturbed by the expansion of the marshalling yard of the city railway station, the archaeological research had the purpose to rescue the archaeological remains (Nestor 1943; 1944; Frînculeasa *et alii* 2013; 2015). Several burials were discovered, dating from the end of the 4th millennium BC and the first half of the 3rd millennium BC/Yamnaya (Frînculeasa *et alii* 2013; 2015a). Furthermore, other graves were dated at the boundary between the Middle and Late Bronze Age (Frînculeasa 2016, p. 124). A

[1] Several steps were taken in order to report this aggression, however without any results.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

third mound containing prehistoric burials, dated to the 4th and 3rd millennia BC was excavated in 2014 (Frînculeasa *et alii* 2019b).

On the other hand, a series of fixed signs, such as topographic reference points, boundary stones, but also the toponymic memory, led to the preservation of mounds, either in their original shape or only partially. Thus, in the flat plain landscape these mounds are visible marks, therefore in many cases on top of them were placed topographic reference points that protected them, preserving their elevation from the moment when the pillars were installed, or allowing the observation of the degree of destruction or natural or anthropogenic change[2]. In Ploiești and its surroundings, the existence of mounds (which are currently not visible in the landscape, but are marked on the studied maps) persists through toponyms such as *strada Măgurii*, *spitalul Movila*, *Movila Spânzuraților* on top of which there is the *Sfântul Vasile* Church (Debie 1967, pl. II), *Movila cu Troiță*, *Movila Vulpii*, whose toponym is nowadays transferred to one of the three mounds placed approximately 300 m away from the initial location. Initially located east of Rudu (Sava-Petrescu 1937, map 1), subsequently in Ploiești city, on the Rudului street, there is the *Movila lui Blană* (Zagoritz 1914, p. 3), which is still visible in the *Eroilor Cemetery* (Rudului Cemetery), and on top of which there is a bell tower along with Christian burials (**Fig. 5/b**).

On the estate plans (*moșii*) such mounds are marked because they were used as visible landmarks to delimit the boundaries or they had suggestive toponyms that helped to identify more easily those areas (ex. *Movila cu cruce* - Nedelea or *Movila cu troiță* - Nedelea). When there were no actual mounds, earthen knolls similar to mounds were built in order to mark/delimit the perimeter, but these were much smaller and different from the funerary monuments. Nowadays these knolls are still visible due to the presence of scrub vegetation.

A special situation is that of existing natural ridges in the landscape, rather elongated and slightly elevated at the ends. When viewed from three sides they often give the impression of mounds. At least 10 such possible mounds were mapped. Two questions arise here: are these actual mounds or are they remodeled ridges used for secondary burials? Can we treat all these possible mounds as actual funerary monuments, given that this has an impact on the status of these areas that might not be archaeological sites in the end? In our experience there are two situations. One of the situations was found in 2011 in Mound I from Păulești, a

[2] See the above mentioned research from Blejoi (Frînculeasa et alii 2019a, p. 37). After 1990 the topographic reference points were abandoned, many of them were put out of use, the metal structure was stolen, which weakened the chances of the mounds to be protected. In addition, the ploughing level around these concrete pillars, which are now elevated, shows the degree and rhythm of destruction/flattening of the mounds.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 5. Ploiești: mounds under the Sfântul Vasile Church (a), Eroilor Cemetery (b), and Sfântul Sava Church (c)
Fig. 5. Ploiești: movile suprapuse de Biserica Sfântu Vasile (a), Cimitirul Eroilor (b) și Biserica Sfântul Sava (c)

mound which was built at the end of an alluvial ridge which was remodeled to look like a mound. Two burials were discovered, but also a layer that seemed to be a mantle (Frînculeasa *et alii* 2013; 2015, fig. 4; pl. 10/1). There are also situations in which these elevations were not treated as mounds, such as the already mentioned ones from Târgșoru Vechi or Nedelea, however in both cases the anthropogenic interventions might have destroyed the possible (secondary) graves.

There are also positive examples such as the ones of the mounds investigated in 2019 in Nedelea (**Pl. 4-5**) and Târgșoru Nou (**Pl. 6-7**), but also another one excavated in Ariceștii-Rahtivani in 2015. In this last mentioned case, after several episodes in which we succeeded to save the mound firstly from being swallowed by a large soil/land deposit, and secondly from being covered by the headquarters/ buildings of a private company, we finally managed to conduct preventive archaeological research in 2015 (**Pl. 14**). Two prehistoric burials were discovered, the primary one had a gravel ring around it and grave goods such as a spectacle-shaped pendant, copper tubes, or beads made of *Spondillus* shells (Frînculeasa *et alii* 2016). The *Movila Crăciuneasca* from Boldești, investigated in 2019, was also saved from destruction thanks to the initial intervention of local authorities[3].

[3] Research conducted within the framework of the project The Yamnaya Impact on Prehistoric Europe.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Conclusions

Research conducted in Prahova County has contributed to a better knowledge and understanding of time periods little known in this area before, especially the existence of a peculiar episode dated to the end of the 4th millennium BC, characterised by burials with spectacular grave goods, beyond the well-known austerity of Yamnaya burials (Frînculeasa *et alii* 2015; Preda-Bălănică *et alii* 2020), with connections to the intra-Carpathian region (Frînculeasa 2020a). Recently, in Târgșoru Nou a Cernavoda II settlement was found under a Yamnaya kurgan, a stratigraphic situation also known from Smeeni, Buzău County (Simache, Teodorescu 1962; Frînculeasa *et alii* 2017b). This mound serves as a relevant case study for establishing a chronological relationship between the two archaeological cultural complexes, but also provides information regarding the interactions between local communities and the steppe world (Frînculeasa 2020a; 2020b). We also have access to a significant amount of new archaeological data regarding the nomadic Turkic world of the beginning of the second millennium AD (Frînculeasa *et alii* 2012; 2018; 2020).

Burial mounds appeared as a result of social changes happening at the end of the Eneolithic, the reshaping of societies on different foundations, the birth of elites, others than the ones dominating the previous period. These monuments are still important in the study of both local peculiarities as well as phenomena that turned out to become transcontinental ones. We think about these mounds as unaltered, solitary mounds, coloured in green, yellow or red, landmarks used in the past, symbols of messages awaiting decipherment. The current situation of these funerary monuments is very nuanced, difficult to solve with ideal life-saving solutions. On the one hand, in the case of investments or civil constructions, the existing laws allow archaeologists to rescue them. However, successive ploughing inevitably leads to flattening, destruction of secondary graves, which are the most vulnerable and the first ones to vanish, and in the end to the depersonalisation of mounds in their natural landscape and demolition of their majesty/monumentality. One can map them, mark them, but one cannot preserve their monument status. We are the passive witnesses of their destruction, after standing tall for millennia they will disappear in only a couple of generations. In the end, all we will be left with will be flat isolated burials in the steppe. The solutions adopted in Hungary (Rákóczi, Tóth 2017; Rákóczi 2018) seem almost extreme, revolutionary measures in Romania. However, revolutions are episodes of discontinuity in which one of the main rules is the destruction/abandonment of good things of the past followed by a reevaluation of the same fund and setting it on new coordinates, to fit the ideology of the time. If mounds would have been of service to the ideologies of the last century (democratic and/or communist) these monuments would have

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

probably had a better fate. Paradoxically, although mounds are the vestiges of an expansive ideology, they could not adjust to times dominated by ideologies. The written record of these situations becomes a witness of particular times, but also of facts/actions beyond the official frameworks and passing ideologies of more or less stable times.

Bibliography

Berciu *et alii* 1973: D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *Cultura Cernavoda II. Aşezarea din sectorul b de la Cernavoda*, Studii şi Cercetări de Istorie Veche 24, 3, 1973, p. 373-405.

Brudiu 1991: M. Brudiu, *Complexe funerare tumulare din sud-estul Moldovei (I)*, Peuce X, I, 1991, p. 41-56.

Brudiu 2003: M. Brudiu, *Lumea de sub tumulii din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii-mărturii arheologice*, Bucureşti, 2003.

Catană 2012: M. C. Catană, *Municipul Ploieşti: remodelarea urbană şi calitatea vieţii*, Târgovişte, 2012.

Debie: C. N. Debie, *Începuturile urbanismului în Ploiesti. Contribuţii la cunoaşterea istoriei oraşului*, Muzeul de Istorie, Prahova, 1967.

Diaconescu *et alii* 2017: D. Diaconescu, V. Bunoiu, D. Vlase, Al. Hegyi, *Cartarea movilelor de pământ din Banatul de câmpie. Studiu de caz: Sânpetru Mare (comuna Sânpetru Mare, jud. Timiş)*, Patrimonium Banaticum VII, 2017, p. 37-97.

Fazecaş, Marta 2015: G. Fazecaş, D. Marta, *Cercetările de teren de la Marghita. Discuţii privind câmpurile de movile din judeţul Bihor*, Crisia XLV, 2015, p. 9-20.

Floca 2017: C. Floca, *Movilele de pământ din judeţul Timiş Un studiu de caz în zona localităţii Teremia Mare*, Arheovest V, 2017, p. 671-718.

Frînculeasa 2019: A. Frînculeasa, *The Children of the Steppe: Descendance as a key to Yamnaya success*, Studii de Preistorie 16, 2019, p. 129-168.

Frînculeasa 2020a: A. Frînculeasa, *Earthen burial mounds and the Coţofeni culture south of the Carpathians. Archaeological research in Ariceştii-Rahtivani - Movila pe Răzoare*, Ziridava. Studia Archaeologica 34, 2020 (în curs de publicare).

Frînculeasa 2020b: A. Frînculeasa, *The Cernavoda II culture: an elusive entity crossing the centuries. The relevance of chronology and burial mounds*, Studii de Preistorie 17 (în curs de publicare).

Frînculeasa *et alii* 2012: A. Frînculeasa, B. Preda, O. Negrea, A. Soficaru, V. Dumitraşcu, M. Frînculeasa, *Complexe funerare de la începutul mileniului al II-lea descoperite recent în judeţul Prahova*, Materiale şi Cercetări Arheologice, S.N. VIII, 2012, p. 139-163.

Frînculeasa *et alii* 2013: A. Frînculeasa, B. Preda, O. Negrea, A. D. Soficaru, *Bronze Age tumulary graves recently investigated in Northern Wallachia*, Dacia N.S. LVII, 2013, p. 23-63.

Frînculeasa *et alii* 2015: A. Frînculeasa, B. Preda, V. Heyd, *Pit-Graves, Yamnaya and Kurgans along the Lower Danube: Disentangling 4th and 3rd Millennium BC Burial Customs, Equipment and Chronology,* Praehistorische Zeitschrift 90, 2015, p. 45-113.

Frînculeasa *et alii* 2016: A. Frînculeasa, B. Preda, I. Adamescu, A. D. Soficaru, *Ariceştii-Rahtivani, comuna Ariceştii-Rahtivani, jud. Prahova*, Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 2015, A L-a Sesiune Naţionala de Rapoarte Arheologice, Târgu-Jiu, 26-28 mai 2016, 2016, p. 120-122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Frînculeasa *et alii* 2017a: A. Frînculeasa, M. Frînculeasa, I. Dumitru, C. Buterez, *The dynamics of prehistoric burial mounds of Ploiești metropolitan area (Romania) as reflected by cartographic documents of the 18th-20th centuries*, Area 49, 4, 2017, p. 533-544.

Frînculeasa *et alii* 2017b: A. Frînculeasa, A. Simalcsik, B. Preda, D. Garvăn, *Smeeni-Movila Mare: monografia unui sit regăsit*, Târgoviște, 2017.

Frînculeasa *et alii* 2017c: A. Frînculeasa, B. Preda, O. Negrea, C. Dumitrescu, D. Garvăn, R. Munteanu, A. D. Soficaru, *Raport de cercetare arheologică preventivă la Târgșoru Vechi (jud. Prahova), punctul Movila de la Pădure*, Anuarul MJIAP, Serie Nouă VIII (16), 2017, p. 9-58.

Frînculeasa *et alii* 2018: A. Frînculeasa, B. Preda, A. Simalcsik, O. Negrea, *Peisaje și contexte actuale: un tumul de pământ cercetat în localitatea Coada Izvorului (jud. Prahova)*, Materiale și Cercetări Arheologice (serie nouă) XIV, 2018, p. 77-99.

Frînculeasa *et alii* 2019a: A. Frînculeasa, B. Preda-Bălănică, A. Simalcsik, O. Negrea, B. Constantinescu, D. Cristea-Stan, *Morminte Iamnaia într-un tumul redescoperit și salvat în localitatea Blejoi (jud. Prahova)*, Buletinul Muzeului Județean Teleorman. Seria Arheologie XI, 2019, p. 35-78.

Frînculeasa *et alii* 2019b: A. Frînculeasa, B. Preda-Bălănică, D. Garvăn, O. Negrea, A. D. Soficaru, *Towards a better understanding of the end of the fourth millennium bc in Northern Muntenia: the case of the burial mound in Ploiești - Gara de Vest*, Ziridava, Studia Archaeologica 33, 2019, p. 53-88.

Frînculeasa *et alii* 2020: A. Frînculeasa, R. Munteanu, D. Garvăn, C. Dinu, O. Negrea, B. Preda-Bălănică, L. Grigoraș, A. Simalcsik, L. Băjenaru, D. Cristea-Stan, F. Constantin, M. Petruneac, M. Focșăneanu, T. B. Sava, A. Dima, G. Sava, M., *Turanici la Dunărea Inferioară - complexe cercetate recent în nordul Munteniei*, Materiale și Cercetări Arheologice S.N. XVI, 2020 (în curs de apariție).

Gavrilă *et alii* 2016: E. Gavrilă, T. Ignat, M. Vintilă, *Date preliminare privind materiale arheologice din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului descoperite la Dămăroaia, campania 2013*, Revista de cercetări arheologice și numismatice II, 2016, p. 36-40.

Gogâltan *et alii* 2014: F. Gogâltan, C. Cordoș, A. Ignat, *Bronze Age tell, tell-like and mound-like settlements on the eastern frontier of the Carpathian Basin. History of research*, Cluj-Napoca, 2014.

Groșescu 2008: I. Groșescu, *Mahalalele Ploieștilor*, Ploiești, 2008.

Ilie 2012: C. Ilie, *Păuleștii din Prahova. Repere monografice, comentarii, amintiri*, Ploiești, 2012.

Ioachimescu 1914: N. Ioachimescu, *Cronica mahalalei Sfântul Vasile scrisă în anul 1903*, in: Gh. Zagoriț, *Din trecutul Ploieștilor. Brazda lui Novac*, Progresul Soc. Anonimă. Ploiești, 1914, p. 60-70.

Ivanova 2013: M. Ivanova, *The Black Sea and the Early Civilizations of Europe, the Near East and Asia*, Cambridge University Press, 2013.

Marta, Fazecaș 2018: D. Marta, G. Fazecaș, *Note pe marginea câmpului de movile de la Cheț – Buduslău (jud.Bihor)*, Crisia XLVIII, 2018, p. 57-62.

Medeleț, Bugilan 1987: F. Medeleț, I. Bugilan, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*, Banatica 9, 1987, p. 87-198.

Nestor 1943: I. Nestor, *Raport asupra cercetărilor și săpăturilor arheologice de la Ploiești-Triaj și de la Sărata Monteoru-Buzău*, Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice 1942, 1943, p. 160-161.

Nestor 1944: I. Nestor, *Raport asupra cercetărilor si săpăturilor de salvare făcute la Ploiești-Triaj și Brazi, între 21 octombrie si 7 noiembrie 1942*, Rapoartele Muzeului Național de Antichități, 1944, p. 29-31.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Oltean 2013: I. Oltean, *Burial mounds and settlement patterns: a quantitative approach to their identification from the air and interpretation*, Antiquity 87, 2013, p. 202-219.

Preda-Bălănică *et alii* 2020: B. Preda-Bălănică, A. Frînculeasa, V. Heyd, *The Yamnaya Impact North of the Lower Danube: A Tale of Newcomers and Locals*, Bulletin de la Société Préhistorique Française 117, 1, 2020, p. 85-101.

Rákóczi 2018: A. Rákóczi, *The Hungarian kurgans as part of the European landscape heritage*, Hungarian Agricultural Research 2, 2018, p. 14-19.

Rákóczi, Tóth 2017: A. Rákóczi, A. Tóth, *Farmer's opinion from the conservation of the kurgans*, Hungarian Agricultural Research 2, 2017, p. 10-14.

Sava-Petrescu 1937: G. M. Sava-Petrescu, *Târguri și Orașe între Buzău, Targoviste și Bucuresti în desvoltarea istorico-geografică economică și comercială*, București, 1937.

Sava, Gogâltan 2017: V. Sava, Fl. Gogâltan, *The Bronze Age Fortifications in Munar "Wolfsberg", Arad County. The 2014 and 2017 Archaeological Researches*, Analecta Archaeologica Ressoviensia 12, 2017, p. 75-100.

Sevastos 1937: M. Sevastos, *Monografia orașului Ploiești*, Cartea Românească, București, 1937.

Simache, Teodorescu 1962: N. Simache, V. Teodorescu, *Săpăturile arheologice de salvare de la Smeeni (r. Buzău, reg. Ploiești)*, Materiale și Cercetări Arheologice VIII, 1962, p. 273-282.

Ștefan 2015: C. E. Ștefan, *Câteva studii de caz referitoare la identificarea așezărilor de tip tell cu ajutorul hărților vechi și al resurselor web. Limite și avantaje*, in: C. Schuster, C. Tulugea, C. Terteci (eds.), Buridava XII/1, Symposia Thracologica X, Volum dedicat profesorului Petre I. Roman la cea de-a 80-a aniversare, Râmnicu Vâlcea, 2015, p. 375-395.

Ștefan, Bulei 2017: C. E. Ștefan, A. Bulei, *Scurtă notă asupra unor așezări de tip tell din vestul Munteniei*, Pontica L, 2017, p. 163-179.

Topal *et alii* 2019: D. Topal, V. Vornic, S. Popovici, *Considerații preliminare asupra peisajului tumular de pe teritoriul Republicii Moldova*, Arheologia Preventivă în Republica Moldova IV, 2019, p. 6-26.

Topoleanu *et alii* 2008: F. Topoleanu, G. Jugănaru, C. Micu, S. Ailincăi, F. Mihail, A. Stănică, I. Costea, *Inventarierea siturilor arheologice din județul Tulcea. Studiu de caz: Mormintele tumulare*, Tulcea, 2008.

Trestioreanu, Marinescu 2003: C. Trestioreanu, Gh. Marinică, *Bisericile din Ploiești, I. Bisericile Ortodoxe*, Ploiești, 2003.

Valchev, Sobotkova 2019: T. Valchev, A. Sobotkova, *Monitoring burial mounds in the Yambol province: deploying mobile technology to improve cultural heritage protection*, in: P. Kyriakidis, A. Agapiou, V. Lysandrou (eds.), *Spreading Excellence in Computer Applications for Archaeology and Cultural Heritage*, Proceedings of the 3rd CAA-GR Conference, 18-20 June 2018, Limassol, Cyprus, 2019, p. 18-23.

Varlam 1979: V. Varlaam, *Complexele funerare tumulare de pe cursul mijlociu al râului Bârlad*, Carpica XI, 1979, p. 217-229.

Vasiliu 2002: I. Vasiliu, *Bronzul timpuriu și mijlociu la Dunărea de Jos*. Teză de doctorat susținută la Universitatea «1 decembrie 1918», Facultatea de Istorie și Filologie, Alba Iulia, conducător științific profesor Iuliu Paul, mai 2002.

Vulpe, Vulpe 1924: R. Vulpe, E. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, Dacia I, 1924, p. 166-223.

Zagoritz 1914: Gh. Zagorit, *Din trecutul Ploiestilor. Brazda lui Novac*, Progresul Socitatea Anonimă, Ploiești, 1914.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

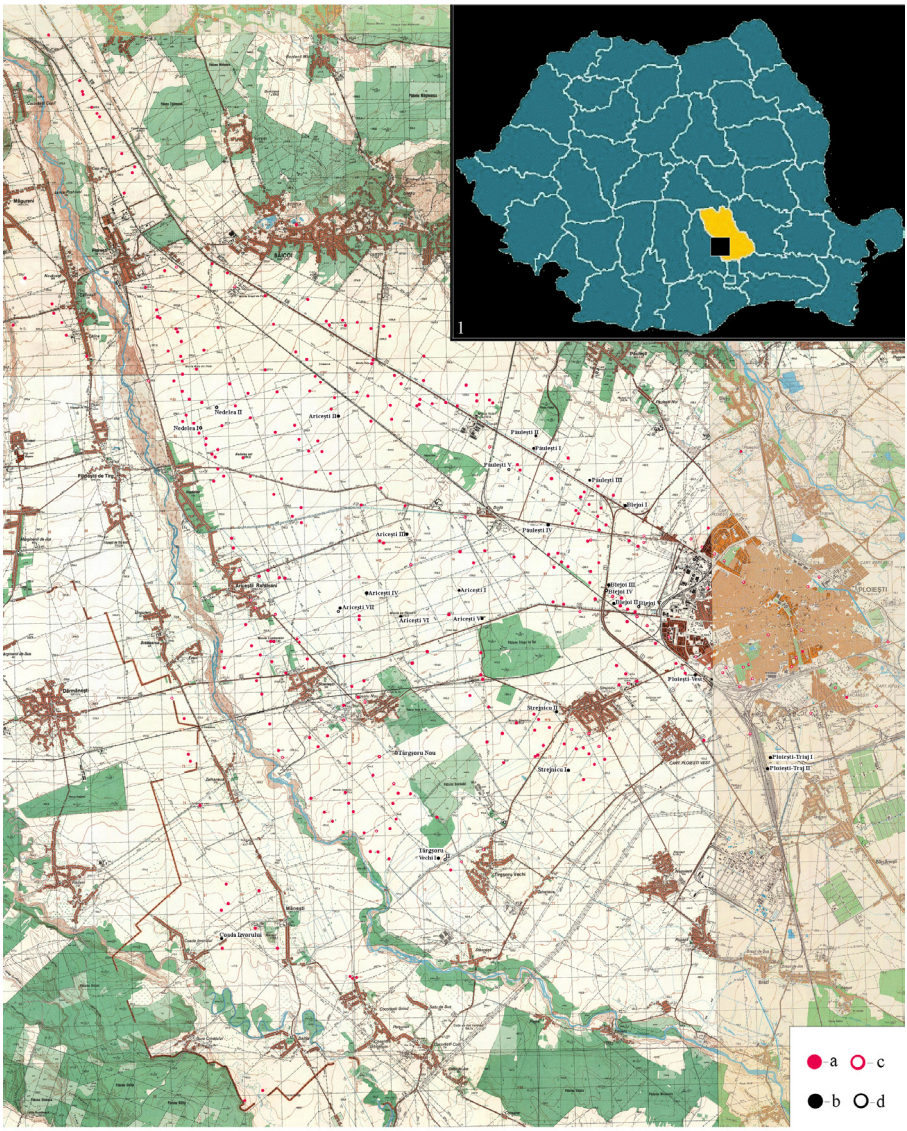

Pl. 1. Prahova County (1) and detail of the *Prahova area* (2): mapped mounds (a), excavated mounds (b), destroyed mounds (c), and excavated destroyed mounds (d)
Pl. 1. Județul Prahova (1) cu detaliu *arealul Prahova* (2): tumuli cartați (a), tumuli cercetați (b), tumuli distruși (c) și tumuli distruși cercetați (d)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

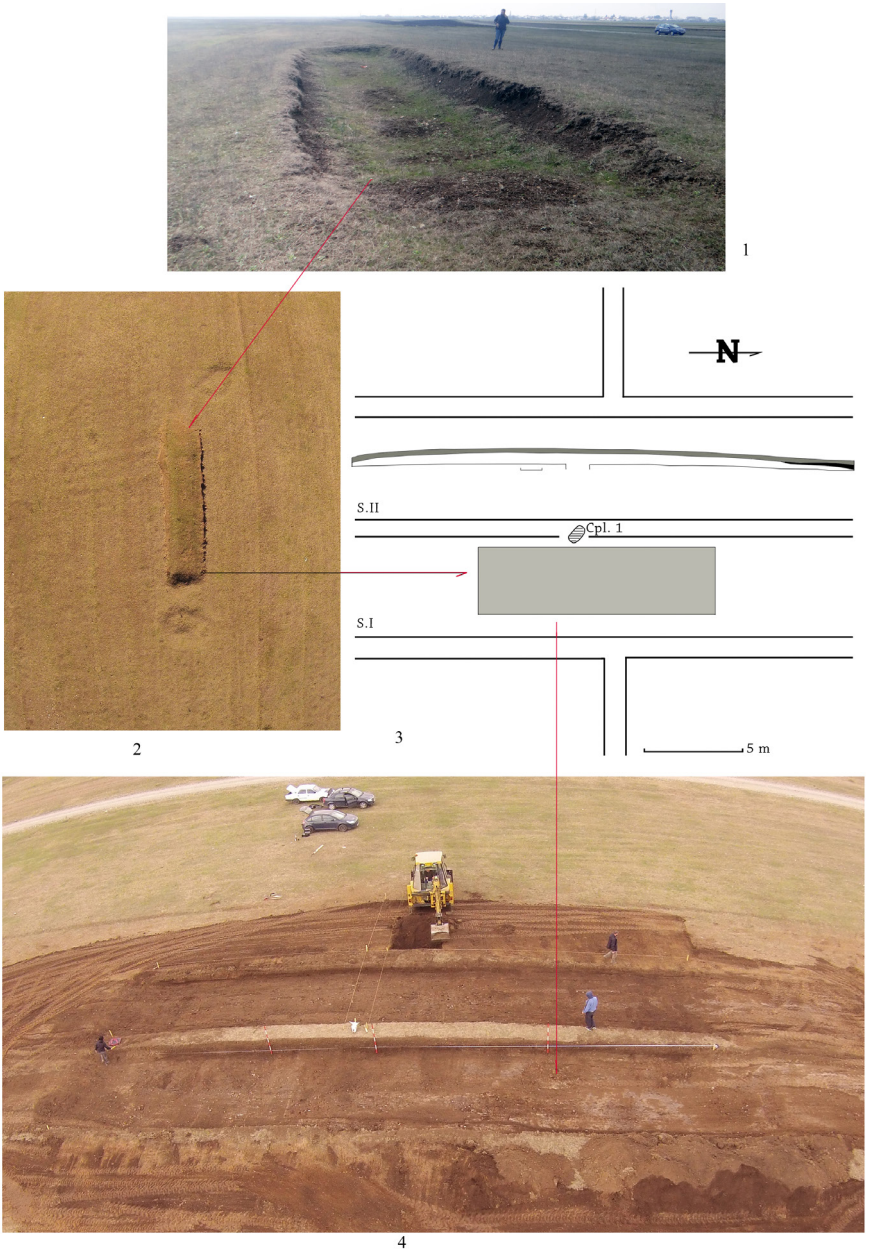

Pl. 2. Nedelea, mound I: the trench excavated prior to archaeological excavations (1-2); plan of the excavations and stratigraphic profile (3); aerial photograph taken during excavation (4) (photo credit: Octav Negrea)

Pl. 2. Nedelea, tumul I: șanțul excavat anterior cercetărilor arheologice (1-2); planul săpăturilor și profilul stratigrafic (3); imagine aeriană din timpul cercetărilor (4) (fotografii Octav Negrea)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

2

3

Pl. 3. Nedelea, mound II: images of the mound from 2015 (1, 2) and 2019 (3)
Pl. 3. Nedelea, tumul II: imagini cu tumulul din anii 2015 (1, 2) şi 2019 (3)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 4. Nedelea, mound II: aerial photographs taken during excavations (photo credit: Octav Negrea)
Pl. 4. Nedelea, tumul II: imagini aeriene din timpul săpăturilor arheologice (fotografii Octav Negrea)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

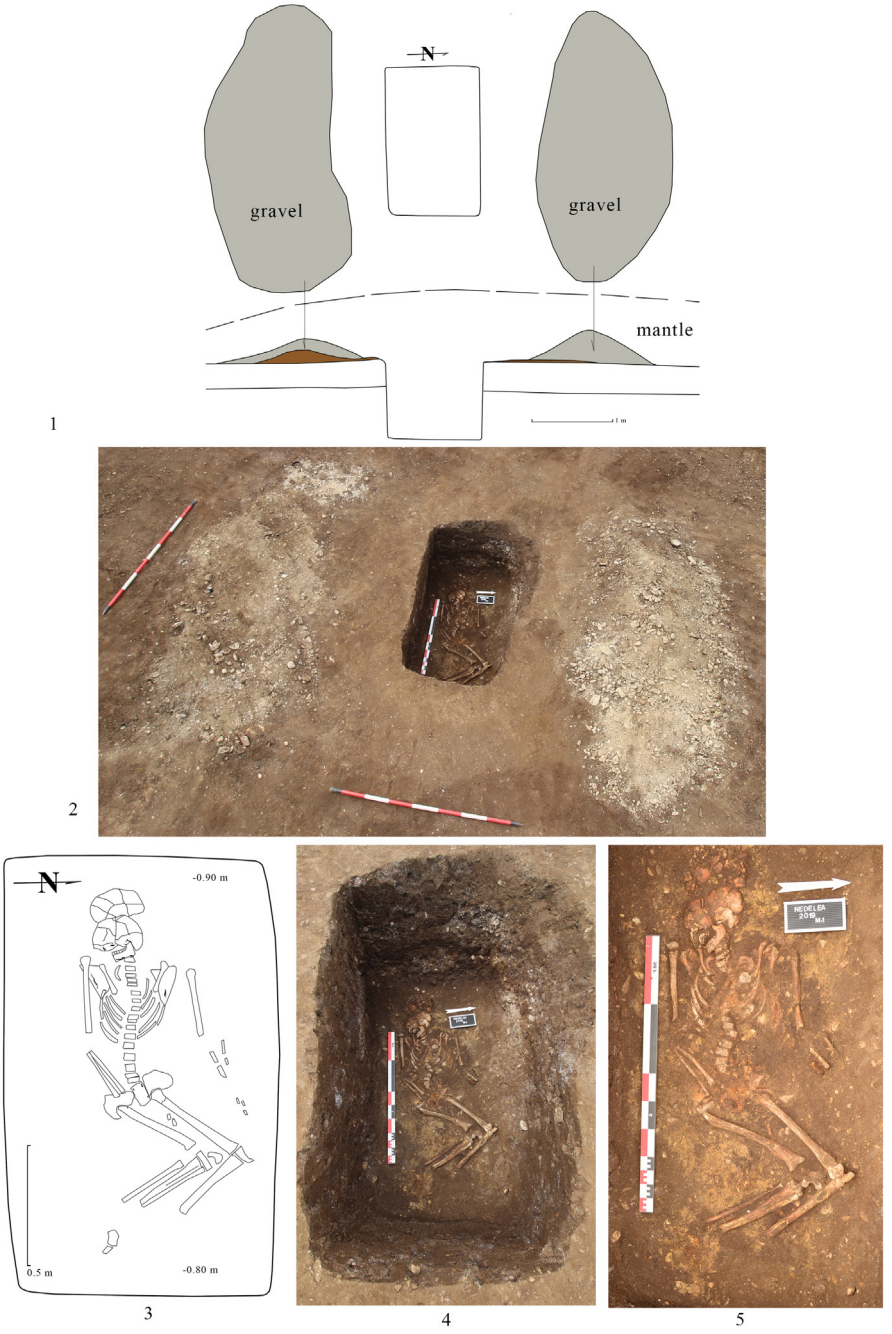

Pl. 5. Nedelea, mound II: plan of grave 1 and stratigraphic profile (1, 3); grave 1 (2, 4-5)
Pl. 5. Nedelea, tumul II: planul mormântul 1 cu profilul stratigrafic (1, 3); mormântul 1 (2, 4-5)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 6. Târgşoru Nou, the mound: view from the south (1), north (3), and from above (2); detail of the destroyed area (the arrows indicate the outline of the mound) (2, 4); the plan of the mound and the position of the investigated features (5)
Pl. 6. Târgșoru Nou, tumulul văzut dinspre sud (1), nord (3) și de sus (2); detaliu cu zona distrusă (săgețile indică conturul movilei) (2, 4); planul movilei cu amplasamenul complexelor cercetate (5)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

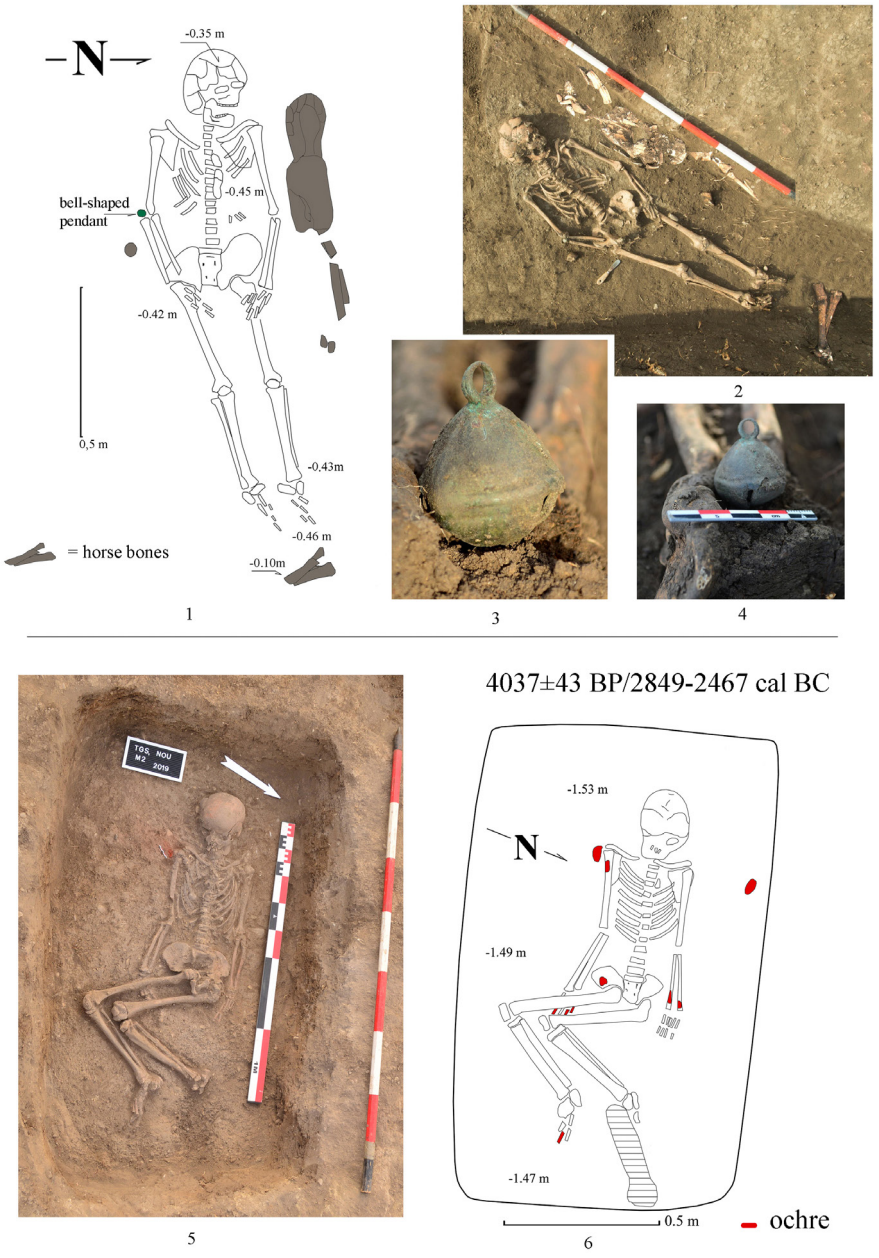

Pl. 7. Târgşoru Nou: grave 1 (1-2) and the bell-shaped pendant (3-4); grave 2 (5-6)
Pl. 7. Târgşoru Nou: mormântul 1 (1-2) și clopoțelul din bronz descoperit în acesta (3-4); mormântul 2 (5-6)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

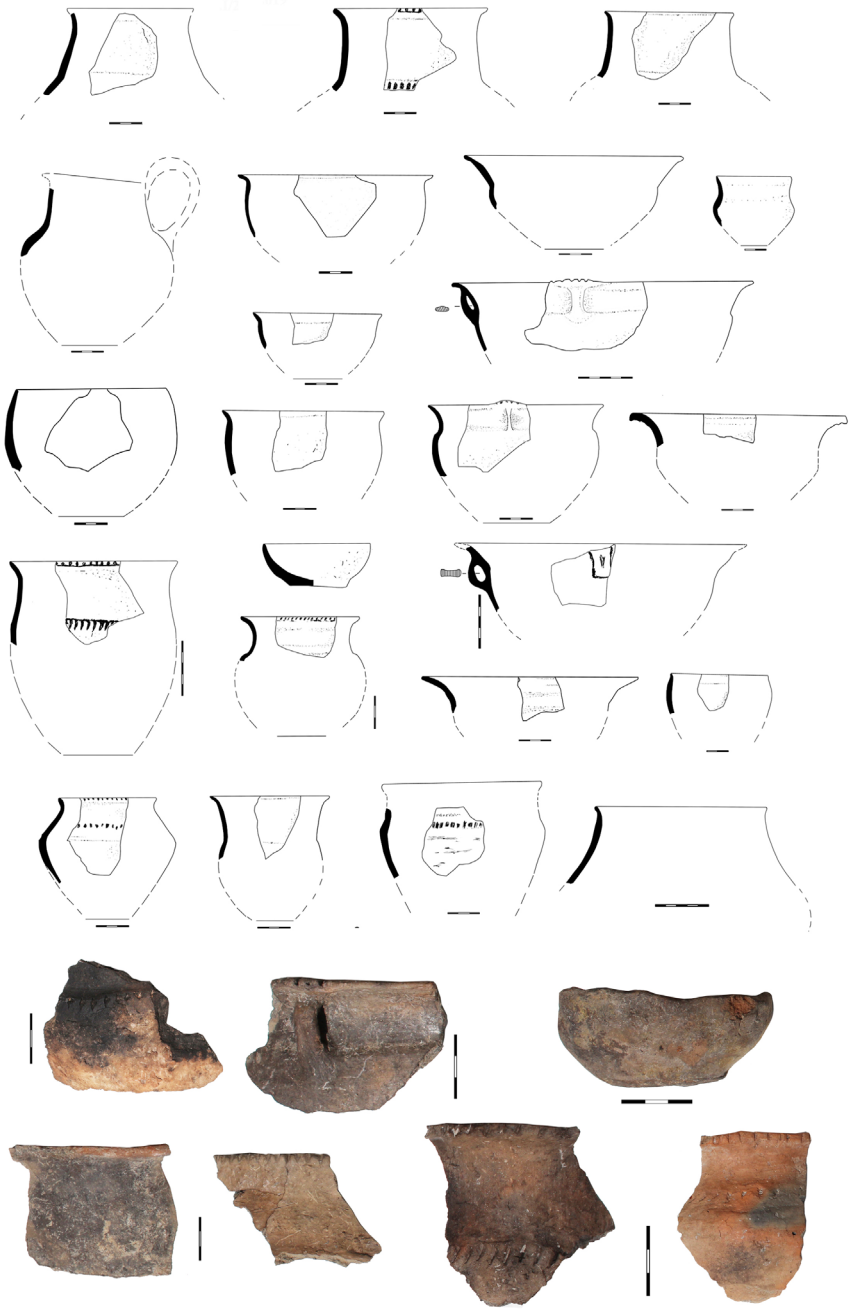

Pl. 8. Târgşoru Nou: Cernavoda II pottery found in feature 1
Pl. 8. Târgşoru Nou: ceramică Cernavoda II descoperită în complexul 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 9. Târgşoru Vechi, mound II: aerial photographs taken during excavation (1-2); post-prehistoric archaeological features that destroyed the mound (3-6) (photo credit: Octav Negrea, Bianca Preda)

Pl. 9. Târgşoru Vechi, tumul II: imagini aeriene din timpul cercetărilor (1-2); complexe arheologice post-preistorice care au distrus movila (3-6) (fotografii Octav Negrea, Bianca Preda)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1 2

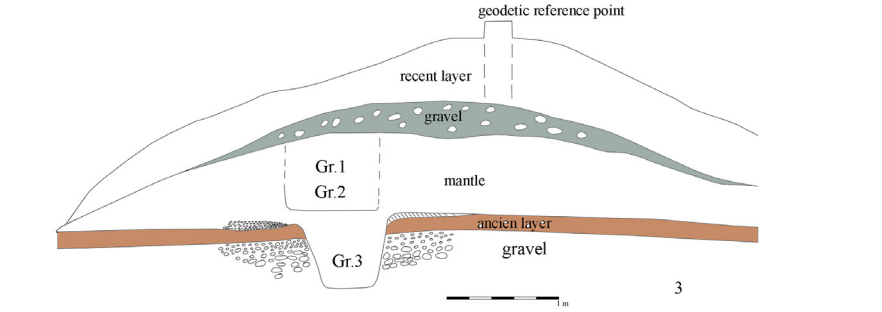

3

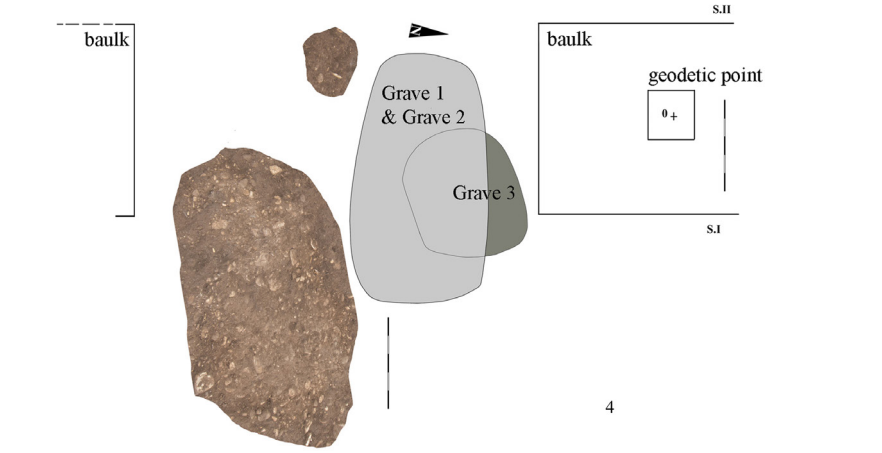

4

Pl. 10. Blejoi, mound IV (1): detail of the preserved area of the mound (2) and the stratigraphic profile (3); detail of the investigated funerary features (4)
Pl. 10. Blejoi, tumul IV (1): detaliu cu zona păstrată din movilă (2) și profilul stratigrafic al acesteia (3); detaliu cu planul complexelor funerare cercetate (4)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

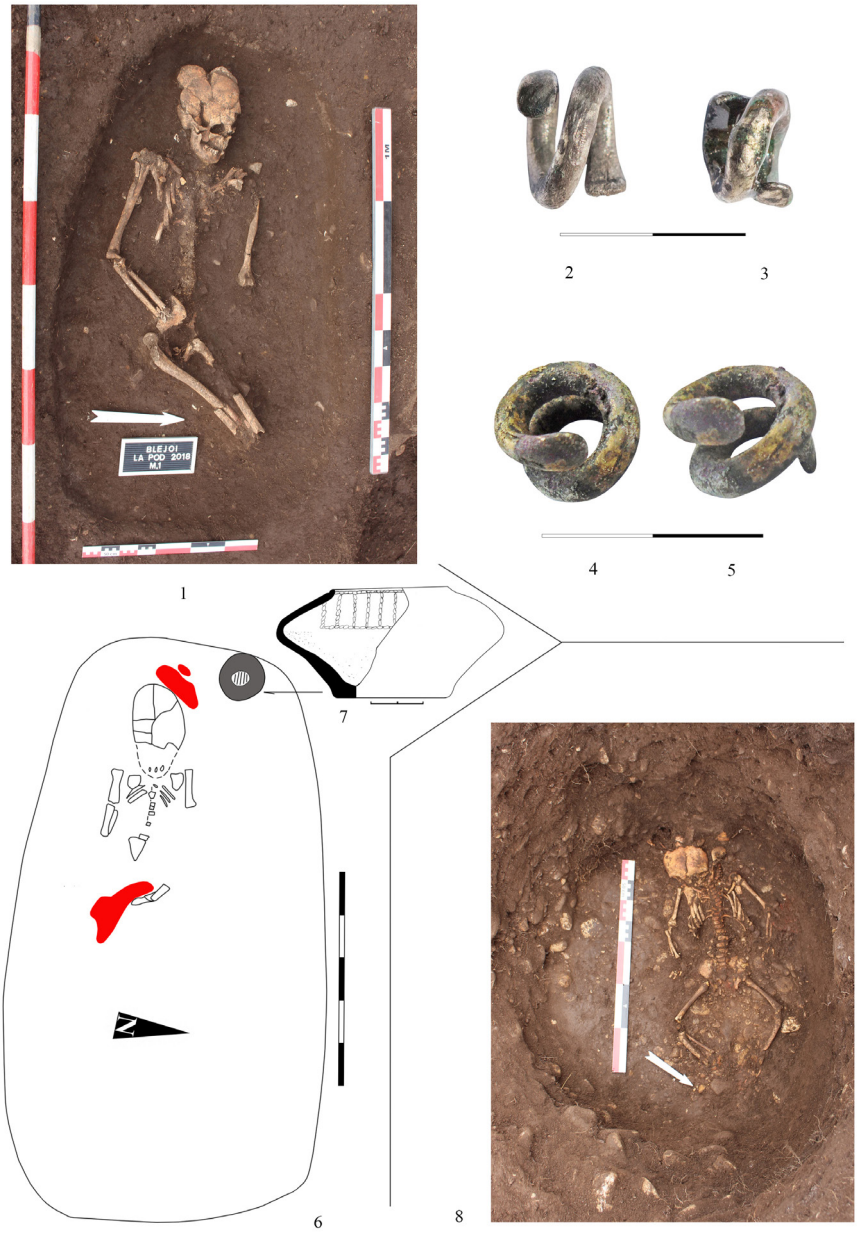

Pl. 11. Blejoi, mound IV: grave 1 (1) and hair rings (4-5); grave 2 (6) and the pot with cord decoration (7); grave 3 (8)
Pl. 11. Blejoi, tumul IV: mormântul 1 (1) și inelele de buclă descoperite în acesta (4-5); mormântul 2 (6) și vasul decorat cu șnurul descoperit (7); mormântul 3 (8)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 12. Blejoi, mound V: photos of the mound (1); aerial photographs of the route of the military trench (3-4) and other constructions of the military facility (2) (after Frînculeasa *et alii* 2019a)

Pl. 12. Blejoi, tumul V: imagini cu tumulul (1); imagini aeriene cu traseul tranșeei militare (3-4) și alte facilități ale instalației militare (2) (după Frînculeasa *et alii* 2019a)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

2

3

4

Pl. 13. Păulești, mound V (T.11): the investigated area marked on *Charta României Meridionale* (1); aerial photographs taken during research (2-4) and the pit that destroyed the centre of the mound (4)
Pl. 13. Păulești, tumul V (T.11): *Charta României Meridionale* cu zona cercetată (1); imagini aeriene din timpul cercetărilor (2-4) cu groapa care a distrus centrul movilei (4)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

2

3

4

Pl. 14. Ariceștii-Rahtivani, mound V: the landfill that partially covered the mound (photos taken in 2008) (1-2); aerial photograph taken during archaeological research (3); the primary burial (Gr. 2)

Pl. 14. Ariceștii-Rahtivani, tumul V: depozitul de pământ și gunoi care acoperise parțial movila (fotografii 2008) (1-2); imagine aeriană din timpul săpăturilor arheologice (3); mormântul primar descoperit (M. 2)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

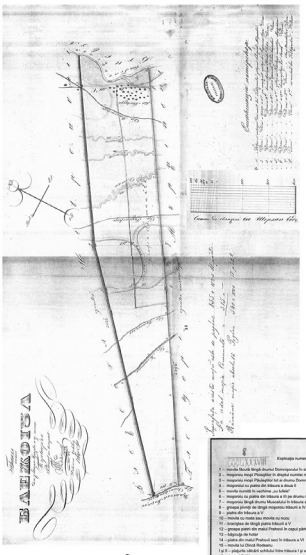

2

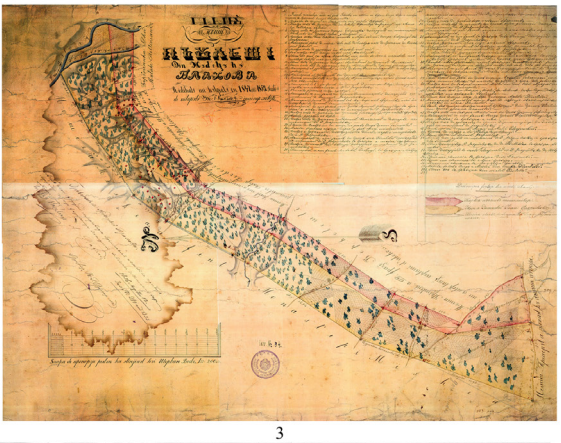

3

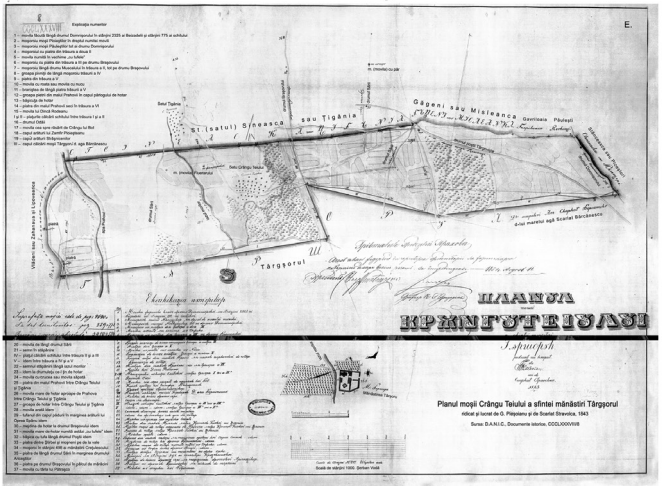

4

Pl. 15. 19th century estate plans on which mounds are marked: Ariceştii-Rahtivani (1), Blejoi (2), Păulești (3) and Târgşoru Vechi (4)
Pl. 15. Planuri de moşii din secolul XIX pe care apar marcate movile: Ariceştii-Rahtivani (1), Blejoi (2), Păulești (3) şi TârgşoruVechi (4)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 81-92.

The rapier-sword of The Middle Bronze Age from Zayamchay (Azerbaijan)

Dmitriy A. Kirichenko[1]

Abstract: The paper deals with the bronze rapier-sword from barrow no. 2 from Zayamchay. Barrow no. 2 was placed on the right side of the Zayamchay River, near Duyerli village, in the Shamkir district of Azerbaijan. The bronze rapier was found during the construction of SCPX (The South Caucasian Pipeline Expansion project) in 2016, in the mound of the barrow. The rapier-sword from Zayamchay can be dated in the 18th-17th centuries BC and belongs to the Middle Bronze Age. The rapier is 99 cm long, has a 4.4 cm long tang with one rivet hole in the upper part (the tang is partly destroyed), wide shoulders (5 cm) and a high central rib, which results in a cross-shaped section. The Zayamchay blade has a lot of analogies among the South Caucasian bronze rapiers. To date, the rapier from barrow no. 2 from Zayamchay is the first sword from Azerbaijan, which dates back to the Middle Bronze Age.
Keywords: Azerbaijan, Zayamchay, Middle Bronze Age, kurgan, weapons, rapier-sword.

Sabia-rapieră din perioada mijlocie a epocii bronzului descoperită la Zayamchay (Azerbaidjan). În acest articol este descrisă sabia-rapieră din bronz descoperită în tumulul nr. 2 de la Zayamchay. Tumulul nr. 2 era amplasat pe partea dreaptă a râului Zayamchay, în apropierea satului Duyerli, în districtul Shamkir din Azerbaidjan. Rapiera din bronz a fost descoperită în momentul construcției SCPX (The South Caucasian Pipeline Expansion project/ Proiectul de Extindere a Conductelor în Sudul Caucazului) în anul 2016, în mantaua tumulului. Sabia-rapieră din Zayamchay se datează în secolele XVIII-XVII a. Chr. și a aparținut perioadei mijlocii a epocii bronzului. Rapiera are o lungime de 99 cm, un mâner care măsoară 4,4 cm, cu o gaură de nituire la capăt (o parte a tangajului este ruptă), umeri largi (5 cm) și o nervură înaltă, ceea ce duce la o secțiune în formă de cruce. Sabia de la Zayamchay își găsește analogii printre descoperirile din sudul Caucazului și este, în prezent, prima sabie din Azerbaidjan, care datează din epoca bronzului mijlociu.
Cuvinte cheie: Azerbaidjan, Zayamchay, epoca bronzului mijlociu, tumul, arme, sabie-rapier.

[1] Institute of Archaeology and Ethnography, Baku, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan; dmakirichenko@mail.ru

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

In September 2016 during the construction of The South Caucasian Pipeline Expansion (SCPX project) a barrow has been disturbed accidentally. In the mound of the barrow a bronze rapier was found (**Fig. 1**). After this accident, the Expedition of Institute of Archaeology and Ethnography of Azerbaijan National Academy of Sciences, led by the author of the following article, has started the archaeological excavation of this burial mound.

The barrows of Zayamchay River valley were previously identified and contributed to the Register of archaeological monuments of Azerbaijan by Dr., Prof. N.A. Museibli at the beginning of the years 2000 (Müseyibli, Nəcəfov 2019).

During the SCPX project Azerbaijan archaeologists Sh. N. Najafov, V. A. Asadov (Najafov, Asadov 2018) and D. A. Kirichenko (Kirichenko 2017) in Zayamchay River valley excavated six barrows. Five of them belong to the Middle Bronze Age, and one to the Late Bronze Age – Early Iron Age.

Barrow no. 2 was located on the right side of the Zayamchay River near Duyerli village in the Shamkir district of Azerbaijan. Unfortunately, the upper part of the mound covering has been disturbed. After cleaning, an accumulation of stones of oblong oval form (sizes: N/S – 6.3 m, W/E – 9.1 m) was revealed. During the excavations, in the covering of mound were found fragments of ceramic, pink and yellow ochre, pieces of obsidian, pieces of chalk and fragments of animal bones. At a depth of 2.6 m, in the center of the kurgan, a quadrilateral burial chamber was discovered (dimensions: N/S – 2.5 m, W/E – 3 m). 15 ceramic vessels and ceramic melting pots and fragments of animal bones (bull or horse?) were discovered. In the north part of the burial chamber a dog skeleton was found in a crouching position on the left side (his length *in situ* was 1.25 m). The human skeleton was not found in the burial chamber.

Probably, here we are dealing with cremation on the side (this is evidenced by ashes and fragments of charred bones in the burial chamber and two separate vessels). The dog in the burial was supposedly put as a *totem*, a custodian of his owner or as escort to the afterworld.

The cases of burials with dogs have been excavated and researched in the territory of Azerbaijan by N. A. Museibli (Müseyibli 2007). Perhaps, during burial was also put into a «purgatorial» fire (as shown by ash traces, parts of chalk and fragments of ceramic vessels with traces of high temperature in the covering of the mound).

The samples of ceramic from Zayamchay barrow no. 2 belonged to houseware and, probably, ritual dishes. Part of the vessels is handmade; others have traces of the potter's wheel. Some ceramic vessels are slightly polished from the outside. They were ornamented with notches in a geometric style. Several pots have oval

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

knobs. Among the colors are pink, red-brick, pink-red-brick, gray-red-brick and black.

Analogies for the pottery from Zayamchay barrow no. 2 were found in burials and in the settlements of the Middle Bronze Age of the Ganja-Gazakh region of Azerbaijan.

The radiocarbon analysis of the bone samples from the barrow (**Fig. 2-3**) was made with the financial support of BP in the Beta laboratory in London. Zayamchay barrow no. 2 is dated in the 18th-17th centuries BC and consequently belongs to the Middle Bronze Age.

The rapier (**Fig. 1**) is 99 cm long, has a tang of 4.4 cm with one rivet hole in the upper part (the tang is partly broken), wide shoulders (5 cm) and a high midrib, which results in a cross-shaped section.

The first swords of rapier type in Azerbaijan were found during the excavations carried out at the end of the 19th century by brothers Jacques and Henri de Morgan in the Talysh region (Morgan 1896).

In 1941, in the burial ground near Uzuntepe (Jalilabad region) another bronze rapier was discovered (Mahmudov 2008, p. 84). This rapier does not differ morphologically from the rapiers from Khoja Daud Kepru, Jojikashe, Hovil and Veri (Mahmudov 2008, p. 86). The bronze rapiers were found in the burials of Diqedi and «Avrora» (Mahmudov 2008, p. 101).

Cl. Scheaffer dates the bronze rapier from Khoja Daud Kepru in the mid. 2nd millennium BC (1450-1350 BC) (Scheaffer 1948, p. 418-419).

M. Abramishvili notes that Talysh rapiers are earlier than the mid. 2nd millennium BC (Abramishvili 2018, p.143). Talysh rapiers could be even older than South Caucasian rapiers and, alternatively, could be simultaneous to the rapiers from Trialeti (Abramishvili 2018, p. 147).

F. R. Mahmudov suggests that the rapiers appear in the Talysh region in the 16th-15th centuries BC and became prototypes of local swords of the rapier type of the Late Bronze Age (Mahmudov 2008, p. 02).

M. V. Gorelik supposed that rapiers were an ideal weapon against cuirass with soft baseline strengthened with round plaques (Gorelik 1993, p. 30).

To date 18 rapiers of the Middle Bronze Age were discovered on the territory of South Caucasus (**Fig. 4-5**). A detailed summary of these findings was already made by M. Abramishvili (Abramishvili 2001; 2018) and Z. Sherazadishvili (Sherazadishvili 2015).

Georgia:

1. Samtavro, barrow no. 243 (Chubinishvili 1955);
2. Lilo, barrow no. 1 (Gogadze 1976, p. 223-229);

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

3. Dilicha, barrow no. 1 (Maharadze 1986);
4. Saduga, barrow no. 2 (Abramishvili 2001, p. 5);
5. Mravaltskali, barrow no. 12 (Abramishvili 2001, p. 4-5);
6. TetriKvebi, barrow no. 1 (Abramishvili 2001, p. 5);
7. TetriKvebi, barrow no. 3 (Abramishvili 2018);
8. Marneuli (Abramishvili 2018);
9. Gachiani (Sherazadishvili 2015).

Armenia:
1. Dzora-HES (Martirosyan 1964, p. 70);
2. Kachaghan, barrow no. 1 (Martirosyan 1964, p. 70);
3. Maisian, barrow no. 7 (Epoha bronzy Kavkaza i Sredney Azii 1994, p. 98);
4. Vorotna Berd (Epoha bronzy Kavkaza i Sredney Azii 1994, p. 98);
5. Angekhakot (Epoha bronzy Kavkaza i Sredney Azii 1994, p. 101);
6. NerkinNaver, barrow no. 3 (Simonyan 2011, p. 223; Simonyan 2019; Ryisin 2015, p. 388);
7. Lori-Berd, barrow no. 65 (Sagona 2017, p. 351);
8. Odzun (Areshian 2008).

One bronze rapier was found near the village Khushtada (Isakov 1966) in Dagestan (Russia), which dates to the 14th-13th centuries BC (Kotovich 1982, fig. 11.4).

There are different opinions and versions on the origin of rapiers. One part of the researchers suggests that the rapiers were adopted from the Aegean world, where these swords were known from the Middle Helladic period, other scholars suppose the independent appearance of the Caucasian rapiers (Ryisin 2014, p. 180).

Z. Sherazadishvili presented the detailed historiography of this issue, and suggests that the prototypes of Caucasian bronze rapiers were the long swords of the mid. 3rd millennium BC from Anatolia (Turkey) and the items from Alaca Höyük (Sherazadishvili 2015).

M. B. Rysin also notes that long swords from Anatolia and Syria could be treated as prototypes for Caucasian rapiers (Ryisin 2014, p. 180).

N. Sandars revealed the emergence of the first Aegean rapiers in Crete under the influence of Near Eastern prototypes (Sandars 1961).

The central rib characteristic for the Caucasian rapiers appears on the swords of the mid. 3rd millennium BC in Central Anatolia, Palestine, Syria and Cilicia (Ryisin 2014, p. 180).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

M. Abramishvili suggests that the first piercing swords similar to rapiers were invented on the territory of South Caucasus and then spread to East Anatolia and the East Mediterranean region, to the basin of the Aegean Sea (Abramishvili 2018, p.144).

K. H. Kushnareva and M. B. Ryisin date Caucasian rapiers to the 22nd/19th-18th/17th centuries BC (Kushnareva, Ryisin 2001; Рысин 2014).

Radiocarbon dates are provided only for three barrows, where the bronze rapiers were discovered:

1. Tetri Kvebi, barrow no. 3: 21st-20th centuries BC (Abramishvili 2018);
2. Mravaltskali, barrow no. 12: 1960 ± 60 years BC (Abramishvili 2001);
3. Zayamchay, barrow no. 2: 18th-17th centuries BC.

Thus, based on the presented data, it could be assumed that the South Caucasian rapiers of the Middle Bronze Age should be dated within the 21st-17th centuries BC. The main area of their spread could be located in the middle part of South Caucasus.

Acknowledgments

I would like to express my gratitude and appreciation to the leadership of BP, AZFEN and SAIPEM companies for their help and support during the archaeological excavations, and thank the member of the Union of Azerbaijan Artists, Master of Arts M.M. Huseynov for the excellent drawing of the rapier from Zayamchay barrow no. 2.

References

Abramishvili 2001: M. Abramishvili, *Transcaucasian Rapiers and the Problem of their Origin,* in R. M. Boehmer/J. Maran (Hg.), *Lux orientis. Archäologiezwischen Asia und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburstag,* Internationale Archäologie: Studia honoraria 12, Rahden/Westf, 2001, p. 1-8.

Abramishvili 2018: M. Abramishvili, *Die Ursprünge des Langschwerts –Anregungenzuneuen Untersuchungensüdkaukasisch-ägäischer Beziehungen in der Bronzezeit,* in: Gold & Wein. Georgiensälteste Schätze, Begleitbandzur Sonderausstellung, 6 Oktober 2018 – 10 Februar 2019, Archäologisches Museum Frankfurt, Herausgegeben von Liane Giemsch und Svend Hansen, 2018, p. 142-149.

Areshian 2018: G. Areshian, *Die Beziehungen der Kulturen des Armenischen Hochlands und der Zentralgebiete Südkaukasienszu Vorderasien und der Ägäis in der Trialeti-Epoche*, Aramazd, 3, 2, 2008, p. 51-90.

Chubinishvili 1955: T.N. Chubinishvili, *Samtavrskoe kurgannoe pogrebenie #243,* Materialyi po arheologii Gruziii Kavkaza, 1, 1955, p. 5-24 // Т. Н. Чубинишвили, *Самтаврское курганное погребение #243*, Материалы по археологии Грузиии Кавказа, 1, 1955, с. 5-24.

Dall'Armellina 2017: V. Dall'Armellina, *Power of Symbols or Symbols of Power? The "long sword" in the Near East and the Aegean in the second millennium BC,* Ancient Near Eastern Studies, 54, 2017, p. 143-182.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Epoha bronzy 1994: Epoha bronzy Kavkaza i Sredney Azii. Rannyaya i srednyaya bronza Kavkaza, K. H. Kushnareva, V. I. Markovin (otv. red.), Moskva, 1994 // Эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа, К. Х. Кушнарёва, В. И. Марковин (отв. ред.), Москва, 1994.

Gogadze 1976: E. M. Gogadze, *Kurgannye pogrebeniya Lilo,* Vestnik Gosudarstvennogo Muzeya Gruzii, XXXII-B, 1976, p. 223-251 // Е. М. Гогадзе, *Курганные погребения Лило*, Вестник Государственного Музея Грузии, XXXII-B, 1976, с. 223-251.

Gorelik 1993: M. V. Gorelik, *Oruzhie drevnego Vostoka (IV tyis. – IV v. do n.e.),* Moskva, 1993 // М. В. Горелик, *Оружие древнего Востока (IV тысячелетие – IV в. до н. е.)*, Москва, 1993.

Isakov 1966: M. I. Isakov, *Arheologicheskie pamyatniki Dagestana (Materialyi k arheologicheskoy karte) (Sokraschennyiy variant)*, Mahachkala, 1966 // М. И. Исаков, *Археологические памятники Дагестана (Материалы к археологической карте) (Сокращенный вариант)*, Махачкала, 1966.

Istoriya Dagestana 1967: Istoriya Dagestana, 1, Elevicha I. L. (red.), Moskva, 1967 // История Дагестана, 1, Элевич И. Л. (ред.), Москва, 1967.

Kirichenko 2017: D. A. Kirichenko, *Pogrebalnyie pamyatniki Shamkirskogo i Tovuzskogo rayonov Azerbaydzhana (epoha eneolita-pozdnyaya bronza-ranniy zheleznyiy vek),* Dövlət va Din, № 3(50), 2017, p. 106-114 // Д. А. Кириченко, *Погребальные памятники Шамкирского и Товузского районов Азербайджана (энеолит - поздняя бронза - ранний железный век)*, Dövlət va Din, 3(50), 2017, с. 106-114.

Kotovich 1982: V. G. Kotovich, *Problemyi kulturno-istoricheskogo i hozyaystvennogo razvitiya naseleniya drevnego Dagestana*, Moskva, 1982 // В. Г. Котович, *Проблемы культурно-исторического и хозяйственного развития населения древнего Дагестана*, Москва, 1982.

Kushnareva, Ryisin 2001: K. H. Kushnareva, M. B. Ryisin, *Novyie dannyie k probleme datirovki pamyatnikov «Tsvetuschey poryi» Trialetskoy kulturyi,* Dziebani, Caucasus, Essays on the Archaeology of the Neolithic-Bronze Age, Tbilisi, 6, 2001, p. 101-116 // К. Х. Кушнарева, М. Б. Рысин, *Новые данные к проблеме датировки памятников "Цветущей поры" Триалетской культуры*, Dziebani, Caucasus, Essay on the Archaeology of the Neolithic-Bronze Age, Tbilisi, 6, 2001, с. 101-116.

Maharadze 1986: Z. E. Maharadze, *Kurgan №1 Dolinyi Dilicha*, Materialyi VI sessii molodyih uchenyih, Tbilisi, 1986, p. 125-132 // З. Э. Махарадзе, *Курган № 1 долины Дилича*, Материалы VI сесии молодых ученых, Тбилиси, 1989, с. 125-132.

Mahmudov 2008: F. R. Mahmudov, *Kultura Yugo-Vostochnogo Azerbaydzhana v epohu bronzy i rannego zheleza*, Baku, 2008 // Ф. Р. Махмудов, *Культура Юго-Восточного Азербайджана в эпоху бронзы и раннего железа*, Баку, 2008.

Martirosyan 1964: A. A. Martirosyan, *Armeniya v epohu bronzy i rannego zheleza*, Erevan, 1964 // А. А. Мартиросян, *Армения в эпоху бронзы и раннего железа*, Ереван, 1964.

Morgan 1896: J. Morgan, *Mission scientifique en Perse: Recherches archéologiques*, IV, 1, Paris, 1896.

Müseyibli 2007: N. Ə. Müseyibli, *Qədim Azərbaycanda itlərdən istifadə və it kultu (etnoarxeoloji tədqiqat), Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası*, 2, 2007, p. 5-29.

Müseibli, Nəcəfov 2019: N. **Ə**. Müseyibli, Ş. N. Nəcəfov, *Zəyəmçay nekropolu*, Bakı, 2019.

Najafov, Asadov 2017: Sh. N. Najafov, V. A. Asadov, *Arheologicheskie pamyatniki epohi bronzyi i rannego zheleza Zayamchayskogo basseyna Shamkirskogo rayona,* Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası, 2, 2017, p. 3-21 // Ш. Н. Наяфов, В. А. Асадов, *Археологические памятники эпохи бронзы и раннего железа Заямчайского бассейна Шамкирского района*, Azərbaycan arxeologiyasıvəetnoqrafiyası, 2, 2017, с. 3-21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pachikashvili, Japaridze 2013: N. Pachukashvili, I. Japaridze, *Rustavi historical museum guide*, Rustavi, 2013.

Ryisin 2014: M. B. Ryisin, *Problemyi hronologii i periodizatsii drevnih kultur Kavkaza finala srednego bronzovogo veka*, in: Arheologiya drevnih obschestv Evrazii: hronologiya, kulturogenez, religioznyie vozzreniya, Sankt-Petersburg, 2014, p. 170-218 // М. Б. Рысин, *Проблемы хронологии и периодизации древних культур Кавказа финала среднего бронзового века*, в: Археология древних обществ Евразии: хронология, культурогенез, религиозные воззрения, Санкт-Петерсбург, 2014, с. 170-218.

Ryisin 2015: M. B. Ryisin, *Obzor novyih publikatsiy po problemam hronologii i svyazey trialetskoy kulturyi Yuzhnogo Kavkaza*, Arheologicheskie vesti, 21, 2015, p. 374-393 // М. В. Рысин, *Обзор новых публикаций по проблемам хронологии и связей триалетской культуры Южного Кавказа*, Археологические вести, 21, 2015, с. 374-393.

Sagona 2017: A. Sagona, *The Archaeology of the Caucasus: From Earliest Settlements to the Iron Age*, Cambridge, 2017.

Sandars 1961: N. K. Sandars, *The first Aegean Swords and Their Ancestry*, American Journal of Archaeology, 65, 1961, p. 17-29.

Scheaffer 1948: Cl. F. A. Scheaffer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie occidentale (IIIe et IIe millénaires)*, London, 1948.

Sherazadishvili 2015: Z. Sherazadishvili, *Attempt to Determine Origin, Chronology and Function of South Caucasus Trialeti Culture Bronze Rapiers*, in: International Symposium on East Anatolia South Caucasus Cultures, 1, 2015, p. 148-155.

Simonyan 2011: A. E. Simonyan, *Tsarskie kurganyi epohi sredney bronzyi v Armenii (XXV-XX do n. e.)*, in: Arheologiya, etnologiya, folkloristika Kavkaza, Tbilisi, 2011, p. 218-226 // А. Е. Симонян, *Царские курганы эпохи средней бронзы в Армении (XXV-XX до н. е.)*, в: Археология, этнология, фольклористика Кавказа, Тбилиси, 2011, с. 218-226.

Simonyan 2019: A. E. Simonyan, *Nerkin Naver – Kompleks pamyatnikov ot epohi sredney bronzyi do rannego srednevekovya*, in: Goryi Kavkaza i Mesopotamskaya step na zare bronzovogo veka, Sbornik k 90-letiyu R. M. Munchaeva, Moskva, 2019, p. 273-294 // А. Е. Симонян, *Неркин Навер – Комплекс памятников от эпохи средней бронзы до раннего средневековья*, в: Горы Кавказа и Месопотамская степь на заре бронзового века, Сборник к 90-летию Р. М. Мунчаева, Москва, 2019, с. 273-294.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 1. Bronze rapier from Zayamchay barrow no. 2: 1 - photo 2 - graphic picture.
Fig. 1. Rapieră din bronz din tumulul nr. 2 de la Zayamchay: 1 - foto; 2 - imagine grafică

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Beta Analytic
RADIOCARBON DATING

Beta Analytic Inc
4985 SW 74 Court
Miami, Florida 33155
Tel: 305-667-5167
Fax: 305-663-0964
beta@radiocarbon.com

Mr. Darden Hood
President

Mr. Ronald Hatfield
Mr. Christopher Patrick
Deputy Directors

ISO/IEC 2005:17025-Accredited Testing Laboratory

REPORT OF RADIOCARBON DATING ANALYSES

David Maynard — Report Date: July 25, 2018

Landsker Archaeology — Material Received: July 05, 2018

Laboratory Number	Sample Code Number	Conventional Radiocarbon Age (BP) or Percent Modern Carbon (pMC) & Stable Isotopes Calendar Calibrated Results: 95.4 % Probability High Probability Density Range Method (HPD)	
Beta - 498810	**SCPX336 9**	**3420 +/- 30 BP**	IRMS δ13C: -18.4 o/oo IRMS δ15N: +7.1 o/oo
(88.5%)	**1776 - 1636 cal BC**	**(3725 - 3585 cal BP)**	
(5.7%)	**1871 - 1845 cal BC**	**(3820 - 3794 cal BP)**	
(1.2%)	**1812 - 1803 cal BC**	**(3761 - 3752 cal BP)**	

Submitter Material: Bone (Non-heated)
Pretreatment: (bone collagen) collagen extraction; with alkali
Analyzed Material: Bone collagen
Analysis Service: AMS-Standard delivery
Percent Modern Carbon: 65.33 +/- 0.24 pMC
Fraction Modern Carbon: 0.6533 +/- 0.0024
D14C: -346.72 +/- 2.44 o/oo
Δ14C: -352.07 +/- 2.44 o/oo(1950:2,018.00)
Measured Radiocarbon Age: (without d13C correction): 3310 +/- 30 BP
Calibration: BetaCal3.21: HPD method: INTCAL13
Carbon/Nitrogen: CN : 3.3 %C: 33.15 %N: 11.83

Results are ISO/IEC-17025:2005 accredited. No sub-contracting or student labor was used in the analyses. All work was done at Beta in 4 in-house NEC accelerator mass spectrometers and 4 Thermo IRMSs. The "Conventional Radiocarbon Age" was calculated using the Libby half-life (5568 years), is corrected for total isotopic fraction and was used for calendar calibration where applicable. The Age is rounded to the nearest 10 years and is reported as radiocarbon years before present (BP), "present" = AD 1950. Results greater than the modern reference are reported as percent modern carbon (pMC). The modern reference standard was 95% the 14C signature of NIST SRM-4990C (oxalic acid). Quoted errors are 1 sigma counting statistics. Calculated sigmas less than 30 BP on the Conventional Radiocarbon Age are conservatively rounded up to 30. d13C values are on the material itself (not the AMS d13C). d13C and d15N values are relative to VPDB-1. References for calendar calibrations are cited at the bottom of calibration graph pages.

Fig. 2. Zayamchay barrow no. 2, radiocarbon data
Fig. 2. Tumulul nr. 2 de la Zayamchay, date radiocarbon

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

BetaCal 3.21

Calibration of Radiocarbon Age to Calendar Years

(High Probability Density Range Method (HPD): INTCAL13)

(Variables: d13C = -18.4 o/oo)

Laboratory number **Beta-498810**

Conventional radiocarbon age **3420 ± 30 BP**

95.4% probability

(88.5%)	1776 - 1636 cal BC	(3725 - 3585 cal BP)
(5.7%)	1871 - 1845 cal BC	(3820 - 3794 cal BP)
(1.2%)	1812 - 1803 cal BC	(3761 - 3752 cal BP)

68.2% probability

(64.5%)	1754 - 1682 cal BC	(3703 - 3631 cal BP)
(3.7%)	1674 - 1666 cal BC	(3623 - 3615 cal BP)

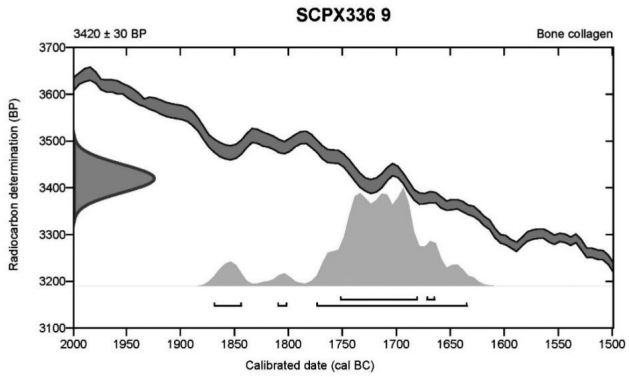

Database used

INTCAL13

References

References to Probability Method

Bronk Ramsey, C. (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. Radiocarbon, 51(1), 337-360.

References to Database INTCAL13

Reimer, et.al., 2013, Radiocarbon55(4).

Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • Email: beta@radiocarbon.com

Fig. 3. Zayamchay barrow no. 2, radiocarbon data
Fig. 3. Tumulul nr. 2 de la Zayamchay, date radiocarbon

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

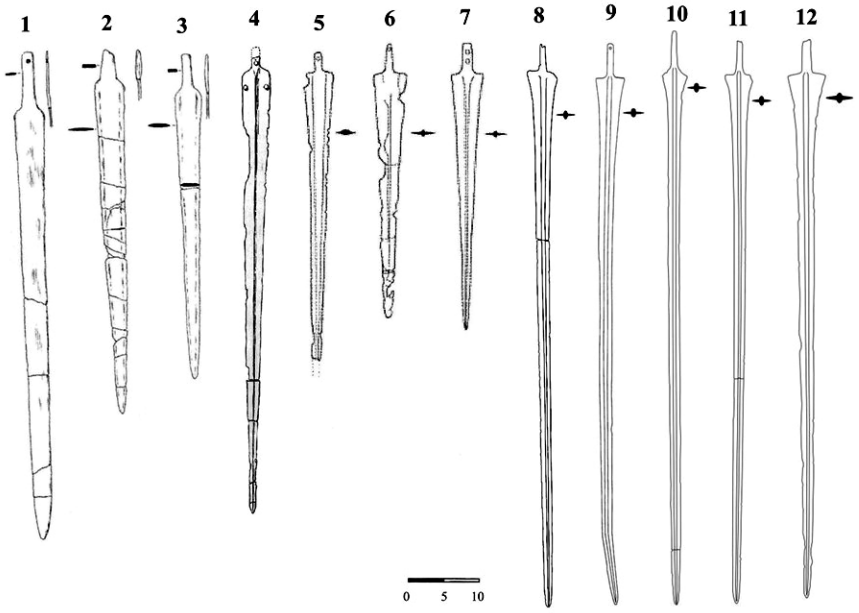

Fig. 4. Swords and rapiers (Turkey, Greece, Georgia, Azerbaijan). 1. Alaca Höyük, Tomb A, Turkey (Sherazadishvili 2015); 2. Alaca Höyük, Tomb 32, Turkey (Sherazadishvili 2015); 3. Alaca Höyük, Tomb S, Turkey (Sherazadishvili 2015); 4. Malia, Crete, Greece (Dall'Armellina 2017); 5. Marneuli, Georgia (Abramishvili 2018); 6. Saduga, Georgia (Abramishvili 2018); 7. Dilicha, Georgia (Abramishvili 2018); 8. Zayamchay, barrow no. 2, Azerbaijan (present publication); 9. Samtavro, barrow no. 243, Georgia (Abramishvili 2001); 10. Mravaltskali, barrow no. 12, Georgia (Abramishvili 2001); 11. Lilo, barrow no. 1, Georgia (Abramishvili 2001); 12. Tetri Kvebi, barrow no. 1, Georgia (Abramishvili 2001)

Fig. 4. Săbii și rapiere (Turcia, Grecia, Georgia, Azerbaidjan). 1. Alaca Höyük, Mormântul A, Turcia (Sherazadishvili 2015); 2. Alaca Höyük, Mormântul 32, Turcia (Sherazadishvili 2015); 3. Alaca Höyük, Mormântul S, Turcia (Sherazadishvili 2015); 4. Malia, Creta, Grecia (Dall'Armellina 2017); 5. Marneuli, Georgia (Abramishvili 2018); 6. Saduga, Georgia (Abramishvili 2018); 7. Dilicha, Georgia (Abramishvili 2018); 8. Zayamchay, tumulul nr. 2, Azerbaidjan (lucrarea de față); 9. Samtavro, tumulul nr. 243, Georgia (Abramishvili 2001); 10. Mravaltskali, tumulul nr. 12, Georgia (Abramishvili 2001); 11. Lilo, tumulul nr. 1, Georgia (Abramishvili,2001); 12. Tetri Kvebi, tumulul nr. 1, Georgia (Abramishvili 2001)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

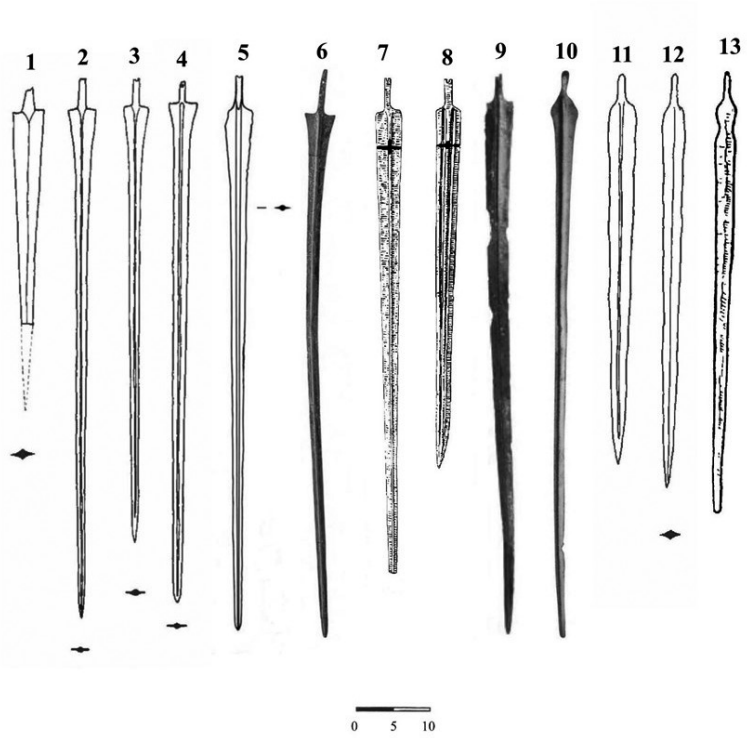

Fig. 5. Bronze rapiers from Caucasus. 1. Odzun, Armenia (Areshian 2008); 2. Maisian, barrow no. 7, Armenia (Areshian 2008); 3. Dzora-HES, Armenia (Areshian 2008); 4. Kachaghan, barrow no. 1, Armenia (Areshian 2008); 5. Lori-Berd, barrow no. 65, Armenia (Sagona 2017); 6. Nerkin Naver, barrow no. 3, Armenia (Simonyan 2019); 7. Vorotna Berd, Armenia (Epoha bronzyi Kavkazai Sredney Azii 1994); 8. Angekhakot, Armenia (Epoha bronzyi Kavkazai Sredney Azii 1994); 9. Tetri Kvebi, barrow no. 3, Georgia (Abramishvili 2018); 10. Gachiani, Georgia (Pachikashvili, Japaridze 2013); 11. Hovil, Azerbaijan (Areshian 2008); 12. Khoja Daud Kepru, Iran (Areshian 2008); 13. Khushtada, Dagestan, Russia (Istoriya Dagestana 1967)

Fig. 5. Rapiere de bronz din Caucaz. 1. Odzun, Armenia (Areshian 2008); 2. Maisian, tumulul nr. 7, Armenia (Areshian 2008); 3. Dzora-HES, Armenia (Areshian 2008); 4. Kachaghan, tumulul nr. 1, Armenia (Areshian 2008); 5. Lori-Berd, tumulul nr. 65, Armenia (Sagona 2017); 6. Nerkin Naver, tumulul nr. 3, Armenia (Simonyan 2019); 7. Vorotna Berd, Armenia (Epoha bronzyi Kavkazai Sredney Azii 1994); 8. Angekhakot, Armenia (Epoha bronzyi Kavkazai Sredney Azii 1994); 9. Tetri Kvebi, tumulul nr. 3, Georgia (Abramishvili 2018); 10. Gachiani, Georgia (Pachikashvili, Japaridze 2013); 11. Hovil, Azerbaidjan (Areshian 2008); 12. Khoja Daud Kepru, Iran (Areshian 2008); 13. Khushtada, Dagestan, Rusia (Istoriya Dagestana 1967)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 93-99.

A bronze dagger from the Moldavian Subcarpathians

Vasile Diaconu[1]*, Casandra Brașoveanu[2]

Abstract. The authors present some data about a bronze dagger identified in a village museum collection from Neamț County, which, although it was reported in the archaeological literature, did not benefit from a pertinent discussion regarding the typology and chronology. The artefact does not have a known archaeological context, but it comes, most likely, from the Subcarpathian region of Moldavia. The dagger presents a tang and rivets, but also a longitudinal rib, being completely covered by green patina. Although at the first publication it was attributed to the Noua culture (Late Bronze Age), its typological features and analogies from the Füzesabony-Otomani cultural environment lead us to reconsider the original cultural framing and date it to a stage of the Middle Bronze Age. Besides the dagger presented in this note, in the region to the east of the Carpathians we know another specimen, in Țibucani (Neamț County), whose origin is also in the area of Füzesabony-Otomani culture.
Keywords*:* dagger, Bronze Age, Eastern Carpathian region, Füzesabony-Otomani culture.

Un pumnal de bronz din Subcarpații Moldovei. Autorii prezintă câteva date despre un pumnal de bronz identificat într-o colecție muzeală sătească din județul Neamț, care, deși a fost semnalat în literatura arheologică, nu a beneficiat de o discuție pertinentă referitoare la tipologie și cronologie. Artefactul nu are un context arheologic cunoscut, dar provine, cel mai probabil, din zona subcarpatică a Moldovei. Pumnalul este prevăzut cu placă de prindere și nituri, dar și cu nervură longitudinală, fiind acoperit integral de patină verzuie. Deși la prima publicare a fost atribuit culturii Noua (bronzul târziu), trăsăturile sale tipologice și analogiile din mediul Füzesabony-Otomani ne determină să reconsiderăm încadrarea culturală inițială și să îl datăm într-o etapă a bronzului mijlociu. Alături de pumnalul prezentat în nota de față, la răsărit de Carpați mai cunoaștem încă un exemplar, la Țibucani (jud. Neamț), a cărui origine este tot în arealul culturii Füzesabony-Otomani.
Cuvinte-cheie: pumnal, epoca bronzului, spațiul est-carpatic, cultura Füzesabony-Otomani.

[1] The History and Ethnography Museum of Târgu Neamț, Romania; diavas_n82@yahoo.com
[2] Arheoinvest Center, Interdisciplinary Research Institute, Science Department, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi, Romania; brasoveanu.casandra@yahoo.com
* Corresponding author: diavas_n82@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Introduction

Checking small collections of local history can sometimes offer pleasant surprises, precisely because of their inaccessibility to researchers. Among the "discoveries" made in such a collection is a bronze dagger kept in the village museum of Vânători-Neamț (Neamț County, Romania). The object has been included in the scientific circuit for a long time, but because no data were known about the place and conditions of the discovery, the artefact was only briefly mentioned in the literature (Dumitroaia 1997, p. 436, Fig. 2/4).

Taking into consideration that the mentioned object did not benefit from a very detailed presentation, we considered necessary to republish it, trying to provide a more conclusive series of information, both in terms of typology and chronology of this object.

At the time of the initial publication, it was mentioned that it could have come from the Moldavian Valley, but without an argument for this assumption, and from a cultural point of view it was attributed to the Noua culture.

Artefact description

The dagger has an elongated triangular blade with a slight arch of one side, which makes the longitudinal axis slightly deviated. It has a well-highlighted median rib and the tang is rounded and represents the point of maximum width of the object. On the proximal extremity there are three perforations, placed approximately at equal distances, which allowed the weapon to be fixed by rivets, in a handle. Due to the conditions in which the object was stored, two of the perforations are damaged, and the third is intact and keeps inside a metal rivet with flattened ends. Traces of use are observed on the edges of the blade, but also degradations due to corrosion. Also, the entire surface of the object is covered with a green patina, much more intense on the tang.

The object was obtained by casting in a bivalve mould, having a neat appearance.

The blade of the dagger was broken in two, most likely after its discovery.

Dimensions: length - 17.5 cm; width - 3.5 cm; perforation diameter - 0.4 cm; rivet length - 1.2 cm; weight - 46 g (**Fig. 2**).

A few discussions

For the Bronze Age of the eastern area of the Carpathians several metal daggers are known, but most fall into the category of weapons with tanged handle, found in various archaeological contexts (Popa 1999-2000; Băjenaru, Popescu 2012; Popescu *et alii* 2017, p. 117-119). Completely rare and foreign to this space are the objects with tang and fixing rivets, whose presence in this area can be explained by the long-distance connections with cultural entities located beyond the Carpathians.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 1. Distribution map of the mentioned daggers
Fig. 1. Harta răspândirii pumnalelor menționate în text

Daggers with tangs specific to the Bronze Age are known in the eastern part of Romania at Poduri (Munteanu, Dumitroaia 2010; Munteanu, 2010, p. 157, Fig. 85/1) and Țibucani (Vulpe, Zamoșteanu 1982; David 2002, Fig. 87/1; Diaconu 2016, p. 71-72, Fig. 75/1). If the first mentioned specimen can be related to the Jigodin or even Costișa communities, but with typological origins in the intra-Carpathian area, for the Țibucani artefact, through the known analogies, a connection with the Füzesabony-Otomani environment can be proposed (David 2002, p. 383 -393) (**Fig. 2**).

Regarding the object from the collection of Vânători-Neamț, we can say that it belongs to a relatively rare type, especially through the prominent longitudinal rib. A good analogy is known in the Tiszafüred-*Majoroshalom* necropolis (G. B.75), except that the specimen found there was provided with five rivets for fixing the handle (Kemenczei 1988, p. 10-11, Fig. 2/17; David 2002, Fig. 255/1) (**Fig. 3/1**). In the same necropolis, but in another funerary complex (G. D. 293), was discovered a dagger with a median rib, but with three rivets (David 2002, Fig. 270/2). According to the classification made by T. Kemenczei, the mentioned specimens are attributed to variant 1 of the long plate daggers, for which are known several discoveries in the territory of Hungary (Kemenczei 1988, p. 10-11). The fact that in the grave B.75 from Tiszafüred other metal objects, and also ceramics appear, raises some difficulties regarding the relative chronology of this funerary complex. We mention

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

the presence of an axe of the Apa-Nehoiu type, Țufalău variant (Vulpe 1970, p. 53-56), of a trapezoidal axe with fins, of the Partoș variant (Vulpe 1970, p. 66) and some vessels characteristic to the Otomani environment (III) (Molnár 2014, pl. 174).

Although it comes from the Subcarpathian region of Moldavia, the object discussed in this note must be related to the cultural environments specific to the Bronze Age in Central Europe. Certainly, the presence of such a weapon in the area east of the Carpathians can be explained by possible contacts with communities in the intra-Carpathian area, or perhaps even further away. The fact that in eastern Romania is attested another dagger belonging to the Füzesabony-Otomani area is an argument for the long-distance connections (direct or indirect) with the populations of this culture. On the same note, we mention the discovery in Moldavia of some bone artefacts, decorated, such as those from Mândrișca and Costișa, for which the closest analogies are also found in the cultural area mentioned above (Popescu 2013). To complete the general picture of metal objects with high social value identified in the space between the Carpathians and the Prut, we mention two other objects, which are considered imports from the west, respectively the bronze-axes with disc from Cajvana (Suceava County) (Ignat 1981, p. 137- 139; Ignat 2000, p. 42-44, Fig. 6; Niculică 2015, p. 140, pl. LXVII/2) and Iorcani (Iași county) (Tencariu *et alii* 2014).

The lack of archaeological contexts for the daggers from Vânători-Neamț and Țibucani makes the discussion about their meanings quite limited. Although functionally they can be considered simple weapons, the small number and the distant origin lead us to assume that they could have been rather part of the insignia of rank or warrior status in some local communities in the east of the Carpathians.

Produced in a cultural environment far from the area in which they were identified, the two objects may have been circulated in the eastern part of Romania at a later chronological time than the stage of their realization, but we do not think they have exceeded the limits currently accepted for what the Middle Bronze Age means.

Conclusions

Bronze Age metallurgy, and especially metal products, is an extremely complex subject, not only in terms of the economic value, but especially in terms of the social implications of many of these goods, but also because they are very good chronological landmarks. In the previous lines we presented such an object, which, beyond its function as a weapon, due to the fact that it was found far from its original area, can be considered a good cultural milestone and a vector of intercommunity movement in the Bronze Age. Of course, a complementary and interdisciplinary analysis of several objects of this kind, and from a metallographic perspective, could bring additional clues about their origin.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 2. The bronze dagger from the museum collection of Vânători-Neamț:
1. Complete object; 2. Details (photo and drawing - V. Diaconu)
Fig. 2. Pumnalul de bronz din colecția muzeală de la Vânători-Neamț:
1. Piesa în ansamblu; 2. Detalii (foto și desen – V. Diaconu)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

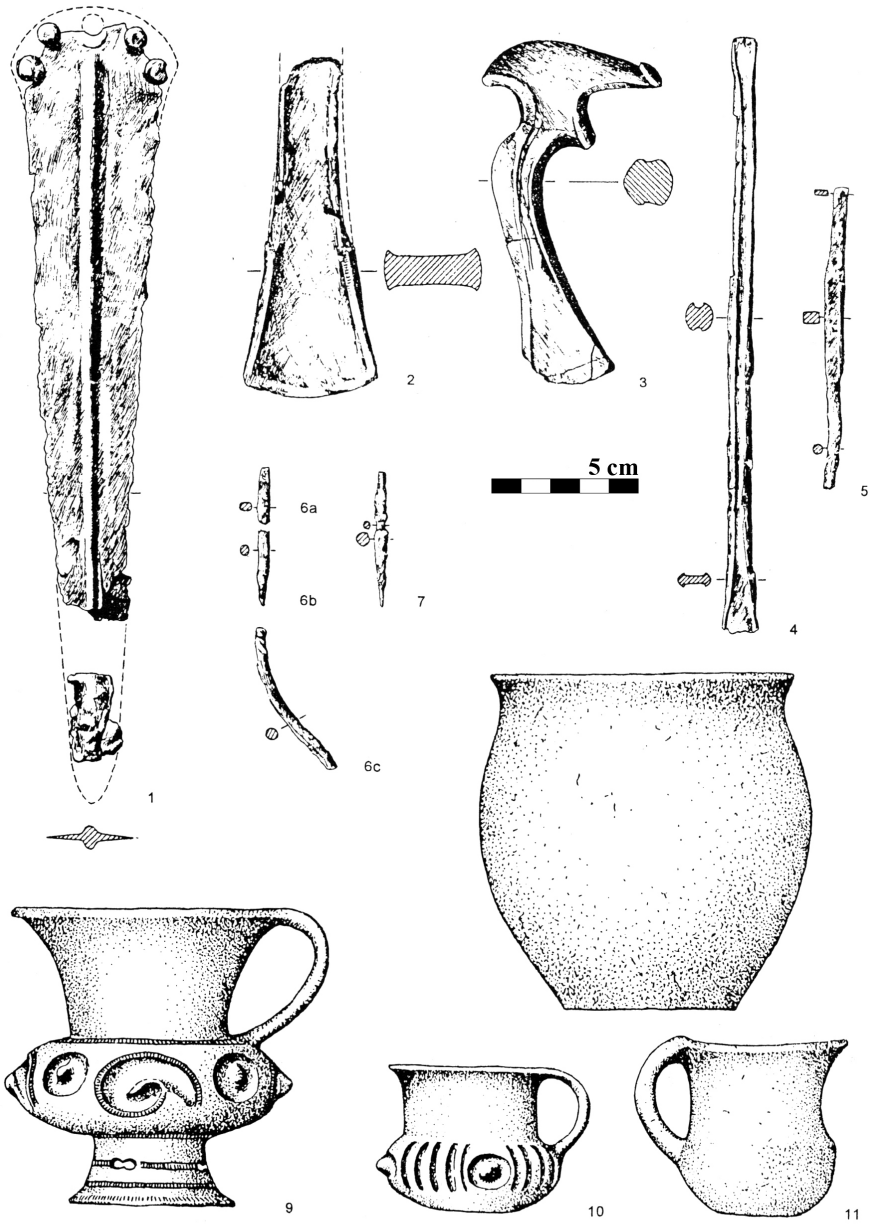

Fig. 3. Inventory of grave B.75 from Tiszafüred (Hungary) (after David 2002)
Fig. 3. Inventarul mormântului B.75 de la Tiszafüred (Ungaria) (după David 2002)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Bibliography

Băjenaru, Popescu 2012: R. Băjenaru, A. D. Popescu, *Pumnalele de metal cu limbă la mâner din bronzul timpuriu și mijlociu din spațiul carpato-dunărean // Poignards métalliques à languette au manche datant du Bronze ancien et moyen dans l'espace carpato-danubien*, in V. Sîrbu (ed.), *Un monument din Carpații orientali cu reprezentări din preistorie și evul mediu – Nucu - „Fundu Peșterii", județul Buzău // Un monument des Carpates orientales avec des représentations de la préhistoire et du moyen âge – Nucu - „Fundu peșterii", département de Buzău*, Editura Istros, Buzău-Brăila.

Dumitroaia 1997: Gh. Dumitroaia, *Cercetările arheologice din județul Neamț (1996)*, in *MemAntiq*, XXI, p. 427-436.

David 2002: W. David, *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Deportfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta*, Teil 1, 2, Editura Altip, Alba Iulia.

Diaconu 2016: V. Diaconu, *Repertoriul descoperirilor atribuite epocii bronzului din județul Neamț*, BMA, XXXVI, Editura Constantin Matasă, Piatra Neamț.

Ignat 1981: M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în Podișul Sucevei*, in *TD*, II, p. 133-146.

Ignat 2000: M. Ignat, *Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă e fierului din Podișul Sucevei*, Editura Universității Ștefan cel Mare, Suceava.

Molnár 2014: Zs. Molnár, *Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din nord-vestul Transilvaniei. Ceramică și metal*, Editura Mega, Cluj-Napoca.

Munteanu 2010: R. Munteanu, *Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali*, BMA, XXIV, Editura Constantin Matasă, Piatra Neamț.

Munteanu, Dumitroaia 2010: R. Munteanu, Gh. Dumitroaia, *Un pumnal din epoca bronzului descoperit la Poduri*, in *SCIVA*, 61, 1-2, p. 133-141.

Niculică 2015: B. P. Niculică, *Epoca bronzului în Podișul Sucevei*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava.

Popa 1999-2000: C. I. Popa, *Une poignard de bronze de Cut (Dép. Alba). Considération concernant les poignardes orientaux du territoire de la Roumanie*, in *EphemNap*, IX-X, p. 61-87.

Popescu 2013: A. D. Popescu, *Contextele, cronologia și analogiile unor piese de os decorate din Moldova*, in P. Ciubotaru, O. C. Nedu (eds.), *Studii și cercetări privind arheologia spațiului nord-vest pontic. In honorem Nicu Mircea Septuagenarii / Danubius XXXI. Suplementum*, Editura Muzeului de Istorie Galați, Galați, p. 179-202.

Popescu *et alii* 2017: A. D. Popescu, R. Băjenaru, B. Constantinescu, *Piesele de metal din situl preistoric de la Costișa*, in A. D. Popescu (ed.), *Costișa. O perspectivă interdisciplinară*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, p. 115-156.

Tencariu *et alii* 2014: F. A. Tencariu, D. M. Vornicu, A. Vornicu, V. Vasilache, I. Sandu, *The „deposition" of a disck-butted Bronze-Axe discovered in the Moldavian Plateau, Romania*, in *SAA*, XX, p. 115-132.

Vulpe 1970: Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, I-II, IX, PBF, Bd. 5, München.

Vulpe, Zamoșteanu 1982: Al. Vulpe, M. Zamoșteanu, *Ein reichverzierter Bronzedolch aus der Moldau*, in *TD*, III, 1982, p. 118-120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 101-109.

Dimensional variability of the human second molar (M2) in Bronze Age populations from North-East Romania

Ozana-Maria Petraru[1,2], Luminița Bejenaru[1,2], Vasilica-Monica Groza[2]*, Mariana Popovici[2]

Abstract. The second molar tooth (M2) is particularly valuable for paleoanthropological research. The crowns of mandibular and maxillary M2 molars from Bronze Age paleoanthropological samples from North-Eastern Romania were investigated. Measurements of tooth crown included mesio-distal (MD) and bucco-lingual (BL) diameters performed on digital images obtained stereo-microscopically using ImageJ software. The crown robustness index was also used: BL diameter x 100/MD diameter. Our results show a high dental crown variability for the M^2 molar in males and a lower variability for the M_2 molar in both males and females. The analyzed molars will be the subject of further studies concerning dental geometric morphometrics and dental wear.
Keywords: human second molar (M2), Bronze Age, dental crown diameters, variability.

Variabilitatea dimensională a celui de al doilea molar (M2) uman în populații de epoca bronzului din nord-estul României. Dintele molar M2 este deosebit de valoros pentru cercetarea paleoantropologică. Coroanele molarilor M2 superiori și inferiori din eșantioane paleoantropologice de epoca bronzului din nord-estul României au fost supuse investigării. Măsurătorile coroanei dentare au cuprins diametrele mezio-distale (MD) și buco-linguale (BL) prelevate pe baza imaginilor obținute la stereomicroscop, folosind ImageJ. De asemenea, a fost utilizat și indicele de robustețe al coroanei: diametrul BL x 100 / diametrul MD. Rezultatele arată o variabilitate mare a coroanei dentare pentru molarul M^2 superior la bărbați și o variabilitate mai mică pentru molarul M_2 inferior, atât la bărbați, cât și la femei. Molarii M2 analizați vor fi obiectul unor studii ulterioare privind geometria morfometrică și uzura dentară.
Cuvinte-cheie: al doilea molar (M2) uman, epoca bronzului, diametrele coroanei dentare, variabilitate.

[1] Faculty of Biology, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, Iași, Romania
[2] Romanian Academy Iași Branch, "Olga Necrasov" Center of Anthropological Research, Iași, Romania;
* Corresponding author: moni_ian@yahoo.com1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Introduction

Teeth are an excellent material for multidisciplinary research and represent a valuable source of information for the paleoanthropological research. Owing to their exceptional preservation based on their hard tissues (*i.e.* enamel, dentine, and cementum), teeth are stable markers and indicators for certain studies regarding the past human populations and also for other mammals assemblages. Teeth have been the subject of various researches such as tooth wear (Petraru, Bejenaru 2019; Hernando et alii 2020), geometric morphometrics (Gómez-Robles et alii 2007; Gómez-Robles et alii 2012; 2015), histological and paleopathological research regarding the health status (Liebe-Harkort 2012; Lorentz et alii 2019; Nava *et alii* 2019).

Several findings regarding tooth size were established on traditional linear measurements of tooth crowns (*i.e.* mesio-distal and bucco-lingual crown diameters) (Kondo, Yamada 2003; Kondo et alii 2005; Peiris et alii 2005; Galdames et alii 2008). Some studies suggest that teeth that develop later ontogenetically tend to be more variable in size, expressing greater sexual dimorphism owing to variations in sex hormone production between males and females (Takahashi et alii 2007). The variation in odontometry is especially important to establish the effect of sexual dimorphism on the size of the teeth, therefore the study of crown dimensions becomes particularly essential when anatomical parameters are not reliable for identifying a particular subject (Galdames et alii 2008). Moreover, several studies have shown that other factors such as age, ethnicity, genetics, environmental condition, can influence the tooth morphology in different populations (Farzin et alii 2020).

This paper represents a preliminary comparative study regarding the dental crown size of the M2 molars in Bronze Age paleoanthropological samples from North-Eastern Romania, depending on sex and position in the dental arch. The human remains come from the two necropolises of Cândești (Vrancea County, 45.539172°N, 27.073576°E, Monteoru culture, 1550-1300 CAL BC) and Trușești (Botoșani County, 47.73605°N 27.01693°E, Noua culture, 1600-1150 CAL BC) (Florescu 1964; Florescu, Florescu 1983). Paleodemographic and morphometrical research of the discovered human remains has been performed by Miu (1999) and Cristescu, Miu (1999). Nowadays, part of the discovered paleoanthropological material is included in the osteological collection of the Romanian Academy - Iași Branch, "Olga Necrasov" Center of Anthropological Research. To increase the sample size, in this study, all M2 teeth were considered as a single group representative for the Bronze Age in north-eastern Romania.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Material and methods

The M2 molars were selected for this analysis; the first (M1) and third molars (M3) were avoided – M1 has a variable morphology and usually a high degree of wear, and M3 is not always present – congenitally absent (Bernal 2007; Gilmore, Grote 2012).

The crowns of M2 molars (n = 54) belonging to males, females and undetermined individuals (**Tab. 1**) were prepared for study according to the following steps: contaminants were removed from the dental surface using ethanol, hydrogen peroxide, and cotton wool; the teeth were placed under the stereomicroscope with the specific anatomical orientation (recommended where teeth were detached from the skull) (Petraru, Bejenaru 2019).

Sex	M2 molar	N
Males	inferior	13
	superior	15
Females	inferior	13
	superior	8
Undetermined	inferior	2
	superior	3

Table 1. Teeth selected for bidimensional analysis
Tab. 1. Dinții selectați pentru analiza bidimensională

Data acquisition. Digital images of occlusal surfaces were recorded using a Carl Zeiss Stemi 2000-C stereomicroscope with a Canon Power Shot G9 attached. The images (1223 x 922 pixels) were processed and calibrated (in mm) using ImageJ software (Abràmoff et alii 2004). The maximum crown diameters were taken: mesio-distal (MD, the largest mesial-to-distal dimension taken parallel to the occlusal surface), and bucco-lingual (BL, the greatest distance between the buccal and lingual surfaces, perpendicular to the mesio-distal diameter) (**Fig. 1**) (Zorba et alii 2011). The shape of the occlusal surface can be characterized by a crown shape index CI = BL diameter x 100/MD diameter (Kondo et alii 2005).

Statistical analysis. Descriptive statistics and relationships between measurements were investigated through univariate and multivariate statistical analysis using XLSTAT Student version and PAST software (Hammer et alii 2001). The Grubs's test was used to correct for measurement errors, and detect outliers in a univariate dataset (Grubbs 1969). Data were assessed for normality using the Shapiro-Wilk test (Shapiro, Wilk 1965). Multivariate analysis of variance (MANOVA) and Canonical Variates Analysis (CVA) were employed to assess the role of variables for discrimination among subsamples, also aiming to categorize the molar with uncertain sex.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Results and Discussion

Normality of data cannot be rejected for any variable according to the Shapiro-Wilk test ($p > 0.05$). **Tab. 2** provides the summary statistics for measurements of the M2 molars. The bucco-lingual mean diameter is almost comparable for both males and females for the inferior M_2 molars (BL diameter = 9.78 mm in males and 9.27 in females), the values being slightly larger in males, probably due to sexual dimorphism. The same trend was observed for the MD diameter in inferior M_2 molars (10.23 mm in males and 9.97 mm in females). When the sex criteria were pooled, and the descriptive analysis involve molars from undetermined skeletons, the MD diameter mean value for the mandibular molar was 10.18 mm and 8.58 in the superior M^2 molars. In a study regarding crown dimensions from the Bronze Age Harappans, the obtained dental measurements for the M2 molars were also slightly larger in males than females (Dutta 1983).

Tooth	Sex	Variable	N	Min (mm)	Max (mm)	Mean (mm)	Std. error	Var.	Stand. dev	Coeff. var
Inferior second molar (M_2)	-	BL	28	8.59	10.76	9.55	0.10	0.27	0.52	5.42
		MD	28	9.23	11.86	10.18	0.11	0.36	0.60	5.88
Superior second molar (M^2)	-	BL	26	9.47	11.75	10.46	0.11	0.32	0.57	5.43
		MD	26	6.53	10.46	8.58	0.18	0.85	0.92	10.71
Inferior second molar (M_2)	Males	BL	13	8.59	10.76	9.78	0.15	0.30	0.55	5.62
		MD	13	9.36	10.95	10.23	0.15	0.29	0.54	5.27
	Females	BL	13	8.72	9.98	9.27	0.09	0.11	0.34	3.64
		MD	13	9.23	10.79	9.97	0.13	0.22	0.47	4.69
Superior second molar (M^2)	Males	BL	15	9.47	11.75	10.49	0.16	0.38	0.61	5.85
		MD	15	6.53	9.82	8.42	0.24	0.86	0.93	11.04
	Females	BL	8	9.63	10.86	10.24	0.16	0.20	0.45	4.40
		MD	8	7.72	10.46	8.63	0.33	0.86	0.93	4.40

Table 2. Summary statistics for measurements of M2 molars.
Abbreviations: BL – bucco-lingual maximum crown diameter; MD – mesio-distal maximum crown diameter; N – number of examined molars; Min. – Minimum; Max. – Maximum; Std. error – standard error; Var. – variance, Stand. dev – standard deviation, CV – coefficient of variation

Tab. 2. Statistica descriptivă pentru măsurătorile molarilor M2.
Abrevieri: BL – diametrul buco-lingual maxim al coroanei; MD – Diametrul mezio-distal maxim al coroanei; N – numarul de molar examinați; Min. – Minimum; Max. – Maximum; Std. error – eroarea standard; Var. – varianța, Stand. dev – deviația standard, CV – coeficientul de variație

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

In our study, the variability degree of the measurements is shown by the coefficient of variation (CV). A high variability is highlighted for MD diameter in males for the superior M^2 molar (CV = 11.04). In contrast, for the female dataset, a low and constant variability was observed for the superior molars in both MD and BL diameters (CV = 4.40). The bidimensional measurements related to the inferior M_2 molars show a low variability in both males (CV = 5.27 for MD diameters, CV = 5.26 for BL diameters) and females (CV = 4.69 for MD diameters, CV = 3.64 for BL measurements).

The bivariate analysis of the M2 molars is shown in **Fig. 2**. In males, for the inferior M_2 molar a positive correlation was recorded (r = 0.7), while for the superior M^2 molar a very weak correlation was noted (r = 0.2) (**Fig. 2/a, b**). In the female dataset, the Pearson coefficient recorded a value of 0.5 (moderated correlation) for the M_2 inferior molars, and -0.5 (negative correlation) for the superior M^2 molars (**Fig. 2/c, d**). When the sex criteria were pooled, the bidimensional variability for all studied inferior molars recorded a moderate positive correlation (r = 0.6), and a very weak negative correlation (r = -0.1) for the superior molars (**Fig. 2/e, f**).

Dental indexes are revealed to have evolutionary and clinical significance (Acharya, Mainali 2008). The crown area or robustness index is characterized by BL and MD dimensions and can be used to measure the gross dentition size for comparative purposes (Hemphill 2015). Regarding the robustness index, our results show higher values for the male sample comparative to the female sample but without a statistical significance (p = 0.20 for the inferior molars and p = 0.37 for the superior molars) (**Fig. 3**).

The linear combinations between the variables involved in multivariate analysis (*i.e.* MD, BL, and CI), categorize the five molars with uncertain sex as following: three molars belong to females, while two belong to males. This result is also highlighted by the distribution of colour symbols on the biplot of CVA. The graph of CVA is presented in **Fig. 4** and 79% of the among group variation was accounted for the first two canonical axes. Multivariate analysis of variance (MANOVA) highlights significant results (F test 7. 4; $p < 0.05$).

Conclusions & Future perspectives

This work confirms the role of molar dimensions in sexual dimorphism and highlight some peculiarities of the analyzed sample. Our results show a high crown variability for the superior M^2 molar in males and a lower variability for the inferior M_2 molar in both males and females.

New odontometric aspects are emphasized by the bivariate analysis: a positive correlation between MD and BL for the inferior molar, and a weak and insignificant correlation for the superior molar. The multivariate analysis of the three variables

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(*i.e.* MD, BL, and CI) could be used as an alternative method of sex estimation in samples where classical morphometric criteria cannot be applied.

As future perspectives, we look towards approaches concerning dental geometric morphometrics and dental wear to characterize the size and shape variation and to obtain teeth abrasiveness data regarding paleodiet.

Acknowledgements

This work was supported by a research grant made with financial support from the Recurring Donor Fund, available to the Romanian Academy and managed by the "PATRIMONIU" Foundation GAR-UM-2019-II-2.1-16.

References

Abràmoff *et alii* 2004: M. D. Abràmoff, P. J. Magalhães, S. J. Ram, *Image processing with ImageJ,* Biophotonics international 11(7), 2004, p. 36-42.

Acharya, Mainali 2008: A. Acharya, S. Mainali, *Are dental indexes useful in sex assessment,* Journal of Forensic Odonto-stomatology 26(2), 2008, p. 53-59.

Bernal 2007: V. Bernal, *Size and shape analysis of human molars: comparing traditional and geometric morphometric techniques,* HOMO 58(4), 2007, p. 279-296.

Cristescu, Miu 1999: M. Cristescu, G. Miu, *Studiul Paleoantropologic al Scheletelor din Necropola Civilizației Noua de la Trușești - Țuguieta. Trușești: Monografie Arheologică,* în: M. P. Dîmbovița, M. Florescu, and A. C. Florescu (eds.), București, Editura Academiei Române, 1999, p. 683-695.

Dutta 1983: P. C. Dutta, *An odontometric study of molar crown characters of the Bronze Age Harappans,* Anthropologischer Anzeiger 41(1), 1983, p. 67-72.

Farzin *et alii* 2020: M. Farzin, R. Giti, E. Heidari, *Age-related changes in tooth dimensions in adults in Shiraz, Iran,* Journal of International Oral Health 12(7), 2020, p. 24.

Florescu 1964: A. C. Florescu, *Contribuții la Cunoșterea Culturii Noua,* Arheologia Moldovei II-III, 1964, p. 143-216.

Florescu, Florescu 1983: M. Florescu, A. Florescu, *Cercetările arheologice de la Cîndești-Coasta Banului, com. Dumbrăveni (jud. Vrancea), în perioda 1976-1980 (necropola aparținînd purtătorilor culturii Monteoru, așezarea de la sfîrșitul epocii bronzului-cultura Noua și resturi de locuire hallstattiene)/Les recherches de Cîndești-Coasta Banului, dép. de Vrancea, 1976-1980 (La nécropole appartenant à la civilisation de Monteoru, l'établissement de Noua-Bronze Tardif et l'établissement hallstattien),* Materiale și cercetări arheologice 15(1), 1983, p. 112-123.

Galdames *et alii* 2008: I. S. Galdames, M. C. López, B. L. Farías, C. S. Marchant, S. T. Muñoz, P. G. Rojas, M. G. Rojas, G. Suazo, L. Cantín, F. López, *Sexual dimorphism in mesiodistal and bucolingual tooth dimensions in Chilean people,* International Journal of Morphology 26, 2008, p. 609-614.

Gilmore, Grote 2012: C. C. Gilmore, M. N. Grote, *Estimating age from adult occlusal wear: a modification of the miles method,* American Journal of Physical Anthropology 149(2), 2012, p. 181-192.

Gómez-Robles *et alii* 2012: A. Gómez-Robles, J. M. B. de Castro, M. Martinón-Torres, L. Prado-Simón, J. L. Arsuaga, *A geometric morphometric analysis of hominin upper second and third molars, with particular emphasis on European Pleistocene populations,* Journal of Human Evolution 63(3), 2012, p. 512-526.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Gómez-Robles *et alii* 2015: A. Gómez-Robles, J. M. B. de Castro, M. Martinón-Torres, L. Prado-Simón, J. L. Arsuaga, *A geometric morphometric analysis of hominin lower molars: Evolutionary implications and overview of postcanine dental variation,* Journal of Human Evolution 82, 2015, p. 34-50.

Gómez-Robles *et alii* 2007: A. Gómez-Robles, M. Martinón-Torres, J. B. De Castro, A. Margvelashvili, M. Bastir, J. Arsuaga, A. Pérez-Pérez, F. Estebaranz, L. Martínez, *A geometric morphometric analysis of hominin upper first molar shape,* Journal of Human Evolution 53(3), 2007, p. 272-285.

Grubbs 1969: F. E. Grubbs, *Procedures for detecting outlying observations in samples,* Technometrics 11(1), 1969, p. 1-21.

Hammer *et alii* 2001: Ø. Hammer, D. Harper, P. Ryan, *PAST-Palaeontological statistics,* www.uv.es/~ pardomv/pe/2001_1/past/pastprog/past. pdf, acessado em 25(07), 2001, p. 2009.

Hemphill 2015: B. E. Hemphill, *Measurement of tooth size (odontometrics). A companion to dental anthropology,* in: J. D. Irish, R. G. Scott (eds.), UK, Wiley Blackwell, 2015, p. 287-310.

Hernando *et alii* 2020: R. Hernando, J. C. Willman, J. M. Vergès, M. Vaquero, S. Alonso, X. Oms, A. Cebrià, J. I. Morales, M. Lozano, *Inferring childhood dietary maturation using buccal and occlusal deciduous molar microwear: a case study from the recent prehistory of the Iberian Peninsula,* Archaeological and Anthropological Sciences 12(1), 2020, p. 30.

Kondo *et alii* 2005: S. Kondo, G. C. Townsend, H. Yamada, *Sexual dimorphism of cusp dimensions in human maxillary molars,* American Journal of Physical Anthropology 128(4), 2005, p. 870-877.

Kondo, Yamada 2003: S. Kondo, H. Yamada, *Cusp size variability of the maxillary molariform teeth,* Anthropological Science 111(3), 2003, p. 255-263.

Liebe-Harkort 2012: C. Liebe-Harkort, *Exceptional rates of dental caries in a scandinavian Early Iron Age population-A study of dental pathology at Alvastra, Östergötland, Sweden,* International Journal of Osteoarchaeology 22(2), 2012, p. 168-184.

Lorentz *et alii* 2019: K. Lorentz, S. Lemmers, C. Chrysostomou, W. Dirks, M. Zaruri, F. Foruzanfar, S. Sajjadi, *Use of dental microstructure to investigate the role of prenatal and early life physiological stress in age at death,* Journal of Archaeological Science 104, 2019, p. 85-96.

Miu 1999: G. Miu, *Cercetări paleoantropologice complexe asupra populațiilor aparținând Culturii Monteoru*, Iași, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, Ph.D. Thesis.

Nava *et alii* 2019: A. Nava, D. W. Frayer, L Bondioli, *Longitudinal analysis of the microscopic dental enamel defects of children in the Imperial Roman community of Portus Romae (necropolis of Isola Sacra, 2nd to 4th century CE, Italy),* Journal of Archaeological Science: Reports 23, 2019, p. 406-415.

Peiris *et alii* 2005: R. Peiris, D. Nanayakkara, I. Kageyama, *Crown dimensions of the mandibular molars in two ethnic groups in Sri Lanka,* Anthropological Science, 2005, p. 0509120015-0509120015.

Petraru, Bejenaru 2019: O.-M. Petraru, L. Bejenaru, *Overview On Microscopic Methods For Dental Wear Evaluation In Paleodiet Studies,* Annuaire Roumain d'Anthropologie 56, 2019, p. 5-14.

Shapiro, Wilk 1965: S. S. Shapiro, M. B. Wilk, *An analysis of variance test for normality (complete samples),* Biometrika 52(3/4), 1965, p. 591-611.

Takahashi *et alii* 2007: M. Takahashi, S. Kondo, G. C. Townsend, E. Kanazawa, *Variability in cusp size of human maxillary molars, with particular reference to the hypocone,* Archives of Oral Biology 52(12), 2007, p. 1146-1154.

Zorba *et alii* 2011: E. Zorba, K. Moraitis, S. K. Manolis, *Sexual dimorphism in permanent teeth of modern Greeks,* Forensic Science International 210(1-3), 2011, p. 74-81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

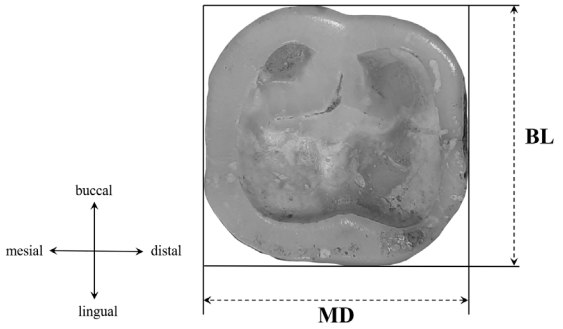

Fig. 1. Crown diameters of M_2 molar; BL – bucco-lingual diameter, MD – mesio-distal diameter
Fig. 1. Diametrele coroanei molarului M_2; diametrul buco-lingual BL, diametrul mezio-distal MD

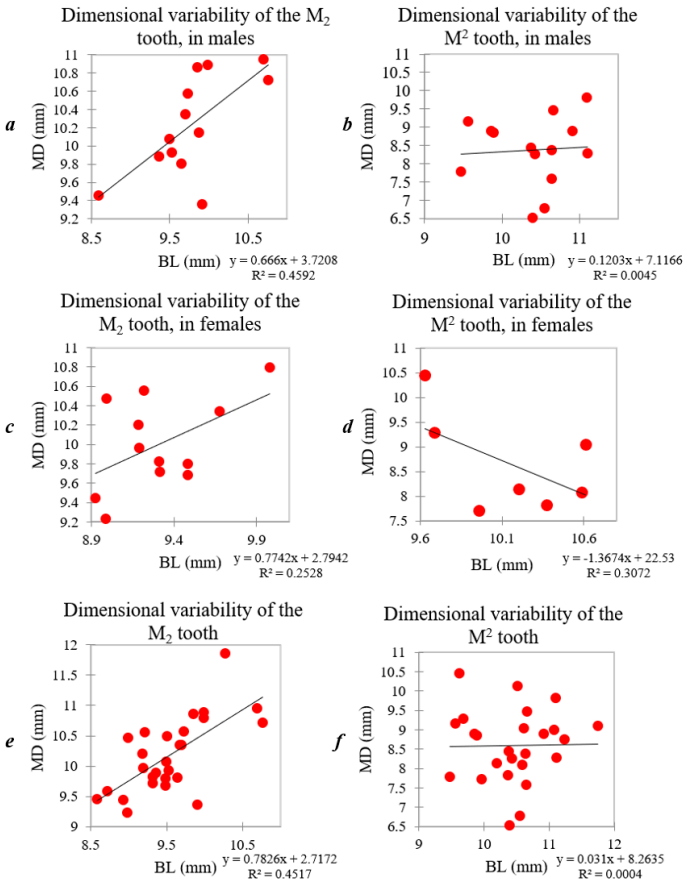

Fig. 2. Dimensional crown variability of the M2 molars in Bronze Age samples
Fig. 2. Variabilitatea dimensiunilor coroanei pentru molarii M2 din probe de epoca bronzului

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

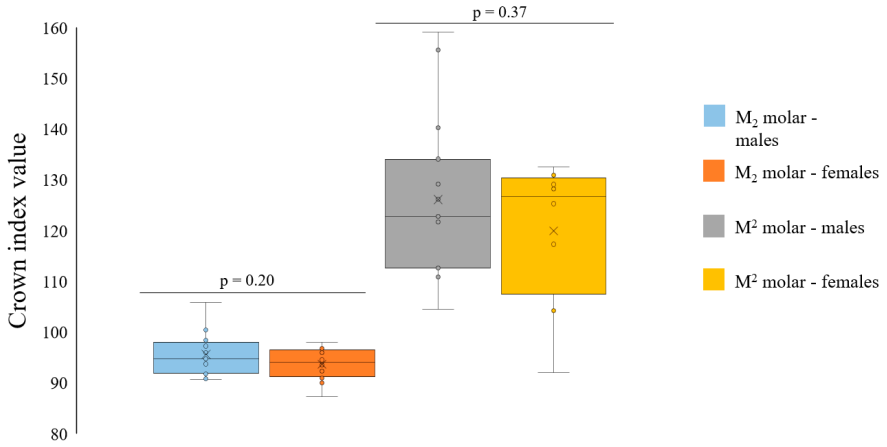

Fig. 3. Crown index shape (mean and median are indicated with 'x' and horizontal bar respectively)
Fig. 3. Indexul de robustețe al coroanei (media și mediana sunt indicate prin „x" și, respectiv, linie orizontală)

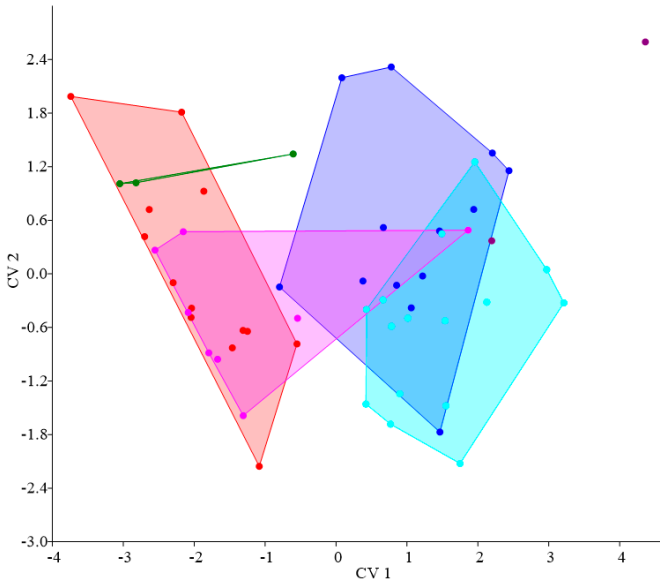

Fig. 4. CVA plot of the molars sample (blue – inferior M_2, males; red – inferior M_2, females; light blue – superior M^2, males; pink – superior M^2, females; mauve – inferior M_2, undetermined sex; green – superior M^2, undetermined sex)
Fig. 4. Graficul CVA pentru molarii studiați (albastru – molari M_2 inferiori, bărbați; roșu – molari M_2 inferiori, femei; albastru deschis – molari M^2 superiori, bărbați; roz – molari M^2 superiori, femei; mov – molari M_2 inferiori, indeterminabili sexual; verde – molari M^2 superiori, indeterminabili sexual)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 111-150.

Așezarea culturii Noua de la Albiș/ Kézdialbis–*Rétremenő* (județul Covasna)

József Puskás[1]

Rezumat. Articolul prezent discută o așezare a culturii Noua recent descoperită în Depresiunea Târgu Secuiesc. Situl este cu atât mai interesant, cu cât în perimetrul său au fost identificate zece „cenușare", cu un material arheologic bogat, reprezentat mai ales prin ceramică, oase de animale (printre care și șase omoplați crestați), un împungător și obiecte de piatră. Am avut posibilitatea să facem analize arheozoologice, rezultatele finale fiind incluse și în acest studiu. Pentru cronologia așezării ne stă la dispoziție o dată radiocarbon ce situează locuirea Noua (cel puțin în parte) între 1441-1282 a. Chr. Economia comunităților era bazată pe creșterea animalelor, mai ales a bovinelor. Probabil prelucrarea pieilor era o altă activitate importantă practicată în cadrul așezării.
Cuvinte-cheie: perioada târzie a epocii bronzului, sud-estul Transilvaniei, cultura Noua, „cenușare", datare ^{14}C.

The settlement of the Noua culture from Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* (Covasna County). The present paper is discussing a recently found Late Bronze Age settlement belonging to the Noua culture, discovered during field surveys in the Târgu Secuiesc Depression. On the territory of the former settlement, ten "ashmounds" were identified, with a rich archaeological material, mostly represented by pottery and bone fragments (including six crenated scapulae), an awl, and a few stone objects. Archaeozoological analysis was also carried out, the results being published in this study. For the dating of the site, we have a radiocarbon date, which suggests the use of the settlement (at least partially) between 1441-1282 cal BC. Animal (mostly cattle) husbandry was the main economic activity. The processing of animal hides was probably also an important activity in this settlement.
Keywords: Late Bronze Age, south-eastern Transylvania, Noua Culture, "ashmounds", ^{14}C dating.

.....

Introducere

Localitatea Albiș (în limba maghiară, Kézdialbis) aparține administrativ comunei Cernat din județul Covasna. Din punct de vedere geografic, se află în Depresiunea Târgu Secuiesc, la poalele Munților Bodoc, într-o vale laterală a pârâului Albiș, afluent al Râului Negru. Localitatea este bine cunoscută în literatura de specialitate.

[1] Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, România; joska1987@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Până la finele secolului XX erau semnalate câteva descoperiri răzlețe, din diferite epoci (Roska 1942, p. 12, nr. 14; Crișan 1969, p. 251, nr. 3; RepCovasna 1998, p. 69, nr. 161-165; Székely 2007a, p. 89, 100, 110).

În anul 1998, concomitent cu săpăturile de salvare din biserica reformată, au fost efectuate recunoașteri de teren, în urma cărora s-au identificat noi situri. Primul dintre acestea a fost descoperit în grădina lui Ödön Csiszér, unde în anul 2001 au fost făcute săpături arheologice. În literatura arheologică situl este cunoscut ca *Grădina Csiszér*. Aici s-au dezvelit urme de locuire (cu întreruperi) începând din neolitic până în evul mediu/prezent (Székely *et alii* 1999, p. 161-170; Székely, Bordi 2000a, p. 131-144; Székely, Bordi 2000b, nr. 11; Székely 2001, p. 175-189; Székely 2002, nr. 14; Bordi 2003, p. 31-34; Székely 2003, p. 469-482; Székely 2007a, p. 94-100; Székely 2007b, p. 225-230). Al doilea sit a fost descoperit în grădina cetățeanului Ferenc Bajka, în literatură fiind cunoscut ca *Grădina Bajka*. Săpăturile din anul 2003 au avut ca rezultat descoperirea urmelor de locuire din eneolitic până în evul mediu/prezent (Székely 2004, nr. 20; Székely 2007a, p. 89-93).

În anul 2010, în urma săpării unor șanțuri de canalizare, în fața proprietății nr. 135 (casa lui János Buzsa), a fost descoperit un vas de provizii (*Krausengefäss*) depus cu gura în jos, în interiorul căruia se găseau trei lespezi de piatră și fragmentul unui alt vas de provizii, probabil folosit drept capac. Artefactele aparțin culturii Sântana de Mureș-Černjachov (Puskás 2012, p. 115-116; Puskás 2015a, p. 177).

La începutul anilor 2000, ca urmare a unor lucrări agricole desfășurate pe proprietatea lui Erzsébet Márton (în vecinătatea *Grădinii Bajka*), cetățeanul Árpád Tóth a descoperit mai multe artefacte. Printre vestigii erau fragmente de vase preistorice, jumătatea unei valve de tipar, respectiv un vas de provizii (*Krausengefäss*), care s-a păstrat aproape integral. Acesta din urmă este specific tot culturii Sântana de Mureș-Černjachov (Puskás 2014, p. 79-80; Puskás 2015a, p. 176-177; Puskás 2015b, p. 7-16).

După cum se poate observa, toate vestigiile provin din intravilanul localității, în zona înconjurătoare nefiind deocamdată semnalate urme arheologice (RepCovasna 1998, p. 71). Pentru o mai bună cunoaștere a rețelei de așezări din epoca bronzului târziu (culturile Noua și Gáva), ca parte a activităților desfășurate în cadrul programului de doctorat, am urmărit identificarea unor posibile situri prin imagini satelitare, urmată de verificări pe teren. În urma studierii unor imagini satelitare de pe Google Earth (**Fig. 2**), am observat câteva pete deschise la culoare, așezate într-o anumită formă, pe malul pârâului Albiș, foarte asemănătoare „cenușarelor" din Moldova[1]. Pentru confirmarea (sau infirmarea) existenței unei așezări Noua,

[1] În ultimul timp și în această parte a Transilvaniei au fost identificate tot mai multe așezări cu „cenușare" aparținând culturii Noua (vezi Puskás 2017, p. 9-24). Pentru folosirea ghilimelelor la expresia „cenușare", vezi explicația de mai jos, în subcapitolul Discuții.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

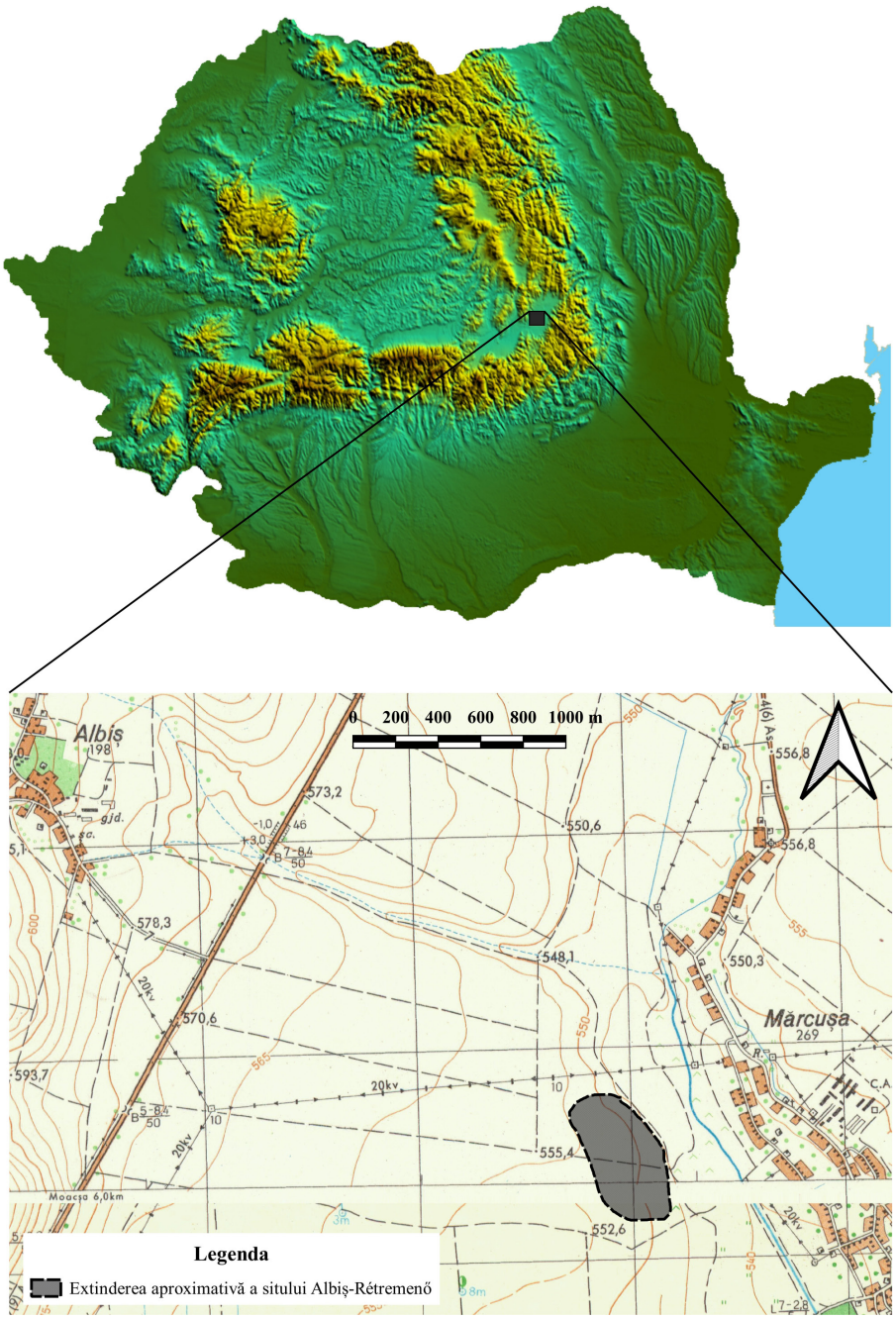

Fig. 1. Cadrul geografic al așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*
Fig. 1. Location of the Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* settlement

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

în toamna anului 2018 ne-am deplasat la fața locului. Cercetările de teren au fost favorizate de numărul mare al parcelelor arate, care în parte au făcut posibile observațiile de teren.

Descrierea sitului

Urmele așezării au fost descoperite pe o terasă a Pârâului Cernat, la circa 3,5 km sud-est de biserica reformată din localitatea Albiș și la circa 1,3 km nord-vest de biserica reformată din localitatea Mărcușa (**Fig. 1**). Administrativ, zona aparține comunei Cernat, jud. Covasna. Așezarea din epoca bronzului era amplasată în apropierea pârâului, ferită de inundații, pe o terasă cu pământ fertil, favorabil pentru agricultură. Zonele mai joase, situate în apropierea pârâurilor, puteau fi folosite pentru pășunat. În partea nord-estică a sitului, în panta terasei, se poate observa o pată deschisă la culoare (**Fig. 4**).

Această pată este doar în parte „cenușar" (C. 6.), restul fiind solul steril, care a apărut în urma eroziunii. În jumătatea vestică a imaginii se observă două linii paralele mai deschise la culoare, în direcția nord-vest–sud-est. Pe pagina web mapire.eu am verificat patru ridicări topografice militare realizate între secolele XVIII-XX, pentru o posibilă elucidare a acestei anomalii. Astfel, pe a doua și a treia ridicare topografică (1869-1870, respectiv 1869-1887), este marcat un drum de țară, care nu apare pe prima (1769-1773) sau pe a patra hartă (1941). Prin urmare, suntem convinși că anomalia respectivă este urma unui drum de pământ folosit, cel mai probabil, în secolul XIX și nu poate fi pusă în legătură cu așezarea preistorică (**Fig. 2**).

În urma cercetărilor de teren, am reușit să identificăm și să cercetăm șase „cenușare" de formă circular-ovală, alte patru, vizibile în imagini, nefiind accesibile din cauza culturilor agricole. Nu avem nici un dubiu că acestea sunt

Fig. 2. Imagini satelitare ale „cenușarelor" înregistrate în ani diferiți
Fig. 2. Satellite images of the "ashmounds" taken in two different years

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

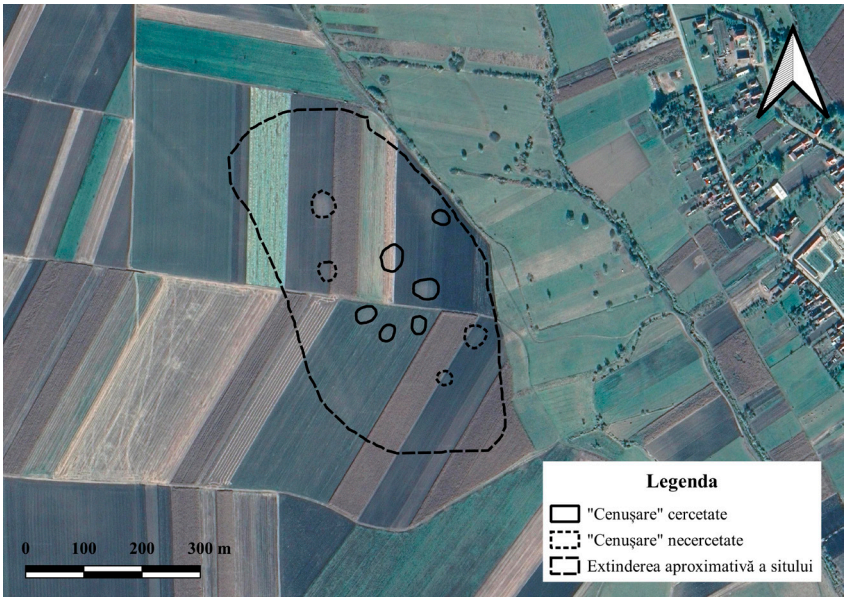

Fig. 3. Amplasarea „cenușarelor” în cadrul așezării
Fig. 3. Location of the “ashmounds” inside the settlement

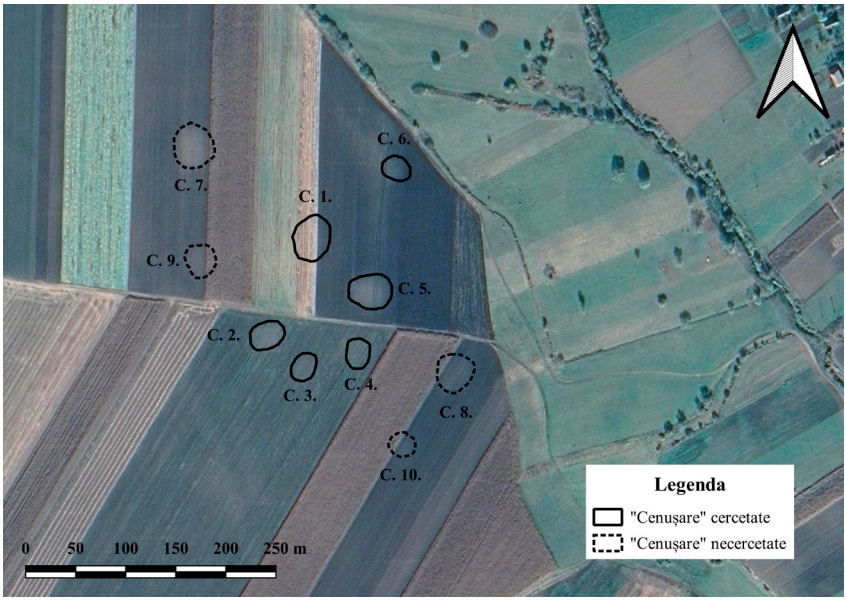

Fig. 4. „Cenușarele” numerotate și cercetate din situl Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*
Fig. 4. Numbered and researched “ashmounds” of the Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* site

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

„cenușare", amplasate organizat. Patru dintre ele („cenușarele" nr. 1, nr. 5, nr. 7 și nr. 8) au dimensiuni mai mari și sunt situate în direcția nord-vest–sud-est în linie dreaptă. Alte patru („cenușarele" nr. 2, nr. 3, nr. 9 și nr. 10) sunt plasate paralel cu primul rând, dar au dimensiuni mai mici. Poziția „cenușarului" nr. 4 rupe simetria aliniamentelor, astfel că primele cinci complexe pot fi considerate a forma o potcoavă (sau un cerc). În lipsa unor datări, nu putem fi siguri dacă aceste complexe funcționau simultan sau succesiv (**Fig. 4**).

Materialul arheologic

În următoarele rânduri ne-am propus descrierea detaliată a complexelor, mai ales a materialului descoperit. Acest demers poate părea exagerat, materialul fiind descoperit în urma perieghezelor. Totuși, comparativ cu alte situri în care s-au executat săpături de amploare, în linii mari se poate face o evaluare, mai ales pentru formele de vase care se regăsesc în aceste complexe.

„Cenușarul" nr. 1 are forma circular-ovală, cu axa lungă pe direcția nord-est – sud-vest. Dimensiuni: 33x39 m, cu o suprafață de aproximativ 1010 m^2. La suprafața complexului apare un material bogat, format mai ales din ceramică și oase de animale. S-au colectat 60 de fragmente de vase, din care 38 aparțin categoriei grosiere, iar 22, categoriei fine.

Dintre cele 38 de *fragmente de vase grosiere*, 24 sunt fără decor și nu pot fi atribuite tipologic. Sunt modelate din pastă ce are în compoziție granule cu bobul mare sau pietriș[2], având culoarea brună-cenușie, mai rar cenușie-închisă, cu suprafețe zgrunțuroase. Judecând după grosimea pereților, probabil că acestea fac parte din vase de dimensiuni mijlocii și mari. Patru fragmente provin de la vase a căror formă nu poate fi precizată, decorate: două cu măturica, unul cu brâu alveolar și unul cu decor de tip *kammstrich*. Din totalul fragmentelor de factură grosieră, cinci aparțin unor vase de tip borcan, de culoare maronie, brun-cenușie și cenușie-închisă. Unul dintre acestea este ornamentat cu un brâu orizontal simplu, două cu brâie alveolare, restul fiind nedecorate. Un alt tip de vas este strachina tronconică, din care s-a identificat un fragment de buză, decorat cu un buton alungit, aplatizat. Au fost identificate trei funduri de vase, probabil de la vase de tip borcan. Un obiect circular (jeton) a fost modelat dintr-un fragment de vas cu brâu alveolar.

Categoriei *ceramicii fine* îi aparțin 22 de fragmente. Dintre acestea, 12 sunt pereți din vase care nu pot fi încadrate tipologic, de dimensiuni mijlocii sau mari, nedecorate. Acestea au suprafețe de culoare brună, brună-cenușie, eventual neagră, cenușie-închisă, fiind netezite sau lustruite. Patru fragmente de buze aparțin unor vase de tip borcan, modelate din pastă neomogenă, amestecată cu nisip cu bobul

[2] Pentru o scurtă descriere a pastei și a compoziției acesteia, vezi subcapitolul Ceramica.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mic, având culoarea cenușie (două fragmente), brună în exterior, cenușie în interior (un fragment) sau maronie (un fragment). Toate au suprafețele lustruite, nedecorate. S-a identificat o singură buză de strachină care aparține acestei categorii de ceramică, cu suprafața lustruită, arsă la maroniu, nedecorată. Două fragmente aparțin unor cești modelate din pastă fină, cu toartă supraînălțată. Una dintre acestea este de culoare neagră, cealaltă, brun-cenușie, ambele cu suprafețe lustruite, nedecorate. O ceașcă are toarta păstrată cu secțiunea inferioară în bandă, iar cea superioară, ovală. Cele trei fragmente provenite din baza unor recipiente de tip borcan sunt lustruite, arse la cenușiu și brun. Pe lângă acestea s-a descoperit baza unui recipient mai mic, netezit la exterior (probabil ceașcă).

Pe lângă fragmentele de vase, au fost descoperite 18 fragmente de oase de animale, un zdrobitor de piatră de formă sferică și două unelte de os: un omoplat crestat și un împungător.

„Cenușarul" nr. 2 are forma oval-circulară, bine delimitat prin culoarea diferită față de restul solului, cu axa lungă pe direcția nord-est – sud-vest. Este situat la circa 68 m de „cenușarul" nr. 1. Dimensiuni: 33x30 m, cu o suprafață de aproximativ 780 m^2. De pe suprafața acestui complex am adunat 45 de fragmente de vase, din care 28 aparțin categoriei grosiere, iar 17, categoriei fine.

Din cele 28 de *fragmente grosiere*, 11 sunt de la pereți de vase ale căror formă nu poate fi precizată, modelate din pastă ce are în compoziție granule cu bobul mic, cu suprafețe zgrunțuroase, arse la brun-cărămiziu. Unul prezintă urme negre de ardere secundară. Patru au culoarea maronie și sunt decorate cu brâu simplu (un fragment) sau alveolar (două fragmente), eventual cu măturica (un fragment). Trei fragmente aparțin unor toarte, care, probabil, proveneau de la vase de tip borcan. Dintre cele șase fragmente de baze identificate, patru aparțin categoriei grosiere. Dintre acestea, trei sunt profilate, având culoarea brun-cărămizie și doar una este cenușie-închisă. Un fragment din buza unei străchini arsă la cenușiu are sub margine un buton oval-alungit. Au fost identificate nouă fragmente din buza unor vase de tip borcan, modelate din pastă cu pietricele, arse la brun (patru fragmente) sau cenușiu/cenușiu-închis (cinci fragmente). Pe suprafață poartă urme de ardere secundară. Unul este fără decor, trei au brâie alveolare, iar restul de cinci au brâie simple.

Categoria *ceramicii fine* este reprezentată de 17 fragmente. Dintre acestea, cinci au suprafețele lustruite, de culoare brun-cărămizie sau cenușie-închisă/neagră. Un fragment de toartă de culoare maronie, netezit, aparține, probabil, unei cești. Două fragmente din baza unui recipient au culoarea brună cu pete cenușii, cu suprafețe lustruite, modelate din pastă neomogenă cu granule de nisip cu bobul mare. Cinci fragmente fac parte din buza unor străchini modelate din pastă neomogenă amestecată cu nisip cu bobul mic, arse la cenușiu-închis sau negru,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

cu suprafețe lustruite. Un fragment este decorat cu un brâu simplu. Pe suprafața exterioară poate fi observată o depunere cenușie, aspră la pipăit, dar dedesubt, pe alocuri se poate vedea suprafața originală, lustruită. S-a identificat un singur fragment dintr-o oală, de culoare brună, cu lustru, fără decor. Două fragmente de buze aparțin unor recipiente mici, probabil cești, una având o toartă supraînălțată. Ambele sunt modelate din pastă cu nisip fin, arse la negru, cu suprafețe lustruite, nedecorate. Categoriei fine îi aparține fragmentul unui vas miniatural, tronconic, modelat din pastă ce are în compoziție pietricele, dar cu suprafața netezită, arsă la cenușiu. Pe partea inferioară sunt două perforații oblice.

Din acest complex s-au adunat 22 de fragmente de oase de animale. În jumătatea sudică a „cenușarului" au fost descoperiți doi omoplați crestați.

„Cenușarul" nr. 3 are forma circular-ovală, cu axa lungă pe direcția nord-est-est – sud-vest-vest. Este situat la circa 25 m sud-vest de „cenușarul" nr. 2. Dimensiuni: 30x23 m, cu o suprafață de aproximativ 550 m^2. La suprafața complexului a apărut multă ceramică și oase de animale. S-au adunat 37 de fragmente de vase, dintre care 23 sunt de factură grosieră și 14 de factură fină.

Din cele 23 de *fragmente de factură grosieră*, 10 aparțin unor vase mijlocii sau mari, modelate din pastă neomogenă cu granule de nisip cu bobul mare, arse la cenușiu sau roșiatic, cu suprafețe zgrunțuroase. Câteva dintre ele poartă urme de ardere secundară. Trei fragmente din vase ce nu pot fi atribuite tipologic sunt decorate cu brâu orizontal simplu (un fragment) sau alveolat (două fragmente). Primul a fost ars la maroniu, ultimele două, la cenușiu-închis. Opt fragmente aparțin unor vase de tip borcan, arse la brun sau cenușiu, cu urme de ardere secundară. Dintre acestea, unul este nedecorat, patru sunt decorate cu brâu simplu, iar trei, cu brâu alveolar. Tot în această categorie pot fi incluse fundul și toarta unor vase, probabil de tip borcan.

Categoriei *ceramicii fine* îi aparțin 14 fragmente, dintre care nouă nu au atribute care să permită stabilirea precisă a formei. Două aparțin unor recipiente mari, cu suprafața netezită și urme de lustruire, iar celelalte șapte, de culoare neagră, provin de la recipiente mici (probabil cești) și mijlocii. Un alt fragment de culoare cenușie aparține unui vas cu buza scurtă, cilindrică, cu corpul bombat, nedecorat. Categoria străchinilor este reprezentată de un singur fragment, provenit de la un exemplar de mici dimensiuni, de culoare neagră, cu suprafața lustruită, decorat cu un brâu orizontal simplu. Trei fragmente cu suprafețe lustruite provin din bazele unor vase de dimensiuni mijlocii.

Din acest „cenușar" am adunat 18 fragmente de oase de animale și un omoplat crestat.

„Cenușarul" nr. 4 are forma circular-ovală, cu axa lungă pe direcția nord-sud. Dimensiuni: 29x23 m, cu o suprafață de aproximativ 520 m^2. Ca și în cazul

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

celorlalte „cenușare" prezentate până acum, și acesta se delimitează foarte bine prin culoarea mai deschisă. De la suprafață s-a colectat un material bogat, alcătuit din oase și ceramică. Din acest complex s-a adunat un total de 19 fragmente de vase de factură grosieră și fină.

Categoriei grosiere îi aparțin 10 fragmente, dintre care cinci de la vase de dimensiuni mari, probabil de tip borcan, modelate din pastă neomogenă cu pietricele. Patru dintre acestea sunt arse la brun-cărămiziu, câteodată cu pete cenușii. Un singur fragment are culoarea cenușiu-închis. Alte două fragmente sunt din buza unor vase de tip borcan, având în compoziție granule cu bobul mare. Unul are culoare cărămizie și este decorat cu un brâu simplu, celălalt este brun-cenușiu, fiind ornamentat cu un brâu alveolar. Alte două buze aparțin unor străchini calotiforme, respectiv tronconice. Ambele sunt arse la cenușiu, cu suprafețe zgrunțuroase. Vasul tronconic a fost decorat cu un buton oval-alungit, alveolar. Din categoria grosieră semnalăm și o toartă în bandă, probabil de la un vas de tip borcan.

Cele nouă fragmente de *factură fină* provin de la recipiente de forme diferite. Patru aparțin unor vase mari sau mijlocii care nu pot fi încadrate tipologic, arse la cenușiu-închis (trei fragmente) sau maroniu (un fragment), toate având suprafețele lustruite. Un fragment lustruit din peretele unui vas mijlociu este decorat cu fascicule de câte cinci caneluri orizontale. Categoriei fine îi aparține și un fragment dintr-un vas cu buza invazată, ars la negru, lustruit. Pe partea inferioară a fragmentului ceramic pot fi observate urmele unui decor cu caneluri verticale. Două fragmente aparțin unor străchini tronconice, de culoare neagră, nedecorate. Una are ambele suprafețe lustruite, cealaltă este lustruită la exterior, zgrunțuroasă în interior. În acest „cenușar" s-a găsit fragmentul unei cești cu toarta supraînălțată și cu creastă. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic, cu suprafețe brune, lustruite, fără decor.

Pe lângă fragmentele de vase, au fost descoperite 17 fragmente de oase de animale, un omoplat crestat și un zdrobitor din piatră.

„Cenușarul" nr. 5 are forma circular-ovală, cu axa lungă pe direcția est-vest. Este situat la circa 32 m nord de „cenușarul" nr. 4. Dimensiuni: 42x36 m, cu o suprafață de aproximativ 1190 m^2. Complexul se delimitează foarte bine de solul din împrejurimi prin culoarea mai deschisă și materialul bogat colectat de la suprafață. Din acest complex s-au adunat, în total, 58 de fragmente de vase de factură grosieră și fină.

Ceramica grosieră este formată din 38 de fragmente de diferite tipuri. Cele mai numeroase sunt pereți de vase care nu pot fi atribuite cu certitudine unor anumite forme. Cele 26 de fragmente aparțin unor vase mari, modelate din pastă cu granule mici, arse la roșiatic, brun sau cenușiu, cu suprafețe zgrunțuroase,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

dintre care 18 sunt fără decor. Restul de opt fragmente au ornamente simple, formate din decor cu măturica (două fragmente), brâie orizontale simple (trei fragmente) sau alveolare (un fragment), respectiv butoni plasați sub buză, de formă oval-alungită (două fragmente). Două fragmente de toarte sunt modelate din pastă degresată cu pietricele, zgrunțuroase la pipăit. Unul este decorat la mijloc cu o nervură verticală și probabil provine de la un vas mare, de tip borcan. Celălalt fragment aparține unui recipient mijlociu. Dintre cele trei fragmente de baze grosiere, doar una este profilată; toate sunt modelate din pastă neomogenă cu pietricele. Am identificat opt fragmente de buze aparținând mai multor tipuri de oale. Acestea sunt modelate din pastă ce are în compoziție granule de nisip cu bobul mare sau pietricele, de obicei arse la brun, brun la exterior și cenușiu la interior, mai rar cenușiu pe ambele suprafețe. Suprafețele sunt zgrunțuroase. Apar exemplare fără decor (un fragment), cu buton simplu sub buză (un fragment), cu brâu orizontal simplu (trei fragmente) și cu brâu alveolar (trei fragmente). Din categoria străchinilor, un singur exemplar aparține categoriei de pastă grosieră. Acesta este modelat din pastă degresată cu pietricele, cenușiu la exterior, brun în interior, cu suprafețe zgrunțuroase, nedecorat, prezentând o depunere cenușie pe suprafața exterioară.

Dintre cele 20 de *fragmente de factură fină*, 13 reprezintă pereți ai unor vase de dimensiuni mici și mijlocii, ale căror forme sunt dificil de stabilit. Acestea au fost modelate din pastă relativ omogenă, cu suprafețe netezite sau lustruite. Dintre acestea, nouă sunt fără decor, arse la brun-roșiatic sau cenușiu. Dintre cele patru fragmente decorate, două au câte un buton oval-alungit plasat orizontal, unul având culoarea brună, fiind lustruit, iar celălalt, roșiatic la exterior, negru în interior. Alte două sunt arse la cenușiu, unul având decor canelat în exterior, format din caneluri verticale subțiri, distanțate. Celălalt fragment este decorat cu caneluri late, plasate vertical. S-a găsit un singur fragment de toartă din pastă fină de la un recipient de mici dimensiuni (probabil ceașcă), ce a fost modelat din pastă cu granule mici de nisip, cu suprafața arsă la brun, netezită, fără decor. Trei fragmente aparțin unor vase de tip borcan. Unul este modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mare, la exterior fiind brun, netezit, iar în interior, negru, lustruit, fără decor. Un alt fragment aparține unui vas bitronconic, cu buza invazată, modelat din pastă fină, având culoarea cenușie în exterior, brună în interior. Sub buză este decorat cu un buton. Al treilea fragment a fost modelat din pastă fină, arsă la negru, lustruit, sub buză fiind un brâu simplu orizontal. S-au descoperit și trei fragmente din buza unor străchini. Una avea forma tronconică, arsă la negru, cu suprafața lustruită. Alte două sunt calotiforme, de culoare cenușie, lustruite, fără decor. În categoria ceștilor poate fi inclus un fragment ce avea culoare neagră, cu suprafața netezită și urme de lustruire. Se poate observa urma unei toarte supraînălțate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Din acest complex s-au adunat 23 de fragmente de oase de animale, un omoplat crestat și o fusaiolă („capăt de băț"). Acest ultim obiect este modelat din pastă fină, de culoare cenușie-închisă, iar la mijloc este perforat parțial.

„Cenușarul" nr. 6 este de formă circular-ovală, cu axa lungă pe direcția est-vest. Este localizat în panta terasei, în afara grupului descris până acum. Delimitarea este dificilă, din cauza faptului că acest complex se află într-o zonă de eroziune, unde apare la suprafață și solul steril de culoare cenușie-gălbuie. Singurul reper pentru trasarea unui perimetru l-a constituit urmărirea aglomerării materialului arheologic. Dimensiuni: 30x20 m, cu o suprafață de 470 m^2. S-au adunat 41 de fragmente de vase de factură grosieră și fină.

Ceramica grosieră este formată din 22 de fragmente. Dintre acestea, 15 aparțin unor pereți de vase modelate din pastă neomogenă cu granule de nisip cu bobul mic, arsă la brun, brun-cenușiu, eventual cenușiu, cu suprafețe zgrunțuroase. Șapte fragmente sunt decorate: două cu măturica, unul cu brâu simplu, trei cu brâie alveolare, dintre care un brâu este întrerupt de un buton aplatizat, iar un fragment este decorat cu un buton. În această categorie poate fi inclus un fragment de toartă cu secțiunea în formă de șa, de culoare brună și alte trei fragmente provenite din baza unor recipiente probabil de tip borcan. Două buze aparțin unor oale de tip borcan, modelate din pastă neomogenă cu pietricele, având culoare cenușie la exterior, brună la interior, cu suprafețe zgrunțuroase. Una are sub buză un buton alveolat. O altă buză aparține unei străchini de culoare cenușie, cu suprafețe zgrunțuroase, fără decor.

În categoria ceramicii fine pot fi incluse 18 fragmente. Dintre acestea, nouă sunt atipice, modelate din pastă ce are în compoziție granule de nisip cu bobul mic, cu suprafețe netezite, mai rar lustruite, arse la cărămiziu, cenușiu sau brun. Una este decorată cu caneluri subțiri, oblice, despărțite între ele. Cele cinci fragmente de baze aparțin unor vase de dimensiuni mici și mijlocii, arse la brun, cenușiu sau negru, cu suprafețe netezite. Una are probabil fund de tip „umbo". Toate cele patru buze aparțin unor vase de tip borcan cu suprafețe netezite, una fiind decorată cu un brâu simplu.

În afară de ceramică, a fost descoperit un fragment dintr-o posibilă râșniță – o piatră cu o parte bine netezită, șlefuită. Au fost identificate nouă fragmente de oase de animale și un os lung cu o perforație circulară.

Notăm că prezența materialului ceramic de suprafață descoperit în exteriorul „cenușarelor" este sporadic. În perimetrul așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* s-a descoperit un număr de 15 fragmente de vase, toate de factură grosieră. Majoritatea acestora aparține, probabil, unor vase de tip borcan. Un singur fragment este decorat cu un brâu simplu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Ceramica

Din materialul arheologic descoperit la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő,* cea mai numeroasă categorie este cea a ceramicii (259 fragmente), urmată de oase (114 fragmente), obiecte de piatră (trei) și obiecte de lut (două).

Pe baza pastei folosite și a modalității de realizare a suprafeței, ceramica poate fi împărțită în două mari categorii: ceramică grosieră (159 fragmente) și ceramică fină (100 fragmente). Pasta din care au fost modelate vasele poate fi clasificată în patru categorii[3]. Prima categorie este relativ omogenă, având în compoziție granule de nisip foarte mici, de 0,2-0,5 mm (nisip fin). Din pastă de acest tip au fost modelate vasele de dimensiuni mici, mai rar cele mijlocii. În următoarele două categorii de pastă apar granule de nisip mici (nisip cu bobul mic), cuprinse între 0,2-0,5 și 0,60 mm, respectiv între 0,60 și 2 mm (nisip cu bobul mare). Majoritatea vaselor sunt modelate din aceste două tipuri de pastă. În pasta categoriei a patra apar pietricele de dimensiuni cuprinse între 2 mm și 1 cm (nisip cu pietriș sau pietricele). Din această pastă au fost făcute mai ales vasele mari și mijlocii de tip borcan.

Clasificarea fragmentelor de vase în categoria ceramicii grosiere sau fine s-a făcut mai ales după modalitatea de realizare a suprafeței. Ceramica grosieră se prezintă aspru la pipăit. Astfel de vase erau modelate în special din pastă neomogenă cu pietriș sau cu bobul mare. În unele cazuri însă, acestea aveau suprafața bine netezită sau lustruită. Deoarece la vremea folosirii recipientului, numai suprafața lustruită era vizibilă, am inclus aceste vase în categoria ceramicii fine. Fragmentele categoriei fine au suprafețele netezite sau lustruite. În unele cazuri, pe suprafața netezită acestea poartă și urme de lustruire.

În urma cercetărilor s-au identificat mai multe tipuri de vase: oale, străchini, cești, fragmentul unui vas miniatural, respectiv obiecte de lut (**Fig. 5**). Materialul identificat întrunește circa 27% din totalul materialului (70 de fragmente) descoperit pe suprafața sitului. Proporția fragmentelor identificate ca formă variază de la un „cenușar" la altul, fiind cuprinsă între 15 și 42%[4]. În cazul primelor trei categorii de vase s-au stabilit mai multe subvariante.

[3] Clasificarea pastei s-a făcut după Kinne 2016, p. 38-39. Nu s-a putut preciza cu siguranță dacă în pastă granulele de diferite mărimi apar ca degresant adăugat intenționat sau sunt apariții naturale în argilă. În paranteză am inclus posibilul degresant.

[4] În C. 1, din totalul de 60 de fragmente au fost identificate 12 (20%); în C. 2, din totalul de 45 de fragmente, au fost identificate 18 (40%); în C. 3, din totalul de 37 de fragmente, au fost identificate 10 (27%); în C. 4, din totalul de 19 fragmente, au fost identificate doar 8 (42%); în C. 5, din totalul de 58 de fragmente, au fost identificate 14 (24%); în C. 6., din totalul de 41 de fragmente, au fost identificate doar 7 (15%).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

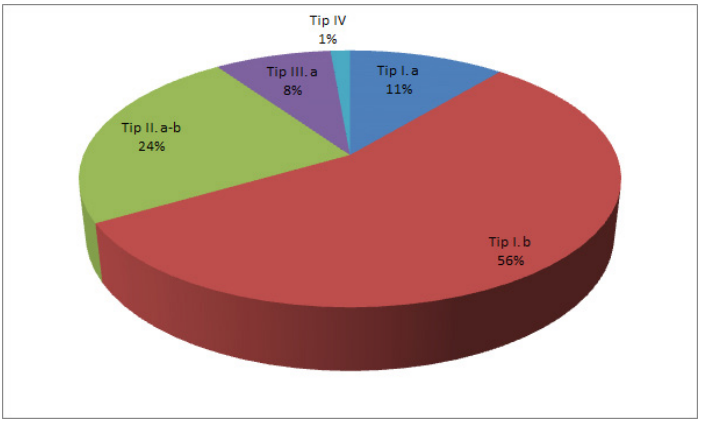

Fig. 5. Distribuția procentuală a formelor de vase din „cenușare”
Fig. 5. Distribution of different vessel forms from the “ashmounds”

Forme de vase

I. Oale

În cele șase „cenușare” s-au descoperit în total 48 de fragmente provenite din buza unor oale, dintre care 34 aparțin categoriei grosiere și 14, categoriei fine. Au putut fi stabilite următoarele variante și subvariante:

I. a. Vase cu aspect bitronconic, cu partea superioară invazată, modelate din pastă fină sau grosieră. Subvarianta **I. a1** are buza invazată; sunt cunoscute cinci exemplare, dintre care trei pot fi incluse în categoria ceramicii fine (**Pl. 2/3**; **Pl. 6/2**; **Pl. 7/1**) și una în cea grosieră (**Pl. 10/3**). Gura vaselor are deschiderea între 16 și 23 cm. Apar exemplare nedecorate sau cu decor simplu, cum este butonul oval (un fragment) sau canelurile verticale pe corp (un fragment). Acestea au fost descoperite în „cenușarele” nr. 1, nr. 4, nr. 5 și nr. 6. Subvarianta **I. a2** are buza scurtă, verticală. Se cunoaște un singur exemplar nedecorat, din „cenușarul” nr. 3, cu diametrul gurii de 23,5 cm (**Pl. 5/5**). Din subvarianta **I. a3** a fost identificat un exemplar în „cenușarul” nr. 2. Are buza ușor evazată, cu suprafața lustruită, fără decor. Diametrul gurii este de 26,2 cm. Subvarianta **I. a4** are profilul în formă de S, cu buza trasă în afară. Probabil era mai scund decât cele din categoriile anterioare. S-a descoperit un exemplar de factură fină, lustruită, în „cenușarul” nr. 1, cu diametrul gurii de 22 cm (**Pl. 1/2**).

Pentru formele de vase din varianta **I. a.** cunoaștem analogii din așezările de la Trușești, Corlăteni, Peteni, Sebeș, Vințu de Jos, Bălăbănești și Rotbav (Florescu 1964, p. 149, Fig. 2/3, p. 166, Fig. 14/4, p. 196, Fig. 24/10; Székely 1965, p. 25,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Planșa I/4, 10; Andrițoiu 1992, p. 220, Pl. 52/5, 10; Sava 2014, p. 278, Fig. 165/19, 23; Dietrich 2014a, Tafel 121/2).

I. b. Această categorie este formată din vasele de tip borcan. Recipientele de acest tip sunt atât cele mai caracteristice forme ale culturii Noua, cât și cele mai răspândite din punct de vedere numeric (Sava 2014, p. 428). În cadrul așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* s-au identificat 40 de recipiente, care pot fi împărțite în trei subvariante. Recipientele incluse în prima categorie (subvarianta **I. b1** – 18 fragmente) au partea superioară executată vertical sau ușor invazat, cu restul corpului arcuit ce se îngustează spre fund. Aceste tipuri de vase apar în toate cele șase „cenușare", majoritatea (15 fragmente) fiind decorate cu brâuri simple (opt fragmente – **Pl. 3/5-7**; **Pl. 5/2-3**; **Pl. 6/1**) sau alveolare (cinci fragmente – **Pl. 2/2**; **Pl. 5/1, 4, 6**; **Pl. 7/3**) și cu butoane alveolate oval-alungite (două fragmente – **Pl. 10/6**), eventual cu brâu alveolar întrerupt de un buton. Elementele ornamentale sunt amplasate la partea superioară a recipientelor, la câțiva centimetri sub buză. Diametrul gurii la aceste vase este cuprins între 10 și 40 cm, majoritatea fiind între 24 și 30 cm (**Fig. 6**). Vasele de tip borcan din subvarianta a doua au forma tronconică, cu corpul ușor evazat (subvarianta **I. b2**). Câte două exemplare apar în „cenușarele" nr. 1, nr. 5 și nr. 6, respectiv trei fragmente în „cenușarul" nr. 2. Din cele nouă exemplare, cinci nu au decor pe corp (**Pl. 7/2**; **Pl. 10/4-5**), restul fiind decorate cu brâu simplu sau alveolar (**Pl. 4/2**; **Pl. 7/4**). Aceste tipuri de recipient au gura largă, cu diametrul cuprins între 14 și 40 cm, majoritatea fiind între 20 și 25 cm. Subtipul **I. b3** are buza ușor trasă în afară, cu corpul ușor arcuit.

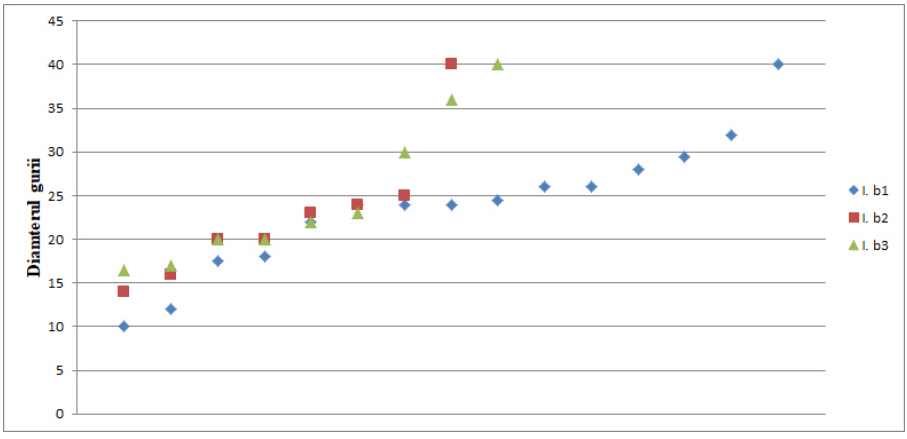

Fig. 6. Frecvența după diametrul gurii a vaselor de tip I. b
Fig. 6. Rim-diameter frequency of type I. b vessels

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Profilul vaselor seamănă cu un S alungit. Din acest tip au fost identificate 13 fragmente. Cu excepția „cenușarului" nr. 3, acest tip apare în toate complexele. Regăsim exemplare fără decor sau ornamentate cu brâie simple (**Pl. 7/5**; **Pl. 8/1**) sau alveolare (**Pl. 2/1**; **Pl. 6/4**; **Pl. 9/1**).

Analogii pentru varianta **I. b.** găsim aproape în toate siturile culturii Noua. Acestea apar atât în așezări, de exemplu la Lechința de Mureș, Teaca, Peteni, Corlăteni, Mereni și Căușeni (Florescu 1991, p. 183, Fig. 11/3, 5-9, p. 194, Fig. 22/2-4, 6, p. 196, Fig. 24/11-12, 15-16, p. 197, Fig. 25/17, 19-22; Sava 2014, p. 303, Fig. 178/ 5, 8, p. 311, Fig. 185/1-4), cât și în morminte, cum sunt cele de la Bădragii Vechi, Burlănești și Brăești (Sava 2002a, Tafel 3/G1/2, Tafel 11/G15/8, Tafel 74/ G14/7-8) etc.

II. Străchini

Au fost descoperite, în total, 17 fragmente provenite de la diferite străchini, dintre care șase sunt de factură grosieră și 11 de factură fină. Recipientele de acest fel pot fi încadrate în două variante, cu câte două subvariante: primele au aspect tronconic (**II. a**), cele din a doua variantă sunt ușor calotiforme (**II. b**).

II. a1. Străchini tronconice de diferite dimensiuni. Acestea au fost descoperite în „cenușarele" nr. 1, nr. 2, nr. 4 și nr. 5. Din cele șase exemplare identificate, trei sunt fragmente din străchini grosiere, alte trei au factură fină (**Pl. 6/3**; **Pl. 8/2**). Cele grosiere au fost decorate cu butoane oval-alungite simple (**Pl. 1/1**; **Pl. 3/1**) sau alveolare (**Pl. 6/7**). Diametrul gurii variază între 21 și 37 cm (**Fig. 7**).

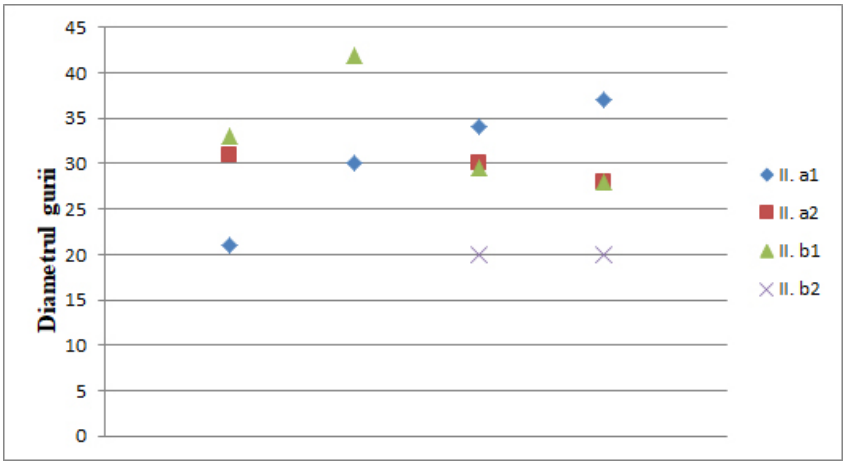

Fig. 7. Frecvența după diametrul gurii a vaselor de tip II. a-b
Fig. 7. Rim-diameter frequency of type II. a-b vessels

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Subvarianta a doua (**II. a2**) are aspect tronconic, peretele fiind uşor arcuit, într-un caz buza fiind uşor trasă în afară. Au fost descoperite trei fragmente în „cenuşarele" nr. 2 şi nr. 6. Două sunt de factură fină (**Pl. 3/4**), lustruite, unul decorat cu brâu simplu (**Pl. 3/2**), celălalt, de factură grosieră (**Pl. 10/2**). Diametrul gurii variază între 28 şi 31 cm. Pentru străchinile de tipul **II. a1-2**, cunoaştem analogii din aşezările de la Corlăteni, Lichitişeni, Bărboasa şi Mereni II (Florescu 1991, p. 196, Fig. 24/13, p. 225, Fig. 53/19, p. 226, Fig. 54/25, p. 227, Fig. 55/5; Sava 2002b, p. 89, Fig. 14/7) etc.

Străchinile calotiforme au două subvariante. Primele (**II. b1**) au corpul arcuit, unele având buza îngroşată sau uşor trasă în afară. Din cele şase exemplare descoperite în „cenuşarele" nr. 2, nr. 3, nr. 4 şi nr. 5, două sunt de factură grosieră, nedecorate (**Pl. 6/6**; **Pl. 9/2**), patru având suprafeţele lustruite (**Pl. 3/3; Pl. 6/9; Pl. 9/3**), unul fiind decorat cu un brâu simplu orizontal (**Pl. 5/7**). Diametrul gurii variază între 28 şi 42 cm. În subvarianta a doua (**II. b2**) sunt incluse străchinile calotiforme cu gâtul profilat, marcat de un prag. Au fost recuperate două exemplare de factură fină din „cenuşarele" nr. 1 şi nr. 2. Ambele au diametrul gurii de 20 cm (**Pl. 1/3; Pl. 4/3**) (**Fig. 7**). Analogii cunoaştem din aşezările de la Simoneşti, Truşeşti, Andrieşeni şi Larga Jijia (Florescu 1991, p. 188, Fig. 16/6, p. 202, Fig. 30/18, p. 209, Fig. 37/4-5, p. 211, Fig. 39/8) etc.

III. Cești

Din categoria ceştilor au fost identificate cinci exemplare, dintre care patru modelate din pastă fină, cu suprafeţe lustruite şi una cu suprafaţa zgrunţuroasă. Probabil erau prevăzute cu toarte supraînălţate. După formă, ceştile pot fi încadrate în două tipuri. Prima variantă (**III. a1**) are gâtul scurt, cilindric, corpul arcuit. Trei fragmente nedecorate au fost identificate în „cenuşarele" nr. 1 şi nr. 2. Diametrul gurii este cuprins între 6,5 şi 15 cm (**Pl. 1/5; Pl. 4/6, 8**). Variantei a doua (**III. a2**) îi aparţin câte un exemplar din „cenuşarele" nr. 1 şi nr. 5. Acestea au gura uşor trasă în afară, corpul bombat, fiind nedecorate. Diametrul gurii are 9 cm, respectiv 13,5 cm (**Pl. 1/5; Pl. 8/3**).

Analogii cunoaştem din aşezările şi necropolele culturii Noua de la Truşeşti, Holboca, Lichitişeni, Doina şi Stânca (Florescu 1991, p. 202, Fig. 30/12, p. 206, Fig. 34/48, p. 219, Fig. 47/4, p. 225, Fig. 53/18; Sava 2002a, Tafel 85/6, Tafel 90/G13/5, Tafel 92/G31/2) etc.

IV. Vas miniatural

În „cenuşarul" nr. 2 a fost descoperit un fragment dintr-un vas miniatural, tronconic, cu două găuri pe margine (**Pl. 4/9**). Probabil că vasul putea fi suspendat cu ajutorul unei sfori trase prin aceste orificii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

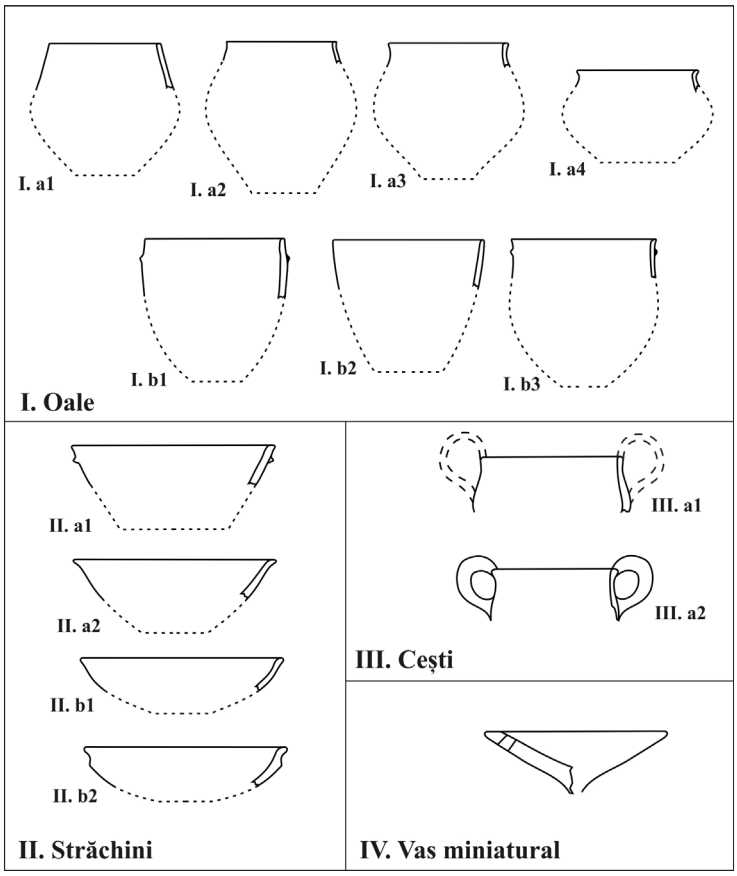

Fig. 8. Formele de vase întâlnite în „cenușarele" din situl Albiș/Kézdialbis–Rétremenő
Fig. 8. Vessel forms found in the "ashmounds" from the Albiș/Kézdialbis–Rétremenő site

Decorul ceramicii

Decorul ceramicii din situl Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* este cel caracteristic culturii Noua. Elementele ornamentale pot fi grupate în două categorii. Din prima fac parte motivele ornamentale în relief (**I.**), cum sunt butonii și brâiele, iar în categoria a doua am inclus motivele ornamentale adâncite (**II.**). Din totalul de 259 de fragmente ceramice, 65 sunt decorate[5].

[5] În acest caz nu dorim să prezentăm și analogii, elementele ornamentale apărând aproape în toate așezările culturii Noua.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

I. a. Butoni

În prima categorie a decorului în relief am inclus butonii. Aceștia sunt amplasați, de obicei, sub buza vaselor, având o formă oval alungită. Se pot distinge două tipuri. Din prima variantă (**I. a1**) fac parte butonii simpli. În „cenușarele" nr. 1 și nr. 2 aceștia apar pe străchini, iar în „cenușarele" nr. 5 și nr. 6, pe vasele de tip borcan. În total s-au identificat șapte fragmente cu acest motiv ornamental. Tipul al doilea (**I. a2**) este caracterizat printr-o adâncire la mijloc (buton alveolat), mai puțin reprezentat în așezare; s-au identificat două fragmente în „cenușarele" nr. 4 și nr. 6 (**Pl. 6/7; Pl. 10/6**).

I. b. Brâie

Categoria a doua a decorului în relief este reprezentat de brâie. Este cel mai răspândit tip de ornamentare, fiind descoperite, în total, 44 de fragmente cu acest motiv ornamental. Apare în toate cele șase „cenușare". În prima variantă (**I. b1**) am inclus brâiele simple (24 fragmente), plasate orizontal sub buză. De obicei, sunt prezente pe vasele de tip borcan, mai rar pe recipiente de factură fină (**Pl. 5/7**). Brâie alveolare (**I. b2**) apar, de asemenea, într-un număr relativ mare (19 fragmente), numai pe oale de tip borcan. Un singur fragment a fost descoperit în „cenușarul" nr. 6, care avea un brâu alveolar întrerupt de un buton simplu (**I. b3**).

II. a. Decor cu măturica

Prima categorie a decorului adâncit este reprezentat de decorul cu măturica. Acesta apare pe opt fragmente din „cenușarele" nr. 1, nr. 2, nr. 5 și nr. 6. Este un decor răspândit pe vasele grosiere, mai ales pe cele de tip borcan (**Pl. 2/7; Pl. 4/7; Pl. 8/4, 8; Pl. 10/7**).

II. b. Decor cu pieptenele

Un singur fragment este decorat cu piaptănul. Acesta a fost descoperit în „cenușarul" nr. 1 (**Pl. 2/8**).

II. c. Caneluri

II. c1. Fasciculă formată din cinci caneluri relativ late, plasate orizontal pe gâtul recipientului de factură fină. S-a descoperit un singur exemplar, în „cenușarul" nr. 4 (**Pl. 6/5**). A doua categorie (**II. c2**) este formată din caneluri relativ late, amplasate vertical pe corpul vasului. S-au descoperit două fragmente, în „cenușarele" nr. 4 și nr. 5 (**Pl. 4/2**, **Pl. 8/7**). Varianta a treia a decorului cu caneluri este formată din grupuri de câte cinci caneluri oblice, înguste, despărțite între ele (**II. c3**).

Decorul apare pe un singur fragment din „cenușarul" nr. 6 (**Pl. 10/8**). Subvarianta a patra (**II. c4**) este formată din caneluri subțiri, amplasate vertical,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

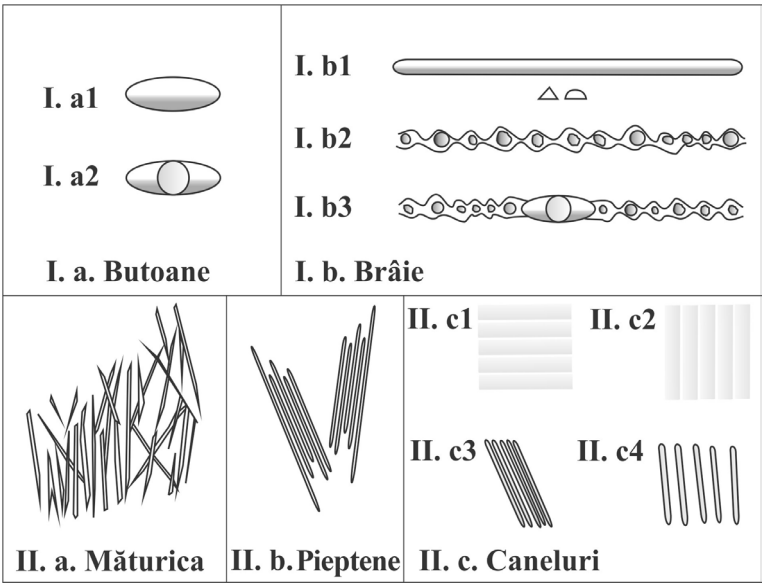

Fig. 9. Formele de decor întâlnite în „cenușarele" din situl Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*
Fig. 9. Decorative motifs found in the "ashmounds" from the Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* site

cu distanțe mai mari între ele comparativ cu cazul anterior. Probabil nu erau organizate în grupuri, ci acopereau tot corpul vasului respectiv (**Pl. 8/6**).

Obiecte de lut

În cadrul așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* au fost descoperite două obiecte de lut. Unul este un jeton rotund, făcut dint-un fragment de vas decorat cu brâu alveolar, cu diametrul de 4,1 x 4,2 cm (**Pl. 2/5**). Acesta a fost descoperit în „cenușarul" nr. 1. Funcția acestor piese este incertă (Sava, Kaiser 2011, p. 303; Sava 2014, p. 476).

Un alt obiect este un așa numit „capăt de băț", găsit în „cenușarul" nr. 5. Are diametrul de 3,1 x 3,2 cm, la mijloc fiind perforat parțial (**Pl. 8/5**). Aceste piese au fost considerate ca fiind obiecte caracteristice culturii Wietenberg (Chidioșan 1980, p. 50; Rustoiu 1995, p. 63). Apariția lor în așezări Noua sugerează o preluare din cultura anterior menționată.

Unelte de os

În „cenușarele" nr. 1, nr. 2, nr. 4 și nr. 5 s-au descoperit, în total, opt unelte confecționate din os. Șase dintre acestea sunt omoplați crestați, piese bine cunoscute în cadrul culturii Noua (**Pl. 11/1-2**; **Pl. 12/1-2**). S-a mai descoperit un

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

împungător (**Pl. 13/4**) cu capătul rotunjit datorită utilizării şi un obiect cu funcţie incertă, perforat în partea superioară (**Pl. 13/2**).

Unelte de piatră

În „cenuşarele" nr. 2 şi nr. 4 au fost descoperite două obiecte din rocă, de formă relativ sferică. Acestea, probabil, aveau funcţia de zdrobitoare (**Pl. 13/1, 3**). Piese similare sunt cunoscute şi din alte aşezări. Un fragment de râşniţă a fost descoperit în „cenuşarul" nr. 6.

Discuţii

O cronologie internă a culturii Noua a fost avansată de Adrian C. Florescu, care a considerat că pot fi decelate două faze de evoluţie. Prima ar fi faza de formare (Noua I), la care contribuie şi culturile locale din perioada mijlocie a epocii bronzului, iar faza a doua este de definitivare a acesteia (Noua II – Florescu 1964, p. 180-181). Această periodizare a fost acceptată de mai mulţi autori (Székely 1965, p. 30; Andriţoiu 1992, p. 67; Ciugudean 2010, etc). O opinie diferită are Eugen Sava. Cercetătorul este de părere că cronologia propusă de A. C. Florescu nu mai poate fi susţinută, iar contribuţiile culturilor perioadei mijlocii a epocii bronzului la formarea culturii Noua au un impact local, care nu a influenţat semnificativ geneza acesteia (Sava 2014, p. 513-517, 523).

În aşezările din Depresiunea Târgu Secuiesc, materialele culturilor Noua şi Wietenberg pot fi bine separate, chiar dacă, de multe ori, descoperirile celor două culturi se suprapun. Deocamdată nu cunoaştem obiecte sau complexe în care să apară o mixtură a celor două culturi (de ex.: vase cu buton cu decor Wietenberg sau viceversa). Până în momentul de faţă, se pare că cultura Noua a ajuns în Transilvania gata formată, teorie susţinută de mai mulţi autori (Andriţoiu 1992, p. 68; Bădău-Wittenberger 1994, p. 155; Sava 2014, p. 516).

Materialul descoperit în situl Albiş/Kézdialbis–*Rétremenő* prezintă toate caracteristicile culturii Noua. Comparativ cu perioada anterioară, ceramica a fost decorată mai sărăcăcios. O eventuală influenţă Wietenberg ar fi decorul canelat, rar documentat. Pe recipientele de factură grosieră apare mai ales decorul în relief, cum sunt brâiele şi butoanele. În pondere mult mai redusă, acest tip de decor apare şi pe recipiente fine, dar decorul acestora constă mai ales din caneluri. O altă manieră de ornamentare este decorul cu măturica, prezent pe suprafaţa exterioară a recipientelor. Avem de-a face cu un material arheologic caracteristic unei perioade cristalizate a culturii Noua.

Distribuţia diferitelor forme de vase din „cenuşarele" de la Albiş/Kézdialbis–*Rétremenő* arată un model relativ uniform (**Fig. 10**). Cele mai numeroase tipuri de vase sunt oalele de tip borcan (tipul I. b). S-a descoperit un număr de 40 de buze,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

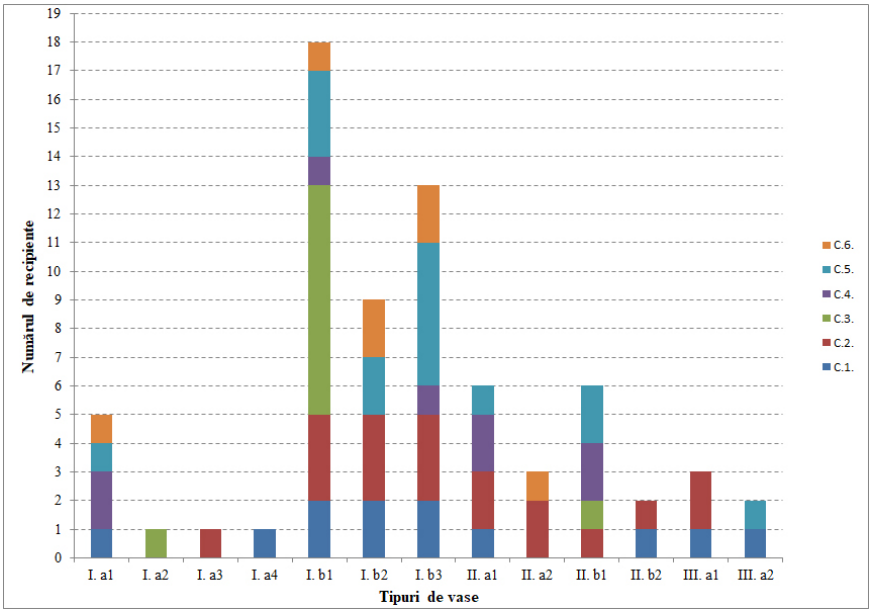

Fig. 10. Frecvența diferitelor tipuri de vase din „cenușare”
Fig. 10. Frequency of different vessel forms from the “ashmounds”

formând 56% din totalul recipientelor identificate ca formă[6]. Majoritatea sunt de dimensiuni mijlocii, cu diametrul gurii între 20 și 30 cm (**Fig. 6**). Cele 17 fragmente de străchini (II. a-b) formează circa un sfert (24%) din formele identificate. Vasele cu aspect bitronconic (I. a) și ceștile (III) întrunesc o proporție de 11%, respectiv 8% din totalul materialului identificat. Numărul relativ redus al ceștilor este documentat și în alte situri Noua (Sava 2014, p. 429). Fragmentul unui singur vas miniatural (IV) reprezintă 1% din totalul materialului (**Fig. 5**).

O caracteristică aparte a așezărilor culturii Noua-Sabatinovka-Coslogeni o reprezintă „cenușarele”[7]. Între Carpații Răsăriteni și Crimeea, astfel de complexe au fost documentate în majoritatea așezărilor (Sava 2014, p. 407, 527; Dietrich *et alii* 2018, p. 573). În arealul vestic de răspândire a culturii, în Transilvania, „cenușarele” sunt mai rar menționate, fapt care, foarte probabil, poate fi pus pe seama stadiului cercetărilor. În momentul apariției volumului Laurei Dietrich, în Transilvania erau cunoscute trei așezări cu „cenușare” sigure și alte trei situri

[6] Trebuie menționat că majoritatea fragmentelor de vase neidentificate ca formă aparțin, cel mai probabil, unor oale de tip borcan, fapt care sugerează un procent mai mare de 56% a recipientelor de acest tip.

[7] Am preferat utilizarea termenului cenușar între ghilimele, deoarece, așa cum s-a demonstrat, acesta este unul impropriu – complexele denumite astfel nu sunt, de fapt, formate din cenușă, cum s-a considerat anterior (Dietrich et alii 2018, p. 573-574). Pentru o opinie diferită, vezi Wittenberger 2013, p. 168.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

posibile (Dietrich 2014a, p. 296). În ultimii ani însă, în Depresiunea Târgu Secuiesc au fost descoperite circa 27 de astfel de complexe, câteva fiind publicate mai demult (Puskás 2017, p. 23) sau cu această ocazie. O creștere a numărului acestor complexe în viitor este de așteptat.

Un istoric al cercetărilor „cenușarelor" a fost publicat relativ recent (Dietrich 2011a, p. 131-133; Sava 2014, p. 407-421), astfel încât este inutil să intrăm în detalii. Prezentăm doar cele mai recente teorii despre formarea și funcționalitatea acestor complexe. Cercetarea nu a ajuns la un acord pe această temă, în literatura de specialitate întâlnindu-se mai multe explicații posibile. Pe lângă cantitatea semnificativă de ceramică și oase de animale găsite în urma săpăturilor, câteodată în interiorul „cenușarelor" au fost dezvelite urme de locuințe, platforme lutuite, gropi, vetre etc. Prezența acestora a generat diferite interpretări, afirmându-se că „cenușarele" sunt urme ale locuințelor, ale unor depozite menajere, eventual erau locuri de cult (Wittenberger 2010, p. 270; Dietrich 2012, p. 208).

În urma analizei săpăturilor, în arealul diferitelor culturi din stepele eurasiatice, Eugen Sava a ajuns la concluzia că „cenușarele" sunt urmele sălașurilor unor populații seminomade, care s-au format în timp îndelungat, în urma construirii-demontării-refacerii acestora (și nu în urma arderii!). Solul cenușiu este rezultatul nivelării lipiturii de lut a acestor construcții, care a fost amestecat cu mult material organic (bălegar, paie) și calcar (Sava, Kaiser 2011, p. 426-434; Sava 2014, p. 525-526).

Pe baza cercetărilor, în situl culturii Noua de la Zoltan, județul Covasna, Valerii Cavruk a ajuns la concluzia că „„cenușarele" reprezintă nu urme directe de locuire, ci resturi menajere scoase periodic din zonele locuite, adunate într-un loc și incendiate" (Cavruc 2003, p. 92). Luând în considerare amplasarea „cenușarului" de la Zoltan, acesta pare un scenariu plauzibil. Trebuie menționat însă că majoritatea „cenușarelor" nu sunt situate la marginea extremă a așezărilor, ci între sau în apropierea locuințelor. Astfel, această ipoteză poate fi susținută pentru „cenușarele" cu o poziționare similară celui de la Zoltan.

O altă ipoteză a fost înaintată de Mihai Wittenberger în urma săpăturilor de la Bolduț. Contrar opiniei lui Eugen Sava, Mihai Wittenberger este de părere că o parte a „cenușarelor" s-a format prin arderea unor structuri de lemn și lipitură la temperaturi înalte, în urma căreia a rezultat cenușă (Wittenberger 2013, p. 168-169). Un alt comportament care a dus la formarea unora dintre complexe este depunerea votivă a cenușii, în așezări ce pot fi considerate centre tribale (Wittenberger 2013, p. 169-170). La această afirmație dorim să adăugăm o observație. Un centru este un loc special, unic pentru o comunitate. Dacă luăm în considerare că în aproape toate așezările Noua regăsim aceste complexe în număr variabil (de la 1 până la 40 de „cenușare"), atunci ipoteza cu centre tribale/loc special nu poate fi susținută. Mai degrabă este vorba de rezultatele unor activități cotidiene.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Recent, Laura Dietrich a propus un model diferit de formare și funcționare a „cenușarelor." În urma săpăturilor de la Rotbav–*La pârâuț*, pe lângă locuințe a fost dezvelit și un „cenușar", situat la o oarecare distanță de acestea, la marginea așezării (Dietrich *et alii* 2018, p. 574). Pe baza descoperirilor de unelte (omoplați crestați, ace) în interiorul și în afara „cenușarului", s-a ajuns la concluzia că perimetrul era folosit ca loc de prelucrare a pieilor, mai ales a pieilor de bovine (Dietrich 2011a, p. 138; Dietrich 2013, p. 239; Dietrich *et alii* 2018, p. 580). Pentru degresarea pieilor s-a folosit un lichid sau pastă calcaroasă, care cu timpul a dat culoarea și consistența cenușoasă a „cenușarului" (Dietrich 2013, p. 239; Dietrich *et alii* 2018, p. 574). Conform aceluiași model, în afară de ateliere de prelucrat piele, „cenușarele" erau și locul unor banchete la care s-a consumat carne de calitate superioară, presupunere bazată pe analiza resturilor osoase de origine animală (Dietrich *et alii* 2018, p. 579), dar și de recipientele de factură fină (cești de tip *kantharos*), care erau folosite la consumarea lichidelor (Dietrich 2011b, p. 115-117; Dietrich 2013, p. 242). Pentru formarea „cenușarelor", Dietrich arată că, în prima fază s-a săpat o groapă de mare întindere, care cu timpul s-a umplut cu resturi din așezare rezultate în urma activităților din interiorul acesteia. În perioada modernă și contemporană, arăturile în mod special au distrus straturile superioare, dezvelind „cenușarele" (Dietrich 2013, p. 234-235).

Din cele enumerate mai sus, considerăm că cel mai plauzibil scenariu este cel schițat de Laura Dietrich, chiar dacă și aceasta lasă întrebări fără răspuns. Numărul mare al uneltelor pentru prelucrat pieile (omoplați crestați - Bălășescu, Dietrich 2009, p. 37, împungătoare de os) ne îndeamnă să interpretăm aceste zone drept ateliere, mai ales de tăbăcit pieile. În aria de răspândire a culturii Noua, unele dintre „cenușare" conțineau urme de prelucrare a metalului, ori, s-a observat o pondere mai mare a unor unelte, cum sunt, de exemplu, vârfurile de săgeți. Nu este exclus ca într-o așezare să se fi practicat mai multe meșteșuguri în același timp (Sava 2014, p. 507-509).

În cazul așezării de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*, „cenușarele" au toate caracteristicile celor din zona extracarpatică. Sunt amplasate organizat, în două rânduri, materialul arheologic poartă aceleași caracteristici, ceramica grosieră este net superioară din punct de vedere numeric, apar uneltele caracteristice perioadei, economia se baza pe creșterea animalelor, mai ales a bovinelor. Este dovedită și folosirea cailor, chiar dacă într-un număr mai mic (Kelemen 2020, vezi în volumul prezent).

În ceea ce privește cronologia sitului, ne putem baza pe analogiile din zonele învecinate, dar și pe o dată radiocarbon din „cenușarul" nr. 2, de unde a fost recoltată o probă dintr-un omoplat crestat (DeA-23376: 3109±32 BP). Cu o probabilitate de 95,4%, data calibrată este cuprinsă între 1441-1282 a. Chr. Date similare au fost obținute pentru situl Miciurin-Odaia (Sava, Kaiser 2011, p. 393; Sava 2014, p. 520).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

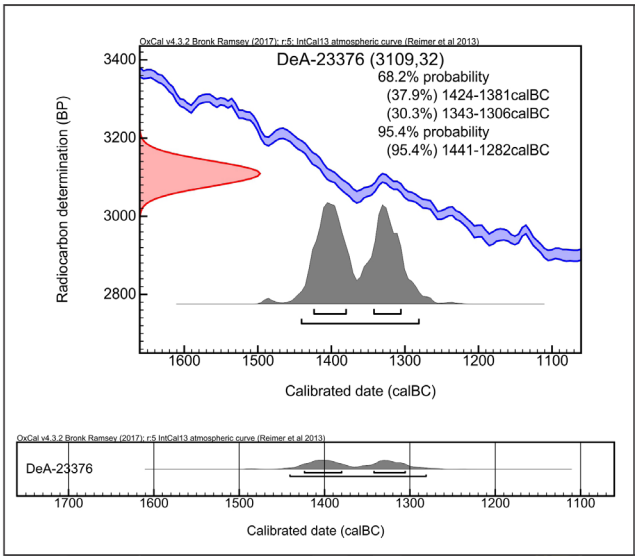

Fig. 11. Datarea radiocarbon calibrate din „cenușarul" nr. 2
Fig. 11. Calibrated radiocarbon dating from "ashmound" no. 2

Pentru Transilvania, deocamdată sunt puține date absolute (Quinn *et alii* 2020, p. 53, Fig. 6). Bazată pe acestea, cultura Noua a evoluat în Transilvania între secolele XV-XIV și XIII-XII a. Chr. (Dietrich 2014b, p. 63; Sava 2014, p. 521-522; Quinn *et alii* 2020, p. 53; pentru o datare mai târzie, vezi László 2018, p. 282). Datarea din așezarea de la Albiș/ Kézdialbis–*Rétremenő* se încadrează foarte bine în acest interval cronologic.

Concluzii

În articolul prezent ne-am propus introducerea în circuitul științific a unei așezări Noua din Carpații de Curbură. Aceasta a fost descoperită relativ recent și cercetată numai prin periegheze. În urma cercetărilor de suprafață și a imaginilor satelitare, s-au identificat zece „cenușare", cu un material arheologic bogat, format din ceramică și oase de animale, respectiv unelte din os. Până nu demult dețineam puține informații despre existența și distribuția acestor tipuri de așezări. Din sud-estul Transilvaniei erau cunoscute trei „cenușare" și alte câteva posibile din jumătatea vestică a Transilvaniei. În urma cercetărilor de teren din ultimii ani, efectuate în Depresiunea Târgu Secuiesc, s-au descoperit mai multe așezări cu „cenușare", în prezent fiind cunoscute 12 situri (cu circa 27 de „cenușare"). Ținând cont că, de obicei, întâlnim 2-3 „cenușare" într-un sit, așezarea de la Albiș/ *Kézdialbis–Rétremenő*, cu cele zece „cenușare", poate fi considerată una deosebită. Considerăm că, cel puțin sud-estul Transilvaniei era parte integrantă a complexului Noua-Sabatinovka-Coslogeni în tot ceea ce înseamnă așezările cu „cenușare".

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Materialul ceramic are caracteristicile culturii Noua, atât din punct de vedere al formelor, cât și al decorului. Analogii găsim pe toată aria de răspândire a culturii, de la Munții Apuseni până la Nistru. Resturile osoase sugerează o economie bazată pe creșterea animalelor, mai ales a bovinelor. Uneltele caracteristice populațiilor Noua, omoplații crestați (folosiți, cel mai probabil, pentru prelucrarea pieilor), au fost descoperite în cinci „cenușare". Pentru datarea așezării ne stă la dispoziție, deocamdată, o singură dată radiocarbon. Acesta indică o folosire a așezării în secolele XV-XIII a. Chr. În sud-estul Transilvaniei mai sunt cunoscute două date de la Rotbav, prea puține pentru o discuție asupra pătrunderii culturii Noua în Transilvania și relațiile acesteia cu mediul Wietenberg.

Cercetările interdisciplinare (analiza arheozoologică a oaselor din așezare, datarea radiocarbon), chiar dacă sunt modeste, contribuie la o mai bună cunoaștere a realităților arheologice din bronzul târziu în sud-estul Transilvaniei, perioadă, de altfel, neglijată din punctul de vedere al cercetărilor comparativ cu alte zone din Transilvania sau din zonele extracarpatice.

Mulțumiri

Pe această cale doresc să adresez mulțumiri colegilor Roxana Munteanu de la Muzeul Județean Buzău și Cristian Eduard Ștefan de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" al Academiei Române, pentru observațiile făcute asupra articolului și pentru sfaturile constructive. Datarea radiocarbon a fost făcută în laboratorul HEKAL din Debrecen, în cadrul unei burse de studiu finanțat de Universitatea Eötvös Loránd și Ministerul Resurselor Umane din Ungaria.

Bibliografie

Andrițoiu 1992: I. Andrițoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului,* Symposia Thracologica 2, București, 1992.

Bădău-Wittenberger 1994: M. Bădău-Wittenberger, *Considerații despre cultura Noua în Transilvania*, Acta Musei Napocensis 31, I, 1994, p. 151-172.

Bălășescu, Dietrich 2009: A. Bălășescu, L. Dietrich, *Observații privind utilizarea omoplaților crestați din cultura Noua, pe baza materialului de la Rotbav, jud. Brașov*, Analele Banatului, SN., Arheologie - Istorie XVII, 2009, p. 31-44.

Bordi 2003: Zs.-L. Bordi, *Așezarea preistorică de la Albiș – „Grădina-Csíszér" (sat Albiș; com. Cernat, jud. Covasna)*, în: V. Cavruc (ed.), *Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2003, p. 31-34.

Cavruc 2003: V. Cavruc, *Satul Zoltan, com. Ghidfalău, jud. Covasna, în: V. Cavruc (ed.), Noi descoperiri arheologice în sud-estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2003, p. 87-110.

Chidioșan 1980: N. Chidioșan, *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Oradea, 1980.

Ciugudean 2010: H. Ciugudean, *The Late Bronze Age in Transylvania (With primary focus on the central and Southern area)*, în: L. Marta (ed./Hrsg.), *Amurgul mileniului II a. Chr. în Câmpia Tisei și Transilvania/Das ende des 2. Jahrtausendes v. Chr. auf der Theiß-Ebene und*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Siebenbürgen. Simpozion/Symposium. Satu Mare 18-19 iulie 2008. StudCom Satu Mare XXVI, 1, Satu Mare, 2010, p. 157-202.

Crișan 1969: I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.

Dietrich 2011a: L. Dietrich, *"Aschehügel" der Noua-Kultur als Plätze von Arbeit und Fest*, în: S. Berecki, R. E. Németh, B. Rezi (eds.), *Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Proceedings of the Internationalm Colloquium from Târgu Mureș. 8-10 October 2010*, Târgu Mureș, 2011, p. 131-141.

Dietrich 2011b: L. Dietrich, *Gânduri asupra dimensiunii sociale ale vaselor de tip kantharos din cultura Noua*, în: D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei (eds.), *Archaeology: making of and practice*, Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th anniversary, Pitești, 2011, p. 115-122.

Dietrich 2012: L. Dietrich, *Was sind die „Aschehügel" der Noua-Kultur? Das Beispiel aus Rotbav (Südostsiebenbürgen)*, în: I. Heske, B. Horejs (eds.), *Bronzezeitliche Identitäten und Objekte Beiträge aus den Sitzungen der AG Bronzezeit auf der 80.Tagung des West- und Süddeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Nürnberg 2010 und dem 7. Deutschen Archäologiekongress in Bremen 2011,* Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 221, Bonn, 2012, p. 207-217.

Dietrich 2013: L. Dietrich, *Visible workshops for invisible commodities. Leatherworking in the Late Bronze Age Noua culture's 'ashmounds'*, în: S.-C. Ailincăi, A. Țârlea, C. Micu (eds.), *Din preistoria Dunării de Jos. 50 de ani de la începtul cercetărilor arheologice la Babadag (1962-2012). Actele conferințe „Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag, Tulcea, 20-22 septembrie 2012/Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag (1962-2012). Proceedings of „Lower Danube Prehistory. 50 years of excavations at Babadag" Conference, Tulcea, September 20 th-22th,* Biblioteca Istro-Pontică, Seria Arheologie 9, Brăila, 2013, p. 227-246.

Dietrich 2014a: L. Dietrich, *Die Mittlere und späte Bronzezeit und ältere Eisenzeit in Südostsiebenbürgen aufgrund der Siedlung von Rotbav*, Universitätforschungen zur Prähistorischen Archäologie 248, 2014.

Dietrich 2014b: L. Dietrich, *Datele radiocarbon din așezarea aparținând epocii bronzului de la Rotbav (jud. Brașov, România)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 65, 1-2, 2014, p. 59-70.

Dietrich *et alii* 2018: L. Dietrich, A. Bălășescu, O. Dietrich, *Deciphering Feasting in the Late Bronze Age Settlement of Rotbav, Transylvania,* European Journal of Archaeology 21, 4, 2018, p. 572–589.

Florescu 1964: A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, Arheologia Moldovei II-III, 1964, p. 143-216.

Florescu 1991: A. C. Florescu, *Repertoriul culturii Noua-Coslogeni din România. Așezări și necropole.* Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos IX, 1991, Călărași.

Kelemen 2020: I. Kelemen, *Animalele cenușarelor culturii Noua din epoca bronzului târziu de la Albiș/Kézdialbis–Rétremenő (județul Covasna). Analiză arheozoologică*, volumul prezent.

Kinne 2016: A. Kienne, *Tabellen und Tafeln zur Grabungstechnik*, 8 edition, Andreas Kinne, Dresden, 2016.

László 2018: A. László, *Differences in the Development of Cultural Changing Processes in the Late Bronze Age. Once more about the Chronology of the Replacement of the Noua-Coslogeni Culture by the Succeeding Cultures in the Intra- and Extra Carpathian Territories*, în: B. Rezi, R. E. Németh (eds.), *Bronze Age Connectivity in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș 13-15 October 2016*, Târgu Mureș 2018, p. 279-294.

Puskás 2012: J. Puskás, *Adatok Kovászna megye régészeti repertóriumához (II.)*, A Csíki Székely Múzeum Évkönyve VIII, Miercurea Ciuc, 2012, p. 115-150.

Puskás 2014: J. Puskás, *Újabb népvándorláskori leletek a Felsőháromszéki-medencében (Kovászna megye)*, A Csíki Székely Múzeum Évkönyve X, Miercurea Ciuc, 2014, p. 77-90.

Puskás 2015a: J. Puskás, *Noi descoperiri arheologice aparținând culturii Sântana de Mureș–Černjachov în valea Râului Negru, județul Covasna*, Angvstia 19, 2015, p. 175-204.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Puskás 2015b: J. Puskás, *New Prehistoric Discoveries from Albiș/Kézdialbis (Covasna County, Romania)*, Marisia XXXIV-XXXV, 2014-2015, p. 7-16.

Puskás 2017: J. Puskás, *Contribuții la Repertoriul Arheologic al județului Covsna (IV)*, Angvstia 21, 2017, p. 9-92.

Quinn *et alii* 2020: C. P. Quinn, H. Ciugudean, G. Bălan, G. Hodgins: *Rethinking time, culture and socioeconomic organisation in Bronze Age Transylvania*. Antiquity 94, 2020, p. 44-61.

Rep-Covasna 1998: V. Cavruc (ed.): *Repertoriul arheologic al județului Covasna*, Seria Monografii Arheologice I, Sfântu Gheorghe, 1998.

Roska 1942: M. Roska, *Erdély régészeti repertóriuma I. Őskor*, Cluj-Napoca, 1942.

Rustoiu 1995: G. Rustoiu, *Tipologia "capetelor de băț" aparținând culturilor bronzului mijlociu din România*, Buletinul Cercurilor Științifice Studențești 1, Alba Iulia, 1995, p. 61-72.

Sava 2002a: E. Sava, *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung spätbronzezitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten*, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 19, Kiel, 2002.

Sava 2002b: E. Sava, *Materiale din epoca bronzului târziu din așezarea Mereni*, Arheologia Moldovei XXV, 2002, p. 69-92.

Sava 2014: E. Sava, *Așezări din perioada târzie a epocii bronzului în spatial pruto-nistrean (Noua-Sabatinovka)*, Biblioteca Tyragetia XIX, Chișinău, 2014.

Sava, Kaiser 2011: *E. Sava, E. Kaiser, Поселение с "зольниками" у села Одая-Мичурин, Республика Молдова. Археологические и естественнонаучные исследования / Die Siedlung mit "Aschehügeln" beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova. Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen*, Biblioteca Tyragetia XIX, Chișinău, 2011.

Székely 1965: Z. Székely, *Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei*, Muzeul Brukenthal. Studii și Comunicări 12, 1965, p. 21-34.

Székely 2001: Zs. Székely, *Some aspects of the Late Bronze Age in south-eastern Transylvania*, în: C. Kacsó (ed.), *Der Nordkarpatische Raum in der Bronzezeit*, Bibliotheca Marmatia 1, 2001, p. 175-189.

Székely 2002: Zs. Székely, Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Grădina lui Csiszér (Csiszér kert), Sursa: http://www.cimec.ro/Arheologie/CronicaCA2002/rapoarte/default.htm

Székely 2003: Zs. Székely, *New aspects of Wietenberg culture from southeastern Transylvania. The open settlement from Albiș (Cernat com., Covasna District)*, în: C. Kacsó (ed.), *Bronzezeitliche Kulturscheinungen im Karpatischen raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten*, Bibliotheca Marmatia 2, Baia Mare, 2003, p. 469-482.

Székely 2004: Zs. Székely, Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Curtea lui Bajka Ferenc. Sursa: http://cimec.ro/Arheologie/cronicaCA2004/cd/index.htm

Székely 2007a: Zs. Székely, *Csernáton község régészeti monográfiája*, Miercurea Ciuc, 2007.

Székely 2007b: Zs. Székely, *A Marosszentanna–Csernyeahov-kultúra emlékei Kézdialbisban (Csernáton község, Kovászna megye)*, Acta Siculica, 2007, p. 225-230.

Székely *et alii* 1999: Zs. Székely, B. Bartók, Zs.-L. Bordi, *Așezarea culturii Wietenberg de la Albiș, com. Cernat (jud. Covasna)*, Acta 1998, 1, 1999, p. 161-170.

Székely, Bordi 2000a: Zs. Székely, Zs. L. Bordi, *Noi periegheze arheologice la Albiș (Cernat, jud. Covasna), campania 1999*, Acta 1999, 1, 2000, p. 131-144.

Székely, Bordi 2000b: Zs. Székely, Zs. L. Bordi, Albiș, com. Cernat, jud. Covasna. Punct: Grădina lui Csiszér (Csiszér kert). Sursa: http://www.cimec.ro/Arheologie/newcronica2000/indici/cronica.htm

Wittenberger 2010: M. Wittenberger, *A Special Site of the Noua Culture – Bolduț, Cluj County,* în: N. Bolohan, F. Mățău, F. A. Tencariu (eds.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno*, Iași, 2010, p. 265-282.

Wittenberger 2013: M. Wittenberger, *Câteva considerații privind cenușarele culturii Noua,* în: B. P. Niculică, D. Boghian (eds.), *Semper Fidelis in Honorem Magistri Mircea Ignat,* Suceava, 2013, p. 167-174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

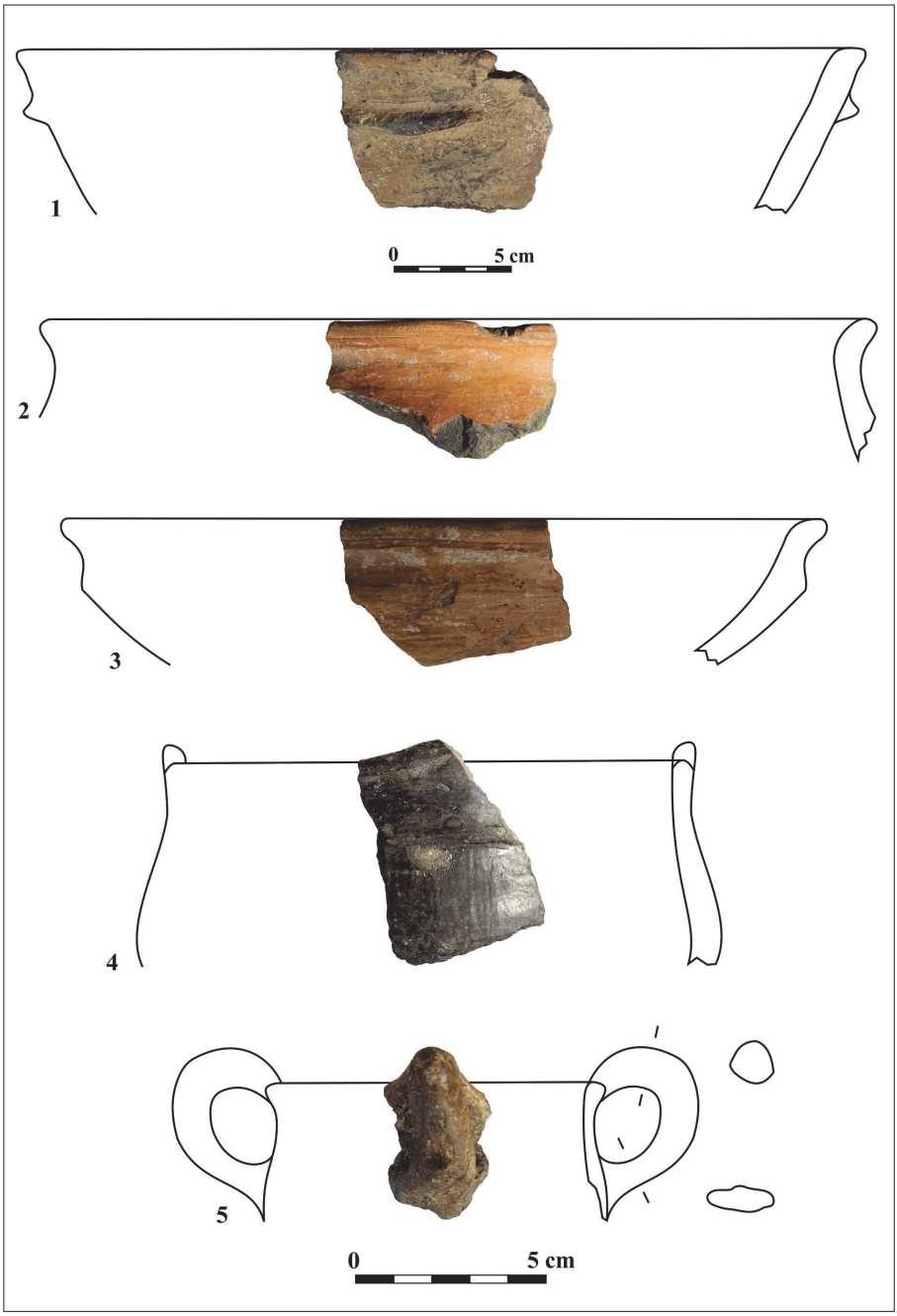

Pl. 1. Ceramică din „cenușarul” nr. 1 (1-5)
Pl. 1. Ceramics from “ashmound” no. 1 (1-5)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

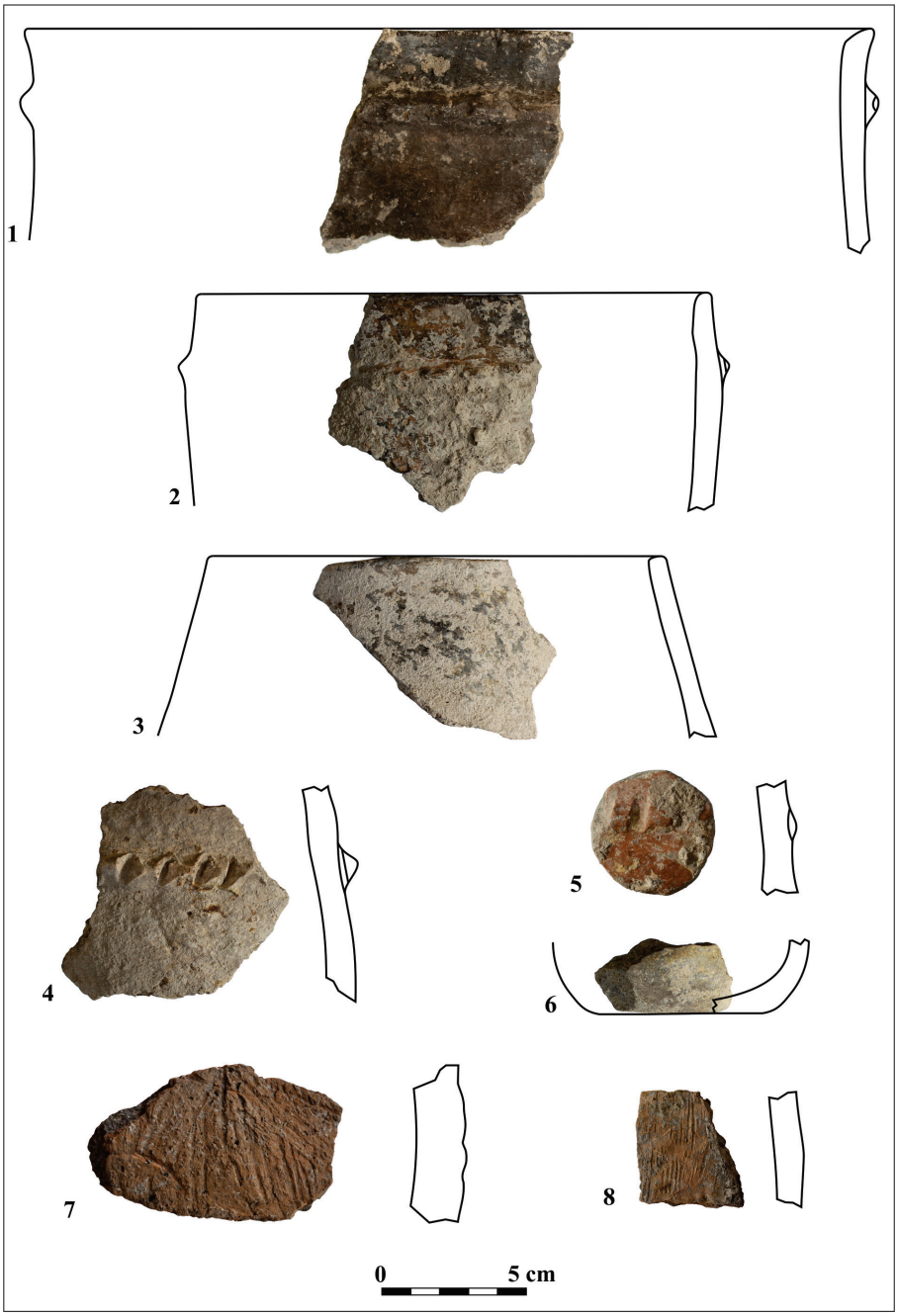

Pl. 2. Ceramică (1-4, 6-8) și un obiect de lut (5) din „cenușarul" nr. 1
Pl. 2. Ceramics (1-4, 6-8) and a clay object (5) from "ashmound" no. 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

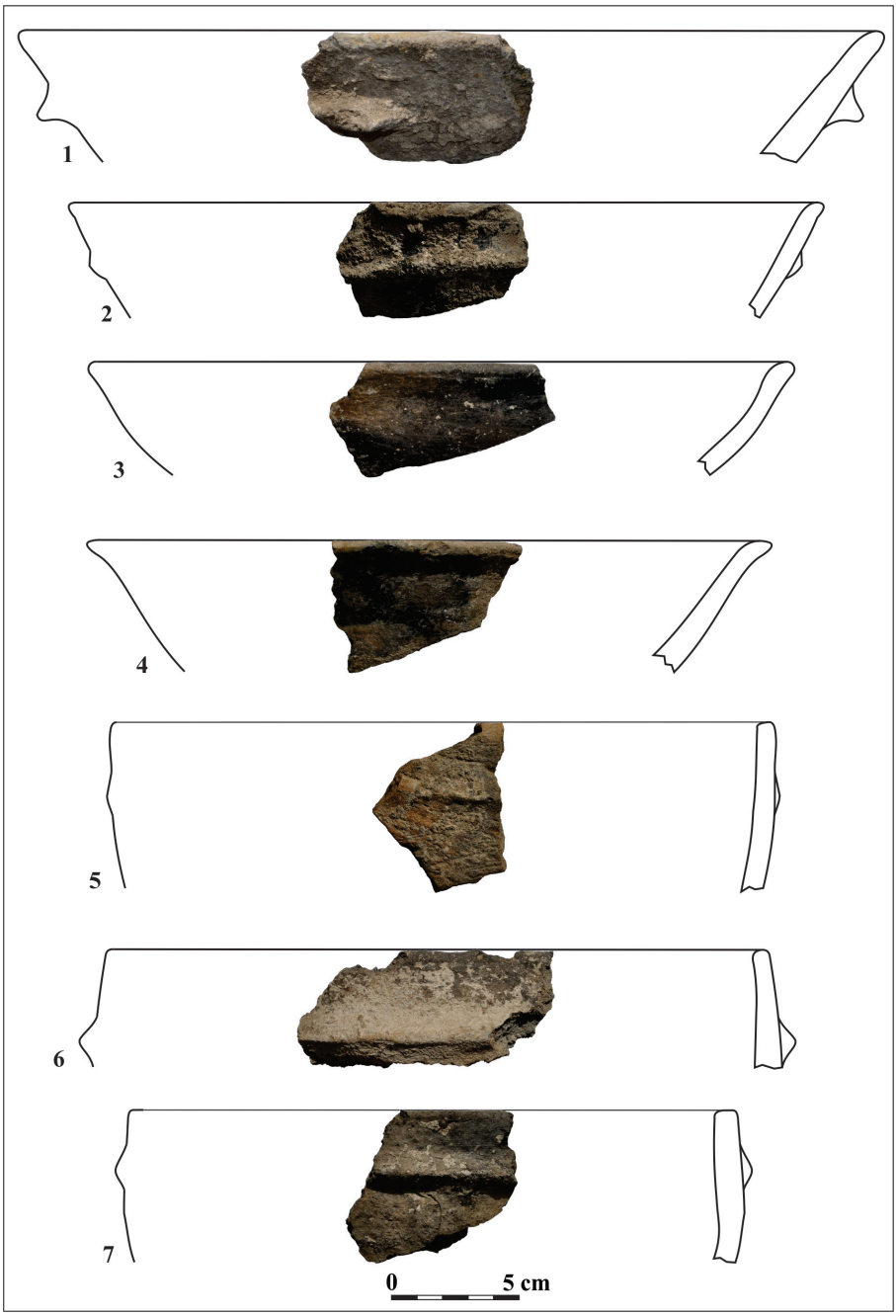

Pl. 3. Ceramică din „cenușarul” nr. 2 (1-7)
Pl. 3. Ceramics from “ashmound” no. 2 (1-7)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

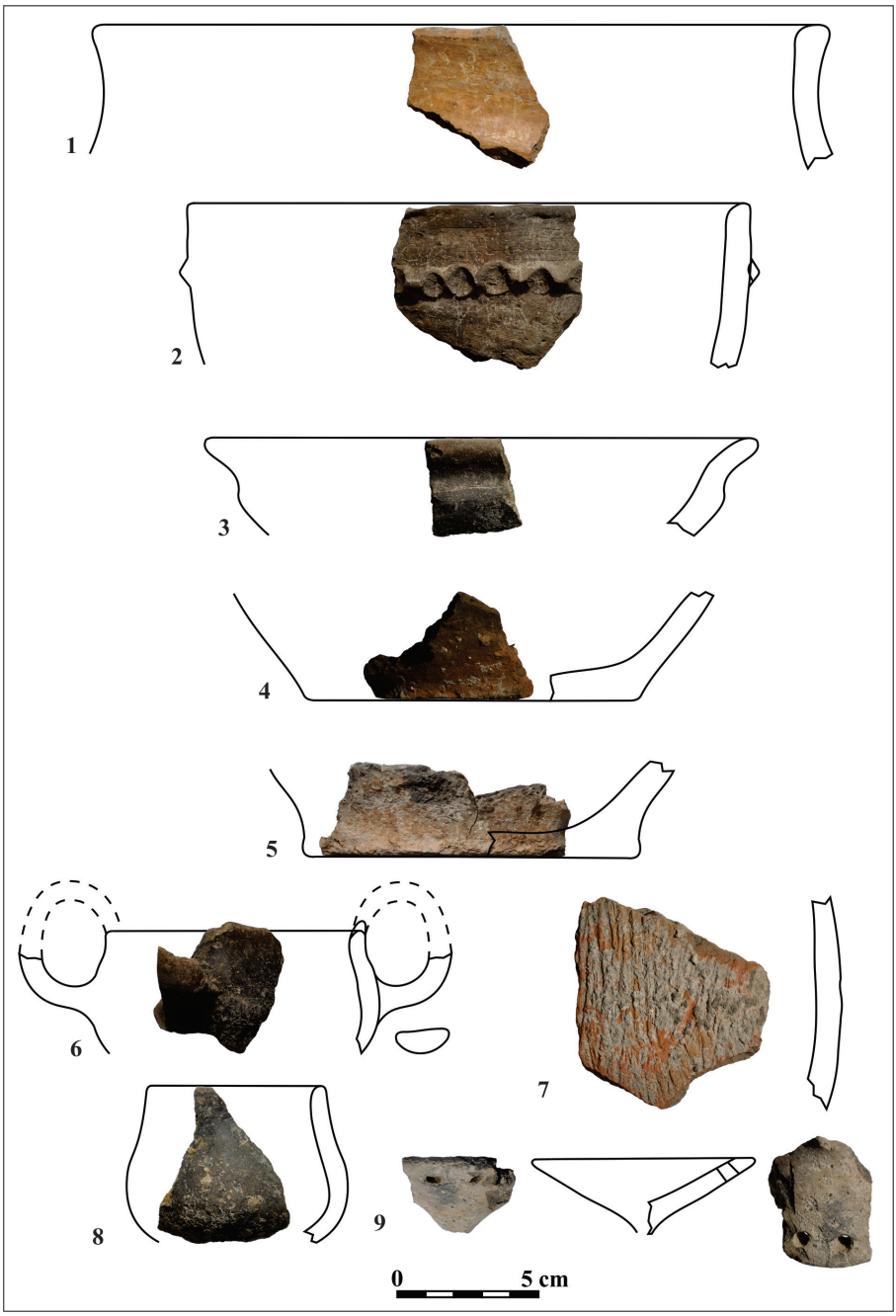

Pl. 4. Ceramică din „cenușarul” nr. 2 (1-9)
Pl. 4. Ceramics from “ashmound” no. 2 (1-9)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

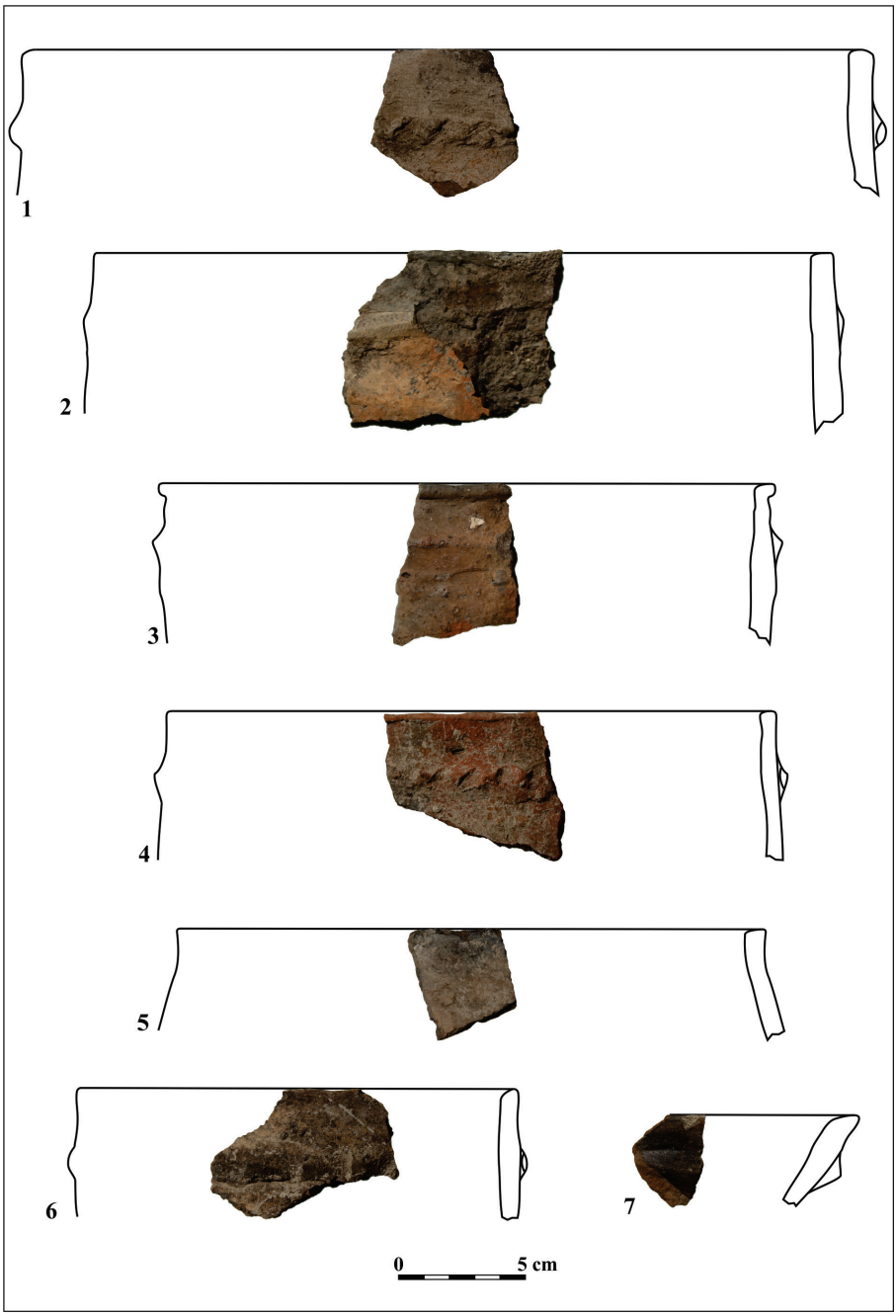

Pl. 5. Ceramică din „cenușarul” nr. 3 (1-7)
Pl. 5. Ceramics from “ashmound” no. 3 (1-7)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

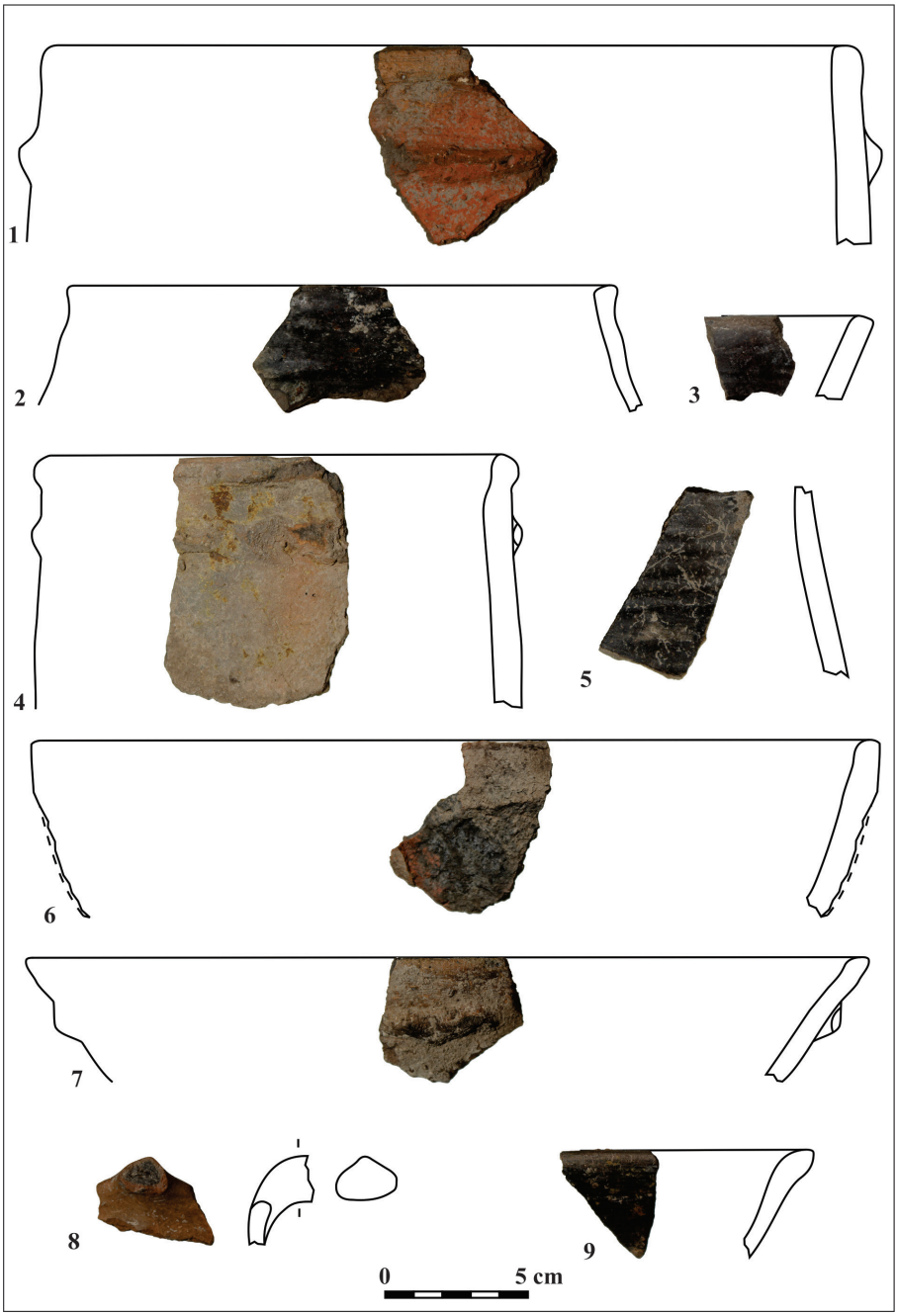

Pl. 6. Ceramică din „cenușarul” nr. 4 (1-9)
Pl. 6. Ceramics from “ashmound” no. 4 (1-9)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

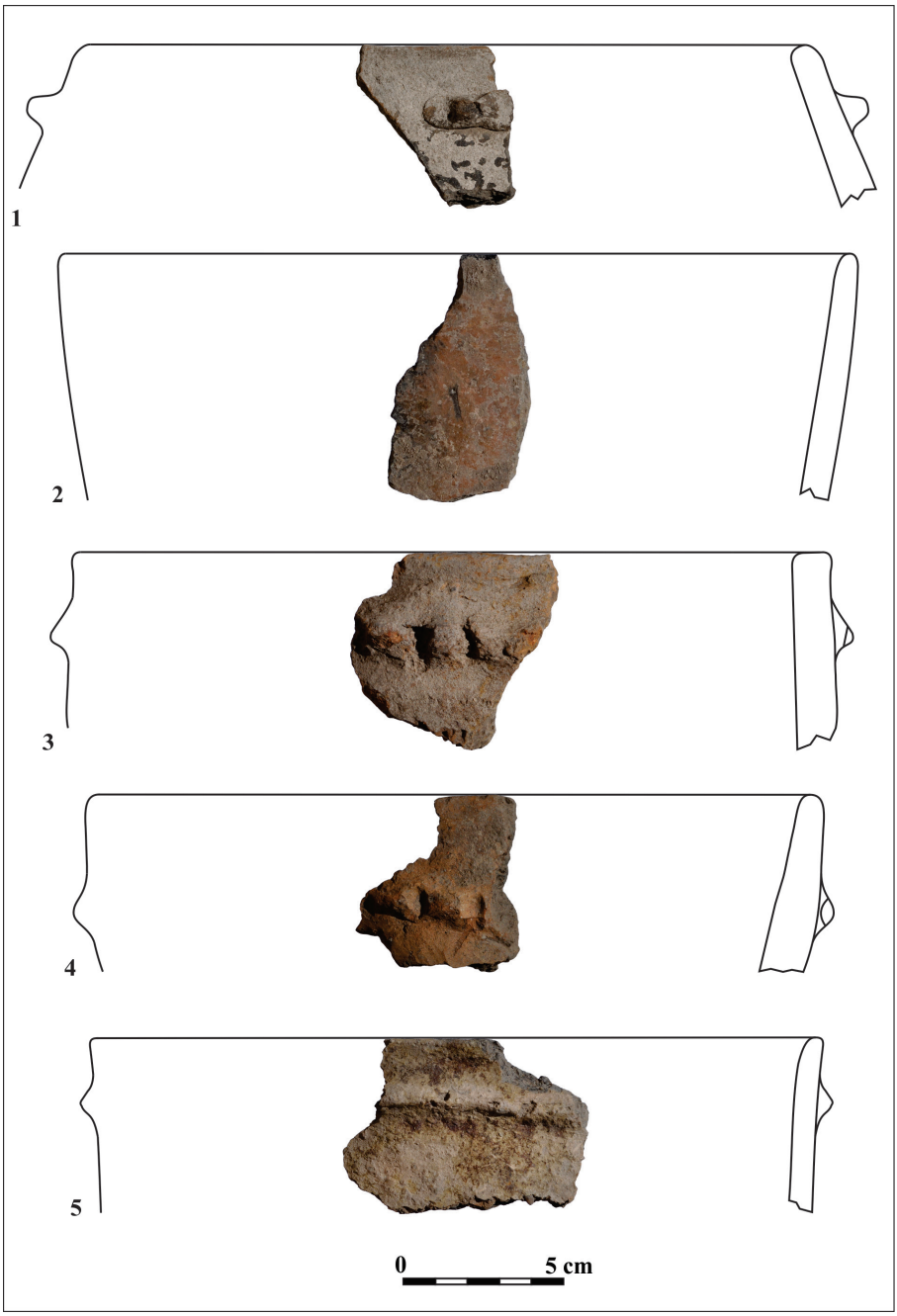

Pl. 7. Ceramică din „cenușarul” nr. 5 (1-5)
Pl. 7. Ceramics from “ashmound” no. 5 (1-5)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

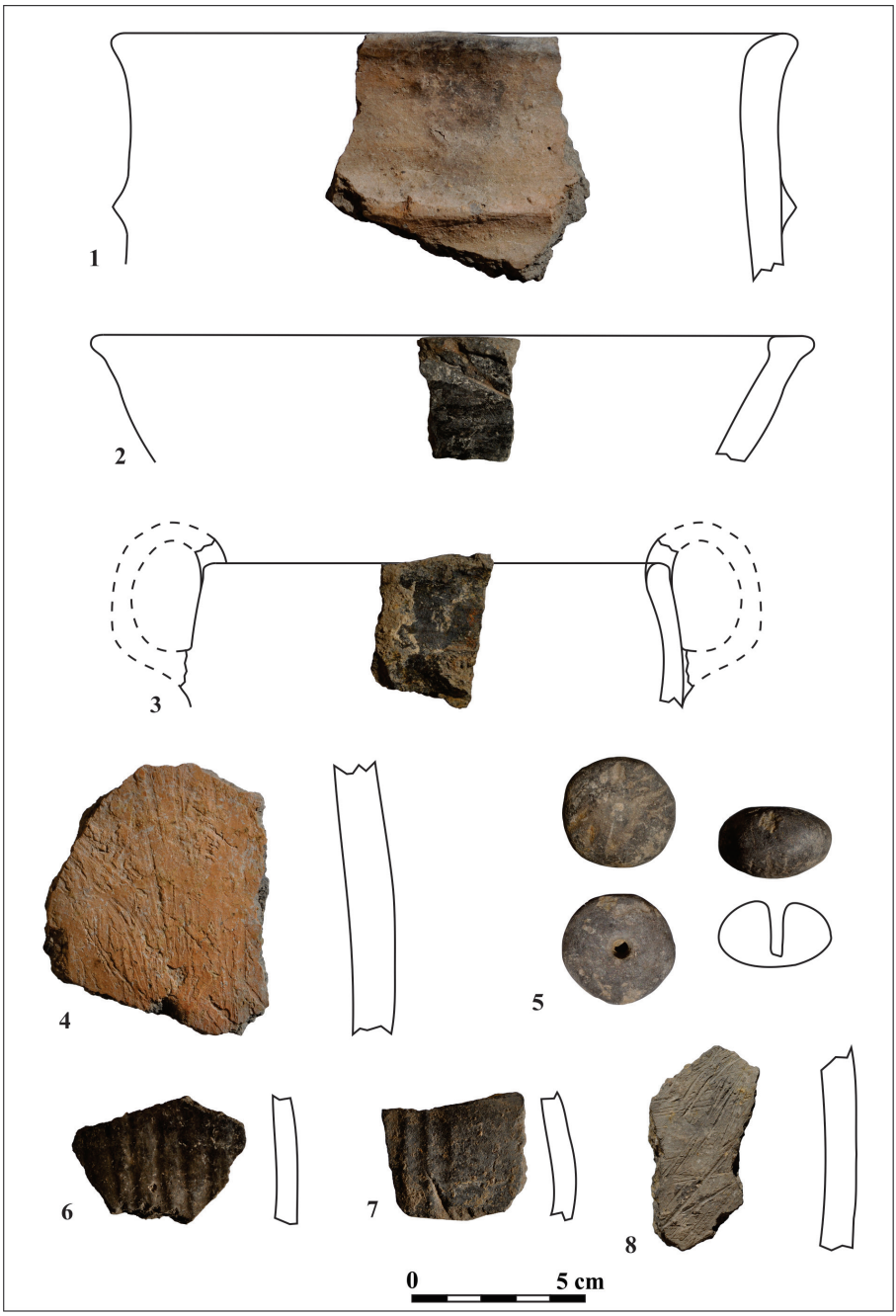

Pl. 8. Ceramică (1-4, 6-8) și un obiect de lut (5) din „cenușarul" nr. 5
Pl. 8. Ceramics (1-4, 6-8) and a clay object (5) from "ashmound" no. 5

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 9. Ceramică din „cenușarul" nr. 5 (1-3)
Pl. 9. Ceramics from "ashmound" nr. 5 (1-3)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

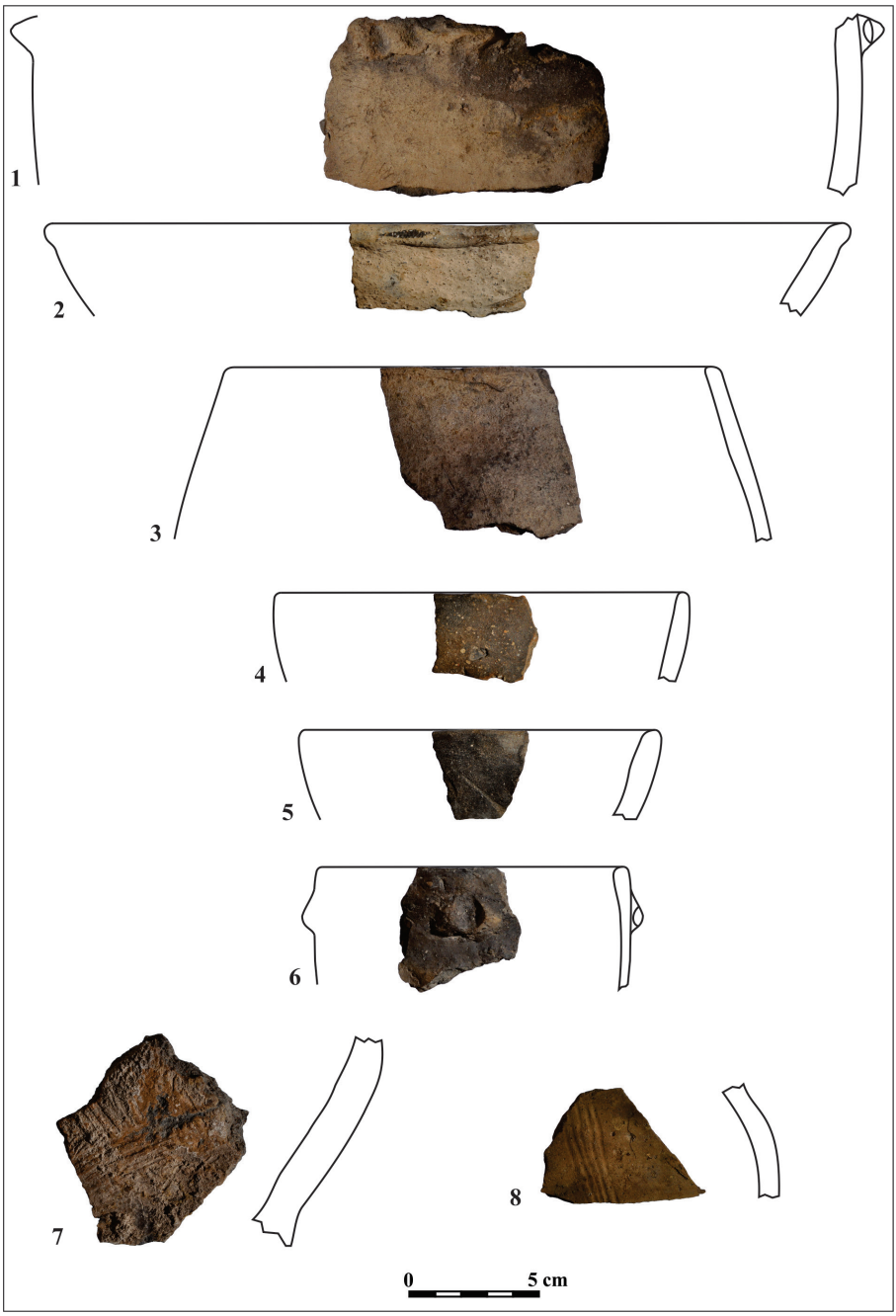

Pl. 10. Ceramică din „cenușarul” nr. 6 (1-8)
Pl. 10. Ceramics from “ashmound” no. 6 (1-8)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 11. Omoplați crestați din „cenușarele” nr. 1 (1) și 5 (2)
Pl. 11. Crenated scapulae from “ashmounds” no. 1 (1) and 5 (2)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 12. Omoplați crestați din „cenușarul” nr. 2 (1-2)
Pl. 12. Crenated scapulae from “ashmound” no. 2 (1-2)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 13. Obiecte de piatră și de os din „cenușarele” nr. 4 (1), 6 (2) și 1 (3-4)
Pl. 13. Stone and bone objects from “ashmounds” no. 4 (1), 6 (2) and 1 (3-4)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 151-163.

Animalele „cenușarelor" culturii Noua din perioada târzie a epocii bronzului de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* (județul Covasna). Analiză arheozoologică

Imola Kelemen[1]

Rezumat. Din perimetrul celor șase „cenușare" de la Albiș/Kézdialbis–Rétremenő au fost prelevate 114 resturi osteologice animale, iar pe baza analizei arheozoologice a acestora se conturează o comunitate Noua care practica creșterea animalelor, având ca specie preferată bovinele domestice. Multe fragmente poartă modificări ulterioare, urme de roadere, ardere și/sau tăieturi, ceea ce le conferă un aspect general de deșeu menajer. A fost identificat, de asemenea, un număr relativ mare de oase prelucrate și anume, șase omoplați crestați (patru de bovină, unul de cal, unul de porc), precum și un împungător dintr-o ulnă de bovină. Pe două oase de cai (o mandibulă și un pelvis) sunt vizibile urme patologice – fracturi vindecate. Grija și efortul necesare pentru a ține în viață un cal după o astfel de fractură demonstrează importanța speciei pentru comunitate.
Cuvinte-cheie: perioada târzie a epocii bronzului, cultura Noua, „cenușar", oase de animale, arheozoologie.

Animals of the Late Bronze Age Noua culture "ashmounds" from Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* (Covasna County). Archaeozoological analysis. 114 animal remains were found around the six "ashmounds" from Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*; their archaeozoological analysis outlines a Noua community that practiced animal husbandry with the main focus on domestic cattle. Later modifications are visible on many bones (gnawing, burning, and/or cutmarks), which gives them the general aspect of household waste. On the other hand, relatively many processed bones were found: six crenated scapulae (four cattle, one horse, and one pig), as well as an awl made of cattle ulna. Two horse bones bear pathological signs: a mandible and a pelvis were broken and distortedly healed. The fact that horses were cared for after such severe fracture proves the importance of the species for the community.
Keywords: Late Bronze Age, Noua culture, "ashmounds", animal bones, archaeozoology.

[1] Muzeul Secuiesc al Ciucului, România; kelemenimola@csikimuzeum.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Cu ocazia cercetării de teren realizate la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* (județul Covasna)[1], în toamna anului 2018, în zona celor șase „cenușare"[2] s-au descoperit 114 oase de animale (**Tab. 1**), care, în mare parte, aparțin bovinelor. Cu excepția câtorva fragmente prelucrate (un împungător și mai mulți omoplați crestați), majoritatea au aspect de deșeu menajer, multe piese purtând urme de modificări ulterioare, precum roadere, ardere și tăieturi/lovituri.

Material și metodologie

Materialul arheozoologic prelevat din „cenușarele" de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*, împreună cu materialul arheologic este inventariat în Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe.

În procesul de analiză a fragmentelor osoase, pentru determinarea genului și speciei am folosit atlasele, manualele și articolele larg cunoscute în arheozoologie, semnate de Schmid (1972), Hillson (1986, 1992) și Prummel (1988), precum și mica colecție de referință a Muzeului Secuiesc al Ciucului[3] din Miercurea Ciuc. Vârstele de sacrificare au fost estimate pe baza erupției și nivelului de uzură a dinților, descrise de Grant (1982), Payne (1984) și Wright *et alii* (2014), dar și pe baza nivelului de osificare a epifizelor oaselor lungi (Silver 1969). Pentru măsurarea oaselor întregi și/sau celor provenite de la indivizii adulți am folosit referința semnată de Driesch (1976), iar pentru determinarea calității de carne, cea semnată de Uerpmann (1973). Pentru identificarea urmelor artificiale, precum și ale modificărilor ulterioare există numeroase cărți și articole despre tafonomia oaselor de animale; în studiul de față au fost folosite următoarele: Andrews (1995), Huntley, Stallibrass (2000), Lyman (1994), Morlan (1984), O'Connor (2005). În categoria „modificări ulterioare" (**Tab. 2**) am inclus și trei piese cu urme de fierbere. Urmele de fierbere pe oasele de animale au fost studiate în repetate rânduri de mai mulți autori (Church, Lyman 2003; Lupo, Schmitt 1997; Roberts *et alii* 2002; Wandsnider 1997); deocamdată însă, nici prin metoda morfoscopică nu se pot identifica oasele fierte (vizuală sau prin pipăire), nici prin analize microscopice sau chimice. Cele trei fragmente analizate de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* aveau

[1] Pentru descrierea sitului, precum și pentru prezentarea și analiza materialului arheologic, vezi articolul semnat de Puskás József în volumul prezent.

[2] Am optat pentru folosirea ghilimelelor, deoarece s-a demonstrat că „cenușarele", de fapt, nu sunt formate din cenușă, cum s-a crezut înainte (Dietrich et alii 2018, p. 573-574). Pentru o opinie diferită, vezi Wittenberger 2013, p. 168.

[3] Până recent nu s-a putut vorbi despre o colecție de referință arheozoologică în Muzeul Secuiesc al Ciucului din Miercurea Ciuc, însă în ultimul an, pe calea unor concursuri, proiecte naționale și internaționale, am inițiat formarea unui laborator de arheozoologie și am început colectarea/achiziția unor schelete întregi și părțiale aparținând în special faunei locale. În prezent avem la dispoziție o colecție de referință de circa o sută de piese.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

culoarea galbenă, se simțeau mai „gresate" la pipăit, aveau un aspect translucid și emiteau un sunet sticlos atunci când erau lovite. Aceste observări și constatări sunt subiective, pur personale, și rog cititorul să le trateze corespunzător.

Analiza arheozoologică a resturilor

Bovinele domestice întrunesc o majoritate absolută în lot, aproape trei sferturi (72,4%) din totalul rămășițelor aparținându-le. Ele dictează, de asemenea, varietatea părților scheletice, celelalte specii oferind oase numai din zone corporale deja reprezentate de vite (**Tab 3**). Potrivit numărului de resturi descoperite, caii și suinele sunt specii prezente într-o proporție similară (14,3%, respectiv 12,4 %), un singur specimen dintre cele descoperite aparținând ovicaprinelor (0,9%) – un calcaneu provenind din „cenușarul" nr. 5.

Important de amintit sunt două fragmente cu urme patologice provenite de la cai și anume, un pelvis și o mandibulă, amândouă fiind fracturate *intravitam* și vindecate spectaculos de vicios (**Pl. 3/2-3**). Din nefericire, nu putem determina dacă acestea aparțin aceluiași individ. În orice caz, cele două oase fracturate sunt părți anatomice vitale în supraviețuirea oricărui animal, unul fiind indispensabil în mobilitate, iar celălalt, în procesul fiziologic de nutriție. Totuși, este evident că acești cai răniți nu au fost sacrificați după accidentare, ci au fost destul de importanți ca să fie păstrați în viață și vindecați.

Taxon	C1/A1	C2/A1	C3/A3	C4/A4	C5/A5	C6/A6	Total	%
Bos taurus (bovină/cattle)	18	15	13	14	13	3	76	72,4
Equus caballus (cal/horse)	1	6	2	2	3	1	15	14,3
Sus scrofa (porc/pig)	1	2	2	1	2	5	13	12,4
Ovis aries (oaie/sheep) / *Capra hircus* (capră/goat)	-	-	-	-	1	-	1	0,9
Mamifere determinate / Identified mammals	**20**	**23**	**17**	**17**	**19**	**9**	**105**	**100**
Mamifere de talie mare / Large sized mammals		1	2		3	1	7	
Total mamifere / mammals	20	24	19	17	22	10	112	
Unio sp. (scoici/clams)					2		2	
Total fragmente / Total specimens	**20**	**24**	**19**	**17**	**24**	**10**	**114**	

Tab. 1. Lista faunistică întocmită conform materialului arheozoologic descoperit la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*
Table 1. List of animal remains at Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Printre resturile de animale s-au identificat și câteva oase prelucrate: un împungător confecționat dintr-o ulnă de bovină (**Pl. 3/1**), respectiv cinci omoplați crestați, dintre care trei de bovină, unul de cal și altul de porc (**Pl. 1-2**). Pe omoplatul de porc nu sunt atât de evidente crestăturile în jurul cavității glenoide precum pe cele provenite de la mamiferele de talie mai mare; nici specia nu este atât de des folosită în confecționarea acestui tip de unelte. Totuși, după examinarea detaliată a fragmentului, îl considerăm ca făcând parte din această categorie de piese caracteristice epocii bronzului.

În zona **„cenușarului" nr. 1** s-au descoperit 20 de resturi de animale, din care 18 provin de la bovine, una de la cal și una de la porc. Printre fragmentele de bovine găsim indivizi juvenili, subadulți și adulți, resturile provenind mai mult din zonele cărnoase ale animalului, multe purtând urme de tăieturi, urme de ardere și urme de dinți ale unor carnivore (**Tab.2**). Se observă spargerea deliberată a oaselor lungi (femur, humerus și radius) pentru extragerea măduvei. Oasele de bovină au fost folosite, de asemenea, pentru confecționarea uneltelor, o ulnă fiind transformată într-un împungător (**Pl. 3/1**), iar o scapulă dreaptă, într-un așa-numit omoplat crestat (**Pl. 1/1**).

În zona **„cenușarului" nr. 2** s-au găsit 24 fragmente de oase de animale, dintre care 15 aparțin bovinelor (subadulți și adulți), șase provin de la cai (cel puțin un mascul), două de la suine (subadulți) și doar unul de la un mamifer de talie mare, nedeterminat. Multe dintre rămășițe sunt roase de carnivore (inclusiv două provenite de la cai), iar unele sunt tăiate sau arse. Două scapule de bovină, amândouă stângi, sunt omoplați crestați (**Pl. 1/2-3**), iar două dintre oasele provenite de la cai (un pelvis și o mandibulă) poartă urme patologice – au suferit fracturi și s-au vindecat (**Pl. 3/2-3**). Aceste piese pun în evidență importanța cailor ca animal de tracțiune/povară/companie, aceştia fiind destul de importanți ca să fie ținuți în viață și îngrijiți după leziuni atât de serioase.

În perimetrul **„cenușarului" nr. 3** au fost descoperite 19 fragmente osoase: două de la cai, două de la suine și două de la mamifere de talie mare nedeterminate, restul provenind de la bovine domestice, mai ales din zonele musculoase ale unor indivizi juvenili și adulți. În cazul fragmentelor provenite de la bovine, două au fost roase de carnivori, iar altele două au fost arse. În cazul unei tibii am observat un aspect gresat și translucid, despre care credem că ar fi putut rezulta în urma fierberii cărnii/osului, înaintea ca acesta să fie spart pentru obținerea măduvei. Fragmentele osoase ale cailor și suinelor nu prezintă urme ale unor modificări ulterioare, cu excepția unei scapule de porc, care, chiar dacă nu atât de evidente ca cele provenite de la bovine, prezintă urme care ne determină să o includem în categoria omoplaților crestați (**Pl. 2/1**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Taxon	Roadere/ Gnawing	Tăiere/ Cutmarks	Ardere/ Burning	Fierbere/ Boiling	Total	%
Bos taurus (bovină/cattle)	19	16	13	3	51	61,1
Equus caballus (cal/horse)	4	2			6	40
Sus scrofa (porc/pig)	1		6		7	53,8
TOTAL (fragmente determinate/ identified specimens)	**24**	**18**	**19**	**3**	**64**	**61**

Tab. 2. Modificări ulterioare în materialul de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*
Table 2. Artificial bone alterations in the material from Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*

În **„cenușarul" nr. 4** au fost găsite 17 fragmente de oase, dintre care două provenite de la cai, unul de la un porc adult, iar restul, de la bovină domestică. Resturile bovinelor provin, în mare parte, din zone mai puțin cărnoase ale corpului, de la indivizi juvenili și subadulți. Patru piese au fost arse, una poartă urme de tăieturi, iar șase resturi prezintă urme de roadere. O scapulă de bovină de pe partea stângă este crestată (**Pl. 2/2**).

În zona **„cenușarului" nr. 5** s-au descoperit 24 de resturi de animale, dintre care două sunt fragmente de scoică, trei provin de la un mamifer de talie mare nedeterminat, un calcaneu de la o oaie sau o capră juvenilă, două fragmente ale unor oase de porc, trei fragmente de cal (un subadult și o piesă care este un omoplat crestat – **Pl. 2/3**); restul provin de la bovine juvenile (subadulți și adulți) și prezintă numeroase urme de roadere și câteva tăieturi.

În aria **„cenușarului" nr. 6** au fost descoperite 10 oase de animale. În acest caz, bovinele sunt în minoritate (doar trei fragmente, nici unul de calitatea A de carne), majoritatea resturilor fiind de porc (cinci) și cal (unul), la care adăugăm un mamifer nedeterminat de talie mare. Toate fragmentele de porc și unul provenit de la o bovină erau arse, iar o mandibulă de bovină, roasă.

Concluzii și discuții

Cu toate că în zona celor șase „cenușare" de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* a fost descoperit un număr relativ mic de oase de animale (numai 105 resturi determinate ca gen și specie), se conturează o comunitate care a practicat creșterea animalelor, având ca specie preferată bovinele domestice. Resturile de bovine indică prezența unor indivizi care pot fi încadrați în aproape toate clasele de vârstă, ceea ce sugerează o creștere a vitelor/bovinelor atât pentru produsele primare (de ex., carne), cât și pentru cele secundare (de ex., munci agricole). Multe oase poartă modificări ulterioare, adică urme de roadere, ardere, fierbere și/sau tăieturi, fragmentele provenite de la acestea având un aspect de deșeu menajer. Multe fragmente din zonele cărnoase ale animalelor (humerus, femur, radius,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

tibie) au fost clar sparte pentru a obține măduva din ele, în unele cazuri credem că acestea poartă și urme de fierbere. Oasele bovinelor erau potrivite și pentru confecționarea uneltelor; s-au găsit patru omoplați crestați („cenușarele" nr. 1, nr. 2 și nr. 4) și un împungător confecționat dintr-o ulnă („cenușarul" nr. 1). Caii și suinele apar în proporții similare în lot, însă numărul resturilor acestora este mult sub cel al bovinelor. Între cai s-a identificat un individ mascul și un individ subadult (poate fi același individ sau pot fi doi indivizi diferiți). Pe două oase sunt vizibile urme patologice, adică fracturi vindecate, situație valabilă pentru o mandibulă și un pelvis. Grija cu care se ține în viață un cal după o astfel de fractură de os demonstrează importanța speciei pentru comunitate. Numai un singur os de cal prezintă o tăietură de mărime mare și numai câteva fragmente sunt roase (cel mai probabil de către câini), urme care, din păcate, nu oferă informații clare despre consumarea cărnii de către membrii acestei comunități. O scapulă de cal este transformată în omoplat crestat („cenușarul" nr. 5). Între fragmentele suinelor găsim subadulți și adulți, cu relativ puține urme de roadere; însă aproape jumătate din aceste resturi sunt arse. Fiind specia tipic crescută pentru grăsime și carne, presupunem și în acest caz folosirea primordială a acesteia în alimentație. Una dintre scapulele de porc este presupusă a fi o piesă caracteristică pentru cultura Noua – un omoplat crestat. Pe baza singurului fragment de oaie sau capră – un calcaneu provenit de la un individ juvenil – am putea presupune mai multe feluri de strategii de exploatare a cornutelor mici, însă considerăm că această piesă reprezintă prea puțin pentru a trage concluzii precise.

Atât literatura de specialitate românească, cât și cea internațională sunt relativ bogate în informații privind interpretarea omoplaților crestați (Morintz 1977; Andrițoiu, Vasiliev 1993; Northe 2001; El Susi 2002; Beldiman 2002a; Beldiman 2002b; Rotea 2009; Lazăr 2011; Morgenstern 2011; Beldiman-Sztancs 2013; Beldiman-Sztancs 2014; Beldiman-Sztancs 2015; Sava 2014, etc.), însă cea mai sistematică abordare se găsește în lucrarea semnată de A. Bălășescu și L. Dietrich (Bălășescu, Dietrich 2009, p. 31), care exclude utilizarea exclusivă a acestor piese ca răboj și ștampile și înclină mai degrabă spre teoria conform căreia acești omoplați erau unelte pentru prelucrarea pielii, în faza netezirii părții interioare a pieilor, după jupuire și uscare. În cartea semnată de S. Berecki despre situl de epoca bronzului de la Luduș (Berecki 2016), după o analiză metodologică strictă a urmelor de folosință, C. Beldiman și D.-M. Sztancs ajung la aceeași concluzie (Berecki 2016, p. 115-119).

Pentru o înțelegere mai bună a „cenușarelor" de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő* și a economiei animaliere a comunității Noua din sud-vestul Transilvaniei în general, este absolut recomandată o cercetare sistematică a sitului, din care ar putea

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

rezulta un material arheologic și arheozoologic mai bogat, oferind posibilitatea conturării și reconstituirii vieții cotidiene a acestei populații.

Bibliografie

Andrews 1995: P. Andrews, *Experiments in taphonomy*, în Journal of Archaeological Science, 22 (2), p. 147–53.

Andrițoiu, Vasiliev 1993: I. Andrițoiu, I.-V. Vasiliev, *Câteva considerații privind cultura Noua în Transilvania*, Apulum XXVII–XXX, Alba Iulia, 1993, p. 121-146.

Bălășescu, Dietrich 2009: A. Bălășescu, L. Dietrich, *Observații privind utilizarea omoplaților crestați din cultura Noua, pe baza materialului de la Rotbav, jud. Brașov*, Analele Banatului, SN., Arheologie - Istorie XVII, 2009, p. 31-44.

Beldiman 2002a: C. Beldiman, *Industria materiilor dure în așezarea aparținând culturii Noua: privire generală*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2001, 2002, p. 249-345.

Beldiman 2002b: C. Beldiman, *Vârfuri de săgeți din materii dure animale în așezarea culturii Noua de la Zoltan, jud. Covasna*, Angustia 7, 2002, p. 115-152.

Beldiman, Sztancs 2013: C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Negrilești, com. Negrilești-Curtea Școlii. Industria materiilor dure animale descoperită în campania 2012*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2012, 2013, p. 172-173.

Beldiman, Sztancs 2014: C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Negrilești, com. Negrilești-Curtea Școlii. Industria materiilor dure animale descoperită în campania 2013*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2013, 2014, p. 194-197.

Beldiman, Sztancs 2015: C. Beldiman, D.-M. Sztancs, *Negrilești, com. Negrilești-Curtea Școlii. Industria materiilor dure animale descoperită în campania 2014*, Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 2014, 2015, p. 218-223.

Berecki 2016: S. Berecki, *The Bronze Age Site from Luduș*, Bibliotheca Musei Marisiensis X, 2016, Cluj-Napoca.

Church, Lyman 2003: R. Church, L. Lyman, *Small fragments make small differences in efficiency when rendering grease from fractured artiodactyl bones by boiling*, în Journal of Archaeological Science, 30, p. 1077-1084.

Dietrich *et alii* 2018: L. Dietrich, A. Bălășescu, O. Dietrich, *Deciphering Feasting in the Late Bronze Age Settlement of Rotbav, Transylvania,* European Journal of Archaeology 21, 4, 2018, p. 572-589.

Driesch 1976: A. von den Driesch, *A Guide for the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites*, Peabody Museum Bulletin I, Harvard University, 1976, p. 1-137.

El Susi 2002: G. El Susi, *Cercetări arheozoologice și etnografice în așezarea din epoca bronzului (cultura Noua) de la Zoltan (jud. Covasna)*, Angustia 7, 2002, p. 153-174.

Grant 1982: A. Grant, *The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates*, în B. Wilson, C. Grigson, S. Payne (Eds.), *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, Oxford, Archaeopress, British Archaeological Reports: International Series, 109, p. 91-108.

Hillson 1986: S. Hillson, *Teeth,* Cambridge, Cambridge University Press.

Hillson 1992: S. Hillson, *Mammal bones and teeth,* London, UCL.

Huntley, Stallibrass 2000: J. P. Huntley, S. Stallibrass (Eds.), *Taphonomy and interpretation,* Oxford, Oxbow Books.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Lazăr 2011: M. Lazăr, *Omoplați crestați din os în cadrul culturii Noua din România*, în: F. Ciuleanu, I. Oprea (eds.), *Două decenii de arheologie studențească la Alba Iulia. Volum omagial*, Caietele CIVA 1, Alba Iulia, 2011, p. 201-263.

Lupo, Schmitt 1997: K. Lupo, D. Schmitt, *Experiments in bone boiling: nutritional returns and archaeological reflections*, în Anthropozoologica, 25-26, p. 137-144.

Lyman 1994: L. Lyman, *Vertebrate taphonomy,* Cambridge, UK, Cambridge University Press.

Morgenstern 2011: P. Morgenstern, *Typical hide working tools from the late Bronze Age of Moldova*, în: J. Baron, B. Kufel-Diakowska (eds.), *Written in Bones. Studies on technological and social contexts of past faunal skeletal remains*, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Archeologii, Wrocław, 2011, p. 165-172.

Morintz 1977: S. Morintz, *Câteva considerații cu privire la complexul cultural Sabatinovka-Coslogeni-Noua*, Peuce 6, 1977, p. 23–29.

Morlan 1984: R. Morlan, *Toward the definiton of criteria for the recognition of artificial bone alterations*, în Quaternary Research, 22, p. 160-171.

Northe 2001: A. Northe, *Notched Implements made of Scapulae – Still a Problem*, în: A. Choyke, L. Bartosiewicz (eds.), *Crafting Bone: Skeletal Technologies through Time and Space. Proceedings of the 2nd Meeting of the (ICAZ) Worked Bone Research Group Budapest, 31 August - 5 September 1999*, British Archaeological Reports 937, 2001, p. 179-184.

O'Connor 2005: T. O'Connor, *Biosphere to lithosphere: New studies in vertebrate taphonomy,* Oxford, Oxbow Books.

Payne 1984: S. Payne, *The use of early 19th century data in ageing cattle mandibles from archaeological sites and the relationship between the eruption of* M_3 *and* P_4, în Circaea. The Journal of the Association ffor Environmental Arcaheology, 2, p. 77-82.

Prummel 1988: W. Prummel, Distinguishing features on postcranial skeletal elements of cattle, *Bos primigneius f. taurus,* and red deer, *Cervus elaphus*. *Schriften aus der Archäologisch-Zoologischen Arbeitsgruppe Schleswig-Kiel* 12.

Roberts et al. 2002: S. J. Roberts, C. Smith, A. Millard, M. Collins, *The taphonomy of cooked bone: characterizing boiling and its physicho-chemical effects*, în Archaeometry, 44, p. 485-494.

Rotea 2009: M. Rotea, *Pagini din preistoria Transilvaniei. Epoca bronzului*, 2009, Cluj-Napoca.

Sava 2014: E. Sava, *Așezări din perioada târzie a epocii bronzului în spațiul pruto-nistrean (Noua-Sabatinovka)*, Biblioteca Tyragetia XIX, Chișinău, 2014.

Schmid 1972: E. Schmid, *Atlas of Animal Bones,* Amsterdam, Elsevier.

Silver 1969: I. A. Silver, *The ageing of domestic animals*, în D. Brothwell, E. Higgs (Eds.), *Science in archaeology*, London, Thames and Hudson, p. 283-302.

Uerpmann 1973: H. Uerpmann, *Animal Bone Finds and Economic Archaeology: A Critical Study of 'Osteo-Archaeological' Method*, în *Theories and Assumptions,* World Archaeology, 4, p. 307-322.

Wandsnider 1997: L. Wandsnider, *The roasted and the boiled: food compsition and heat treatment with special emphasis on pit-hearth cooking*, în Journal of Anthropological Archaeology, 16, p. 1-48.

Wittenberger 2013: M. Wittenberger, *Câteva considerații privind cenușarele culturii Noua,* în: B. P. Niculică, D. Boghian (eds.), *Semper Fidelis in Honorem Magistri Mircea Ignat,* Suceava, 2013, p. 167-174.

Wright *et alii* 2014: E. Wright; S. Viner-Daniels; M. Parker Pearson; U. Albarella, *Age and season of pig slaughter at Late Neolithic Durrington Walls (Wiltshire, UK) as detected through a new system for recording tooth wear*, în Journal of Archaeological Science, 52, p. 497-514.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Parte scheletică / Skeletal part	B	E	S	OC	MM	U	Total	„Cenușarul" nr. / „Ashmound" no.					
								1	2	3	4	5	6
Cranium	2						**2**	1B	1B				
Maxilla	1		2				**3**			1B 1S	1S		
Mandibula	8	1	1				**10**	2B 1S	2B 1E	2B		1B	1B
Dens	4	3					**7**		2E	1B 1E	2B		1B
Atlas	1						**1**		1B				
Axis	1						**1**					1B	
Scapula	5	1	3				**9**	1B	2B 1S	1B 1S	1B	1E 1S	
Humerus	4		1				**5**	1B			2B	1B	1S
Radius	3		1				**4**	1B				2B 1S	
Ulna	3		2				**5**	1B	1S			2B	1S
Pelvis	9	1					**10**	1B	3B 1E	3B	1B	1B	
Femur	4	2					**6**	2B	1B	1E	1E	1B	
Tibia	4	1	1				**6**		1B 1E	2B	1B		1S
Astragalus	2	2					**4**	1B		1B	1E	1E	
Calcaneus	3	1		1			**5**		1B		2B	1E 10C	
Tarsale	1						**1**					1B	
Metacarpus	5	1					**6**	1B 1E	1B	2B		1B	
Metatarsus	4						**4**		2B		2B		
Metapodium	1		1				**2**						1B 1S
Ph.1.	4	2					**6**		1E		2B	2B	1E
Ph.2.	1						**1**	1B					
Costae	5		1		2		**8**	4B		2MM	1B		1S
Vertebrae					1		**1**		1MM				
Ossa longa	1				4		**5**	1B				3MM	1MM
Unio sp.						2	**2**					2U	
Total	**76**	**15**	**13**	**1**	**7**	**2**	**114**	**20**	**24**	**19**	**17**	**24**	**10**

Tab. 3. Distribuția resturilor animale pe specii conform părților scheletice și pe „cenușarele" în care au fost descoperite

Table 3. The distribution of animal remains according to the species, the skeletal parts and the "ashmounds" where they were discovered

(Abrevieri/Abbreviations: B – *Bos taurus*/bovină/cattle, E – *Equus caballus*/cal/horse, S – *Sus scrofa*/porc/pig, OC – *Ovis aries* sau *Capra hircus*/oaie sau capră/sheep or goat, MM – mamifer de talie mare/large sized mammal, U – *Unio* sp./scoici/clams)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

	„Cenușar" nr. „Ashmound" no.				
Corn/Horn		**Diam.max.**	**Diam.min.**		
Bos taurus	1	44,8	29,7		
M3 mandibular		**GL**	**GB**		
Bos taurus	1	34,5	14,2		
Scapula		**GLP**	**SLC**	**LG**	**BG**
Sus scrofa	3	37,2	26	29,8	24,2
Humerus		**Bd**	**BT**		
Sus scrofa	6	39,3	33,4		
Radius		**Bp**	**BFp**		
Bos taurus	1	85,1	78,8		
Bos taurus	5	85	78,9		
Pelvis		**LA**			
Bos taurus	4	54,8			
Femur		**DC**			
Bos taurus	2	38,7			
Tibia		**Bd**	**BFd**		
Bos taurus	2	66,3	58		
Bos taurus	4	53,3	47		
Equus caballus	2	79,5	63,2		
Astragalus		**LmT**	**GB**	**GH**	**BFd**
Equus caballus	4	57,4	57	58,2	47,3
Metacarpus		**Bp**	**Bd**		
Bos taurus	1		72		
Bos taurus	5	66,2			
Equus caballus	1		48,3		
Ph. 1.		**SD**			
Equus caballus	2	38,6			

Anexa 2. Date biometrice ale materialului de la Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő,* în mm (după Driesch 1976)
Annexe 2. Biometrical data in the material from Albiș/Kézdialbis–*Rétremenő*, in mm-s (after Driesch 1976)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

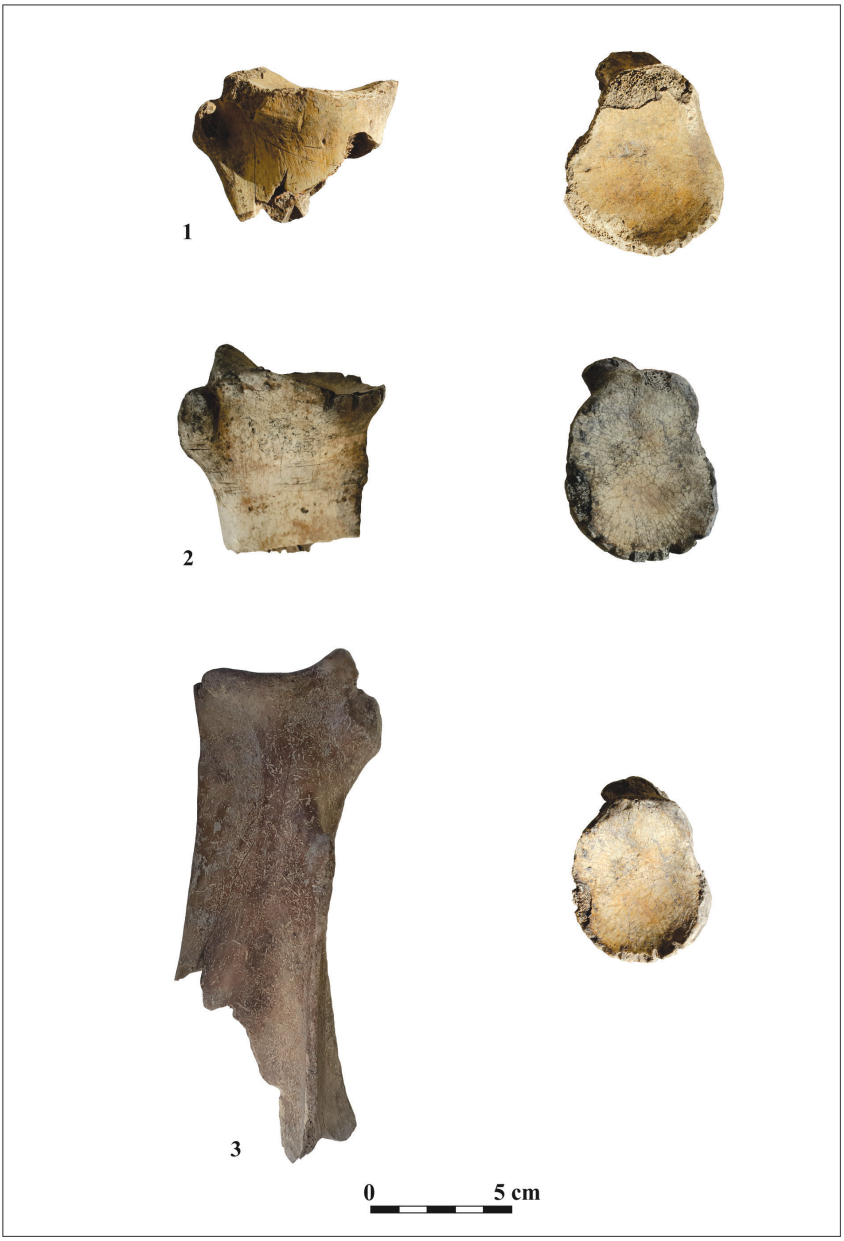

Pl. 1. Omoplați crestați din „cenușarele” nr. 1 (1) și nr. 2 (2-3). 1. Scapulă dreaptă de bovină domestică în vedere medială (1a) și distală (1b). 2. Scapulă stângă de bovină domestică în vedere medială (2a) și distală (2b). 3. Scapulă stângă de bovină domestică în vedere laterală (3a) și distală (3b)

Pl. 1. Crenated scapulae from “ashmounds” no. 1 (1) and no. 2 (2-3). 1. Medial (1a) and distal (1b) view of a cattle’s right scapula. 2. Medial (2a) and distal (2b) view of a cattle’s left scapula. 3. Lateral (3a) and distal (3b) view of a cattle’s left scapula

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 2. Omoplați crestați din „cenușarele" nr. 3 (1), nr. 4 (2) și nr. 5 (3). 1. Scapulă stângă de porc în vedere laterală (1a) și distală (1b). 2. Scapulă stângă de bovină domestică în vedere medială (2a) și distală (2b). 3. Scapulă dreaptă de cal în vedere medială (3a) și distală (3b)
Pl. 2. Crenated scapulae from "ashmounds" no. 3 (1), no. 4 (2) and no. 5 (3). 1. Lateral (1a) and distal (1b) view of a pig's left scapula. 2. Medial (2a) and distal (2b) view of a cattle's left scapula. 3. Medial (3a) and distal (3b) view of a horse's right scapula

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pl. 3. Împungător (1) dintr-o ulnă dreaptă de bovină domestică din „cenușarul” nr. 1. și fragmente de oase cu urme patologice: pelvis (2) și mandibulă (3) de cal fracturat și vindecat din „cenușarul” nr. 2

Pl. 3. Awl (1) made of a cattle's right ulna from "ashmound" no. 1, and pathological animal bones, fractured and healed pelvis (2) and mandibula (3) of a horse from "ashmound" no. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Скифская гробница с мечом типа Солоха на Нижнем Днестре

Виталий С. Синика[1]*, Сергей Д. Лысенко[2], Сергей Н. Разумов[1], Николай П. Тельнов[1]

Резюме. В статье впервые публикуются и анализируются материалы, полученные при исследовании кургана 16 группы «Водовод» у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра. Сооружение его второй насыпи связано с двумя одновременными скифскими погребальными комплексами. Высокий социальный статус лиц из гробницы Глиное/Водовод 16/1 подчёркивается, во-первых, трудозатратами на устройство погребального сооружения. Своими размерами и объёмом погребальной ямы публикуемая гробница превосходит все аналогичные, исследованные до настоящего времени в Северо-Западном Причерноморье. Во-вторых, основной для насыпи комплекс сопровождался захоронением зависимого лица. Оно располагалось в месте единственного разрыва кольцевого в плане материкового выброса, окружавшего гробницу. Ориентировка зависимого лица перпендикулярна ориентировке хозяев из основного погребения. Несмотря на тщательное ограбление, в гробнице был обнаружен неординарный инвентарь – меч с когтевидным навершием и подтреугольным перекрестием (типа Солоха), наконечник копья с инкрустацией бронзовой проволокой в нижней части втулки, зеркало, 12 греческих амфор и 40 обожжённых галек. Из предметов вооружения вызывает особый интерес меч. Ближайшей аналогией ему является изделие из сарматского кургана IV в. до н. э. у с. Солодовка в Поволжье. До недавнего времени в Северо-Западном Причерноморье были известны всего две подобные находки – в погребениях рубежа V-IV вв. до н. э. Талмазы 9/1 и Пуркары 7/3. Обе эти могилы были изучены на правобережье Нижнего Днестра. В настоящий момент число таких мечей в регионе пополняет не только находка настоящего меча из парного погребения взрослых (Глиное/Водовод 16/11), публикуемого в настоящей работе, но и миниатюрная модель аналогичного меча, обнаруженная в детском захоронении Глиное/Водовод 16/10. Пара копий не выглядит удивительной находкой в любом из воинских погребений Северного Причерноморья. Однако инкрустация нижней части втулки одного из наконечников бронзовой проволокой, а также наличие бронзового кольца у основания втулки второго наконечника копья не находят аналогий в скифских древностях. Весьма вероятно, что

[1] Научно-исследовательская лаборатория «Археология» Приднестровского государственного университета им. Т. Г. Шевченко
[2] Отдел археологии энеолита – бронзового века Института археологии НАН Украины
* Корреспондент: sinica80@mail.ru

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

железная ворворка, обнаруженная в скифской гробнице, служила для затягивания чехла, покрывавшего один либо оба наконечника копий. 12 амфор из гробницы позволяют констатировать, что в данное захоронение поместили самый большой набор амфорной тары среди всех скифских погребений Северо-Западного Причерноморья. Из орудий труда наибольший интерес вызывает нож, на спинке которого присутствует утолщение или нервюра. Подобных ножей в настоящее время известно 12, и все они происходят из курганных групп «Сад» и «Водовод», исследованных у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра. Находка 40 обожжённых галек в гробнице представляет собой неординарное явление для скифских погребений Северо-Западного Причерноморья. Несомненно, они использовались в качестве нагревательных элементов при совершении обряда окуривания. Их количество, принимая во внимание факт, что гробница подверглась разграблению, можно сравнивать только с находкой 75 «пращевых» камней в погребении Красный Подол 2/2 в Нижнем Поднепровье. Зеркало из гробницы крайне необычно. Его край оформлен в виде Т-образного бортика. Подобных изделий до настоящего времени не было в скифских погребениях Северо-Западного Причерноморья. В захоронении зависимого лица Глиное/Водовод 16/11 обнаружены пять наконечников стрел в нестандартных позициях, фрагмент керамики, а также кресальный кремень вместе с кусочками кристаллического гипса. Нестандартное размещение наконечников стрел отражает определенные этнографические особенности обряда. Кресальный кремень расширяет список подобных находок в скифских комплексах Северного Причерноморья. Находка кристаллического гипса рядом с кресальным кремнем позволяет предположить, что это вещество предназначалось для окуривания погребального сооружения. Время сооружения второй насыпи кургана определяется на основании совокупности гераклейского и синопских клейм началом второй половины IV в. до н. э.
Ключевые слова: левобережье Нижнего Днестра, скифы, гробница, меч типа Солоха, амфоры, вторая половина IV в. до н. э.

Scythian tomb with the sword of the Solokha type in the Lower Dniester region (*Sinika Vitalij S., Lysenko Sergey D., Razumov Sergey N., Telnov Nicolai P.*). The article presents and analyzes unpublished materials obtained during the study of the barrow 16 of the "Vodovod" group near Glinoe village, Slobodzeya district, on the left bank of the Lower Dniester. The construction of its second mound is connected with two simultaneous Scythian graves. The high social status of the persons from the tomb of Glinoe/"Vodovod" 16/1 is shown, firstly, by the man-hours required by the burial structure. The published tomb surpasses all similar ones investigated so far in the North-West Black Sea region by its size and volume of the funerary pit. Secondly, the main feature of the mound was accompanied by the burial of a dependent person. It was located at the site of the only break in the circular mainland ejecta that surrounded the tomb. The orientation of the dependent person is perpendicular to the orientation of the owners from the main grave. An extraordinary grave inventory was found in the tomb, despite a thorough robbery. The inventory consisted of a sword with claw-like pommel and triangular hilt (of the Solokha type), a spearhead inlaid with bronze wire in the lower part of the hub, 12 Greek amphorae and 40 burnt pebbles. The sword is of particular interest among the weapons. The closest analogy to it is an item from a Sarmatian barrow of the 4th century BC near Solodovka village in the Volga region. Only two similar finds were known in the North-West Black Sea region until recently. They were discovered in burials from the turn of the 5th – 4th centuries BC, Talmaz 9/1 and Purkari 7/3. Both of these graves were studied on the right bank of the Lower Dniester. At the moment, the number of such swords in the region is complemented not only by the find of a real sword from the grave of two adults (Glinoe/"Vodovod" 16/11), published in this work, but also a miniature model of a similar

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

sword found in the children's burial Glinoe/"Vodovod" 16/10. A pair of spears does not look like a surprising find in any of the warriors' burials of the North Black Sea region. However, the inlay of the lower part of the hub of one of the spearheads with bronze wire, as well as the presence of a bronze ring at the base of the second one, do not find analogies in the Scythian antiquities. It is very likely that an iron finial found in a Scythian tomb served to tighten the case that covered one or both of the spearheads. 12 amphorae from the tomb allow us to state that the largest set of amphora containers among all the Scythian burials of the North-West Black Sea region was placed in this grave. Of the tools, the most interesting is a knife, on the back of which there is a thickening or rib. There are currently 12 known knives of this kind, and all of them come from the "Sad" and "Vodovod" barrow groups investigated near the Glinoe village, Slobodzeya district, on the left bank of the Lower Dniester. The finding of 40 burnt pebbles in the tomb is an extraordinary phenomenon for the Scythian burials in the North-West Black Sea region. Undoubtedly, they were used as heating elements during the fumigation ceremony. Their number, taking into account the fact that the tomb was plundered, can be compared only with the discovery of 75 "sling" stones in the Krasny Podol 2/2 grave in the Lower Dnieper region. The mirror from the tomb is extremely unusual. Its edge is T-shaped. Until now, there were no such items in the Scythian burials of the North-West Black Sea region. Five arrowheads in non-standard positions, a fragment of ceramics, and fire flint along with pieces of crystalline gypsum were found in the grave of the dependent person marked Glinoe/"Vodovod" 16/11. The non-standard placement of the arrowheads reflects certain "ethnographic" features of the rite. Fire flint expands the list of similar finds in the Scythian features of the North Black Sea region. The discovery of crystalline gypsum near the fire flint suggests that this substance was intended for fumigation of the burial structure. The time of the construction of the second mound of the Glinoe/"Vodovod" 16 barrow is determined, based on a set of Heraclea and Sinope stamps, at the beginning of the second half of the 4th century BC.
Keywords: left bank of the Lower Dniester, Scythians, tomb, sword of the Solokha type, amphorae, second half of the 4th century BC.

Введение

К настоящему времени в Нижнем Поднестровье изучены сотни скифских захоронений, при этом большая их часть была исследована за последние 25 лет. Наиболее масштабными оказались работы Днестровской археологической экспедиции у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра. Здесь с 1995 г. по 2020 г. было исследовано более 250 скифских захоронений, и значительная их часть введена в научный оборот (Тельнов и др. 2016a; Синика, Тельнов 2016a; 2016b; 2017a; 2017b; 2017c; 2018a; 2018b; Синика и др. 2017; 2018a; 2018b; 2018c; 2018d; 2018e; 2018f; 2019a; 2019b; 2019c; 2019d; 2020a; 2020b; 2020c; Sinika *et alii* 2017).

Теме не менее, публикация новых материалов из Поднестровья представляется актуальной, поскольку имеет значение для изучения истории скифской культуры всего Северного Причерноморья.

В настоящей работе впервые публикуются и анализируются материалы, полученные в 2018 г. при исследовании кургана № 16 группы «Водовод». Памятник находился в 3,33 км к северу-северо-востоку от северной оконечности с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Днестра, на высоком плато, расположенном на правом берегу р. Красная. Ниже приводится краткое описание этого кургана и исследованных в нём двух скифских погребений, при этом акцент делается на гробнице, в составе инвентаря которой был обнаружен меч типа Солоха.

Описание кургана

Курган 16 группы «Водовод» копался параллельными траншеями с использованием техники. Были разбиты пять бровок по направлению север – юг шириной по 0,6 м: длина Центральной бровки – 44 м, I Западной и I Восточной бровок – по 40 м, II Западной и II Восточной бровок – по 36 м, расстояние между центрами бровок – по 5 м (**Рис. 1**).

В кургане обнаружены кольцевой ров и 12 разновременных захоронений: два погребения раннего бронзового века и десять скифских.

В профилях кургана 16 группы «Водовод» прослежено наличие трёх насыпей. Первая из них была возведена в эпоху ранней бронзы над погребением 12, окружённым рвом.

В IV в. до н. э., когда кольцевой ров уже полностью заплыл и не выделялся на местности, в центральную часть первой насыпи было впущено скифское погребение 1, почти полностью уничтожившее основное погребение 12 раннего бронзового века. Диаметр второй насыпи с востока на запад составлял около 22,5 м, с севера на юг – около 25,5 м. Сохранившаяся высота второй насыпи над древним горизонтом – 1,9 м, её вершина разрушена распашкой.

Третья насыпь была также сооружена над скифскими могилами. Стратиграфически прослежен одновременный впуск во вторую насыпь погребений № 4-6, 8-10. Уровень впуска и выкиды из скифских погребений № 2 и 3, где были захоронены маленькие дети, в профилях бровок кургана 16 не были зафиксированы. Однако, исходя из их расположения в южной поле второй насыпи и из особенностей погребального обряда, мы предполагаем их синхронность с достоверно основными для третьей насыпи скифскими погребениями. Одновременно с сооружением третьей насыпи (с восемью синхронными скифскими захоронениями), в её северо-восточной поле был установлен каменный столб подтреугольной формы (острым углом вниз), возле которого были найдены фрагмент венчика гончарного сосуда и кости животных (Синика и др. 2020b, с. 340).

В 15 м на северо-запад от R_0 на дне кольцевой выемки вокруг третьей насыпи на глубине 2–2,3 м от R_0 были найдены многочисленные фрагменты амфор. Они были выброшены грабителями из скифского погребения 1. В пользу этого свидетельствует то, что фрагменты амфор из заполнения погребения 1 принадлежат тем же сосудам.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

В настоящей работе мы описываем и анализируем захоронение Глиное/Водовод 16/1, в составе инвентаря которого был найден меч типа Солоха, а также совершённое с ним одновременно погребение 11, принадлежавшее зависимому лицу.

Описание гробницы и сопровождающего захоронения

Погребение 1 (скифское, основное для второй насыпи, центральное) обнаружено непосредственно под R_0. Совершено в гробнице, впущенной в центральную часть первой насыпи и почти полностью уничтожившей основное погребение 12 раннего бронзового века (**Рис. 1**).

Поверх остатков первой насыпи, заплывшего к тому времени кольцевого рва и древнего горизонта был уложен материковый выкид в виде кольцевого вала шириной 3-4 м и толщиной до 0,6 м в западной и северной части. Внутренний диаметр выкида составлял 7 м, внешний – до 13,5 м. На востоке в кольце выкида был оставлен проход шириной около 2 м в восточной, и 4 м – в западной части. Здесь было устроено сопровождающее захоронение 11.

Поверх остатков первой насыпи и в заполнении гробницы зафиксированы остатки брёвен продольного перекрытия диаметром 0,15-0,3 м, длиной около 4 м.

Гробница подпрямоугольной формы с закруглёнными углами, северо-восточный угол выделен. Длинной осью была ориентирована по линии западо-северо-запад – востоко-юго-восток. Размеры сооружения 3,5×2,6 м, глубина 3,82 м от R_0 (-2,54 м от уровня перекрытия). В углах зафиксированы цилиндрические ямы диаметром 0,3-0,34 м, глубиной от 4,05 м до 4,17 м от R_0, или от 0,23 м до 0,35 м от уровня дна гробницы (**Рис. 2**).

Погребение парное, неоднократно подвергалось разграблению. В заполнении были найдены кости мужчины 35-50 лет (Łukasik 2019, p. 15) и взрослого человека возрастом более 20 лет (Łukasik 2019, p. 16), очевидно, женщины. *In situ* в восточной части ямы сохранились кости стоп взрослого человека. Исходя из их расположения, погребённые, вероятно, были уложены вытянуто на спине головами на западо-северо-запад.

Состав и расположение инвентаря

В западной части ямы, на дне, в скоплении костей животных был найден фрагмент лезвия железного ножа, роговая рукоять которого была обнаружена в заполнении ямы (10), как и железная скоба от деревянного блюда (11). Севернее костей животных, в придонном заполнении, обнаружены фрагменты бронзового зеркала (2). Южнее было найдено скопление обожжённых камней (15). Ещё два скопления находились на

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

дне под южной (16) и восточной (17) стенками. Под восточной стенкой, в придонном заполнении были обнаружены крупные части амфор (1), разбитая пополам каменная плита (20), бронзовые наконечники стрел (3), железная ворворка (9), фрагменты деревянного изделия (21), железное шило (12) и железная игла (13), фрагменты железного наконечника копья (5). В заполнении ямы найдены два втока копий (7, 8) и две обожжённых гальки (18). В 1 м юго-западнее и на глубине 0,65 м от R_0, на краю грабительской воронки, среди человеческих костей были найдены фрагменты амфоры, стеклянная бусина (14), три каменных сфероида (19), фрагменты втулки железного наконечника копья (6) и обломки меча (4). Другие обломки меча были обнаружены в придонном заполнении ямы.

Описание находок

1. Фрагменты не менее 12 амфор: шести синопских, двух гераклейских, одной амфоры Икоса, а также трёх сосудов неустановленного центра производства:

– Синопская амфора. Цвет желтовато-серый, светло-серый, бежевый. Венчик не сохранился. Горловина вертикальная, плавно расширяется книзу. Ручки подовальные в сечении. Верхний прилеп ручек расположен ниже среза венчика, нижний – на середине плечика. Подошва ножки выпуклая. Реконструируемая высота сосуда – 663 мм, высота нижней части – 400 мм. Реконструируемая высота горловины – около 170 мм. Высота ножки – 43 мм; высота подошвы – до 9 мм. Высота ручек – до 190 мм. С внешней стороны нижнего прилепа ручек расположены пальцевые вдавления размерами 19×14 мм и 19×17 мм, глубина – до 2 мм и до 3 мм. Реконструируемый диаметр венчика – около 97 мм. Диаметр шейки – около 94 мм. Диаметр горловины в средней части – около 100 мм, в основании – около 120 мм. Диаметр тулова – 345 мм. Диаметр ножки у подошвы – 48 мм; в месте наибольшего сужения – 43 мм. Размеры сечения ручки в средней части – 43×26 мм. Толщина стенок – 6-10 мм, в нижней части – до 15-17 мм (**Рис. 3/1в-г**). На обеих ручках, в месте их изгиба, расположены два клейма прямоугольной. Одно клеймо нанесено эмблемой по направлению к венчику, второе – эмблемой во внешнюю сторону. Оттиски идентичные с именем астинома *Menalkès*. Размеры рамок – около 50×20 мм (**Рис. 3/1а-б**). Придонная часть амфоры обнаружена у восточной стенки ямы. Фрагменты тулова и ручки найдены в заполнении грабительского хода, на разных глубинах (на дне ямы, в её заполнении, на уровне перекрытия), горловина и венчик утрачены.

– Фрагменты синопской амфоры (фрагменты двух ручек и фрагменты стенок верхней части). Цвет светло-оранжевый. Диаметр горловины – около 105 мм; внутренний – около 90 мм. Высота ручек – около 175 мм. Размеры

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

сечения ручек в средней части – 40×21 мм и 42×27 мм. С внешней стороны нижнего прилепа одной ручки расположено пальцевое вдавление размерами 13×12 мм и глубиной до 1,5 мм. Толщина стенок – 6-8 мм (**Рис. 3/2а**). На верхней плоскости этой же ручки, в месте её изгиба, расположено клеймо прямоугольной формы. Сохранился фрагмент оттиска длиной до 6 мм; ширина оттиска – 17 мм. Легенда не восстанавливается (**Рис. 3/2б**).

– Фрагменты синопской амфоры (фрагменты венчика, верхней части ручки и ножки). Цвет оранжевый; местами прослеживается красный ангоб. Венчик утолщён наружу и закруглён. Горловина вертикальная. Подошва ножки выпуклая. Высота венчика – 12 мм. Высота сохранившейся части ножки – 67 мм, высота подошвы – 8 мм. Диаметр венчика – около 110 мм, диаметр горловины изнутри – 83 мм. Размеры сечения ручки в изломе – 43×20 мм. Диаметр ножки у подошвы – 48 мм, в месте наибольшего сужения – 45,5 мм (**Рис. 3/3б-г**). На верхней плоскости ручки, в месте её изгиба, расположено клеймо прямоугольной формы. Сохранился фрагмент длиной до 25 мм, ширина клейма – 20 мм. Оттиск с именем астинома *Aristôn* (**Рис. 3/3а**).

– Фрагменты верхней части синопской амфоры. Цвет кремовый, розовый. Венчик утолщён наружу и закруглён. Горловина вертикальная, плавно расширяется книзу; изнутри резко изгибается к плечикам. Ручки подовальные в сечении. Верхний прилеп ручек расположен ниже среза венчика, нижний – посередине плечика. Реконструируемая высота верхней части – более 230 мм. Высота венчика – 14 мм. Высота горловины – около 150 мм. Высота ручек – до 155 мм. Диаметр венчика – 105 мм. Диаметр шейки – 98 мм. Диаметр горловины в средней части – около 100 мм, в основании – около 130 мм. Реконструируемый диаметр тулова – около 340 мм. Размеры сечения ручки в средней части – 44×29 мм. С внешней стороны нижнего прилепа ручки расположено пальцевое вдавление размерами 17×15 мм и глубиной до 3 мм. Толщина венчика – 11-12 мм. Толщина стенок – 6,5-10 мм, в основании горловины – до 14,5 мм (**Рис. 3/4б-в**). На верхней плоскости ручки, в месте её изгиба, расположено клеймо прямоугольной формы. Размеры рамки – 50×20 мм. Клеймо с именем астинома *Menalkès* нанесено эмблемой во внешнюю сторону (**Рис. 3/4а**).

– Фрагмент нижней части ручки синопской светлоглиняной амфоры. Цвет оранжевый. Ручка в изломе подовальная в сечении. Длина фрагмента – 137 мм. Размеры сечения в изломе – 44×24 мм (**Рис. 3/5**).

– Фрагмент нижней части ручки синопской светлоглиняной амфоры. Цвет жёлтый. Ручка в изломе подовальная в сечении. Длина фрагмента – 78 мм. Размеры сечения в изломе – 39×26 мм (**Рис. 3/6**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

– Гераклейская амфора. Цвет светло-оранжевый. Венчик Г-образный, с закруглённым краем. Горловина вертикальная, плавно расширяется книзу. Ручки подовальные в сечении. Верхний прилеп ручек расположен ниже среза венчика, нижний – в нижней части плечика плеча, несколько выше ребра. Подошва ножки уплощена, с выемкой в центре. Высота амфоры – 688 мм. Высота нижней части – 380 мм. Высота венчика – 7 мм. Высота горловины – около 260 мм. Высота ручек – до 270 мм. Высота ножки – 102 мм. Диаметр венчика – около 98 мм. Диаметр шейки – 94 мм. Диаметр горловины в средней части – около 92 мм, в основании – около 145 мм. Диаметр тулова – 225 мм. Диаметр ножки у подошвы – 45 мм, в месте наибольшего сужения – 40 мм. Размеры сечения ручек в средней части – 44×28 мм. С внешней стороны нижнего прилепа ручек расположены пальцевые вдавления размерами 16×15 и глубиной до 2 мм. Толщина венчика – 9-10 мм. Толщина стенок – 7,5-12 мм, в нижней части – до 14-15 мм. Выемка в подошве глубиной 15 мм (**Рис. 4/1б-г**). На горловине между ручками, в 35 мм ниже среза венчика, оттиснуто клеймо эпонима *Spintharos*, расположенное вертикально с незначительным наклоном. Размеры рамки – 47×25 мм (**Рис. 4/1а**).

– Гераклейская амфора. Цвет оранжевый. Венчик Г-образный, верхний край закруглён, внешний слегка заострён. Горловина вертикальная, плавно расширяется книзу. Ручки подовальные в сечении. Верхний прилеп ручек расположен ниже среза венчика, нижний – в нижней части плечика плеча, несколько выше ребра. Ножка не сохранилась. Реконструируемая высота сосуда – около 680 мм. Высота верхней части – 300 мм. Высота венчика – 8 мм. Высота горловины – около 250 мм. Высота ручек – до 275 мм. Диаметр венчика – около 105 мм. Диаметр шейки – 95 мм. Диаметр горловины в средней части – около 85 мм, в основании – около 120 мм. Диаметр тулова – 222 мм. Размеры сечения ручек в средней части – 42×27 мм, у нижнего прилепа – до 52×30 мм. Толщина венчика – до 11 мм. Толщина стенок – 8-14 мм (**Рис. 4/2**).

– Фрагменты стенок тулова амфоры Икоса. Цвет оранжевый. Поверхности заглаженные, шероховато-заглаженные. Толщина стенок – 6-9,5 мм (**Рис. 4/3**).

– Фрагмент верхней части ручки амфоры неустановленного центра. Цвет светло-кремовый. Поверхности заглаженные. Ручка в изломе подовальная в сечении. Длина фрагмента (вместе с прилепом) – до 100 мм. Размеры сечения в изломе – 42×25 мм. Толщина стенки – 9 мм (**Рис. 4/4**).

– Фрагмент горловины и верхней части ручки амфоры неустановленного центра. Цвет светло-бежевый. Поверхности заглаженные, шероховато-заглаженные. Ручка в изломе подовальная в сечении. Диаметр горловины –

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

около 110 мм, внутренний – около 95 мм. Длина фрагмента (вместе с прилепом) – до 95 мм. Размеры сечения верхней части – 43×25 мм. Толщина стенки – 7-8 мм (**Рис. 4/5**).

– Фрагмент горловины, верхней и нижней частей ручки амфоры неустановленного центра. Цвет красноватый, в центре излома – ярко-красный. Поверхности заглаженные, шероховато-заглаженные. Ручка в изломе подовальная в сечении. Длина фрагментов (вместе с прилепом): верхний – до 70 мм, нижний – до 90 мм. Размеры сечения верхней части ручки – 45×29 мм, нижней – 43х20 мм. С внешней стороны нижнего прилепа ручки расположено пальцевое вдавление размерами 15×12 мм и глубиной до 1,5 мм. Толщина стенки – 7-8 мм (**Рис. 4/6**).

2. Два фрагмента бронзового зеркала. Один из них представляет собой часть диска, второй – бортик с Т-образным сечением. Диаметр зеркала – около 105 мм. Размеры фрагментов – 21×16 мм и 14×10 мм. Толщина пластины – 1-3 мм. Толщина края по бортику – до 5 мм; ширина бортика – до 4 мм (**Рис. 4/7**).

3. Шесть бронзовых трёхлопастных наконечников стрел:

– Четыре трёхлопастных наконечника с треугольной головкой и выделенной втулкой. Три наконечника сохранились полностью или практически полностью. Длина наконечников – 40,7 мм, 39 мм и 39 мм. Длина втулок – 14 мм, 13 мм и 12 мм, диаметр – 5 мм. У всех трёх наконечников в верхней части втулок расположены отверстия, образовавшиеся в результате дефекта литья (**Рис. 5/9-11**). От четвёртого наконечника сохранился только фрагмент острия длиной 15,3 мм (**Рис. 5/8**).

– Два трёхлопастных башнеобразных наконечника стрел с выделенной втулкой, основание которой находится ниже окончаний лопастей. Длина наконечников – 28,5 мм и 25,7 мм. Длина втулок – 17 мм и 15 мм, диаметр – 5 мм. У обоих наконечников в верхней части втулок расположены отверстия, образовавшиеся в результате дефекта литья. Оба наконечника украшены с двух сторон косой литой линией (**Рис. 5/12-13**).

4. Железный меч с когтевидным навершием. Рукоять плавно расширяется в средней части; подпрямоугольно-крестовидная в сечении; у перекрестия и навершия – подовальная. Перекрестие подтреугольное, со слегка намеченными выступами. Лезвие в форме вытянутого треугольника, уплощённо-линзовидное в сечении. Длина меча – около 600 мм. Длина рукояти вместе с навершием – 137 мм. Длина рукояти между навершием и перекрестием – 76,5 мм. Ширина навершия – около 70 мм, толщина – 7-9 мм. Ширина перекрестия – 74 мм, толщина – 16 мм. Размеры сечения лезвия под перекрестием – до 61×14 мм; в нижнем изломе – 9×7 мм (**Рис. 6/1**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Фрагменты меча обнаружены в придонной части ямы и в верхней части заполнения грабительского хода, рядом с фрагментами копий и амфоры.

5. Фрагменты железного наконечника копья с остролистым пером. Изделие сильно фрагментировано; представлено тремя фрагментами втулки и тремя фрагментами пера. Перо с округлой нервюрой; максимальное расширение пера ближе к втулке (?). Втулка цилиндрическая, плавно расширяется в направлении пера. Реконструируемая длина наконечника – около 450 мм. Длина втулки – более 185 мм. Ширина пера – до 40 мм. Толщина пера – до 4 мм; по нервюре – до 15 мм. Диаметр втулки в верхнем изломе – до 31 мм, в центральной части – 20 мм, в нижнем изломе – до 21 мм. Внутренний диаметр втулки – до 13 мм. Фрагмент нижней части втулки инкрустирован бронзовой проволокой круглой в сечении. Диаметр проволоки – около 1 мм. Рисунок представлен группами по две-три горизонтальные линии; между двумя нижними линиями расположена «волна» (**Рис. 5/3**). Фрагменты наконечника обнаружены в придонной части ямы и в верхней части заполнения грабительского хода, рядом с фрагментами меча и амфоры.

6. Фрагмент втулки железного наконечника копья. Втулка цилиндрическая, слегка расширяется к торцу. Длина втулки – 160 мм. Диаметр втулки в верхнем изломе – 22 мм, в центральной части – 19-20 мм, у торца – до 24 мм. Внутренний диаметр втулки – до 16 мм, к верхней части сужается до 10 мм. На нижнем конце втулки, на расстоянии 3 мм от торца, расположено бронзовое кольцо. Диаметр бронзового кольца – до 26 мм, ширина – 6 мм; толщина – около 1 мм (**Рис. 5/4**). Верхняя часть втулки обнаружена рядом с фрагментами акинака в верхней части заполнения грабительского хода; торцевая часть – в придонной части заполнения ямы.

7. Вток копья цилиндрический, фрагментирован. Реконструируемая длина изделия – более 60 мм. Диаметр – 16 мм, диаметр нижнего торца – 12 мм, верхнего – 13 мм. Диаметр внутренний – 9 мм, нижнего торца – 7×4 мм. Внутри верхней и средней части втока сохранились остатки древка (**Рис. 5/5**).

8. Вток копья усечённо-конический, расширяется книзу. Длина втока – 61 мм. Диаметр – до 17 мм, диаметр нижнего торца – 16×11 мм, верхнего – 12 мм. Диаметр внутренний – 6-8 мм, расширяется кверху (**Рис. 5/6**).

9. Железная ворворка усечённо-конической формы. Высота изделия – 15 мм, диаметр – до 20×18 мм. Диаметр верхней площадки – около 12 мм. Диаметр отверстия – 4-6 мм, расширяется к торцам (**Рис. 5/2**).

10. Железный нож с роговой рукоятью, фрагментирован. Рукоять представляет собой две пластины-накладки, которые крепились к черенку и между собой при помощи семи заклёпок (из которых тремя – к черешку). Лезвие фрагментировано; треугольное в сечении; с нервюрой

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

вдоль левой стороны спинки. Реконструируемая длина ножа – до 200 мм. Длина сохранившейся части рукояти – 107 мм. Размеры сечения рукояти на торце – 15,5×8 мм, в средней части – 14,5×10 мм, в нижней части (в изломе) – 15×8,5 мм. Ширина костяных пластин – 14,5-15,5 мм, толщина – 4-5 мм. Длина заклёпок – до 13 мм, диаметр – около 4 мм; диаметр шляпок – 5-5,5 мм. Размеры фрагмента средней части лезвия – 36×25 мм. Ширина лезвия – до 25 мм, толщина – до 4 мм. Толщина спинки лезвия вместе с нервюрой – до 5,5 мм; ширина нервюры – до 4 мм. Сохранившаяся длина черешка – до 30 мм. Ширина верхнего края черешка – 16 мм, толщина – до 2,5 мм (**Рис. 5/16**).

11. Железная П-образная скоба от деревянного сосуда. Верхний щиток подпрямоугольный, сужающийся к торцам; боковые стенки изогнутые. Сечение щитка прямоугольное. Боковые штыри квадратные в сечении, сужаются к концам; концы были загнуты внутрь. Длина щитка – 25 мм, ширина посередине – до 10 мм, по торцам – 7 мм; толщина в центре – до 4 мм, по торцам – 1,5-1,8 мм. Длина стержней – до 21 мм; размеры сечения в верхней части – до 5×6 мм, в нижней – 3×3 мм. На внутренних поверхностях скобы сохранились следы дерева (**Рис. 5/7**). Судя по загибу боковых стержней, толщина стенки деревянного сосуда составляла около 18 мм.

12. Железное шило. Изготовлено из круглого в сечении прута. Максимальное расширение в нижней части, несколько выше острия. Длина шила – более 96 мм, диаметр – до 5 мм (**Рис. 5/15**).

13. Железная игла. Изготовлена из круглого в сечении прута. Максимальное расширение в верхней части. Длина иглы – 78 мм, диаметр – до 5 мм (**Рис. 5/14**).

14. Асимметрично-сферическая бусина из жёлтого непрозрачного стекла. Отверстие коническое. Высота бусины – 4,5 мм, диаметр – 6 мм. Диаметр отверстия – 1-1,8 мм (**Рис. 5/1**).

15. Скопление обожжённых песчаниковых галек (12 шт.) размерами от 45×60×33 мм до 60×44×69 мм (**Рис. 7**) – у западной стенки ямы.

16. Скопление обожжённых песчаниковых галек (14 шт.) размерами от 41×26×16 мм до 85×48×28 мм (**Рис. 8**) – у южной стенки.

17. Скопление обожжённых песчаниковых галек (9 шт.) размерами от 43×47×24 мм до 60×44×69 мм (**Рис. 9**) – у восточной стенки.

18. Две обожжённые гальки (из заполнения ямы) размерами 75×73×42 мм (тёмно-серый песчаник) и 46×53×46 мм (желтоватый песчаник) (**Рис. 6/2-3**).

19. Три обожжённых сфероида из серой гальки размерами 42,5×41×40,5 мм, 40×43×38,5 мм, 40×40×38 мм (**Рис. 4/8-10**). Обнаружены в верхней части заполнения грабительского хода, рядом с фрагментами меча, копий и амфоры.

20. Каменная плита подпрямоугольно-асимметричной формы изготовлена из желтовато-серого сланца. Верхняя вогнутая поверхность –

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

пришлифована, нижняя – не обработана. Размеры плиты – 495×315 мм, толщина – до 18-42 мм. Верхняя поверхность вогнута до 6 мм (**Рис. 6/4**).

21. Фрагмент деревянного колышка. Торец подквадратный в сечении, выпуклый, слегка заужен. В центральной части изделие подпрямоугольное в сечении, ближе к слому – подовальное. На одной грани торцевой части вырезаны два параллельных продольных желобка в виде высоких треугольников основанием вниз; сечение желобков треугольное. Длина колышка – более 170 мм. Размеры сечения на торце – 13×13 мм, в центральной части – 17×12 мм, в верхней части – 19×12 мм (**Рис. 5/17**).

Погребение 11 (скифское, основное, боковое)

Обнаружено в 5 м к востоко-юго-востоку от R_0. Совершено в яме (**Рис. 10/1-2**). Прослежены остатки поперечного перекрытия в виде 19 жердей диаметром 50-70 мм и длиной до 1,2 м. Под жердями, видимо, также перекрывая яму, была постелена циновка, от которой сохранилось пятно светло-серого органического тлена размерами около 2,6×1,3 м. У юго-западного угла ямы циновка частично перекрывала край материкового выкида из погребения 1.

Яма прямоугольной формы размерами 2,07×0,7 м и глубиной 2,08 м от R_0 (0,48 м от древней поверхности), её восточная стенка разрушена. Яма была ориентирована по линии юг-юго-запад – север-северо-восток. Юго-западный угол ямы перерезал юго-восточную оконечность кольцевого рва, связанного с основным погребением 12.

Мужчина 20-30 лет (Łukasik 2019, p. 15) лежал в вытянутом положении на спине, головой на юг-юго-запад. Руки вытянуты вдоль тела. Ноги прямые (правая сохранилась частично). Следов подстилки не зафиксировано.

Состав и расположение инвентаря

У левой кисти, очевидно, в каком-то мешочке, лежали кресальный кремень (6) и комок жёлто-зелёного вещества (7). Два бронзовых наконечника стрел (2) лежали остриями друг к другу левее левой бедренной кости, вплотную к ней. Ещё один бронзовый наконечник стрелы (3) найден справа от левой бедренной кости, остриём к ней. Также бронзовый наконечник стрелы (4) лежал поверх левого локтя остриём на север, ещё один (5) – у правого крыла таза, также остриём на север, к ногам. Там же найден фрагмент стенки лепного сосуда (1).

Описание находок

1. Фрагмент стенки лепного сосуда. Размеры фрагмента – 37,5×29 мм, толщина стенки – 6,5-7,5 мм. Цвет внешней поверхности чёрный; изнутри –

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

серый. Поверхности шероховато-заглаженные. Тесто с примесью песка, дресвы (**Рис. 10/8**).

2. Два бронзовых наконечника стрел, лежавших левее левой бедренной кости:

– Трёхлопастный наконечник со скрытой втулкой, окончания лопастей опущены ниже основания втулки. Длина наконечника – около 31,5 мм. Длина втулки – более 10 мм, диаметр – 4 мм. В верхней части втулки расположены два отверстия, образовавшиеся в результате дефекта литья (**Рис. 10/4**).

– Трёхгранный наконечник со скрытой втулкой и с выемкой в основании. Длина наконечника – около 23 мм. Ширина оснований 7-7,2 мм. Внутренний диаметр втулки – 3 мм (**Рис. 10/5**).

3. Трёхгранный бронзовый наконечник стрелы со скрытой втулкой (справа от левой бедренной кости), в основании трёхлопастный. Окончания граней опущены ниже основания втулки. Длина наконечника – около 24 мм. Ширина оснований – 7-7,5 мм. Длина втулки – около 8 мм, диаметр – 4,5 мм (**Рис. 10/6**).

4. Трёхгранный бронзовый наконечник стрелы со скрытой втулкой (у левого локтя). Длина наконечника – около 22 мм. Ширина оснований – 6,7-7 мм. Длина втулки – более 7 мм. Внутренний диаметр втулки – 3,1 мм. На одной из граней расположено отверстие, образовавшееся в результате дефекта литья (**Рис. 10/7**).

5. Трёхлопастный бронзовый наконечник стрелы со скрытой втулкой (у правого крыла таза), окончания лопастей опущены ниже основания втулки. Длина наконечника – 33,7 мм. Длина втулки – около 10 мм, диаметр – 4 мм. С одной стороны на втулке расположено отверстие, образовавшееся в результате дефекта литья. С трёх сторон на лопастях у втулки отлиты знаки в виде «лесенки» (**Рис. 10/8**).

6. Кресальный кремень на нуклевидном обломке. Интенсивная забитость на гранях. Кремень жёлто-серый непрозрачный, часть поверхностей окатана. Размеры изделия – 42×22×23 мм (**Рис. 10/3**).

7. Желтовато-зелёное вещество представляет собой природный кристаллический гипс[1].

Анализ данных

Материалы, полученные при исследовании погребений 1 и 11 кургана 16 группы «Водовод» у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра, свидетельствуют, что сооружение его второй насыпи было связано с

[1] Экспериментальное исследование вещества было проведено старшим научным сотрудником Отдела физико-химических исследований Национального научно-исследовательского реставрационного центра Украины Н. А. Шевченко.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

захоронением в гробнице Глиное/Водовод 16/1 лиц, обладавших довольно высоким социальным статусом.

По классификации В. С. Ольховского, гробница (погребение Глиное/Водовод 16/1) может быть отнесена к типу I (прямоугольные или овальные), варианту 1 (прямоугольные), к подварианту «а» (с четырьмя столбовыми ямами по углам) (Ольховский 1991, с. 20, табл. I). При этом сам исследователь не исключал, что «некоторые из редких ям варианта 1А типа II в действительности являлись четырёхстолбовыми деревянными гробницами» II типа (Ольховский 1991, с. 41, табл. IV, VIII/4-5). В этой связи представляется, что в нашем случае есть все основания рассматривать погребальное сооружение Глиное/Водовод 16/1 как деревянную гробницу – яму прямоугольной формы с четырьмя столбовыми ямами по углам.

Отметим, что до настоящего времени подобных сооружений в Северо-Западном Причерноморье выявлено не было. В качестве ближайших аналогий мы можем указать три сооружения, изученные на левобережье Нижнего Дуная.

Первым из них является комплекс Плавни 28/2, единственное скифское захоронение в кургане, окружённое рвом. Гробница была устроена в яме длиной 3,4-3,5 м, шириной 2,8-3 м и глубиной 3,2 м, ориентированной меридионально – по линии север – юг. В дне ямы зафиксированы шесть столбовых ям диаметром 0,16-0,24 м и глубиной 0,14-0,54 м: по две у длинных стен (западной и восточной), и по одной – у коротких (северной и южной). Заполнение столбовых ям состояло из чернозёма и древесного тлена. На уровне древнего горизонта гробница была перекрыта деревянным настилом квадратной формы размерами 7×7 м; только за пределами этого настила был уложен материковый выкид из ямы (Андрух и др. 1985, с. 67-68, рис. 27/1, 3). Дата комплекса устанавливается на основании амфорного материала (мендейская амфора и гераклейское энглифическое клеймо с именем фабриканта *Eurydamos*) в пределах конца V – первого десятилетия IV в. до н. э. (Кетрару и др. 2014, с. 183).

Позже, в 70-х гг. IV в. до н. э., была сооружена скифская гробница в кургане 8 могильника Чауш (Кетрару и др. 2014, с. 184). Единственное погребение в кургане, окружённое рвом, было совершено в прямоугольной яме длиной 3,8 м, шириной 2 м и глубиной 2,1 м, ориентированной по линии запад – восток и окружённой материковым выкидом на уровне древнего горизонта с северной, западной и южной сторон. У стен ямы были зафиксированы семь столбовых ям диаметром 0,17-0,3 м и глубиной 0,6-0,8 м: четыре в углах сооружения и ещё три по центру у северной, западной и южной стен. Данные о древесном тлене в заполнении столбовых ям

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

отсутствуют, очевидно, ввиду тотального ограбления (Гудкова и др. 1982, с. 68-70, табл. LVII/1-6).

Спустя десятилетие, в 60-х гг. IV в. до н. э. (Кетрару и др. 2014, с. 185), в насыпь кургана Цыганка, сооружённого в раннем бронзовом веке, была впущена скифская гробница. Над нею досыпки не производилось, однако скифами был сооружён ров, а на насыпи была установлена антропоморфная стела. Гробница была устроена в яме длиной 3,6 м, шириной 2,5-2,9 м и глубиной 2,7 м, ориентированной по линии северо-запад – юго-восток. В дне сооружения зафиксированы восемь столбовых ям глубиной по 0,6 м, семь из которых находились вдоль стен, а восьмая – в 0,5 м восточнее западной стены. В каждой из столбовых ям зафиксирован древесный тлен (Ольховский, Шилов 1995, с. 103-107, 111, рис. 1-3).

Как следует из приведённых данных, гробница Глиное/Водовод 16/1, как и захоронение в кургане Цыганка (окружённое рвом), была впущена в насыпь, сооружённую в более раннее время. Для двух других погребений (Плавни 28/2, Чауш 8) скифами были возведены собственные насыпи, окружённые рвами. В комплексе Глиное/Водовод 16/1 брёвна перекрытия лежали поверх остатков первой насыпи, а материковый выкид был уложен за пределами перекрытия. Подобная схема (выкид уложенный за пределами перекрытия), как указывалось выше, была отмечена в захоронении Плавни 28/2. Ориентировки у гробниц отличаются: Плавни 28/2 – по линии север – юг, Цыганка – по линии северо-запад – юго-восток, Глиное/Водовод 16/1 – по линии западо-северо-запад – востоко-юго-восток, Чауш 8 – по линии запад – восток.

В публикуемом комплексе, несмотря на ограбление, достоверно зафиксировано отсутствие следов какого-либо древесного тлена в заполнении столбовых ям, в отличие от гробниц Плавни 28/2 и Цыганка. Это обстоятельство позволяет предполагать, что столбы после завершения погребальной церемонии были извлечены из ям. Вполне вероятно, что деревянный колышек (**Рис. 5/17**), найденный в заполнении ямы, мог использоваться для фиксации циновок на стенах и/или полу сооружения.

Важно отметить, что гробница Глиное/Водовод 16/1 является самой большой из известных в настоящее время в Северо-Западном Причерноморье. Объём этого сооружения (34,75 м^3) превышает объёмы ранее исследованных гробниц: Плавни 28/2 (32,01 м^3), Цыганка (26,24 м^3), Чауш 8 (15,96 м^3). Кроме того, размеры гробницы Глиное/Водовод 16/1 уступают только двум скифским ямам Северо-Западного Причерноморья: погребение Мреснота Могила 3/1 (размеры 3,45×3 при глубине 3,88 мм; объём 40,15 м^3) на левобережье Нижнего Дуная (Гудкова и др. 1985, с. 74, рис. 43/1) и захоронение Буторы I 8/1 (размеры 3,8×3 при глубине 3,3 мм;

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

объём 37,62 м^3) на левобережье Нижнего Днестра (Синика и др. 2013, с. 55, рис. 34/1).

Достаточно высокий социальный статус погребённых в гробнице (мужчины 35-50 лет, по определению антрополога, и женщины? старше 20 лет), ориентированных головами на запад-северо-запад, подчёркивается и наличием сопровождающего захоронения. Молодой мужчина 20-30 лет был захоронен в прямоугольной яме, располагавшейся поперёк единственного разрыва в кольце материкового выкида, окружавшего гробницу. Крайне необычна меридиональная ориентировка ямы (юг-юго-запад – север-северо-восток) и ещё более необычна ориентировка зависимого лица – головой на юг-юго-запад, т. е. строго перпендикулярно ориентировке хозяев из гробницы.

В скифских курганах Северного Причерноморья одновременное захоронение лиц с неравным социальным статусом (различные ориентировки и позы погребённых, место погребения) отмечалось неоднократно. Так, в погребении Дубоссары 18/1 на левобережье Нижнего Днестра в ногах основной погребённой, ориентированной головой на запад, поперёк погребальной ямы лежал костяк молодой женщины, на спине, головой на север. Её небрежно сбросили на жертвенную пищу, находившуюся в углу ямы. Безусловно, первый костяк, для которого было совершено погребение, принадлежал знатной скифянке, похороненной вместе с зависимым лицом (Кетрару и др. 2014, с. 83, 192, рис. 69). В захоронении Дубоссары 21/1, совершённом в катакомбе, основная погребённая была уложена в деревянное гробовище, находившееся в погребальной камере. Второй погребённый лежал за пределами гробовища, в дромосе. Позы погребённых совпадали (вытянутое положение на спине), а ориентировки различались (западная у основной погребённой, северная – у зависимого лица) (Кетрару и др. 2014, с. 94, 192, рис. 79/1).

В лесостепном Побужье в ограбленном захоронении 5/1 у с. Неделково (Савранского р-на Одесской обл. Украины) кости основного погребённого обнаружены в беспорядке у южной стенки прямоугольной ямы, ориентированной по линии запад – восток, а частично разрушенный костяк зависимого лица находился у восточной стенки в вытянутом положении на спине, головой на север (Редина 1999, с. 75, 77, рис. 2/2; Кетрару и др. 2014, с. 192-193, прим. 25). В кургане 71 у с. Яцковичи в лесостепном Побужье в ногах женщины, ориентированной головой на запад, находились кости молодого верблюда и двух детей (Бессонова 1994, с. 15).

В правобережном Приднепровье в основном погребении кургана 20 у г. Смела (Черкасской обл. Украины), один костяк лежал в центральной части ямы в вытянутом положении на спине, головой на запад. В его ногах

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

обнаружен второй костяк – спиной к основной погребённой, на правом боку, головой на юг (Покровська 1957, с. 65-66).

В отличие от указанных выше комплексов, где захоронения хозяев и зависимых лиц были совершены одновременно и в одном погребальном сооружении, в кургане Глиное/Водовод 16 для совершения одновременных захоронений хозяев (Глиное/Водовод 16/1) и зависимого лица (Глиное/Водовод 16/11) были сооружены две отдельных могилы.

Инвентарь из данных комплексов представлен различными категориями: предметами вооружения, орудиями труда и предметом быта, посудой, предметом туалета, украшением и культовыми предметами.

Из предметов вооружения вызывает особый интерес меч. Ближайшей аналогией ему является изделие из сарматского кургана IV в. до н. э. у с. Солодовка в Поволжье (Демиденко 1992, рис. 2/1). В целом подобные мечи (с когтевидными навершиями и ложно-треугольными перекрестиями) относятся к типу Солоха, бытовавшему у скифов Северного Причерноморья с последней четверти V в. до н. э. до конца IV в. до н. э. (Топал 2018, с. 104–107). До недавнего времени в Северо-Западном Причерноморье были известны всего две подобные находки – в погребениях рубежа V–IV вв. до н. э. Талмазы 9/1 (Синика 2007b, с. 171, 178, рис. 1/6; Топал 2015, с. 202, рис. 2/9) и Пуркары 7/3 (Агульников и др. 2013, с. 274, рис. 6: 7) на правобережье Нижнего Днестра. В настоящий момент число таких мечей в регионе дополняют две находки из кургана Глиное/Водовод 16 на левобережье Нижнего Днестра: настоящий меч из парного погребения взрослых (Глиное/Водовод 16/1), публикуемого в настоящей работе, а также, несмотря на её миниатюрность и схематичность, модель аналогичного меча из детского захоронения Глиное/Водовод 16/10[2].

Пара копий (два железных наконечника и два железных втока) не выглядит удивительной находкой в любом из воинских погребений Северного Причерноморья. Однако инкрустация нижней части втулки одного из наконечников бронзовой проволокой группами по две-три горизонтальные линии (между двумя нижними линиями расположена «волна»), а также наличие бронзового кольца у основания втулки второго наконечника копья не находят аналогий в скифских древностях.

Весьма вероятно, что железная ворворка, обнаруженная в скифской гробнице, служила для затягивания чехла, покрывавшего один либо оба наконечника копий, и в этом смысле только формально может считаться «аксессуаром костюма». Она являлась на самом деле аксессуаром воинского снаряжения.

[2] Раскопки авторов 2018 г. Материалы в печати.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Подобная ситуация ранее была достоверно отмечена в четырёх скифских захоронениях Северо-Западного Причерноморья. Наиболее ранним из них является погребение Глиное/Сад 12/3 на левобережье Нижнего Днестра, где железная ворворка была обнаружена у основания втулки одного из наконечников копий. Захоронение датируется второй половиной V в. до н. э. (Синика и др. 2020b, с. 332, 346, рис. 2/1, 5). На рубеже V-IV вв. до н. э. было совершено погребение 6 кургана 5/1 могильника Градешка на левобережье Нижнего Дуная, где в непосредственной близости от двух наконечников копий лежала железная ворворка (Субботин и др. 1992, с. 4, рис. 3/3-5; Синика 2007a, с. 167-169, табл. 28, № 61). К середине IV в. до н. э. относится строительство катакомбы Глиное/Водовод 11/1 на левобережье Нижнего Днестра. Здесь две железные ворворки были найдены у основания втулки одного из двух наконечников копий, лежавших справа от погребённого[3]. Первой третью III в. до н. э. датируется захоронение могильника Владычень-I 13/2 на левобережье Нижнего Дуная, где железная ворворка была найдена между двумя наконечниками копий (Фокеев 1990: 18, рис. 20/2, 3, 5).

Известны находки ворворок возле втулок наконечников копий и в других регионах. Во второй половине V в. до н. э. были совершены следующие захоронения: Гладковщина 2/1 (Григорьев 1994, с. 66, 77, рис. 2, 4/11-12) и Крячковка в левобережном лесостепном Поднепровье (Сидоренко 1964, с. 191, рис. 2/1, 3); 48/3 Акташского могильника в Крыму (Бессонова, Скорый 1986, с. 159, 162-163, 165, рис. 1/1, 4/21-22); Новая Розановка 1/1 в Побужье (Шапошникова, Ребедайло 1977, с. 70, рис. 2/4, 6, 7); Корнеевка 2/2 в Нижнем Поднепровье (Ковалёв, Полин 1991, с. 43, рис. 5). Ещё пять захоронений датируются IV в. до н. э.: Новое 5/1 (Фиалко 1991, с. 4, рис. 1), Новое 6/2 (Фиалко 1991, с. 5, рис. 2/1), Акимовка 3/6 (Фиалко 1991, с. 7, рис. 6/1) в Северном Приазовье; Марьянское 8/1 (Волкобой и др. 1980, с. 20, 30, рис. 4/12) и Капуловка-I 13/1 (Тереножкин и др. 1973, с. 122, рис. 8) на Нижнем Днепре.

Прочие предметы вооружения представлены только бронзовыми наконечниками стрел, обнаруженными и в гробнице, и в сопровождающем захоронении. В погребении Глиное/Водовод 16/11 отмечено нестандартное размещение наконечников стрел. Все пять наконечников лежали горизонтально: два, остриями обращенные друг к другу, с внешней стороны левой бедренной кости; еще один – с внутренней стороны левой бедренной кости, острием к ней; один – поверх левого локтя; один – у правого крыла таза, острием в сторону ног. Уже отмечалось, что у скифов существовали нормы погребального обряда, регламентировавшие размещение стрел

[3] Раскопки авторов 2018 г. Материалы готовятся к печати.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

поверх тела детей и взрослых, возле них, на перекрытиях ям, а также в иных нестандартных позициях (Синика и др. 2018d, с. 236, 238, 241-242, рис. 1/6, 8, 9, 11, 3/1, 3; 2018f, с. 73, 76, рис. 2/2, 4; 2019c, 379, 382, 387, рис. 8/2, 6, 7; Синика, Тельнов 2018b, с. 229, рис. 5/5; Тельнов и др. 2016a, с. 121).

В частности, в погребении Глиное/Сад 11/4 один наконечник был найден у правого локтя женщины 20-35 лет и находился острием вниз, второй (также острием вниз) – у левой кисти (Синика и др. 2020c, с. 69, 76, рис. 4/1). По всей видимости, они упали с перекрытия, поскольку зафиксированы они на 12 см выше дна ямы. Подобная ситуация была отмечена и в комплексе Глиное/Водовод 15/5, где единственный наконечник стрелы был найден острием вниз между правыми плечевым суставом и лопаткой погребенного возрастом более 50 лет, при этом на его костях нет следов окисления бронзы. Данные погребения (как и другие, где на перекрытии лежали иные предметы), очевидно, отражают обычай помещения напутственных даров на перекрытие погребального сооружения (Синика и др. 2019d, с. 283-284, 292, рис. 2/1, 3). Две стрелы были воткнуты в дно погребальной камеры (у ее входа и у противоположной стенки) катакомбы Глиное/Водовод 11/2, где был похоронен мужчина 35-50 лет (Синика и др. 2020c, с. 69). Одна стрела была воткнута в дно ямы у левого плеча женщины 15-20 лет в погребении Глиное/Водовод 10/3 (Синика и др. 2019a, с. 827, 832-833, рис. 4/1). Возможно, они фиксировали циновку и/или края погребального савана.

В погребении Глиное/Водовод 10/3 еще три наконечника лежали горизонтально – один справа и два слева у таза. Один наконечник стрелы найден на правом локте мужчины 35-40 лет в комплексе Глиное/Водовод 13/1. В погребении Глиное/Водовод 13/3, где был захоронен мужчина 35-40 лет, три наконечника стрел зафиксированы в горизонтальном положении: один – у правого плеча, второй – у левого крыла таза, третий – ниже правого тазобедренного сустава, с внутренней стороны бедренной кости[4]. Все эти наконечники, зафиксированные *in situ*, скорее всего, указывают, что стрелы были положены сверху на тела погребенных. В катакомбе погребения 1 кургана 6 могильника Нагорное в Нижнем Поднепровье две стрелы были положены вдоль правого и левого бедра «взрослой женщины» наконечниками в сторону головы (Мозолевский 1973, с. 196-197, рис. 10).

Недавно на основании анализа значительного материала было высказано мнение, что среди скифских захоронений Северного Причерноморья можно различать те комплексы, где размещение предметов вооружения отражает определенные "этнографические" особенности обряда (наконечники стрел,

[4] Раскопки авторов 2018 г. Материалы готовятся к печати.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

положенные на перекрытие погребального сооружения, поверх или возле тела; топоры, мечи, наконечники копий, боевые ножи, наконечники стрел, вбитые или воткнутые в дно/стенку могилы, а также положенные под тело умершего) или особый статус погребенного (например, они являлись инсигниями власти), но не принадлежность погребённых к воинскому сословию (Синика и др. 2020c, с. 86). В полной мере данное утверждение относится к захоронению Глиное/Водовод 16/11.

Среди орудий труда были обнаружены только железные игла и шило, а также железный нож с роговой рукоятью. Последний был найден среди костей от жертвенной пиши у западной стенки ямы. Эти кости, в свою очередь, располагались в деревянном блюде, от которого сохранилась железная скрепа. Данные находки относятся к самым распространённым орудиям труда в скифских погребениях Северного Причерноморья. Иглы, как правило, встречаются, в женских захоронениях, хотя некоторые исключения известны. Шилья известны и в женских, и в мужских захоронениях (Тельнов и др. 2016a, с. 805).

Наибольший интерес вызывает нож, на спинке которого присутствует утолщение или нервюра. Подобных ножей в настоящее время известно 12, и все они происходят из курганных групп «Сад» и «Водовод», исследованных у с. Глиное Слободзейского района на левобережье Нижнего Днестра: Глиное/Сад 8/1 (Синика и др. 2018e, с. 82, рис. 3/2), 11/4 (Синика и др. 2020c, с. 69, 71, рис. 4/5); Глиное/Водовод 7/2, 7/4 (Синика и др. 2019c, с. 371, 376, рис. 4/4, 6/13), 9/2 (Синика и др. 2019b, с. 10, рис. 3/8), 11/1, 11/2, 13/1, 13/3, 14/3, 16/1 и 16/9.

Из предметов быта в захоронении Глиное/Водовод 16/11 обнаружен только кресальный кремень, который расширяет список подобных находок в скифских комплексах Северного Причерноморья. Ранее кресальные кремни были обнаружены в захоронениях Глиное/Водовод 6/1 (Синика и др. 2018f, с. 73, 75, рис. 2/4) и 7/5 (Синика и др. 2019c, с. 379, 384, рис. 8/4), а также во рву кургана Глиное/Водовод 17. Указанные комплексы датируются суммарно второй половиной IV – первой третью III в. до н. э. Кресальные кремни также были найдены в восьми погребениях (19/2, 21/1, 54/3, 81/1, 82/1, 94/1, 94/2, 112/1) могильника у с. Глиное (Слободзейского района, на левобережье Нижнего Днестра) III-II вв. до н. э. Уже отмечалось, что кресальные кремни использовались в погребальном обряде вне зависимости от пола и возраста погребённых (Тельнов и др. 2016a, с. 819-820; 2016b, с. 131-133, рис. 1).

Кремни, которые могут быть достоверно атрибутированы как кресальные, были также обнаружены в скифских погребениях 4 и 26 могильника V-IV вв. до н. э. Дугино X в дельте Дона (Прокофьев 2014, с. 174, 202, рис. 74/44, 81/37), а также в захоронениях IV – начала III в. до н. э. 4/9, 16/1, 110/2 и 114/1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

могильника Мамай-Гора (Андрух, Тощев 1999, с. 36, 101, рис. 8/3; Андрух 2001, с. 174, 183, рис. 72/10, 76/2) в Нижнем Поднепровье.

Находка в захоронении Глиное/Водовод 16/11 рядом с кресальным кремнем вещества, определённого специалистом как кристаллический гипс ($CaSO_4 \cdot 2H_2O$), весьма примечательна. Можно предположить, что в контексте погребального обряда это вещество предназначалось для окуривания жилища в загробном мире, поскольку при прокаливании гипса выделяется сероводород (Менделеев 1893, с. 748), имеющий специфический резкий запах. Отметим, что куски жёлто-зелёного вещества, определяемого авторами раскопок как «сера», были неоднократно зафиксированы в скифских погребальных комплексах. Считается, что она использовалась в культовых действиях (Тельнов и др. 2016а, с. 924).

Посуда представлена находками уже упомянутой железной скрепы от деревянного блюда среди костей от жертвенной пищи, а также 12 греческими амфорами из погребения Глиное/Водовод 16/1. Последние являлись именно погребальным инвентарём, поскольку фрагменты амфор различных центров были обнаружены на дне ямы, в её заполнении и на уровне перекрытия у южной стенки ямы (вместе с фрагментами меча). Очевидно, что грабительский ход шёл к центру кургана с северо-западной полы. Здесь были обнаружены фрагменты тех же амфор, что и в гробнице. В этой связи приходится констатировать, что в данном захоронении находился самый большой набор амфорной тары среди всех скифских погребений Северо-Западного Причерноморья. До настоящего времени семь амфор были обнаружены в захоронении 33 грунтового могильника у с. Николаевка (Овидиопольского р-на Одесской обл. Украины) на левобережье Днестровского лимана. Здесь два сосуда составляли амфорный заклад входа в катакомбу, ещё три амфоры (две придонные части, одна в другой, накрытые тремя верхними частями) находились во входной яме, а две (верхняя часть амфоры и единственный целый сосуд) – на переходе из входной ямы в погребальную камеру (Мелюкова 1975, с. 86-87, рис. 31/6, 38/1-4). Пять амфор происходит из погребения 2 у с. Надлиманское (Овидиопольского р-на Одесской обл.) на левобережье Днестровского лимана: четыре из них составляли заклад входа в камеру катакомбы, а фрагменты пятой находились в заполнении входной ямы (Субботин, Охотников 1981, с. 106, рис. 1/1-5,10). В остальных комплексах региона, где амфоры были обнаружены в качестве погребального инвентаря, их количество не превышало трёх (Паламарчук, Синика 2014, с. 298-299).

Из украшений в гробнице найдена только одна бусина, которая могла являться составной частью ожерелья или браслета.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Зеркало из комплекса крайне необычно. Его край оформлен в виде Т-образного бортика. Подобных изделий до настоящего времени не было в скифских погребениях Северо-Западного Причерноморья. Кроме того, авторам настоящей работы неизвестно подобное оформление края зеркала в скифских могилах более восточных регионов Северного Понта. Несомненно, зеркало принадлежало женщине. Как показало недавнее исследование, такие предметы туалета у скифов Северного Причерноморья встречаются исключительно в женских захоронениях, либо связаны с костяками женщин в парных или коллективных погребениях (Полин, Дараган 2019, с. 203-207).

Предметы культа из публикуемых комплексов представлены каменной плитой и набором обожжённых галек из захоронения Глиное/Водовод 16/1, а также фрагментом сосуда – в погребении Глиное/Водовод 16/11.

Отметим, что каменные плиты представляют собой типичный инвентарь как мужских, так и женских скифских погребений. В частности, только в непосредственной близости от кургана 16 группы «Водовод» они были найдены в 40 комплексах на левобережье Нижнего Днестра: Глиное/Водовод 2/12 (Синика, Тельнов 2017c, с. 143, 145, рис. 4/6), 9/2 (Синика и др. 2019b, с. 10-11, рис. 3/2), 11/1, 14/3; Глиное/Сад 9 (Синика и др. 2018a, с. 167, 170, рис. 1/3), 11/4 (Синика и др. 2020c, с. 70, 75, рис. 6/2), 13/3; Глиное/Рыбхоз 2/1; Глиное 11/1, 13/1, 19/1, 19/2, 23/1, 31/1, 32/1, 35/1, 38/1, 38/3, 51/1, 54/3, 55/1, 60/1, 61/1, 69/2, 74/2, 78/3, 79/1, 81/1, 81/3, 82/1, 86/1, 88/1, 89/3, 95/1, 99/1, 100/1, 104/1, 106/1, 107/3 (Тельнов и др. 2016a, с. 918-919), 116 (Синика, Тельнов 2018b, с. 224, 246-247, рис. 2/4).

Находка 40 обожжённых галек в гробнице представляет собой неординарное явление для скифских погребений Северо-Западного Причерноморья.

Впервые аналогичный обряд (деревянная чашка с тремя обожжёнными гальками внутри) был отмечен в захоронении третьей четверти IV в. до н. э. 8/3 могильника Буторы I на левобережье Нижнего Днестра (Синика и др. 2013, с. 59, 119, 125, 127, рис. 35/ 1, 4). В 2016 г. деревянная чашка с тремя обожжёнными гальками внутри была зафиксирована в комплексе Глиное/Водовод 2/12 (Синика, Тельнов 2017c, с. 134-135, рис. 4/2-5) последней четверти IV в. до н. э. В 2017 г. две сланцевые гальки и кусок охры со следами пребывания в огне были обнаружены при исследовании погребения Глиное/Сад 5/1 второй половины IV в. до н. э. (Sinika *et alii* 2017, p. 158-159, 163, fig. 2/6-8). В этом же году две обожжённые песчаниковые гальки были найдены в захоронении Глиное/Сад 8/5 (Синика и др. 2018e, с. 86, 89-90, рис. 6/6-7). Ранее уже отмечалось, что обряд помещения в захоронения культовых сосудов с гальками внутри (курильниц) практиковался скифами в Поднестровье по

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

крайней мере с третьей четверти IV в. до н. э. (Синика, Тельнов 2017с, с. 145). Позднее, с конца IV в. до н. э., лепные курильницы с гальками внутри получили широчайшее распространение на скифском могильнике у с. Глиное III-II вв. до н. э. (Тельнов и др. 2016а, с. 902-918), расположенном по соседству с курганными группами «Водовод» и «Сад». Впрочем, две подобные обожжённые гальки в 2019 г. были обнаружены во рву кургана-кенотафа Глиное/Водовод 17, однако и в этом случае они могли использоваться как нагревательные элементы при совершении обряда окуривания.

Несомненно, в таком же качестве они использовались и в гробнице Глиное/Водовод 16/1. Их количество, принимая во внимание факт, что гробница подверглась разграблению, можно сравнивать только с находкой 75 «пращевых» камней в погребении Красный Подол 2/2 в Нижнем Поднепровье. В этом комплексе, основном в кургане и тоже ограбленном, был погребён воин, высокий социальный статус которого подтверждается антропоморфной стелой в насыпи, панцирем (рубаха, пояс, штаны), дополнительным набором защитного доспеха (набедренник, два боевых пояса), щитом, мечом, наконечниками стрел, наконечниками копий и дротика, топором, булавой, бронзовым котлом и серебряным сосудом (в тайнике), золотыми нашивными бляшками и др. «Пращевые» камни зафиксированы *in situ*, внутри деревянной, «вероятно, полусферической», чаши, стоявшей в ногах погребённого, возле бронзового котла. Данных о том, были ли гальки обожжены или нет, в публикациях не приводится (Полин 1984, с. 105-108-114, рис. 7-15; 2014, с. 29). Однако мы не сомневаемся, что в обоих случаях эти гальки служили нагревательными элементами в культовых сосудах (Глиное/Водовод 16/1) или предназначались для использования именно таким образом (Красный Подол 2/2).

Предположение о том, что данные камни могли использоваться при приготовлении пищи, например, для варки или запекания мяса (Мурзин и др. 2017, с. 43), нам представляется необоснованным. Кроме того, недавно было доказано, что «в подавляющем большинстве случаев т. н. “пращевые” камни» из скифских погребений Северного Причерноморья не являлись метательными снарядами (Дедюлькин 2015, с. 51).

Наконец, необходимо остановиться на находке стенки сосуда справа у таза мужчины в захоронении Глиное/Водовод 16/11. Нам известно только одно непотревоженное скифское захоронение IV в. до н. э. (Мамай-Гора 115/1 в Нижнем Поднепровье), в котором фрагмент керамики лежал между локтевой и лучевой костями правой руки погребённого (Андрух, Тощев 2009, с. 54, рис. 23/2). Полностью сохранившиеся катакомбы скифского могильника III-II вв. до н. э. у с. Глиное позволили многократно (35 случаев

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

в 24 захоронениях) зафиксировать существование обычая помещения фрагментов керамики в погребальные комплексы скифов Северо-Западного Причерноморья в позднейшее время. Было отмечено, что фрагменты керамики «каким-то образом маркировали границу между мирами живых и мёртвых и, возможно, предназначались для возвращения из мира мёртвых» (Тельнов и др. 2016а, с. 923-925). Находка фрагмента керамики в захоронении зависимого лица, устроенном в месте единственного разрыва материкового выкида, окружавшего гробницу хозяев, т. е. на выходе из мира мёртвых, подтверждает данную интерпретацию.

Датировка комплексов

Время сооружения второй насыпи кургана Глиное/Водовод 16 определяется очень точно – самым началом второй половины IV в. до н. э. – на основании амфорных клейм из скифской гробницы. В ней были найдены гераклейский штамп с именем магистрата *Spintharos* (**Рис. 4/1а**) (Кац 2007, с. 430, прил. V), а также четыре синопских клейма – с именами астиномов *Aristôn* (один оттиск: **Рис. 3/3а**) и *Menalkès* (три оттиска, два из них на разных ручках одной амфоры: **Рис. 3/1а-б**, **4/3а**) (Кац 2007, с. 434, прил. VII)[5]. Таким образом, скифские погребения 1 и 11 кургана 16 группы «Водовод» у с. Глиное были совершены в самом начале 340-х гг. до н. э.

Заключительные положения

В 2018 г. на левобережье Нижнего Днестра был исследован неординарный скифский погребальный комплекс. Его сооружение было связано с захоронением лиц, обладавших высоким социальным статусом. Гробницу представителей скифской знати (мужчины и женщины) сопровождало погребение зависимого лица. Меч с когтевидным навершием и подтреугольным перекрестием типа Солоха и пара наконечников копий с бронзовыми элементами декора в нижней части втулок с большой долей вероятности были инвентарём знатного мужчины-воина. С другой стороны, железная игла и бронзовое зеркало принадлежали женщине.

40 обожжённых галек из гробницы, использовавшихся в качестве нагревательных элементов в культовых сосудах, являются самым большим набором подобных предметов в скифских погребениях Северо-Западного Причерноморья. В полной мере это относится и к 12 амфорам – самому представительному набору тары в скифских погребальных комплексах региона.

[5] Благодарим М. В. Иващенко (Саратов, РФ) за восстановление легенд клейм и консультации относительно их датировки.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Кроме того, пять клеймёных сосудов из гробницы дают возможность синхронизировать гераклейское (один оттиск) и синопское (четыре оттиска с читаемыми и восстанавливаемыми легендами) клеймение, пусть и на очень узком временном отрезке. Достоверно зафиксированное археологически единовременное помещение сосудов в погребение Глиное/Водовод 16/1 позволяет констатировать случай синхронизации гераклейского магистрата Spitharos и синопских астиномов Ariston и Menalkesв самом начале второй половины IV в. до н. э.

В совокупности полученные данные имеют важное значение для изучения скифской археологической культуры Северо-Западного Причерноморья.

Литература

Агульников и др. 2013: С. М. Агульников, С. С. Попович, С. В. Церна, Д. А. Топал, *Скифский курган № 7 у с. Пуркарь на Нижнем Днестре*, Stratum plus 3, 2013, с. 257-284.

Андрух 2001: С. И. Андрух, *Могильник Мамай-Гора*, Книга II, Запорожье, 2001.

Андрух и др. 1985: С. И. Андрух, А. О. Добролюбский, Г. Н. Тощев, *Курганы у с. Плавни в низовьях Дуная*, Монография депонирована в ИНИОН АН СССР 13. 06. 1985 г., № 21110.

Андрух, Тощев 1999: С. И. Андрух, Г. Н. Тощев, *Могильник Мамай-Гора*, Книга I, Запорожье, 1999.

Андрух, Тощев 2009: С. И. Андрух, Г. Н. Тощев, *Могильник Мамай-Гора*, Книга IV, Запорожье, 2009.

Бессонова 1994: С. С. Бессонова, *Курганы лесостепного Побужья*, в: Е. В. Черненко (отв. ред.), *Древности скифов*, Киев, 1994, с. 3-34.

Бессонова, Скорый 1986: С. С. Бессонова, С. А. Скорый, *Погребение скифского воина из Акташского могильника в Восточном Крыму*, Советская археология 4, 1986, с. 158-170.

Волкобой и др. 1980: С. С. Волкобой, А. В. Андросов, В. А. Лихачёв, С. Е. Мухопад, В. Н. Шалобудов, *Скифские могильники IV-III вв. до н. э. юга Днепропетровской области*, в: И. Ф. Ковалёва (отв. ред.), *Курганы степного Поднепровья* 4, Днепропетровск, 1980, с. 18-41.

Григорьев 1994: В. П. Григорьев, *Захоронение тяжеловооружённого скифского воина у с. Гладковщина*, в: Е. В. Черненко (отв. ред.), *Древности скифов*, Киев, 1994, с. 63-79.

Гудкова и др. 1982: А. В. Гудкова, А. О. Добролюбский, Г. Н. Тощев, М. М. Фокеев, *Отчёт о работе Измаильской новостроечной экспедиции ИА АН УССР в 1981 г.*, Киев, 1982, Научный архив ИА НАНУ, № 1982/6.

Гудкова и др. 1985: А. В. Гудкова, Г. М. Тощев, М. М. Фокеев, С. И. Андрух, *Отчёт о работе Измаильской новостроечной экспедиции в 1984 г.* Киев, 1985, Научный архив ИА НАНУ, № 1984/158.

Дедюлькин 2015: А. В. Дедюлькин, *«Пращевые» камни в погребениях скифской эпохи*, в: С. И. Лукьяшко (отв. ред.), *Война и военное дело в скифо-сарматском мире*, Мат-лы Междунар. науч. конф., посвящ. памяти А. И. Мелюковой (с. Кагальник, 26-29 апреля 2014 г.), Ростов-на-Дону, 2015, с. 48-52.

Демиденко 1992: С. В. Демиденко, *Савроматское погребение у с. Солодовка*, в: В. И. Мамонтов (отв. ред.), *Древности Волго-Донских степей* 2, Волгоград, 1992, с. 113-118.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Кац 2007: В. И. Кац, *Греческие керамические клейма эпохи классики и эллинизма (опыт комплексного изучения)*, Боспорские исследования, Вып. XVIII, Симферополь-Керчь, 2007.

Кетрару и др. 2014: Н. А. Кетрару, В. С. Синика, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Дубоссарские курганы* (Археологические памятники Приднестровья II), Тирасполь, 2014.

Ковалёв, Полин 1991: Н. В. Ковалёв С. В. Полин, *Скифские курганы у с. Корнеевка Запорожской области*, в: Ю. В. Болтрик, Е. П. Бунятян (отв. ред.), *Курганы Степной Скифии*, Киев, 1991, с. 33-53.

Мелюкова 1975: А. И. Мелюкова, *Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка*, Москва, 1975.

Менделеев 1893: Д. И. Менделеев, *Гипс*, Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, Том VIII^{A}, Санкт-Петербург, 1893, с. 747-751.

Мозолевский 1973: Б. Н. Мозолевский, *Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине*, в: А. И. Тереножкин (отв. ред.), *Скифские древности*, Киев, 1973, с. 187-234.

Мурзин и др. 2017: В. Ю. Мурзин, Ю. А. Белан, Е. П. Подвысоцкая, *Бердянский курган (погребальный комплекс скифского аристократа IV в. до н. э.)*, Киев, 2017.

Ольховский 1991: В. С. Ольховский, *Погребально-поминальная обрядность населения степной Скифии (VII-III вв. до н. э.)*, Москва, 1991.

Ольховский, Шилов 1995: В. С. Ольховский, Ю. А. Шилов, *Скифский погребально-культовый комплекс кургана Цыганка*, Российская археология 4, 1995, с. 103-113.

Паламарчук, Синика 2014: С. В. Паламарчук, В. С. Синика, *Скифские захоронения из курганов в г. Измаил и у с. Камышовка*, Stratum plus 3, 2014, с. 291-302.

Покровська 1957: Є. Ф. Покровська, *Кургани IV ст. до н. е. біля Холодного Яру поблизу м. Сміли*, Археологія Т. X, 1957, с. 65-79.

Полин 1984: С. В. Полин, *Захоронение скифского воина-дружинника у с. Красный Подол на Херсонщине*, в: Е. В. Черненко (отв. ред.), *Вооружение скифов и сарматов*, Киев, 1984, с. 103-119.

Полин 2014: С. В. Полин, *Скифский Золотобалковский курганный могильник V-IV вв. до н. э. на Херсонщине*, Киев, 2014.

Полин, Дараган 2019: С. В. Полин, М. Н. Дараган, *Зеркала в погребениях геродотовых скифов Северного Причерноморья второй половины V – IV в. до н. э.*, Античный мир и археология, Вып. XIX, Саратов, 2019, с. 201-241.

Прокофьев 2014: Р. В. Прокофьев, *Раскопки у хутора Дугино в дельте Дона в 2009 году*, Ростов-на-Дону, 2014.

Редина 1999: Е. Ф. Редина, *Скифский могильник Неделково на севере Одесской области*, Stratum plus 3, 1999, с. 75-80.

Сидоренко 1964: Г. О. Сидоренко, *Скіфський курган на р. Удай*, Археологія 16, 1964, с. 191-194.

Синика 2007a: В. С. Синика, *Погребальные памятники скифской культуры VII - начала III вв. до н. э. на территории Днестро-Прутско-Дунайских степей*. Дисс. ... канд. ист. наук. Москва, 2007.

Синика 2007b: В. С. Синика, *Скифский курганный могильник у пгт. Суворово на правобережье Нижнего Днестра*, Российская археология 4, 2007, с. 170-179.

Синика и др. 2013: В. С. Синика, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Курганы у села Буторы* (Археологические памятники Приднестровья I), Тирасполь, 2013.

Синика и др. 2017: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, О. А. Закордонец, *Скифский курган № 4 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра*, Самарский научный вестник 6 (2), 2017, с. 108-113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Синика и др. 2018a: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, Н. П. Тельнов, *Скифский курган 9 группы «Сад» на левобережье Нижнего Днестра с литиком «монетного» типа*, в: А. Н. Коваленко (отв. ред.), *Причерноморье в античное и раннесредневековое время* 2, Сб. науч. трудов, посвящ. 70-летию проф. В. П. Копылова, Ростов-на-Дону, 2018, с. 166-176.

Синика и др. 2018b: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифские погребения кургана 4 группы «Сад» на левобережье Нижнего Днестра*, Вестник Нижневартовского государственного университета 1, 2018, с. 111-119.

Синика и др. 2018c: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифский курган 7 группы «Сад» в Нижнем Поднестровье*, Вестник Воронежского государственного университета, Серия: История. Политология. Социология 1, 2018, с. 125-138.

Синика и др. 2018d: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифский курган 8 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра*, Известия Самарского научного центра Российской Академии наук 20 (3), 2018, с. 234-244.

Синика и др. 2018e: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифский курган 8 группы «Сад» на левобережье Нижнего Днестра*, Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского 2, 2018, с. 78-93.

Синика и др. 2018f: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, *Скифский курган с детскими погребениями на левобережье Нижнего Днестра*, Записки Института истории материальной культуры 18, 2018, с. 69-79.

Синика и др. 2019a: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, Н. П. Тельнов, С. Н. Разумов, *Скифский курган 10 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра,* Oriental studies 5, 2019, с. 822-844.

Синика и др. 2019b: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, Н. П. Тельнов, С. Н. Разумов, *Скифский курган второй половины V в. до н. э. в Нижнем Поднестровье*, Вестник Волгоградского государственного университета, Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения 1, 2019, с. 6-19.

Синика и др. 2019c: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, *Скифский курган 7 группы «Водовод» в Нижнем Поднестровье*, Stratum plus 3, 2019, с. 365-390.

Синика и др. 2019d: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, *Скифское захоронение в нестандартной позе на левобережье Нижнего Днестра*, в/in: A. Zanoci, M. Băț (eds.), *Contribuții la preistoria și istoria antică a spațiului carpato-danubiano-pontic*, In honorem professoris Ion Niculiță natalia sua octogesima celebrantis, Chișinău, 2019, с. 281-295.

Синика и др. 2020a: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Скифские курганы 18 и 19 группы «Водовод» в Нижнем Поднестровье*, Емінак 29 (1), 2020, с. 392-406.

Синика и др. 2020b: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, *Скифское погребение в необычной катакомбе на Нижнем Днестре,* Stratum plus 3, 2020, с. 331-351.

Синика и др. 2020c: В. С. Синика, С. Д. Лысенко, С. Н. Разумов, Н. П. Тельнов, С. Лукасик, *Курган 11 группы «Сад» в Нижнем Поднестровье и современное «мифотворчество» о скифских «амазонках»*, Нижневолжский археологический вестник 19, № 1, 2020. с. 64-101.

Синика, Тельнов 2016a: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифский курган № 1 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра*, Емінак 16 (4), 2016, с. 45-53.

Синика, Тельнов 2016b: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифское захоронение с тамгой рубежа IV-III вв. до н. э. с левобережья Нижнего Днестра*, Новое прошлое 4, 2016, с. 258-272.

Синика, Тельнов 2016c: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифское погребение с литиком-скарабеоидом с левобережья Нижнего Днестра*, Стародавнє Причорномор'я XI, 2016, с. 488-499.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Синика, Тельнов 2017a: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифские курганы 2 и 3 группы «Сад» в Нижнем Поднестровье*, Новое прошлое 4, 2017, с. 286-306.

Синика, Тельнов 2017b: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифское погребение с уникальным амулетом с левобережья Нижнего Днестра*, Научные ведомости Белгородского государственного университета, Серия: История. Политология 42 (8), 2017, с. 5-12.

Синика, Тельнов 2017c: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифское погребение с фракийской фибулой на Нижнем Днестре*, Stratum plus 3, 2017, с. 131-152.

Синика, Тельнов 2018a: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Курган 5 группы «Водовод» на левобережье Нижнего Днестра и скифские кенотафы Северо-Западного Причерноморья*, Самарский научный вестник 7 (1), 2018, с. 133-144.

Синика, Тельнов 2018b: В. С. Синика, Н. П. Тельнов, *Скифский курган 116 первой половины III в. до н. э. у с. Глиное*, в: В. С. Синика, Р. А. Рабинович (отв. ред.), *Древности. Исследования. Проблемы*, Сб. статей в честь 70-летия Н. П. Тельнова, Кишинёв, 2018, с. 223-266.

Субботин и др. 1992: Л. В. Субботин, А. С. Островерхов, С. Б. Охотников, Е. Ф. Редина, *Скифские древности Днестро-Дунайского междуречья*, Киев, 1992.

Субботин, Охотников 1981: Л. В. Субботин, С. Б. Охотников, *Скифские погребения Нижнего Поднестровья*, в: Г. Г. Мезенцева (отв. ред.), *Древности Северо-Западного Причерноморья*, Киев, 1981, 102-116.

Тельнов и др. 2016a: Н. П. Тельнов, И. А. Четвериков, В. С. Синика, *Скифский могильник III-II вв. до н. э. у с. Глиное* (Археологические памятники Приднестровья III), Тирасполь, 2016.

Тельнов и др. 2016b: Н. П. Тельнов, С. Н. Разумов, В. С. Синика, *Кресальные кремни в погребальном обряде скифов (по материалам могильника у с. Глиное на Нижнем Днестре)*, Stratum plus 3, 2016, с. 129-141.

Тереножкин и др. 1973: А. И. Тереножкин, В. А. Ильинская, Е. В. Черненко, Б. Н. Мозолевский, *Скифские курганы Никопольщины*, в: А. И. Тереножкин (отв. ред.), *Скифские древности*, Киев, 1973, с. 113-186.

Топал 2015: Д. А. Топал, *Акинаки классической Скифии: тип Солоха*, в: С. И. Лукьяшко (отв. ред.), *Война и военное дело в скифо-сарматском мире*, Мат-лы Междунар. науч. конф., посвящ. памяти А.И. Мелюковой (с. Кагальник, 26-29 апреля 2014 г.), Ростов-на-Дону, 2015, с. 198-211.

Топал 2018: Д. Топал, *Скифское клинковое вооружение VII–IV вв. до н. э. (юго-запад Восточной Европы)*, Дисс. … докт. истории, Кишинёв, 2018.

Фиалко 1991: Е. Е. Фиалко, *Погребение женщин с оружием у скифов*, в: Ю. В. Болтрик, Е. П. Бунятян (отв. ред.), *Курганы Степной Скифии*, Киев, 1991, с. 4-18.

Фокеев 1990: М. М. Фокеев, *Отчёт о раскопках Владыченьской экспедиции: могильник Владычень 1*, Киев, 1990, Научный архив ИА НАНУ, № 1989/51.

Шапошникова, Ребедайло 1977: О. Г. Шапошникова, Г. П. Ребедайло, *Курганная группа у с. Новорозановки*, в: О. Г. Шапошникова (отв. ред.), *Древности Поингулья*, Киев, 1977, с. 66-78.

Łukasik 2019: S. Łukasik, *Anthropological analysis of human skeletal remains from Glinoe Vodovod site, Moldova: barrows 9-16*, Poznań, 28 January 2019, Report submitted to the Taras Shevchenko University in Tiraspol, Tiraspol, 2019.

Sinika *et alii* 2017: V. S. Sinika, S. D. Lysenko, N. P. Telnov, *Scythian complexes of the barrows 5 and 6 from the «Garden» group on the Left Bank of the Lower Dniester*, Tractus aevorum: эволюция социокультурных и политических пространств 4 (2), 2017, p. 156-173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

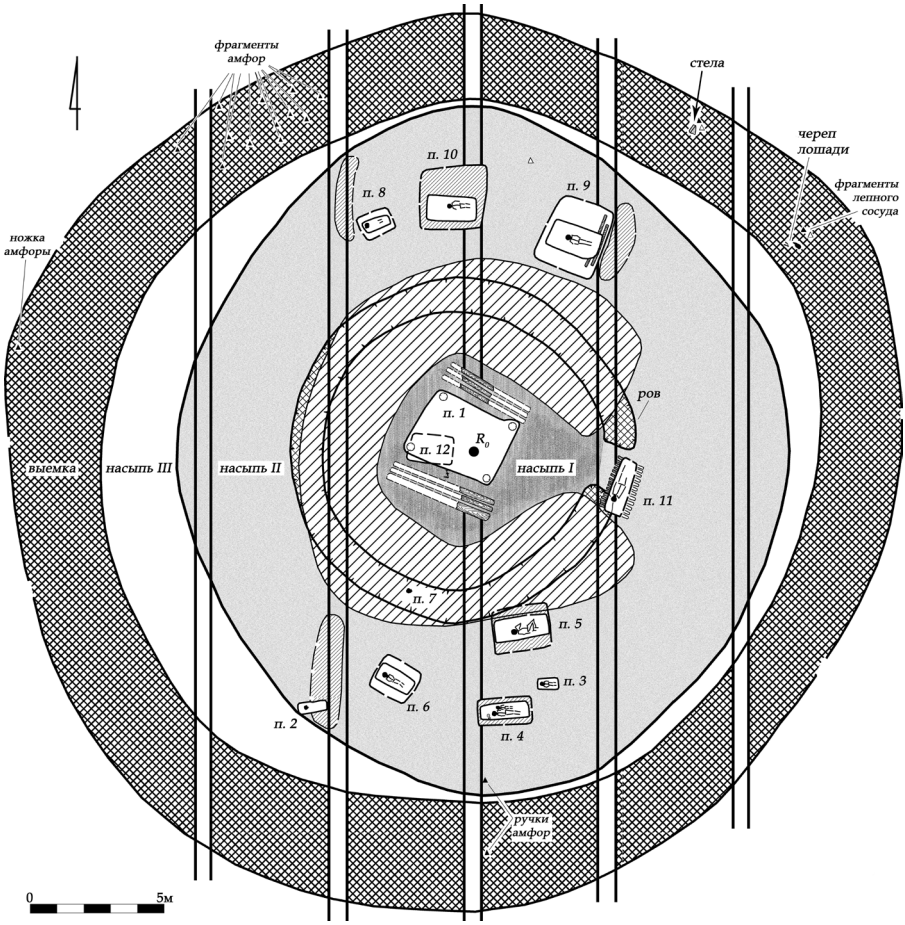

Рис. 1. План кургана 16 группы «Водовод» у с. Глиное на левобережье Нижнего Днестра
Fig. 1. Plan of barrow 16 of the "Vodovod" group near Glinoe village on the left bank of the Lower Dniester

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

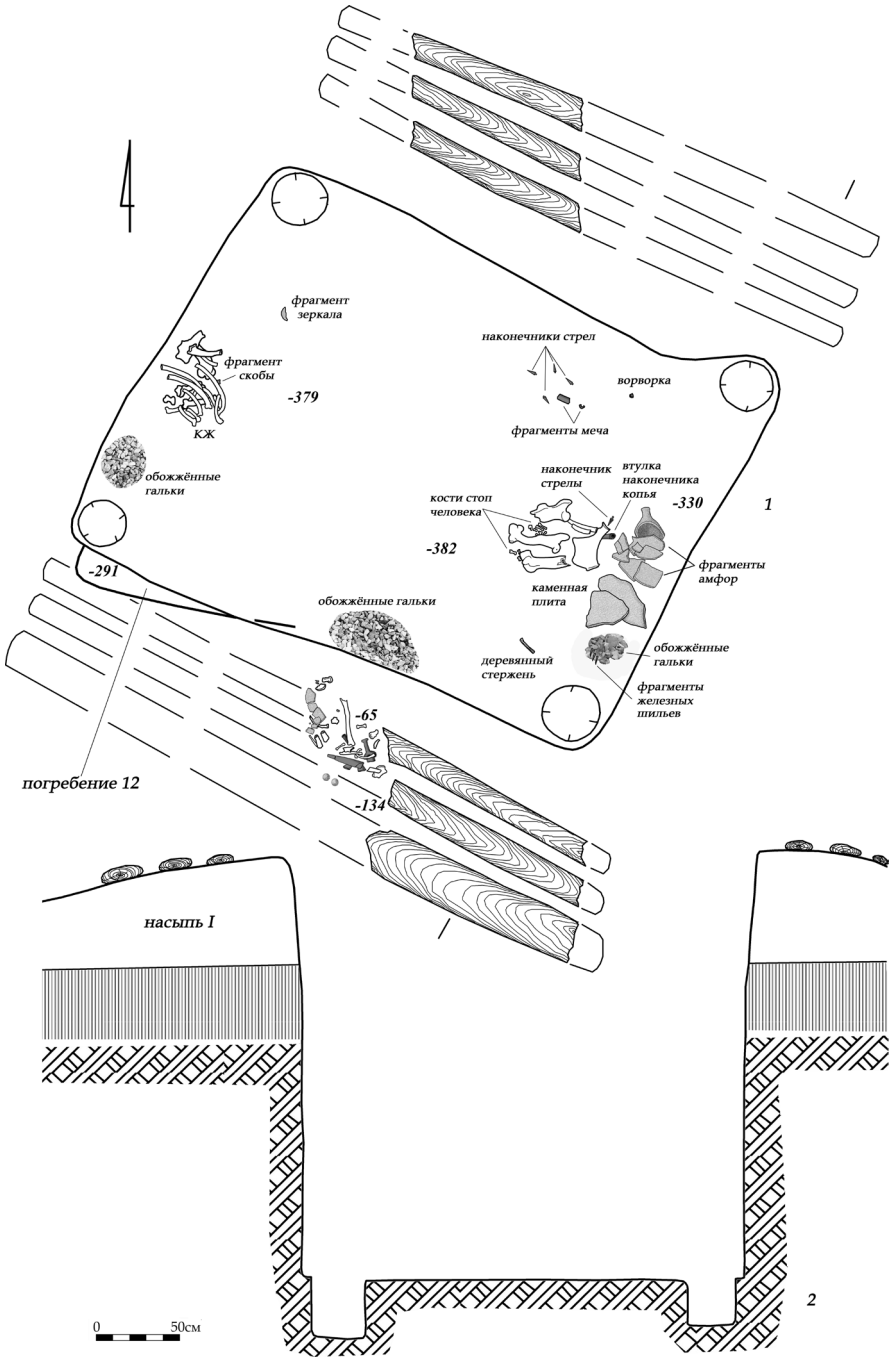

Рис. 2. План и разрез гробницы Глиное/Водовод 16/1
Fig. 2. Plan and section of the tomb Glinoe/"Vodovod" 16/1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

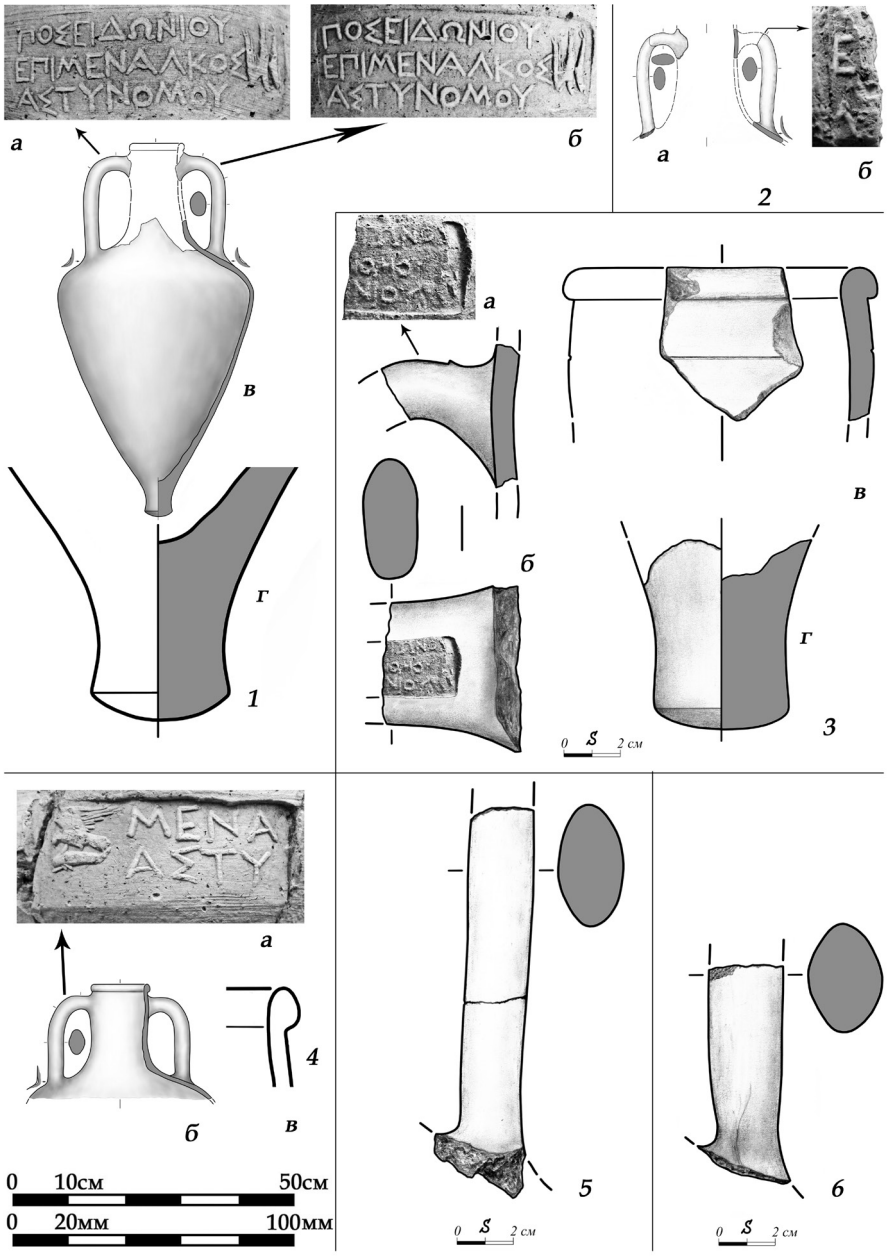

Рис. 3. Синопские амфоры из гробницы Глиное/Водовод 16/1
Fig. 3. Sinope amphorae the tomb Glinoe/"Vodovod" 16/1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

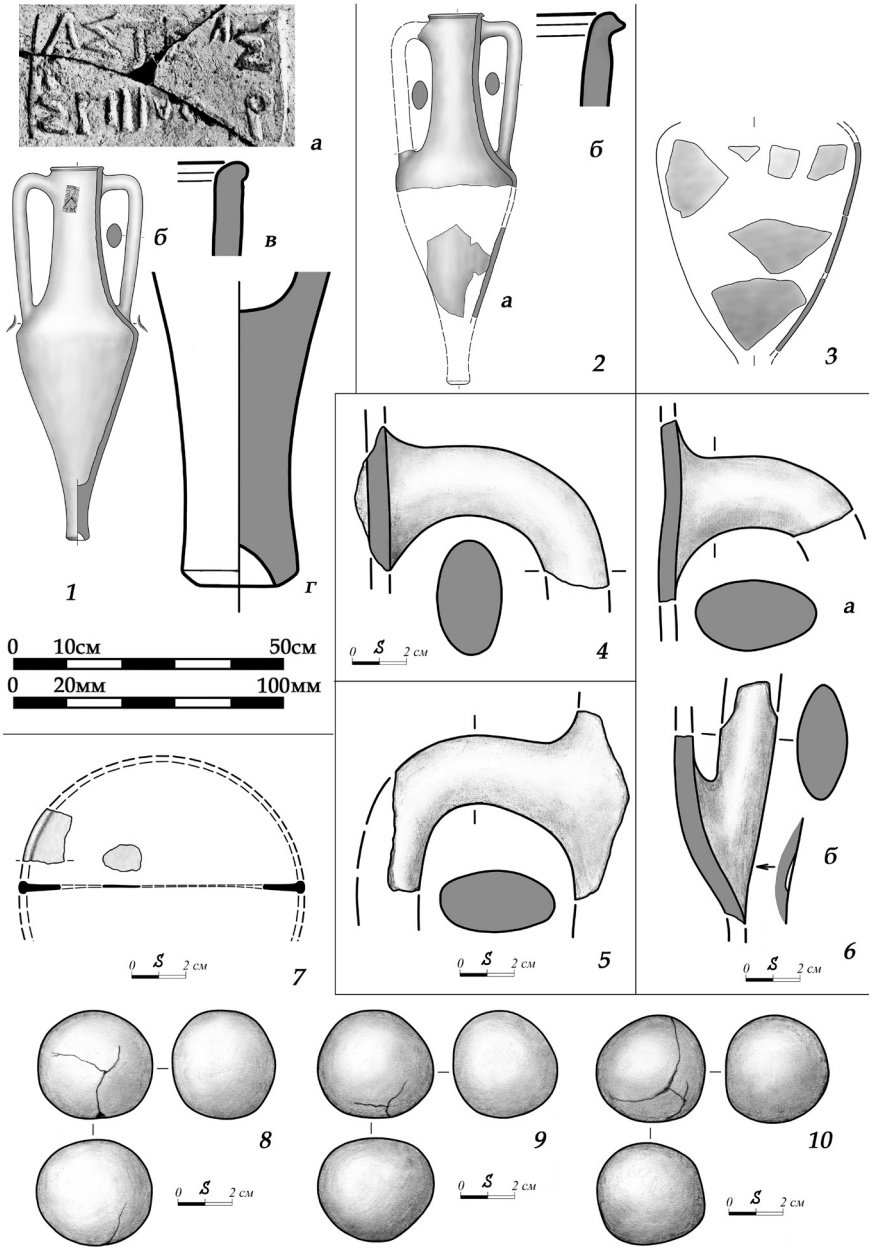

Рис. 4. Находки из гробницы Глиное/Водовод 16/1: 1, 2. Гераклейские амфоры; 3. Амфора Икоса; 4-6. Амфоры неустановленных центров; 7. Фрагменты бронзового зеркала; 8-10. Каменные сферические гальки

Fig. 4. Finds from the tomb of Glinoe/"Vodovod" 16/1: 1, 2. Heraclea amphorae; 3. Amphora of the Ikos; 4-6. Amphorae of unidentified centers; 7. Fragments of the bronze mirror; 8-10. Spherical pebbles

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

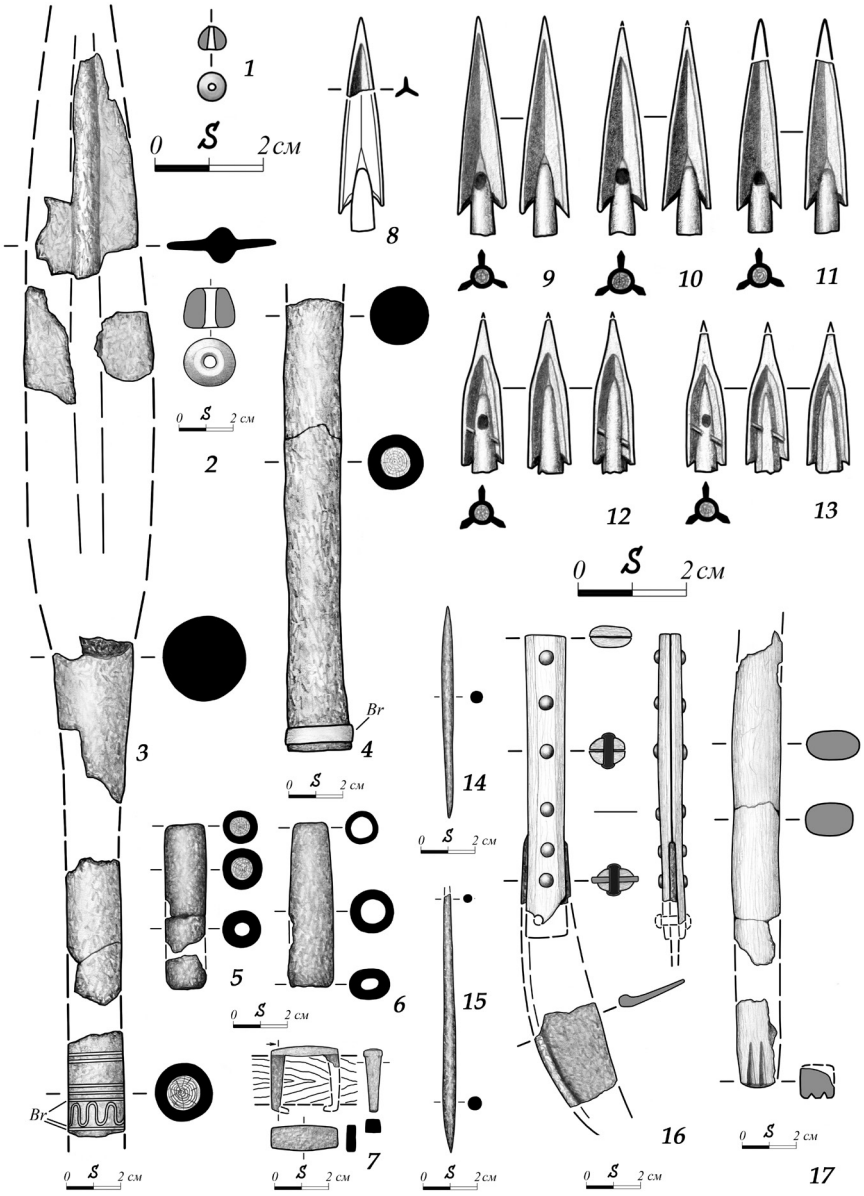

Рис. 5. Находки из гробницы Глиное/Водовод 16/1: 1. Стеклянная бусина; 2. Железная ворворка; 3-4. Железные наконечники копий с бронзовыми элементами декора; 5-6. Железные втоки копий; 7. Железная скрепа от деревянного блюда; 8-13. Бронзовые наконечники стрел; 14. Железная игла; 15. Железное шило; 16. Железный нож с роговой рукоятью; 17. Деревянный колышек

Fig. 5. Finds from the tomb of Glinoe/"Vodovod" 16/1: 1. Glass bead; 2. Iron finial; 3-4. Iron spearheads with bronze decorative elements; 5-6. Iron spear's ends; 7. Iron clamp from a wooden dish; 8-13. Bronze arrowheads; 14. Iron needle; 15. Iron awl; 16. Iron knife with a deer antler handle; 17. Wooden stick

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

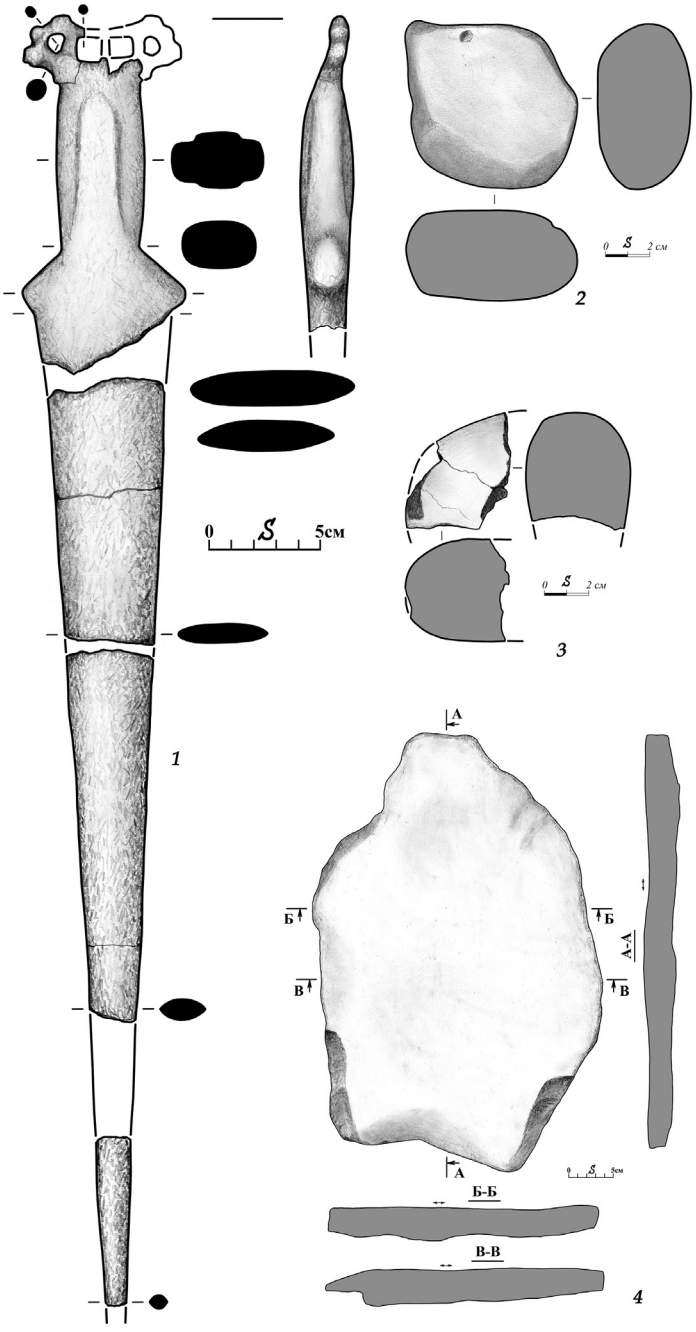

Рис. 6. Находки из гробницы Глиное/Водовод 16/1: 1. Железный меч; 2-3. Гальки; 3. Каменная плита
Fig. 6. Finds from the tomb of Glinoe/"Vodovod" 16/1: 1. Iron sword; 2-3. Pebbles; 3. Stone slab

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

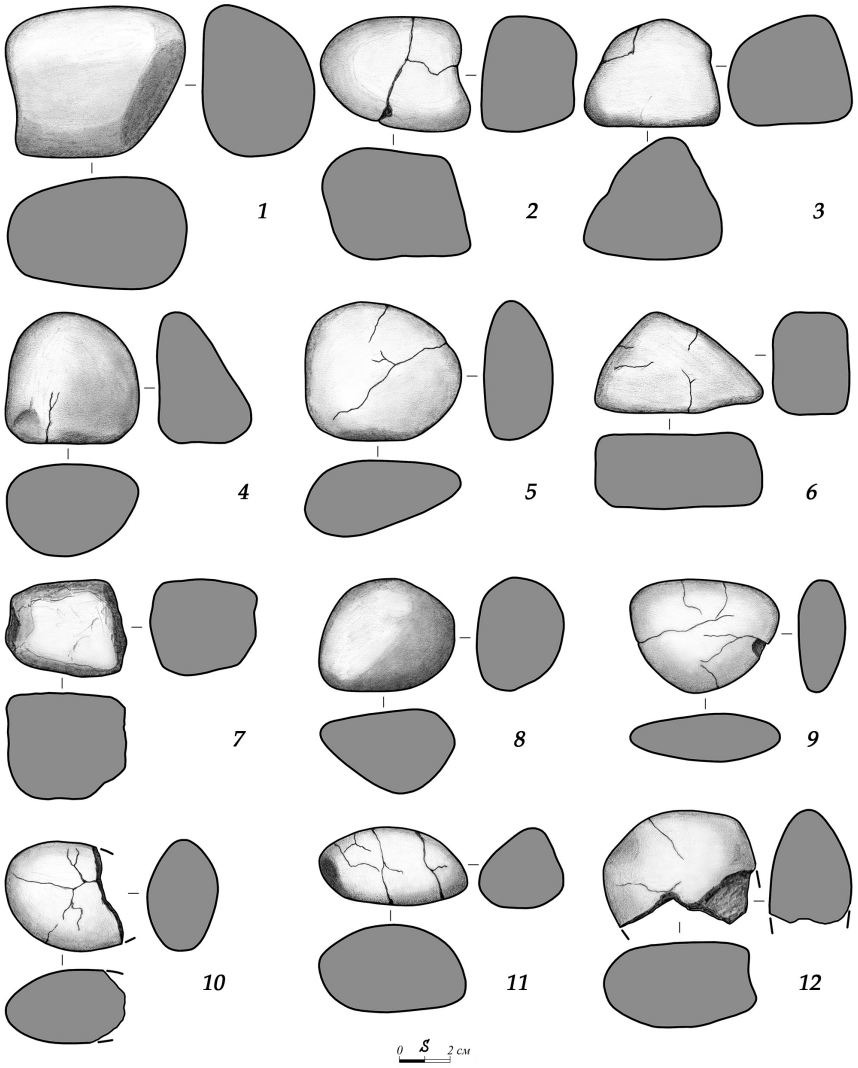

Рис. 7. Гальки из гробницы Глиное/Водовод 16/1
Fig. 7. Pebbles from the tomb of Glinoe/"Vodovod" 16/1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

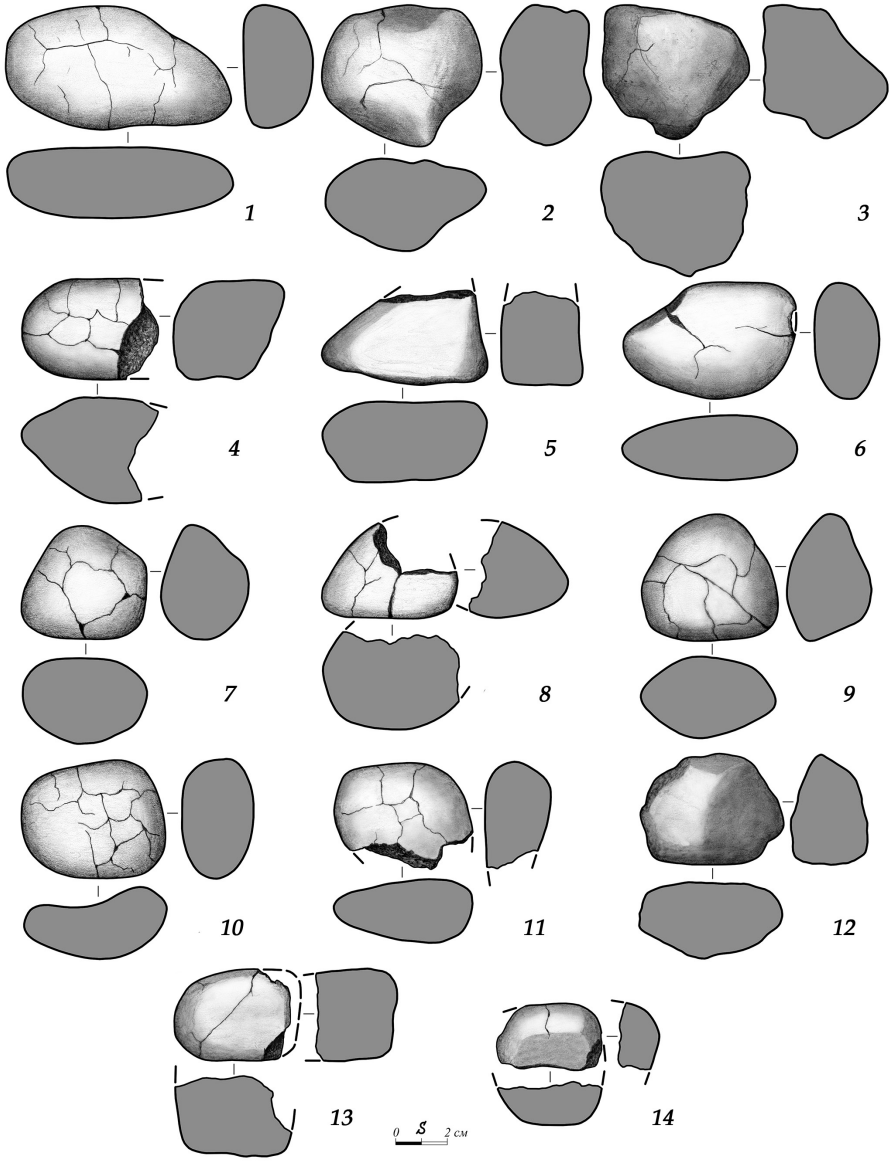

Рис. 8. Гальки из гробницы Глиное/Водовод 16/1
Fig. 8. Pebbles from the tomb of Glinoe/"Vodovod" 16/1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

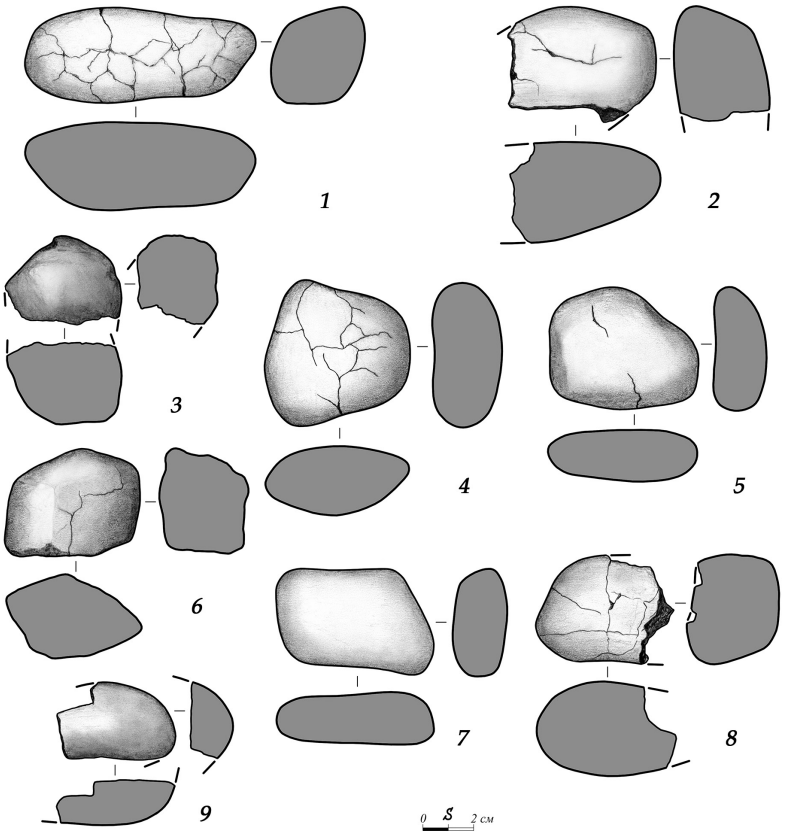

Рис. 9. Гальки из гробницы Глиное/Водовод 16/1
Fig. 9. Pebbles from the tomb of Glinoe/"Vodovod" 16/1

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

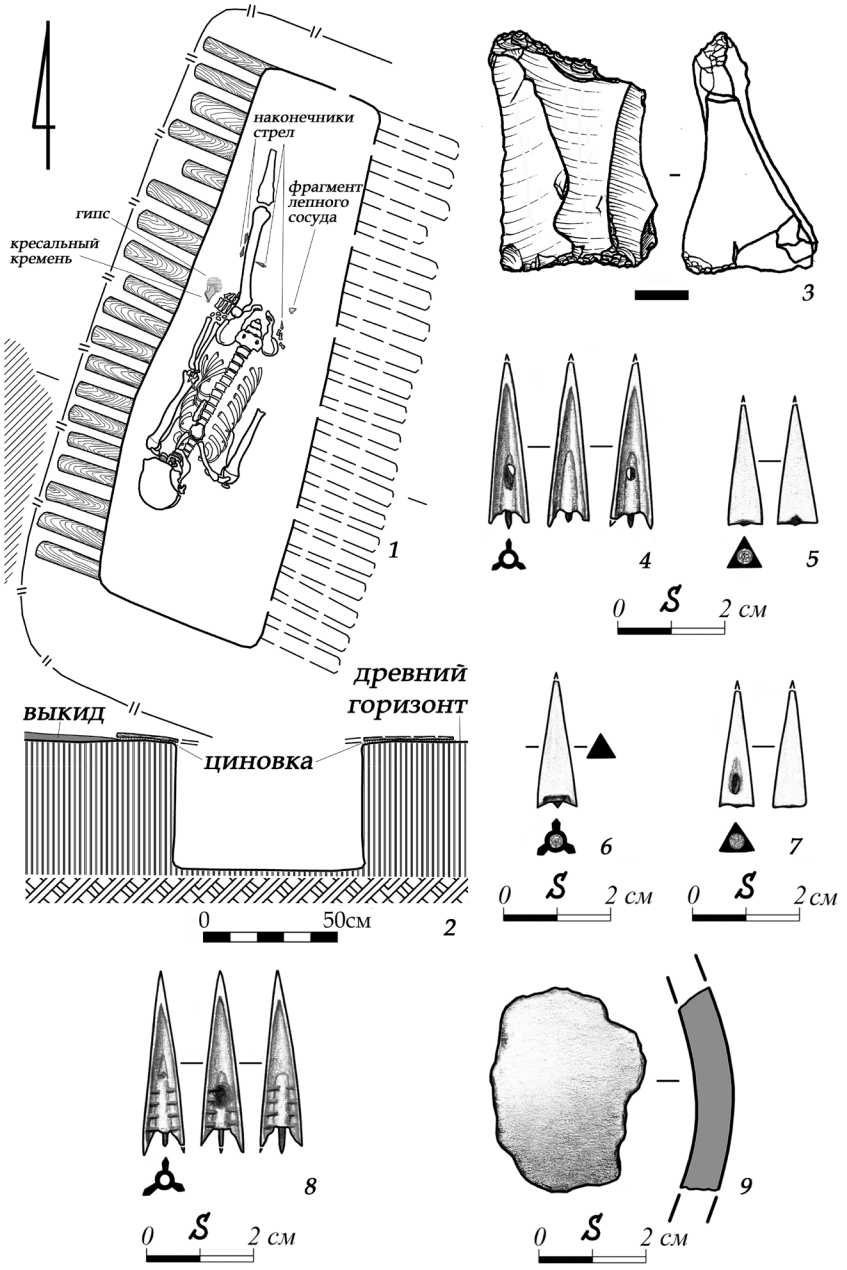

Рис. 10. Погребение Глиное/Водовод 16/11: 1-2. План и разрез погребения; 3. Кресальный кремень; 4-8. Бронзовые наконечники стрел; 9. Фрагмент керамики
Fig. 10. Burial Glinoe/"Vodovod" 16/11: 1-2. Plan and section of the grave; 3. Fire flint; 4-8. Bronze arrowheads; 9. Ceramic fragments

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Vasele miniaturale din așezarea dacilor liberi de la Roșiori (jud. Neamț)

George-Dan Hânceanu[1]

Rezumat. În campaniile arheologice efectuate în situl de la Roșiori, comuna Dulcești, județul Neamț, au fost descoperite și vase miniaturale. Dintre toate nivelurile de locuire, cel aparținând dacilor liberi este mai consistent, motiv pentru care și aceste obiecte sunt numeroase în respectiva așezare. Recipientele mici au fost găsite atât în strat, cât și în complexe, precum locuințe, vetre, cuptoare și gropi. Majoritatea acestora este reprezentată de cești, denumite și căței, care se diferențiază de celelalte vase prin forme și modul de prindere al torților. Bolurile sunt variate ca forme, unul având aspect de *unguentarium*. Alte recipiente sunt reprezentate prin câte unul, maxim două obiecte, cum ar fi: căniță, tavă și vase borcan. Dimensiunile și formele conferă eleganță vaselor, la care se adaugă decorurile, compuse din linii și alveole. Totalul recipientelor este de 14, dintre care șapte căței, trei boluri, două vase borcan, o căniță și o tavă.
Cuvinte cheie: vase miniaturale, cești/căței, boluri, vase borcan, căniță, tăviță.

The miniatural vessels from the settlement of the free Dacians from Roșiori (Neamț County). In the archaeological campaigns conducted in the site of Roșiori, Dulcești commune, Neamț County, along other discoveries, some miniature vessels were also found. Of all cultural layers, the one belonging to the free Dacians is the most consistent. The miniaturized artefacts are also more numerous in the Dacian layer. The small vessels were found both in the cultural layer and in the features, such as houses, hearths, ovens, and pits. Most of them are cups, also called censers, which are differentiated by their shape and the way the handles are attached. The bowls have various shapes, one looking like an *unguentarium*. Other types of vessels are represented by one or two objects at most: mug, tray, and jars. The dimensions and shapes confer elegance to the vessels, to which are added the decorations, composed of lines and alveoli. The total batch of miniature vessels contains 14 items, of which seven are censers, three bowls, two jars; one is a small mug, and one a miniature tray.
Keywords: miniature vessels, cups/censers, bowls, jars, mug, tray.

.....

[1] Muzeul de Istorie Roman, Complexul Muzeal Național Neamț, România; georgehanceanu@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Introducere

În așezările antice sunt descoperite categorii de obiecte lucrate din materii prime variate, care le conferă o importanță aparte, nu doar prin prisma datării, cât și prin dimensiune, eleganță și utilitate. Semnalăm, din acest punct de vedere, vasele miniaturale din lut, piesele din os, obiectele vestimentare și de podoabă din bronz și argint. În general, arheologii au avut și continuă să aibă o predilecție pentru artefactele miniaturale, care prin formă, dimensiune și materie implică interes.

O categorie de piese aparte din gama artefactelor de lut o reprezintă cea formată din vasele miniaturale. Specialistul este atras de modul de realizare, aspect, precum și de rolul avut de acestea în viața cotidiană a comunităților. De multe ori s-a încercat, prin asocierea cu obiectele sau locul descoperirii, să le fie atribuite diverse scopuri, așa cum s-au găsit explicații plauzibile și pentru recipientele fragmentare perforate, care sunt prezente în majoritatea siturilor preistorice, antice și premedievale[1], dispărând treptat pe parcursul trecerii spre epoca medievală timpurie.

Din punctul nostru de vedere, tematica propusă este interesantă, fiind o gamă de obiecte întâlnită din preistorie și până în evul mediu. Pentru antichitate, un punct de reper în acest sens pot fi descoperirile din epoca dacică clasică, din davele de pe Siret (*Piroboridava*, Poiana-Galați; *Tamasidava*, Răcătău-Bacău și *Zargidava*, Brad-Bacău). Respectivele vase au fost valorificate în cuprinsul unor studii (precum, Căpitanu 1987a, p. 71-101; Căpitanu 1987b, p. 103-213; Teodor *et alii* 2000-2001, p. 21-182), iar ulterior în cadrul monografiilor de sit. În perioada următoare, în culturile *dacilor liberi* și *Sântana de Mureș-Černjachov* sunt păstrate vasele miniaturale, a căror folosință este aceeași sau poate ușor diferită. Indiferent de utilitatea acestor obiecte, cu siguranță au stârnit și continuă să incite interesul arheologilor, determinându-i să le analizeze și să le ofere o interpretare cât mai plauzibilă.

Descriere

Dintre toate nivelurile de locuire de la Roșiori[2], cel mai intens este datat în secolele II-III p. Chr., cu o grosime cuprinsă între -0,40-0,80 m. De altfel, este așezarea care are locuințe atât în centru, cât și în perimetrele de nord, sud și vest[3]. Vasele miniaturale[4] provin îndeosebi din complexe (locuințe, gropi, vetre) (**Fig. I**),

[1] Unul dintre articolele care prezintă vasele fragmentare perforate este cel privind situl pluristratificat de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț); pentru detalii consultă Hânceanu 2019, p. 195-202.

[2] Sit pluristratificat: secolele III-II a. Chr., I a. Chr., II-III p. Chr. și VI-VII p. Chr.

[3] Perimetrul de est al terasei este prăbușit.

[4] Aducem mulțumiri pentru desenele pieselor muzeografului Dan Spătariu de la Muzeul de Istorie din Roman.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mai puțin din strat. Majoritatea s-au găsit în stare fragmentară, dar au putut fi restaurate. În rare situații recipientele erau întregi.

Întrucât materia primă este aceeași, lutul, am structurat materialul arheologic pe tipuri de vase[5], mod de prelucrare (manual sau la roată) și funcționalitate:

1. *Cești dacice/Căței*

Pentru început analizăm categoria cu cele mai multe recipiente, de forme diferite, a cărei principală utilitate era de a păstra materia primă necesară iluminatului. Unele dintre vase au fost deja valorificate, însă altele erau necunoscute. Recipientele sunt cu o singură toartă și nedecorate, comparativ cu cele mai vechi, descoperite în davele de pe Siret (Căpitanu 1994, p. 45-72; Ursachi 1995, p. 432-434, 529, 530, Pl. 70, 71, 74, 264, 265; Vulpe, Teodor 2003, p. 655-657, 662-666, 668-670, Fig. 176-178, 183-187, 189-191), multe cu două torți și cu decoruri variate (linii, puncte, alveole, pastile, brâuri), incizate, alveolate sau aplicate.

Se disting câteva tipuri[6], diferențiate în funcție de mărime și formă, dar îndeosebi prin aspectul (semicirculare pline sau desprinse la mijloc) și modul de prindere al torților (**a**, pe toată lungimea; **b**, de la mijloc/corp spre bază; **c**, doar de mijloc/corp; **d**, numai de bază; **e**, de corp și bază, arcuită, desprinsă la mijloc)[7]:

a$_{1.}$ Cățuie (inv. 43.710) lucrată manual, cu microprundișuri în pastă, de culoare cărămizie. Restaurat, vasul este tronconic cu buza dreaptă, rotunjită, iar fundul este plat și cu o alveolă alungită, sub forma unei amprente (**Fig. II/1b**). Toarta este plină, semicirculară, lipită de la buză până la bază (**Fig. II/1a**; **III/1**). Vasul, deviat din fabricație, a fost descoperit pe vatra unui cuptor de gătit din S.VIII/2007, c.7-c.8, la 0,40 m adâncime (Hânceanu 2011, p. 17, 27, Pl. IV/1). Dimensiuni: h-32mm; dg-60mm; db-30mm; dt-10mm.

a$_{2.}$ Cățuie asemănătoare (inv. 43.705), tot cu toarta plină, semicirculară, prinsă de la buză până la bază. Recipient restaurat la gură și deviat din fabricație, de culoare gălbui-cărămizie, ars secundar (**Fig. II/2**; **III/3**), găsit în Gr.2 a Cas.B/2007, între -1,20 m-1,40 m adâncime (Hânceanu 2010, p. 374, 378, Pl. X/1; Hânceanu 2012, p. 49, 50, 103, Pl. XLI/9). Dimensiuni: h-35mm; dg-45mm; db-15mm; dt-15mm.

[5] În text s-au folosit următoarele prescurtări: c.-carou; Cas.-casetă; db-diametru bază; dg-diametrul gurii; dmax-diametrul maxim; dr.-dreapta; dt-diametru toartă; Gr-groapă; h-înălțime; L-locuință; S-secțiune; stg.-stânga.

[6] Tipologia torților are scopul de a le structura, pentru o mai bună claritate, fără a avea legătură cu tipologiile clasice, generale, care implică forme și decoruri, întocmite în timp de specialiști cunoscuți (de consultat, printre alții, Crișan 1968, p. 11-53; Crișan 1969, p. 21-216).

[7] Numerotarea adiacentă (exemple, a1, a2) indică câte exemplare sunt cu același tip de toartă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pentru acest tip de cățuie se găsesc analogii în davele de la Răcătău-Horgești (punctul *Cetățuia*) (Căpitanu 1987b, p. 162, Fig. 13/8), Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 432, 530, Pl. 69/10-12, 15, 21, 23; 266/2, 6), jud. Bacău, Poiana (punctul *La Șanț*) (Vulpe, Teodor 2003, p. 660, 666, Fig. 181/22; 187/11), jud. Galați și în așezările dacilor liberi de la Poiana-Dulcești (punctul *Varniță*) (Bichir 1973, p. 255, Pl. XXXIX/5), Piatra Neamț (punctul *Lutărie*) (Bichir 1973, p. 256, Pl. XL/9) și Săbăoani (punctul *La Izlaz*) (Ursachi 2007, p. 315, Pl. 46/8), jud. Neamț.

$b_{1.}$ Cățuie (inv. 43.760) lucrată la mână, din pastă grosieră, cu microprundișuri în compoziție, arsă neuniform, de culoare brun-cărămizie. Vasul este restaurat pe jumătate și are o formă tronconică cu buza dreaptă, ușor rotunjită, fiind prevăzut cu o toartă care pleacă de la mijlocul corpului spre bază. Toarta este semicirculară, plină, lipită și deviată din fabricație (**Fig. II/3**; **III/4**). Obiectul a fost descoperit în stratul S.III/2004, c.1, între -0,20 m-0,40 m adâncime (Hânceanu 2006, p. 161, 165, Pl. III/10). Dimensiuni: h-30mm; dg-50mm; db-26mm; dt-12mm.

Tipul respectiv poate fi asemănat cu exemplarele din cetățile dacice de la Răcătău-Horgești (punctul *Cetățuia*) (Căpitanu 1987b, p. 162, Fig. 13/17), Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 432, 530, Pl. 69/3, 13, 14, 17, 22, 24; 266/4), jud. Bacău, Poiana (punctul *La Șanț*) (Vulpe, Teodor 2003, p. 658, Fig. 179/16), jud. Galați și din situl de la Poienești (punctul *Dealul Măgura*) (Bichir 1973, p. 256, Pl. XL/12), jud. Vaslui.

$c_{1.}$ Cățuie (inv. 43.711) modelată manual, de nuanță cărămizie. Restaurat, vasul tronconic are deschiderea mică, iar baza este simplă, dreaptă. Toarta este mică, plină, semicirculară, lipită doar pe corp (**Fig. II/4**; **III/2**), fără să atingă buza și baza. A fost descoperită împreună cu primul exemplar descris, pe vatra aceluiași cuptor, din S.VIII/2007, c.7-c.8, la 0,40 m adâncime (Hânceanu 2011, p. 17, 27, Pl. IV/2). Dimensiuni: h-22mm; dg-50mm; db-25mm; dt-8mm.

Acest tip este similar cu cățuile de la Răcătău-Horgești (punctul *Cetățuia*) (Căpitanu 1987b, p. 162, Fig. 13/14), Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 432, 530, Pl. 69/16, 18, 20; 265/1), jud. Bacău și din așezările de la Piatra Neamț (punctul *Lutărie*) (Bichir 1973, p. 257, Pl. XLI/4) și Tămășeni (punctul *La Silițe*) (Ursachi 2001, p. 252, Pl. XVIII/2), jud. Neamț.

d_{1}. Cățuie (inv. 43.704), diferită comparativ de celelalte descrise, datorită pereților aproape drepți, înalți și nu înclinați, cu buza dreaptă, rotunjită și cu baza plată. Întreg, vasul cu profil drept este modelat dintr-o pastă cu microprundișuri, de culoare cenușie. Cu urme intense de ardere secundară pe interior și exterior, obiectul are o tortiță mică (având aspectul a două amprente), îngustă, lipită de bază, atipică, mai mult decorativă decât eficientă (**Fig. II/5**; **III/7**). Vasul, ușor deformat din modelaj, este din inventarul unei locuințe de suprafață (L.1), de lângă vatra de

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

foc, din Cas.B/2007, de la -0,20 m-0,40 m adâncime (Hânceanu 2010, p. 374, 378, Pl. X/3; Hânceanu 2012, p. 51, 107, Pl. XLV/13). Dimensiuni: h-50mm; dg-70mm; db-45mm; dt-8mm.

Exemplarul are analogii cu ceștile dacice de la Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 432, 530, Pl. 69/19, 25-28; 266/1, 3, 5), jud. Bacău și cu vasul de la Borșeni-Războieni (punctul *Bulgărie*) (Mitrea *et alii* 1997, p. 138, Fig. 4/1), jud. Neamț.

$e_{1.}$ Cățuie (inv. 43.213) modelată la mână, tronconică, cu aspect grosier, de culoare gălbui-cărămizie, având partea din față restaurată și cu semne de ardere secundară (**Fig. II/6**; **III/5**). Are toarta arcuită, prinsă de mijlocul corpului și bază, desprinsă între perete și toartă. Obiectul a fost găsit în nivelul S.V/2006, c.3, între -0,60 m-0,80 m adâncime (Hânceanu 2012, p. 33-34, 78, Pl. XVII/7). Dimensiuni: h-30mm; dg-60mm; db-25mm; dt-13mm.

$e_{2.}$ Cățuie[8] lucrată la mână, de formă tronconică, cu microprundișuri în pastă, de aspect grosier și de nuanță cenușie. Restaurat, vasul are buza evazată, rotunjită și fundul drept. Totodată, prezintă urme de ardere secundară, iar toarta este arcuită, prinsă de mijlocul corpului și bază (**Fig. II/7**; **III/6**), desprinsă între punctele de fixare, similară celei anterior descrisă. Recipientul a fost descoperit în nivelul martorului dintre S.XIII-S.XIV/2019, la 0,40 m adâncime. Dimensiuni: h-37mm; dg-60mm; db-32mm; dt-15mm.

Tipul dispune de cele mai multe analogii, atât în cetățile de la Răcătău-Horgești (punctul *Cetățuia*) (Căpitanu 1987b, p. 162-165, Fig. 13/7, 16, 18, 20-22; 14/8, 11; 15/9; 16/6), Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 430-432, 530, Pl. 65/2, 5, 8, 10, 14; 66/1, 3, 5-11, 15-17, 21, 24; 67/2, 8, 7, 14; 69/8; 265/9, 12), jud. Bacău și Poiana (punctul *La Șanț*) (Vulpe, Teodor 2003, p. 658-660, 666, Fig. 179/11, 15; 180/2, 10, 20; 181/8, 14, 19, 24; 187/14), jud. Galați, cât și în așezările dacilor liberi de la Poiana-Dulcești (punctele *Varniță* și *Siliște*) (Bichir 1973, p. 254, 255, Pl. XXXVIII/1, 2, 4; XXXIX/2), Pâncești (punctul *La Saivane/La Parc*) și Săbăoani (punctul *La Izlaz*) (Ursachi 2007, p. 315, Pl. 46/5), jud. Neamț.

2. *Vase borcan*

Meșterii olari au modelat, după aspectul vaselor borcan de dimensiuni medii și mari, vase similare, însă mult reduse, considerate miniaturale:

2a. Vas borcan (inv. 44.500) lucrat la mână, cu pietricele în compoziție, având buza evazată, gâtul scurt, delimitat de corpul pronunțat printr-o linie circulară incizată, deviată și terminat cu un fund drept (**Fig. IV/6**; **V/5**). Bitronconic, recipientul este de culoare cărămizie și cu semne de la arderea secundară în partea

[8] Descoperită în campania anului 2019, nu este încă inventariată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

superioară. A fost descoperit în Gr.2 din Cas.D/2015, c.5-c.6, între -0,80 m-1,00 m adâncime (Hânceanu 2017, p. 151, 157 Pl. X/1 stg.; XVI/2). Dimensiuni: h-95mm; dg-65mm; dmax-65mm; db-45mm.

Similitudini se pot stabili cu vasele cetăților de la Răcătău-Horgești (punctul *Cetățuia*) (Căpitanu 1987a, p. 100, Fig. 6/11; Căpitanu 1987b, p. 170, 175, Fig. 21/6; 26/2, 3, 7), Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 424, 427, 429, 526, 528, Pl. 53/5, 9; 60/7; 63/12; 257/6; 261/8, 11), jud. Bacău, Poiana (punctul *La Șanț*) (Teodor *et alii* 2000-2001, p. 39, 44, 48, Fig. 7/3; 12/6; 16/8), jud. Galați și cu exemplarele de la Piatra Neamț (punctul *Lutărie*) (Bichir 1973, p. 263, Pl. XLVII/2) și Săbăoani (punctul *La Izlaz*) (Ursachi 2007, p. 314, Pl. 45/5), jud. Neamț.

2b. Vas borcan (inv. 44.501) modelat la mână, cu microprundișuri în compoziție, corpul alungit, fundul drept și fără buză, ruptă din vechime (**Fig. IV/7**; **V/6**). De culoare cărămizie, recipientul cu profil drept este ars secundar pe o jumătate din suprafață. A fost găsit alături de vasul precedent, tot în inventarul Gr.2 din Cas.D/2015, c.5-c.6, la -0,80 m-1,00 m adâncime (Hânceanu 2017, p. 151, 157, Pl. X/1 dr.; XVI/3). Dimensiuni: h-55mm; dmax-40mm; db-32mm.

Analogii cu recipientele de la Răcătău-Horgești (punctul *Cetățuia*) (Căpitanu 1987a, p. 100, Fig. 6/14; Căpitanu 1987b, p. 174, Fig. 25/6), Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 424, 429, 435, 522, 526, Pl. 53/11, 12; 63/2, 5; 75/11; 250/4; 257/7, 8), jud. Bacău și Poiana (punctul *La Șanț*) (Teodor *et alii* 2000-2001, p. 40, 42, Fig. 8/7; 10/13, 22), jud. Galați.

3. *Boluri*

3a. Bol restaurat (inv. 44.574) modelat la mână, dintr-o pastă semifină, de culoare gălbui-cărămizie. Recipientul are gura dreaptă (**Fig. IV/5b**), rotunjită, deformată din fabricație, cu pereții conici, finalizați cu un fund rotunjit (**Fig. IV/5a**; **V/7**), probabil fixat într-un suport. Pe interior și exterior are urme de ardere secundară, probabil datorate apropierii de sursa de foc. Vasul aduce la aspect cu un *unguentarium* roman, fiind mai degrabă o imitație locală. Posibil să fi avut rol de păstrare a diferitelor substanțe solide sau lichide. A fost descoperit lângă vatra unui cuptor de gătit din Cas.E/2016, c.2, la 0,60 m adâncime (Hânceanu 2018a, p. 77, 84, 90, Pl. V/3a-b; XI/3). Dimensiuni: h-50mm; dg-40mm; db-15mm.

Pot fi stabilite unele similitudini, exceptând zona gurii, cu vasele găsite la Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 435, 495, Pl. 75/6; 196/8), jud. Bacău.

3b. Bol întreg (inv. 44.571), de dimensiuni reduse, cu pereții scunzi, iar buza și fundul, rotunjite. Obiectul este lucrat la mână, din pastă semifină, de culoare gălbui-cenușie. La exterior, pe corp are câteva alveole (**Fig. IV/2**; **V/2**). A fost găsit în inventarul Gr.1 din Cas.E/2016, c.9, la 1,00 m adâncime (Hânceanu 2018b, p. 365, 375, 381, Pl. VI/2; XII/2). Dimensiuni: h-18mm; dg-30mm; db-15mm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Ca forme similare putem aminti recipientele de la Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 503, 526, 533, Pl. 212/2; 258/1, 2; 271/3), jud. Bacău.

3c. Bol[9] întreg modelat cu mâna, din pastă semifină, de culoare gălbui-cărămizie. Recipientul este tronconic, având gura rotunjită, trasă spre interior, pereții conici, ușor bombați în zona superioară și cu fundul terminat drept (**Fig. IV/4**; **V/4**). Vasul este din inventarul L.1, cercetată în S.XIII-S.XIV/2019, c.7, la 0,40 m adâncime. Dimensiuni: h-30mm; dg-35mm; db-20mm.

Acest ultim bol are unele asemănări cu exemplarele descoperite la Brad-Negri (punctul *La Stâncă*) (Ursachi 1995, p. 435, 526, 531, Pl. 75/10; 258/5; 267/3), jud. Bacău.

Spre deosebire de recipientele anterior descrise, următoarele sunt lucrate la roată:

4. Căniță (inv. 44.575) din pastă fină, de culoare cenușie. Din recipient s-a păstrat doar fundul plat și o mică parte din baza tortiței (**Fig. IV/1a-b**; **V/3**). Vas descoperit împreună cu bolul-*unguentarium* descris anterior, din preajma vetrei cuptorului din Cas.E/2016, c.2, la 0,60 m adâncime (Hânceanu 2018a, p. 77, 84, 89, Pl. V/2a-b; X/5). Dimensiuni: h-12mm; db-15mm; dmax-25mm.

Cănițe miniaturale au fost găsite și în dava de la Brad-Negri (punctul *La Stâncă*), jud. Bacău[10].

5. Tavă din pastă fină, de nuanță gălbui-cărămizie. Păstrat pe jumătate, vasul aduce cu o tipsie în miniatură, fiind rotund, cu pereții scunzi (**Fig. IV/3**; **V/1**). Obiectul a fost găsit alături de bolul cu alveole, amintit anterior, din Gr.1 a Cas.E/2016, c.9, de la 1,00 m adâncime (Hânceanu 2018b, p. 365, 375, 381, Pl. VI/2; XII/1). Dimensiuni: h-7mm; dg-45mm; db-40mm.

Scurte interpretări

Forma și eleganța vaselor miniaturale au stârnit interesul specialiștilor, care, pe lângă descriere, au încercat să le găsească o funcționalitate. Fără a fi consemată științific, una dintre ipoteze a mers pe linia unor „jucării". Poate în sprijinul acestei ipoteze nu sunt doar dimensiunile extrem de reduse, dar mai ales faptul că unele păstrează amprente digitale mici, care indică cine le putea manevra în etapa anterioră „arderii".

Dacă ne referim strict la partea utilitară, cu siguranță cești sau cățuile cu ardere secundară indică folosirea lor în aceleași scopuri ca și exemplarele mari. Vasele borcan, bolurile, căniță și tava par să fi servit, cel puțin recipientele din preajma vetrelor, la păstrarea unor substanțe lichide (soluții, vopseluri) sau solide

[9] Descoperit în campania anului 2019, nu este încă inventariat.

[10] Întrucât au fost descoperite după anul 1985, sunt inedite, nefiind incluse în volumul publicat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(condimente) necesare la treburile casnice, inclusiv în activitățile de gătire ale alimentelor.

Printre alte interpretări date acestor miniaturi se numără și cea legată de o semnificație cultică (vezi Căpitanu 1987a, p. 71-101), fiind poate vase pentru libații sau recipiente folosite în scopuri medicale, pentru păstrarea alifiilor și a altor tratamente naturiste, asemenea vaselor greco-romane, de tip *unguentarium*. De altfel, în multe situri s-au găsit spatule din os și pensete metalice (consultă, printre altele, Croitoru 2010, p. 72, 73, Fig. I; II/23-25), întrebuințate în domeniul medical, chiar dacă acesta se afla la un stadiu incipient, arhaic.

Indiferent de scopul pentru care au fost lucrate, remarcăm numărul semnificativ al vaselor miniaturale, atât din cetățile dacice, cât și din așezările nefortificate ale secolelor II-IV p. Chr., care denotă o importanță avută în cadrul comunităților, prin acoperirea unor necesități cotidiene.

Bibliografie

Bichir 1973: Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Editura Academiei RSR, București, 1973.

Căpitanu 1987a: V. Căpitanu, *Obiecte cu semnificație cultuală descoperite în dava de la Răcătău, județul Bacău*, Carpica XVIII-XIX (1986-1987), 1987, p. 71-101.

Căpitanu 1987b: V. Căpitanu, *Ceramica geto-dacică descoperită în dava de la Răcătău, comuna Horgești, jud. Bacău*, Carpica XVIII-XIX (1986-1987), 1987, p. 103-213.

Căpitanu 1994: V. Căpitanu, *Cestile dacice ornamentate din dava de la Răcătău, județul Bacău*, Carpica XXV, 1994, p. 45-72.

Crișan 1968: I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, Editura Meridiane, București, 1968.

Crișan 1969: I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, Editura Științifică, București, 1969.

Croitoru 2010: C. Croitoru, *Considerații generale cu privire la piesele medicale și de toaletă romane descoperite la est de Carpați*, în B. Ciupercă (coord.), *Arheologia Mileniului I p. Chr. Cercetări actuale privind istoria și arheologia migrațiilor*, Editura Oscar Print, București, 2010, p. 54-75.

Hânceanu 2006: G. D. Hânceanu, *Primele rezultate din săpăturile arheologice de la Roșiori-Dulcești (2004)*, Arheologia Moldovei XXIX, 2006, p. 159-166.

Hânceanu 2010: G. D. Hânceanu, *Ocupațiile locuitorilor din așezarea dacică de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, Memoria Antiqvitatis XXV-XXVI (2008-2009), 2010, p. 359-393.

Hânceanu 2011: G. D. Hânceanu, *Rolul unei instalații de foc pentru membrii comunității dacice de la Roșiori-Neamț*, Acta Musei Tutovensis VI, 2011, p. 16-34.

Hânceanu 2012: G. D. Hânceanu, *Cercetarea sitului arheologic de la Roșiori-Neamț (2006-2007). Contribuții la cultura dacilor liberi de pe malul Moldovei*, Acta Musei Tutovensis VII, 2012, p. 24-116.

Hânceanu 2017: G. D. Hânceanu, *Un complex arheologic din secolele II-III p.Chr. de la Roșiori-Neamț*, în L. E. Istina (ed.), *In honorem magistri Ioan Mitrea octogenarii*, Editura Magic Print Onești, 2017, p. 133-158.

Hânceanu 2018a: G. D. Hânceanu, *Un cuptor dezafectat din așezarea dacilor liberi de la Roșiori (jud. Neamț)*, Acta Musei Tutovensis. Istorie veche și arheologie XIV, 2018, p. 76-90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Hânceanu 2018b: G. D. Hânceanu, *Un nou complex arheologic cu amforă ștampilată de la Roșiori (jud. Neamț)*, în L. Munteanu, C.-D. Nicola, G.-M. Talmațchi (eds.), *Studia numismatica et archaeologica. In honorem magistri Virgilii Mihăilescu-Bîrliba oblata*, Editura Academiei Române, Editura „Constantin Matasă", București, Piatra-Neamț, 2018, p. 363-383.

Hânceanu 2019: G. D. Hânceanu, *Ipoteze privind scopul perforării vaselor de lut și de bronz din situl de la Roșiori-Dulcești (jud. Neamț)*, Revista de Arheologie, Antropologie și Studii interdisciplinare I, 2019, p. 195-202.

Mitrea *et alii* 1997: I. Mitrea, Gh. Dumitroaia, El. Ciubotaru, *Cercetările arheologice de la Borșeni-Neamț*, Memoria Antiqvitatis XXI, 1997, p. 131-193.

Teodor *et alii* 2000-2001: S. Teodor, M. Nicu, S. Țau, *Ceramica din așezarea geto-dacică de la Poiana, județul Galați*, Arheologia Moldovei XXIII-XXIV, 2000-2001, p. 21-182.

Ursachi 1995: V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bibliotheca Thracologica X, București, 1995.

Ursachi 2000: V. Ursachi, *Așezarea dacică de la Pânceşti, com. Poienari, jud. Neamț*, Carpica XXIX, 2000, p. 83-112.

Ursachi 2001: V. Ursachi, *Cercetările arheologice de la Tămășeni – „La Silițe", jud. Neamț*, Memoria Antiquitatis XXII, 2001, p. 219-289.

Ursachi 2007: V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică (vol. I)*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.

Vulpe, Teodor 2003: R. Vulpe, S. Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, Bibliotheca Thracologica XXXIX, București, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

2

Fig. I. 1. Cățuie, fragmente ceramice și sâmbure de curmal *in situ* (L.1-Cas.B/2007);
2. Vase borcan miniaturale *in situ* (Gr.2-Cas.D/2015)
Fig. I. 1. Censer, pottery fragments and date seed *in situ* (H.1-Col. B/2007);
2. Miniature jars *in situ* (P.2-Col.D/2015)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. II. 1-7. Căţui de forme variate şi cu torţi dispuse diferit
Fig. II. 1-7. Censers of various shapes and with differently arranged handles

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

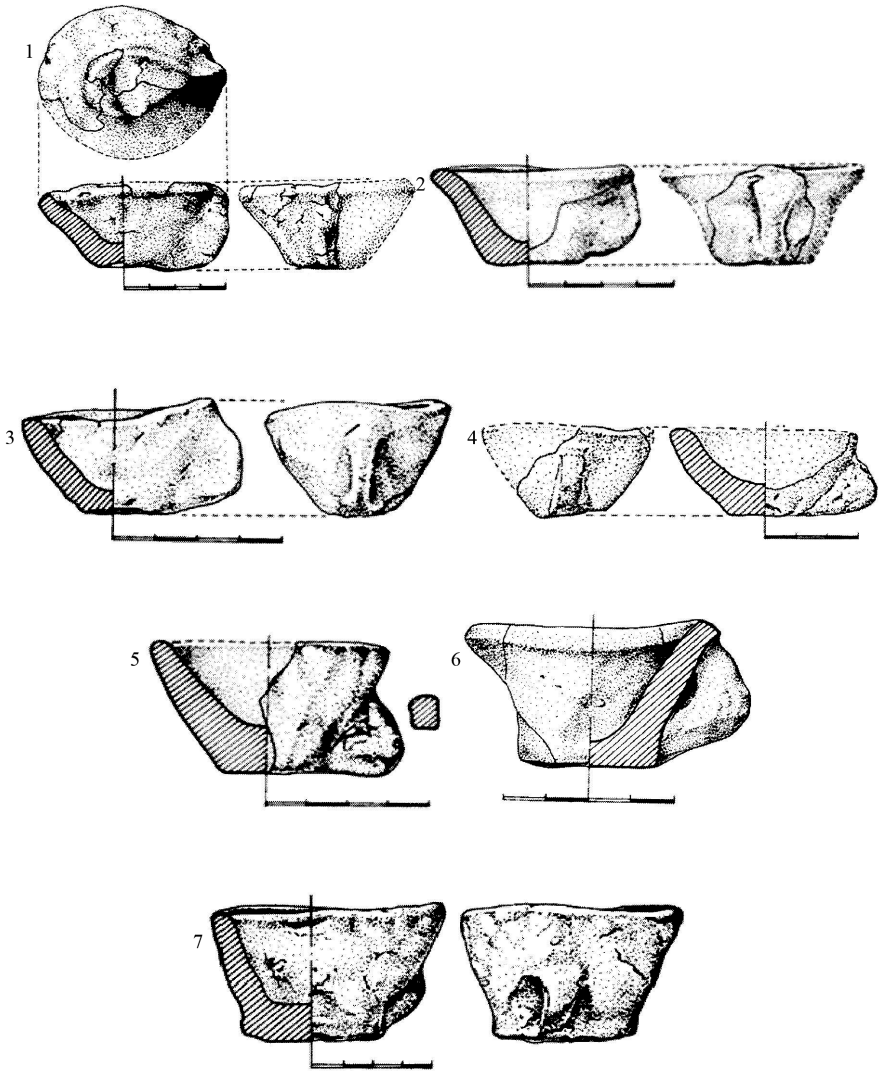

Fig. III. 1-3. Căţui cu toarta prinsă între buză şi bază; 4. Căţuie cu toarta prinsă de corp şi bază; 5-6. Căţui cu toarta goală pe mijloc, prinsă de corp/buză şi bază; 7. Căţuie cu toarta prinsă de bază

Fig. III. 1-3. Censers with the handle attached between the lip and the base; 4. Censer with the handle attached to the body and base; 5-6. Censers with an empty handle in the middle, attached to the body/lip and base; 7. Censer with the handle attached to the base

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. IV. 1a-b. Fund de căniță; 2, 4, 5a-b. Boluri; 3. Tavă fragmentară; 6-7. Vase borcan
Fig. IV. 1a-b. Mug base; 2, 4, 5a-b. Bowls; 3. Fragmentary tray; 6-7. Jars

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

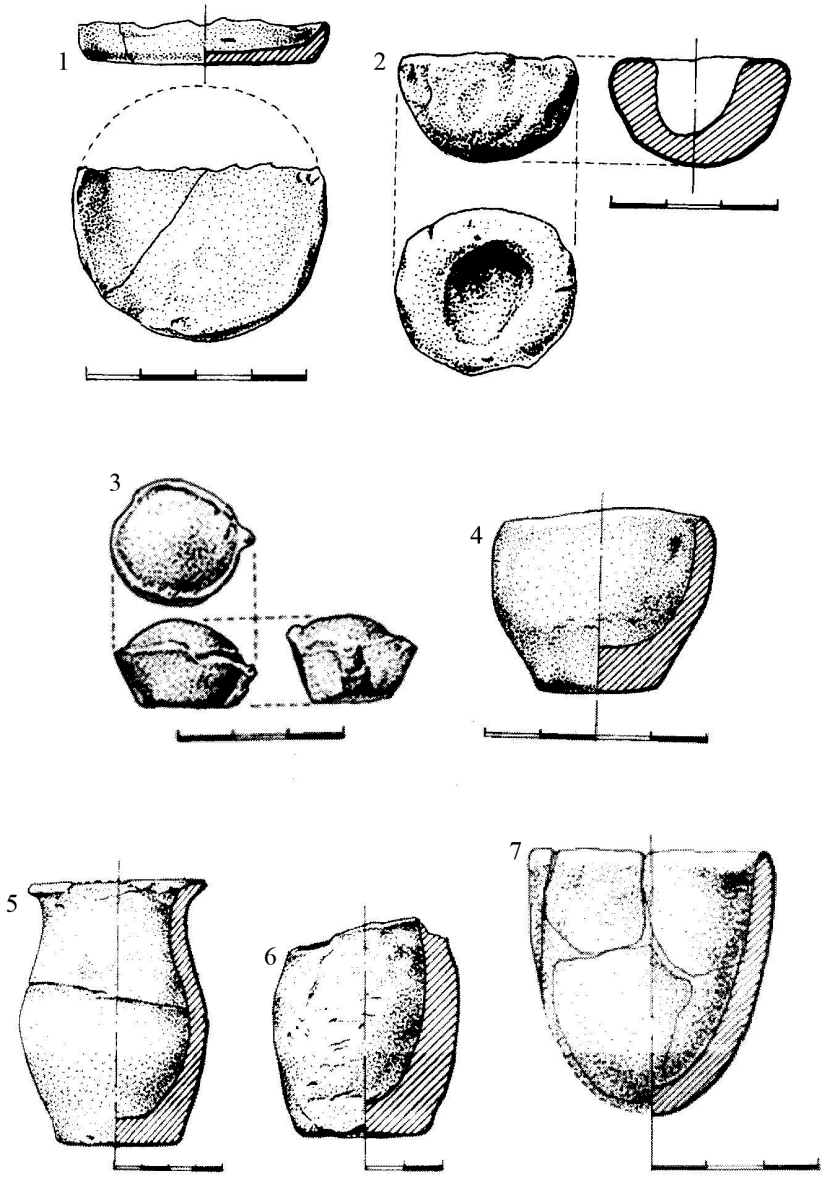

Fig. V. 1. Tavă fragmentară; 2, 4, 7. Boluri; 3. Fund de căniță; 5-6. Vase borcan
Fig. V. 1. Fragmentary tray; 2, 4, 7. Bowls; 3. Mug base; 5-6. Jars

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 217-253.

Situl arheologic Brăila *Cartier Brăilița*, campania 2018. Analiza antropologică a resturilor scheletice de incinerație

Gabriel Vasile[1]

Rezumat. În urma cercetărilor arheologice preventive din anul 2018, care s-au concentrat pe terenul afectat de obiectivul de infrastructură rutieră *Pod suspendat peste Dunăre în zona Brăila*, pe lângă o serie de complexe arheologice ce datează din neolitic, antichitatea târzie și evul mediu târziu, au fost descoperite și 45 de morminte (în care au fost identificate 46 de urne funerare) ce aparțin unei necropole, exclusiv de incinerație, datată de autorii cercetării în evul mediu timpuriu (cultura Dridu, secolele VIII-X p. Chr.). În vederea prezentării rezultatelor studiul antropologic, a fost întocmit un catalog al mormintelor, pentru fiecare complex funerar în parte, în cuprinsul căruia se regăsesc principalele caracteristici ale lotului scheletic investigat. Astfel, printre cele mai semnificative aspecte cercetate în studiul nostru se evidențiază: alcătuirea inventarului scheletic și stabilirea stării de reprezentare, caracterizarea demografică a populației medievale timpurii (pe baza determinării sexului și vârstei la deces a indivizilor), stabilirea temperaturii de ardere a fragmentelor osoase (prin analiza culorii acestora), observarea tafonomiei resturilor scheletice (depuneri de calcar și pigmenți pe oase), a patologiilor osoase și dentare și caracterelor epigenetice, precum și unele aspecte ce țin de ritualul funerar (stabilirea numărului minim de indivizi, a modelelor de fracturare osoasă, a poziției pe rug și a inventarului funerar) al comunităților Dridu de la Brăila *Brăilița*.
Cuvinte cheie: antropologie fizică, evul mediu timpuriu, necropolă, incinerație, cultura Dridu.

Brăila *Cartier Brăilița*, archaeological site, 2018 campaign. Anthropological analysis of cremated skeletal remains. Following the preventive archeological researches, from 2018, which focused on the land affected by the road infrastructure objective *Suspended bridge over the Danube in Brăila area*, besides a series of archeological complexes dating from the Neolithic, Late Antiquity and Late Middle Ages, 45 tombs were also discovered (in which 46 funerary urns were identified) belonging to a necropolis, exclusively for cremation burials, dated by the authors of the research in the Early Middle Ages (Dridu culture, 8th-10th centuries AD). To present the results of the anthropological study, a repertory of the graves was prepared, for each funeral complex, in which are found the main characteristics of the skeletal group investigated. Thus, among the most significant aspects investigated in our study are: compiling the skeletal

[1] Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" Academia Română, România; gsvasile@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

inventory and establishing the state of representation, demographic characterization of the early medieval population (based on determining the sex and age of death of individuals), establishing the burning temperature of the bone fragments (based on their colour), observation of the taphonomy of the skeletal remains (deposits of limestone and pigments on the bones), dental and bone pathologies and epigenetic characters, as well as some aspects related to the funeral ritual (establishing the minimum number of individuals, patterns of bone fracture, the position on the funeral pyre and the funeral inventory) of the Dridu communities from Brăila *Brăilița*.
Keywords*:* physical anthropology, Early Middle Ages, necropolis, cremation, Dridu culture.

.....

Introducere

Situl arheologic Brăila *Cartier Brăilița* este situat în nord-estul Câmpiei Române, pe terasa înaltă de pe malul stâng al Dunării, la 10-25 m altitudine față de nivelul Mării Negre (**Fig. 1**).

Din istoricul cercetărilor, amintim succint câteva etape care au marcat evoluția investigațiilor sitului arheologic Brăila *Brăilița*. În anul 1955, cercetările au debutat ca săpături de salvare; treptat, datorită bogăției și importanței materialului arheologic scos la iveală, săpăturile au căpătat un caracter sistematic. Între anii 1956-1975, s-au desfășurat cercetări arheologice, conduse de Nicolae Harțuche. Din colectivul arheologic mai făceau parte Florian Anastasiu și, în anumite perioade,

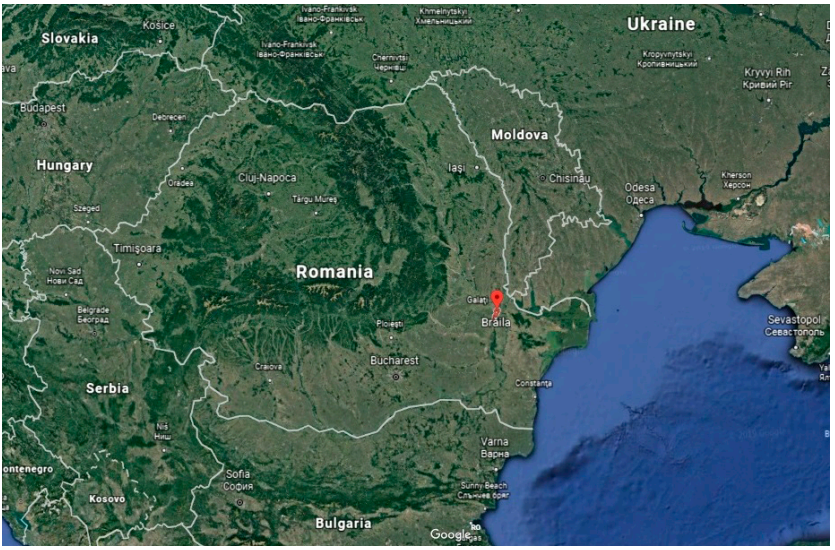

Fig. 1. Coordonatele geospațiale ale sitului arheologic Brăila *Cartier Brăilița*
Fig. 1. Geospatial coordinates of the archeological site Brăila *Cartier Brăilița*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

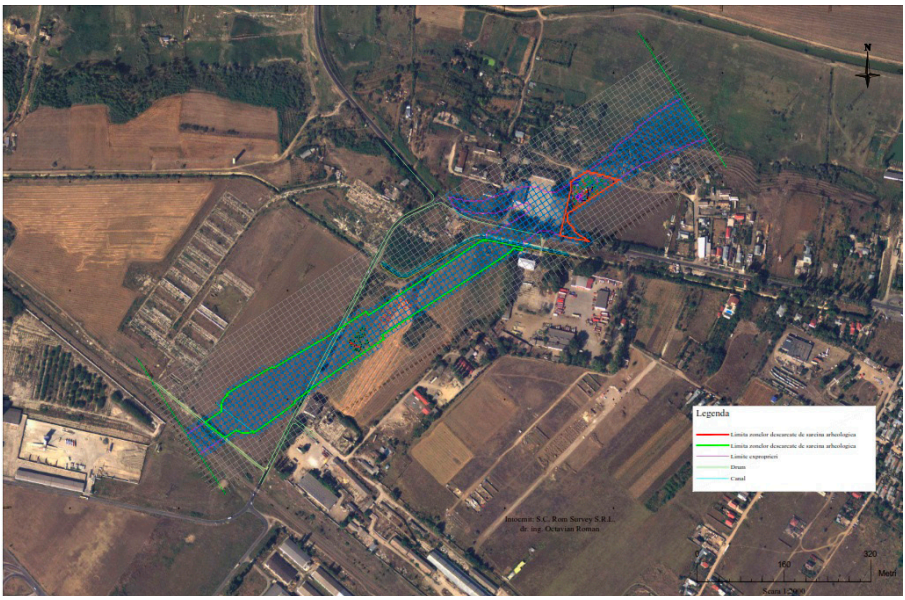

Fig. 2. Brăila *Brăilița*, ortofotoplan. Limita zonelor cercetate
Fig. 2. Brăila *Brăilița*, orthophotoplan. Boundary of the researched areas

Ion T. Dragomir. Vestigiile descoperite acoperă o perioada istorică foarte mare, cuprinsă în intervalul 4700 a. Chr.-1000 p. Chr. Între anii 2004-2017, au fost reluate cercetările, de această data având un caracter preventiv/de salvare, impus de faptul că situl arheologic Brăilița a fost clasat ca monument istoric, fiind inclus în Lista Monumentelor Istorice 2004 la poziția *BR-I-s-B-02049*. Cercetările arheologice au fost întreprinse de o echipă de cercetători condusă de Stanică Pandrea[1]. În anul 2018 cercetarea arheologică preventivă s-a concentrat pe terenul afectat de obiectivul de infrastructură rutieră *Pod suspendat peste Dunăre în zona Brăila* (**Fig. 2**).

În cadrul cercetării arheologice, terenul a fost împărțit în două zone. În Zona I, situată între limitele sitului arheologic Brăila *Brailița*, au fost descoperite 57 complexe arheologice ce datează din epoca neolitică, antichitatea târzie și evul mediu târziu. Zona II, situată în zona de protecție a sitului Brăila *Brailița*, se constituie ca parte a unei necropole de incinerație, care numără până în prezent 45 de morminte, în care au fost descoperite 46 de urne (două din ele au fost identificate în același mormânt) (**Fig. 3**).

[1] Arheolog expert și responsabil științific al sitului arheologic, Muzeul Brăilei „Carol I”.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

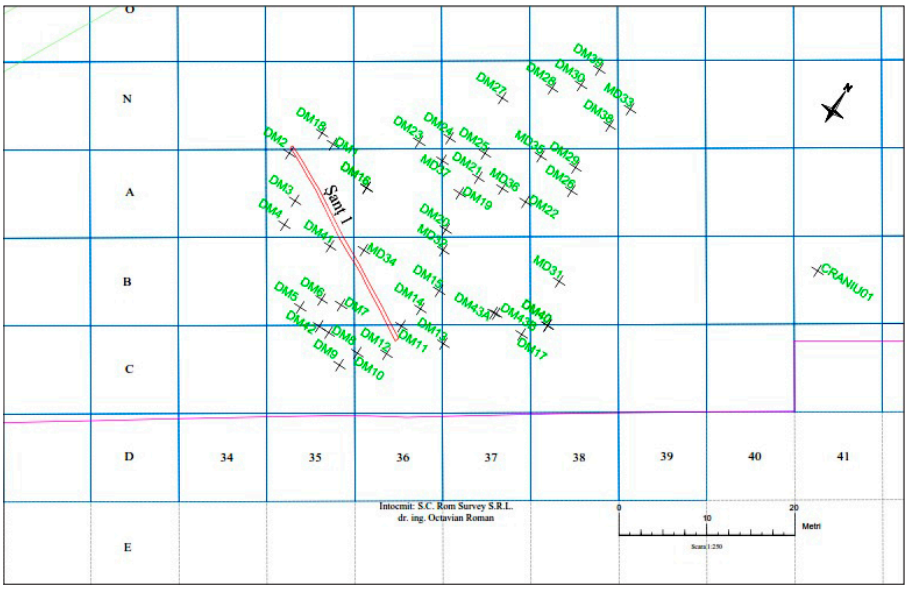

Fig. 2. Brăila *Brăilița*, ortofotoplan. Limita zonelor cercetate
Fig. 2. Brăila *Brăilița*, orthophotoplan. Boundary of the researched areas

Din informațiile de ordin arheologic, ne limităm aici la doar câteva observații preliminare[2]. Mormintele de incinerație au fost datate de autorii descoperirii în evul mediu timpuriu (cultura Dridu, secolele VIII-X p. Chr.), după forma și decorul urnelor funerare. Cele mai multe urne au apărut la adâncimi de -45/50 cm și -60 cm. Gropile mormintelor nu au putut fi identificate, din cauza lipsei diferențelor de consistență între sedimentul din strat și cel din jurul urnelor, ceea ce înseamnă că au fost săpate cu puțin timp înainte de depunerea urnelor și imediat acoperite. Majoritatea urnelor au fost descoperite în stare fragmentară, fiind afectate de lucrări agricole. Pământul a păstrat foarte bine amprenta urnelor. Dintre obiectele de inventar funerar descoperite, menționăm fragmente de catarame, de lame, de pandantive din os și din metal (cupru). Pe unele dintre obiectele metalice a fost găsită amprenta unei țesături provenite, probabil, de la giulgiul funerar.

Metodologia de lucru

Anterior analizei antropologice propriu-zise, menționăm faptul că urnele cu resturile de cremație au fost prelevate și transportate la sediul Muzeului Brăilei „Carol I", unde au fost tamisate la sec și sub jet de apă și apoi uscate. Prin acestea,

[2] Pentru o descriere mai amplă a situației arheologice, vezi Pandrea *et alii* 2018.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

colectivul de cercetare arheologică a reușit să recupereze o cantitate mare de resturi scheletice incinerate, alături de o cantitate apreciabilă de resturi ale inventarului funerar.

Analiza propriu-zisă a debutat cu separarea oaselor de incinerație umane de cele de animale, precum și de alte structuri, cum ar fi cele de tipul ceramicii, cărbunelui, sticlei, metalelor, pământului sau pietricelelor.

Materialului osteologic a fost triat în vederea identificării, determinării temperaturii de ardere, a sexului și vârstei la deces a indivizilor sau cântăririi acestuia, osemintele identificate fiind grupate pe segmente scheletice. Acest demers ne-a servit la urmărirea temperaturilor generale de ardere a scheletului și eventualelor diferențe în ceea ce privește temperatura de ardere a fiecărui segment scheletic, prin aceasta putând fi surprinsă poziția defunctului pe rugul funerar. Totodată, identificarea eventualelor „dubluri" ale unor segmente osteologice evidențiază prezența mai multor indivizi în același mormânt. Nu în ultimul rând, am încercat să urmărim unele aspecte ce țin de selecția aleatorie sau intenționată a anumitor oseminte de pe rug, în vederea depunerii în mormânt, pe baza prezenței preponderente a anumitor segmente scheletice.

Pentru identificarea și stabilirea simetriei/lateralității resturilor scheletice analizate, atât pentru subadulți, cât și pentru indivizii adulți, am utilizat numeroase caractere descriptive din atlase osteologice de specialitate (Schaefer *et alii* 2009; White, Folkens 2005; Abrahams *et alii* 1999), cu ajutorul cărora am putut determina numărul minim de indivizi (NMI) pentru fiecare complex funerar în parte.

Pentru stabilirea stării de reprezentare a indivizilor, am considerat un schelet aproximativ complet atunci când am identificat peste 75% din părțile lui componente. Scheletele parțial reprezentate au fost considerate cele în care resturile de cremație au fost înscrise în limita intervalului 25%-75%. Atunci când nu au fost prezente mai mult de 25% din elementele scheletice, individul a fost apreciat ca fiind slab reprezentat (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 7, tab. 1). În cadrul alcătuirii inventarului funerar, resturile de cremație au fost grupate în 11 mari categorii, pe sectoare scheletice: neurocraniu, masiv facial, mandibulă, dinți, coaste/stern, vertebre, centură scapulară, centură pelviană, epifize, diafize, mâini/picioare.

Pentru determinarea sexului indivizilor, am urmărit cu predilecție o serie de diferențe morfologice discriminante de la nivelul coxalelor și craniului. Astfel, la nivelul oaselor coxale au fost observate arcul ventral (AV), concavitatea subpubiană (CS), aspectul medial al ramului ischiopubian (RI), șanțul sciatic (ȘS) și sulcusul preauricular (SP) (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21, fig. 1-3). Glabela (G), procesul mastoid (PM), eminența mentală (EM), marginea supraorbitală (MS) și cresta nucală (CN) au constituit elementele de diferențiere sexuală în cazul craniilor (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21, fig. 4). De asemenea, am utilizat

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

și alte caracteristici discriminante sexuale, de tipul celor dentare (alveole) și postcraniene (structura generală a oaselor, „amprentele" musculare, dimensiunile articulațiilor etc.) (Holck 2008, p. 50-60, tab. 10; Acsádi, Nemeskéri 1970, p. 75-87). După cum se observă, toate aceste metode de determinare a sexului sunt specifice (și) materialelor scheletice de inhumație. În acest studiu, adițional, am utilizat și o serie de indicatori metrici (specifici oaselor incinerate), conform scării lui Gejvall, după cum urmează: 1a = grosimea calotei craniene (la frontal, parietale și occipital); 2 = grosimea diafizei femurului; 3c = grosimea diafizei humerusului; 4 = grosimea diafizei radiusului (Wahl 1996, p. 345, fig. 1).

În vederea estimării vârstei la deces, în cadrul subadulților (< 20 de ani) a fost aplicată secvența de formare și erupție a dinților (Ubelaker 1980, p. 46-47, fig. 62) și gradul de fuziune al epifizelor la diafize (Ubelaker 1980, p. 53, tab. 6; Holck 2008, p. 62, tab. 13). Atunci când aceste elemente scheletice au lipsit, vârsta la deces a fost apreciată prin comparație dimensională cu alte resturi scheletice cu vârste cunoscute, aflate în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" din București.

Estimarea vârstei la deces în cadrul indivizilor adulți (> 20 de ani) s-a realizat cu predilecție pe baza grosimii laminei (tăbliei) interne a calotei craniene (Holck 2008, p. 66, fig. 10). Într-un singur caz vârsta a putut fi estimată pe baza morfologiilor consecutive fenomenelor degenerative de la nivelul simfizelor pubiene (Brooks, Suchey 1990).

Categoriile de vârstă utilizate (pentru subadulți și adulți) au fost cele recomandate de Buikstra și Ubelaker (1994, p. 9): *fœtus* (F: < 0 ani), *infant* (I: 0-3 ani); copil (C: 3-12 ani); adolescent (Ad: 12-20 de ani); adult tânăr (AT: 20-35 de ani), adult matur (AM: 35-49 ani) și adult bătrân (AB: > 50 de ani). Atunci când au lipsit elementele care ne-ar fi putut oferi indicii cu privire la grupa de vârstă biologică, indivizii au fost plasați generic într-una din clasele de vârstă: subadult (SA) sau adult (AD). În acest caz, criteriul de diferențiere al categoriei de vârstă l-a constituit sudarea epifizelor la diafize[3].

În ceea ce privește temperatura de ardere (intensitatea combustiei), aceasta a fost estimată prin atenta examinare a culorii resturilor scheletice sau a gradelor de fragmentaritate și de deformare ale acestora. Demersul a fost realizat cu ajutorul unor modele din literatura de specialitate (Wahl 2008, p. 149-150, tab. 9.1), bazate pe observații efectuate într-un crematoriu modern. Resturile cinerare au fost încadrate într-unul sau altul dintre cele cinci grade de combustie, începând de la intensități ale focului de cca. 200°C și până la valori de peste 800°C.

[3] Precizăm faptul că ne păstrăm o serie de rezerve în ceea ce privește încadrarea indivizilor în grupa adult, în sensul că deși oasele sunt epifizate, ele ar putea aparține și unui subadult, unele dintre acestea fuzionând la vârsta adolescentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Observațiile morfoscopice asupra resturilor cinerare au ținut cont și valorile cantitative ale culorilor generate prin intermediul utilizării scalei coloristice RVA (Roșu-Verde-Albastru) sau RGB (Red-Green-Blue), abreviere englezească adesea utilizată (Walker *et alii* 2008, p. 131-136, fig. 7.1, 7.2, pl. 20, 21). Astfel, au fost surprinse atât temperaturile generale de combustie ale defuncților, cât și temperaturile fiecărui segment scheletic în parte.

Un alt parametru analizat l-a constituit și stabilirea modelului de fracturare (fisurare) al resturilor umane de incinerație. Conform unei scheme de clasificare (Symes *et alii* 2015, p. 46-47), fracturile termice ale oaselor sunt de mai multe tipuri (longitudinale, *step*, transversale, reticulare, așchieri și delaminări, linii de ardere, circulare), prezența acestora fiind observată în studiul de față pentru fiecare individ în parte.

În vederea identificării patologiilor dentare și osoase și pentru stabilirea diagnosticului diferențial, am utilizat o serie de tratate din literatura paleopatologică de specialitate (Ortner 2003; Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998).

Nu în ultimul rând, am încercat să identificăm și prezența unor caractere epigenetice craniene și postcraniene (Mann *et alii* 2016), în vederea stabilirii biodistanțelor inter- și intrapopulaționale.

Catalogul mormintelor

M.0. *Passim*; NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (326 de fragmente identificabile: neurocraniu = 35, masiv facial = 1, mandibulă = 6, dinți = 10, coaste/stern = 2, vertebre = 1, centură scapulară = 1, centură pelviană = 1; epifize = 16, diafize = 243, mâini/picioare = 10); sex (feminin: caracteristici generale); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize peroneale = 57,4 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550^{0}C-700^{0}C); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 448 g: neurocraniu = 37 g, masiv facial = 4 g, mandibulă = 11 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 1 g, vertebre = 1 g, centură scapulară = 2 g, centură pelviană = 9 g; epifize = 12 g, diafize = 194 g, mâini/picioare = 6 g; indeterminabile = 169 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 1 g, fragmente ceramice = 8 g; fragmente de sticlă = 3 g, fragmente de metal = 5 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a două fragmente de la nivelul craniului și pe două din sectorul postcranian).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

M.1. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (24 de fragmente identificabile: neurocraniu = 8, diafize = 16); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (subadult: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize a unui os lung, probabil femur = 40,6 mm); culoare (gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (550^{0}C-800^{0}C+); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări); greutate (total = 18 g: neurocraniu = 3 g, diafize = 4 g, indeterminabile = 1 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (nu a fost identificat); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața unui fragment de la nivelul craniului).

M.2. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (21 de fragmente identificabile: neurocraniu = 9, dinți = 1, epifize = 1, diafize = 10); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize tibiale = 39,2 mm); temperatura de ardere (550^{0}C-800^{0}C+); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări); greutate (total = 23 g: neurocraniu = 3 g, dinți = 1 g, epifize = 1 g, diafize = 13 g, indeterminabile = 5 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 3 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a cinci fragmente de la nivelul craniului).

M.3. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (97 de fragmente identificabile: neurocraniu = 20, mandibulă = 1, dinți = 3, vertebre = 2, epifize = 6, diafize = 65); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (subadult: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize a unui os lung, probabil femur = 37,3 mm); culoare (gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (550^{0}C-800^{0}C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 174 g: neurocraniu = 13 g, mandibulă = 1 g, dinți = 2 g, vertebre = 5 g, epifize = 3 g, diafize = 53 g, indeterminabile = 97 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 7 g; fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

M.4. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (163 de fragmente identificabile: neurocraniu = 24, mandibulă = 1, dinți = 8, coaste/stern = 11, vertebre = 2, centură scapulară = 2, centură pelviană = 4; epifize = 50, diafize = 54, mâini/picioare = 7); sex (masculin: MS = +1; ȘS = +1); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1-2); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize ulnare = 45,4 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 243 g: neurocraniu = 27 g, mandibulă = 1 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 7 g, vertebre = 1 g, centură scapulară = 3 g, centură pelviană = 9 g; epifize = 10 g, diafize = 78 g, mâini/picioare = 3 g, indeterminabile = 102 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 49 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind moderat deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.5. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (308 fragmente identificabile: neurocraniu = 44, masiv facial = 1, dinți = 7, coaste/stern = 1, epifize = 29, diafize = 220, mâini/picioare = 6); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adolescent: grosime lamină internă calotă craniană = 1; comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize peroneale = 59,8 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 515 g: neurocraniu = 25 g, masiv facial = 1 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 1 g, epifize = 18 g, diafize = 221 g, mâini/picioare = 4 g, indeterminabile = 243 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 1 g, fragmente ceramice = 30 g; fragmente de sticlă = 1 g, fragmente de metal = 4 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a trei fragmente de la nivelul scheletului postcranian).

M.6. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (387 de fragmente identificabile: neurocraniu = 43, masiv facial = 4, mandibulă = 2, dinți = 4, vertebre = 15, centură pelviană = 3; epifize = 82, diafize = 226, mâini/picioare = 8); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 57,9 mm); culoare (maro-închis, negru, gri,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (300°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, aşchieri şi delaminări, circular); greutate (total = 683 g: neurocraniu = 49 g, masiv facial = 2 g, mandibulă = 2 g, dinţi = 1 g, vertebre = 15 g, centură pelviană = 8 g; epifize = 38 g, diafize = 262 g, mâini/picioare = 13 g, indeterminabile = 293 g); patologii (osteoartroză: osteofite uşor exprimate la nivelul corpurilor vertebrale a unei cervicale şi unei toracale/lombare); caractere epigenetice (neobservabile); poziţie pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 17 g; fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roşie – oxid de fier sau ocru – pe suprafaţa a cinci fragmente de la nivelul scheletului postcranian).

M.7. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (629 de fragmente identificabile: neurocraniu = 45, masiv facial = 7, mandibulă = 2, dinţi = 9, coaste/stern = 15, vertebre = 14, centură scapulară = 2, centură pelviană = 12; epifize = 159, diafize = 324, mâini/picioare = 40); sex (feminin: caracteristici generale); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (1a = 4,9 mm, 2 = 6,0 mm, 3c = 3,4 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparţine unei diafize femurale = 83,1 mm); culoare (negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (400°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, aşchieri şi delaminări, circular); greutate (total = 1117 g: neurocraniu = 34 g, masiv facial = 6 g, mandibulă = 1 g, dinţi = 3 g, coaste/stern = 8 g, vertebre = 18 g, centură scapulară = 4 g, centură pelviană = 24 g; epifize = 86 g, diafize = 455 g, mâini/picioare = 22 g, indeterminabile = 456 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziţie pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 19 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind moderat deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roşie – oxid de fier sau ocru – pe suprafaţa a trei fragmente de la nivelul craniului).

M.8. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parţial reprezentat); inventar scheletic (244 de fragmente identificabile: neurocraniu = 32, mandibulă = 1, dinţi = 3, coaste/stern = 7, vertebre = 6, centură pelviană = 7; epifize = 22, diafize = 164, mâini/picioare = 2); sex (masculin: MS = +1; AV = +1; CS = +1; RI = +1); categorie de vârstă (adult matur: simfize pubiene, faza V = 45,6 ± 10,4 ani; grosime lamină internă calotă craniană = 3-4); măsurători (4 = 3,9 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparţine unei diafize radiale = 54,6 mm); culoare (maro-închis, negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

de ardere (300°C-700°C); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 559 g: neurocraniu = 25 g, mandibulă = 1 g, dinți = 1 g, coaste/stern = 5 g, vertebre = 7 g, centură pelviană = 46 g; epifize = 15 g, diafize = 234 g, mâini/picioare = 2 g, indeterminabile = 223 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 27 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.10. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (nu a putut fi identificat niciun fragment osos); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (copil, *infans I*: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat = 15,1 mm); culoare (gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare: (neobservabil); greutate (total = 4 g: indeterminabile = 4 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 3 g); tip de ardere (nu a putut fi stabilit); sunet (nu a putut fi înregistrat); depuneri (nu au fost constatate).

M.11. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (512 fragmente identificabile: neurocraniu = 80, masiv facial = 25, mandibulă = 6, dinți = 16, coaste/stern = 11, vertebre = 15, centură pelviană = 11; epifize = 107, diafize = 91, mâini/picioare = 50); sex (feminin: EM = -1; MS = -2; CN = -1); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1-2); măsurători (1a = 6,2 mm, 2 = 4,0 mm, 3c = 3,9 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 103,3 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 967 g: neurocraniu = 111 g, masiv facial = 20 g, mandibulă = 9 g, dinți = 7 g, coaste/stern = 5 g, vertebre = 8 g, centură pelviană = 10 g; epifize = 55 g, diafize = 282 g, mâini/picioare = 25 g, indeterminabile = 435 g); patologii (carie dentară: la nivelul unui premolar, distal); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 4 g, fragmente ceramice = 58 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind moderat deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a șapte fragmente de la nivelul craniului și pe șapte din sectorul postcranian; cantități reduse de calcar pe diafize).

M.12. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (29 de fragmente identificabile: dinți = 1, epifize = 3, diafize = 25);

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

sex (indeterminabil); categorie de vârstă (subadult: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 49,1 mm); culoare (gri-albăstrui, alb-lăptos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 28 g: dinți = 1 g, epifize = 3 g, diafize = 14 g, indeterminabile = 10 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 6 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.13. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (10 fragmente identificabile: neurocraniu = 7, diafize = 3); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (copil, *infans I*: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize a unui os lung = 11,6 mm); culoare (gri-albăstrui, alb-lăptos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (neobservabil); greutate (total = 4 g: neurocraniu = 2 g, diafize = 1 g, indeterminabile = 1 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (nu a fost identificat); tip de ardere (nu a putut fi stabilit); sunet (nu a putut fi înregistrat); depuneri (nu au fost constatate).

M.14. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (patru fragmente identificabile: neurocraniu = 1; diafize = 3); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (copil, *infans I*: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține calotei craniene = 8,0 mm); culoare (maro-închis, negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (300°C-700°C); model de fracturare (neobservabil); greutate (total = 3 g: neurocraniu = 1 g; diafize = 1 g; indeterminabile = 1 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (nu a putut fi stabilit); sunet (nu a putut fi înregistrat); depuneri (nu au fost constatate).

M.15. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (354 de fragmente identificabile: neurocraniu = 59, masiv facial = 5, dinți = 9, coaste/stern = 3, vertebre = 9, epifize = 42, diafize = 222, mâini/picioare = 5); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult matur: grosime lamină internă calotă craniană = 2-3); măsurători (2 = 8,4 mm, 3c = 5,4 mm, 4 = 3,8 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 80,1 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 612 g: neurocraniu = 42 g, masiv facial = 2 g, dinți = 2 g,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

coaste/stern = 2 g, vertebre = 7 g, epifize = 15 g, diafize = 252 g, mâini/picioare = 2 g, indeterminabile = 286 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 2 g, fragmente ceramice = 16 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.16. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (263 de fragmente identificabile: neurocraniu = 74, mandibulă = 3, dinți = 4, coaste/stern = 1, epifize = 13, diafize = 164, mâini/picioare = 4); sex (feminin: MS = -1); categorie de vârstă (adult matur: grosime lamină internă calotă craniană = 2-3); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize tibiale = 57,5 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 294 g: neurocraniu = 49 g, mandibulă = 5 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 1 g, epifize = 4 g, diafize = 133 g, mâini/picioare = 5 g, indeterminabile = 95 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (os wormian: unul, izolat, situat, cel mai probabil, la granița suturilor sagitală și lambdoidă); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 18 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.17. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (534 de fragmente identificabile: neurocraniu = 81, masiv facial = 13, mandibulă = 4, dinți = 4, coaste/stern = 27, vertebre = 29, centură scapulară = 4, centură pelviană = 14; epifize = 85, diafize = 234, mâini/picioare = 39); sex (feminin: MS = -2; SP = -2); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (1a = 4,6 mm, 3c = 4,4 mm, 4 = 3,7 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize tibiale = 70,4 mm); culoare (negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (400°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 860 g: neurocraniu = 77 g, masiv facial = 13 g, mandibulă = 8 g, dinți = 1 g, coaste/stern = 16 g, vertebre = 26 g, centură scapulară = 17 g, centură pelviană = 21 g; epifize = 54 g, diafize = 260 g, mâini/picioare = 29 g, indeterminabile = 338 g); patologii (osteoartroză: osteofite ușor exprimate la nivelul corpurilor vertebrale a două cervicale); caractere epigenetice (foramen zigomatico-facial: unul, larg, pe zigomaticul drept); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 38 g; fragmente de metal = 7 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind ușor deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața unui fragment de la nivelul craniului și pe șapte din sectorul postcranian).

M.18. NMI = 2.

M.18 (I.1): stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (632 de fragmente identificabile: neurocraniu = 85, masiv facial = 22, mandibulă = 5, dinți = 14, coaste/stern = 18, vertebre = 23, centură pelviană = 1; epifize = 79, diafize = 332, mâini/picioare = 53); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult matur: grosime lamină internă calotă craniană = 2-3); măsurători (3c = 4,7 mm, 4 = 3,1 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize peroneale = 68,0 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 1035 g: neurocraniu = 110 g, masiv facial = 22 g, mandibulă = 7 g, dinți = 7 g, coaste/stern = 11 g, vertebre = 16 g, centură pelviană = 3 g; epifize = 33 g, diafize = 434 g, mâini/picioare = 27 g, indeterminabile = 365 g); patologii (osteoartroză: osteofite ușor exprimate la nivelul corpurilor vertebrale a două cervicale); caractere epigenetice (foramen zigomatico-facial: două, largi, pe zigomaticul drept); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 1 g, fragmente ceramice = 1 g; fragmente de metal = 13 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind ușor deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.18 (I.2): au fost identificate patru fragmente de la nivelul craniului (pe suprafața cărora au fost observate urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru), opt coroane dentare, un fragment costal și trei fragmente vertebrale ce aparțin unui individ subadult, copil din categoria *infans I* (3,0 ani ± 12 luni: dentiție).

M.19. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (337 de fragmente identificabile: neurocraniu = 82, masiv facial = 22, mandibulă = 2, dinți = 9, coaste/stern = 10, vertebre = 16, centură scapulară = 1, centură pelviană = 4; epifize = 61, diafize = 116, mâini/picioare = 14); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult tânăr: fuziune epifize, grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize peroneale = 65,6 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 696 g: neurocraniu = 84 g, masiv facial = 22 g, mandibulă = 2 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 6 g, vertebre = 8 g, centură scapulară = 2 g, centură pelviană = 5 g; epifize = 26 g, diafize = 120 g, mâini/picioare = 7 g, indeterminabile = 412 g);

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (decubit dorsal: femurul prezintă pe partea posterioară arderi incomplete, în jur de 400°C, fiind de culoare negru-închis); inventar funerar (oase de animale = 1 g, fragmente ceramice = 30 g; fragmente de sticlă = 1 g, fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind moderat deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a 14 fragmente de la nivelul craniului și pe unul din sectorul postcranian).

M.20. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (31 de fragmente identificabile: neurocraniu = 11, dinți = 1, diafize = 19); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (copil, *infans I*: dentiție, comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține calotei craniene = 20,3 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (așchieri și delaminări); greutate (total = 27 g: neurocraniu = 2 g, dinți = 1 g, diafize = 3 g, indeterminabile = 21 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 1 g); tip de ardere (nu a putut fi stabilit); sunet (nu a putut fi înregistrat); depuneri (nu u fost constatate).

M.21. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (94 de fragmente identificabile: neurocraniu = 77, dinți = 4, coaste/stern = 3, epifize = 4, diafize = 84); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (copil, *infans I*: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 39,8 mm); culoare (550°C-700°C); temperatură de ardere (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări); greutate (total = 133 g: neurocraniu = 26 g, dinți = 1 g, coaste/stern = 1 g, epifize = 1 g, diafize = 48 g, indeterminabile = 56 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 6 g, fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind ușor deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.22. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (33 de fragmente identificabile: diafize = 33); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 25,5 mm); culoare (negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui); temperatură de ardere (400°C-550°C); model de fracturare (transversal); greutate (total = 49 g: diafize = 26 g, indeterminabile = 23 g); patologii

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 3 g); tip de ardere (nu a putut fi stabilit); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.23. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (494 de fragmente identificabile: neurocraniu = 74, masiv facial = 8, mandibulă = 7, dinți = 5, coaste/stern = 16, vertebre = 20, centură scapulară = 5, centură pelviană = 8, epifize = 62, diafize = 248, mâini/picioare = 41); sex (feminin: MS = -1); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1-2); măsurători (1a = 5,7 mm, 3c = 4,6 mm, 4 = 3,2 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize humerale = 77,5 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 1331 g: neurocraniu = 96 g, masiv facial = 12 g, mandibulă = 15 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 13 g, vertebre = 26 g, centură scapulară = 13 g, centură pelviană = 26 g, epifize = 70 g, diafize = 538 g, mâini/picioare = 26 g, indeterminabile = 494 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 12 g, fragmente ceramice = 23 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind moderat deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a cinci fragmente de la nivelul craniului și pe unul din sectorul postcranian).

M.24. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (593 de fragmente identificabile: neurocraniu = 70, masiv facial = 6, mandibulă = 4, dinți = 13, coaste/stern = 21, vertebre = 27, centură scapulară = 1, centură pelviană = 6; epifize = 99, diafize = 309, mâini/picioare = 37); sex (masculin: EM = +2; MS = +2); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1-2); măsurători (1a = 6,0 mm, 1b = 7,3 mm, 2 = 6,0 mm, 3c = 4,9 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize tibiale = 97,8 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular, plus model „ochi de taur"); greutate (total = 1643 g: neurocraniu = 111 g, masiv facial = 10 g, mandibulă = 14 g, dinți = 5 g, coaste/stern = 17 g, vertebre = 50 g, centură scapulară = 1 g, centură pelviană = 17 g; epifize = 104 g, diafize = 548 g, mâini/picioare = 31 g, indeterminabile = 735 g); patologii (osteoartroză: osteofite ușor exprimate la nivelul corpurilor vertebrale a două toracale); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (decubit dorsal: calota craniană, în regiunea occipitală, și tibia, posterior, prezintă arderi

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

incomplete, în jur de 400°C, fiind de culoare neagră); inventar funerar (fragmente ceramice = 24 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind puternic deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (cantități reduse de calcar pe diafize).

M.25. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (429 de fragmente identificabile: neurocraniu = 63, masiv facial = 7, mandibulă = 4, dinți = 6, coaste/stern = 3, vertebre = 8, centură pelviană = 3; epifize = 31, diafize = 293, mâini/picioare = 11); sex (masculin: caracteristici generale); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1-2); măsurători (2 = 7,4 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 76,8 mm); culoare (negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui); temperatură de ardere (400°C-550°C); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 781 g: neurocraniu = 41 g, masiv facial = 5 g, mandibulă = 2 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 1 g, vertebre = 7 g, centură pelviană = 4 g; epifize = 25 g, diafize = 430 g, mâini/picioare = 19 g, indeterminabile = 254 g); patologii (periostită: ușoare manifestări la nivelul diafizelor femurale); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 17 g; fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a patru fragmente de la nivelul scheletului postcranian).

M.26. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (545 de fragmente identificabile: neurocraniu = 139, masiv facial = 13, mandibulă = 6, dinți = 9, coaste/stern = 8, vertebre = 8, centură scapulară = 1, centură pelviană = 2; epifize = 165, diafize = 155, mâini/picioare = 39); sex (feminin: MS = -2; CN = -2); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (1a = 5,6 mm, 1b = 6,7 mm, 4 = 3,0 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize radiale = 63,2 mm); culoare (gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 904 g: neurocraniu = 106 g, masiv facial = 12 g, mandibulă = 8 g, dinți = 3 g, coaste/stern = 5 g, vertebre = 5 g, centură scapulară = 1 g, centură pelviană = 1 g; epifize = 64 g, diafize = 286 g, mâini/picioare = 26 g, indeterminabile = 387 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 5 g, fragmente ceramice = 13 g; fragmente de metal = 2 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind puternic deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite);

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a 18 fragmente de la nivelul craniului și pe 10 din sectorul postcranian; cantități reduse de calcar pe diafize).

M.27. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (617 de fragmente identificabile: neurocraniu = 90, masiv facial = 15, mandibulă = 6, dinți = 6, coaste/stern = 11, vertebre = 32, centură pelviană = 1; epifize = 102, diafize = 340, mâini/picioare = 14); sex (masculin: PM = +1; CN = +2); categorie de vârstă (adult matur: grosime lamină internă calotă cranianã = 2-3); măsurători (2 = 7,0 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize tibiale = 62,3 mm); culoare (maro-închis, negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (300°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total =1042 g: neurocraniu = 57 g, masiv facial = 19 g, mandibulă = 6 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 5 g, vertebre = 28 g, centură pelviană = 4 g; epifize = 58 g, diafize = 469 g, mâini/picioare = 11 g, indeterminabile = 383 g); patologii (osteoartroză: osteofite ușor exprimate la nivelul unui corp vertebral cervical); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 31 g; fragmente de metal = 6 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind puternic deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a 10 fragmente de la nivelul craniului și pe cinci din sectorul postcranian).

M.28. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (423 de fragmente identificabile: neurocraniu = 99, masiv facial = 17, dinți = 13, coaste/stern = 7, vertebre = 36, centură scapulară = 2, centură pelviană = 8; epifize = 72, diafize = 151, mâini/picioare = 18); sex (feminin: G = -1; MS = -1; SP = -1); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă cranianã = 1-2); măsurători (1a = 6,4 mm, 3c= 4,2 mm, 4 = 3,4 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 71,6 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 675 g: neurocraniu = 82 g, masiv facial = 15 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 2 g, vertebre = 26 g, centură scapulară = 3 g, centură pelviană = 11 g; epifize = 39 g, diafize = 189 g, mâini/picioare = 9 g, indeterminabile = 297 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (decubit dorsal: femurul prezintă pe partea posterioară arderi incomplete, în jur de 400°C, fiind de culoare negru-închis); inventar funerar (fragmente ceramice = 29 g; fragmente de sticlă = 1 g, fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

puternic deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața unui fragment de la nivelul craniului).

M.29. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (135 de fragmente identificabile: neurocraniu = 112, mandibulă = 1, dinți = 8, vertebre = 1, diafize = 13); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (copil, *infans I*: dentiție = 3 ani ± 12 luni); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține calotei craniene = 27,9 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550^{0}C-700^{0}C); model de fracturare (așchieri și delaminări); greutate (total = 48 g: neurocraniu = 23 g, mandibulă = 1 g, dinți = 1 g, vertebre = 1 g, diafize = 1 g, indeterminabile = 21 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 8 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind puternic deformate de foc); sunet (nu a putut fi înregistrat); depuneri (nu au fost constatate).

M.30. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (334 de fragmente identificabile: neurocraniu = 98, mandibulă = 3, coaste/stern = 5, vertebre = 3, centură scapulară = 1, centură pelviană = 2; epifize = 9, diafize = 209, mâini/picioare = 4); sex (feminin: MS = -1; caracteristici generale); categorie de vârstă (adult matur: grosime lamină internă calotă craniană = 2); măsurători (2 = 6,1 mm, 3c= 4,5 mm, 4 = 3,4 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 55,5 mm); culoare (maro, maro-închis, negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (300^{0}C-800^{0}C+); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări); greutate (total = 482 g: neurocraniu = 57 g, mandibulă = 2 g, coaste/stern = 3 g, vertebre = 1 g, centură scapulară = 2 g, centură pelviană = 1 g; epifize = 1 g, diafize = 222 g, mâini/picioare = 2 g, indeterminabile = 191 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 10 g; fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (nu au fost constatate).

M.31. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (498 de fragmente identificabile: neurocraniu = 109, masiv facial = 3, mandibulă = 1, dinți = 3, coaste/stern = 5, vertebre = 3, epifize = 59, diafize = 274, mâini/picioare = 41); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (1a = 4,1 mm, 4 = 3,0 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 54,5 mm); culoare (negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (400^{0}C-800^{0}C+); model de fracturare (transversal, reticular,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 885 g: neurocraniu = 94 g, masiv facial = 4 g, mandibulă = 1 g, dinți = 1 g, coaste/stern = 2 g, vertebre = 3 g, epifize = 25 g, diafize = 271 g, mâini/picioare = 28 g, indeterminabile = 456 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 1 g, fragmente ceramice = 4 g; fragmente de sticlă = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind puternic deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a 28 de fragmente de la nivelul scheletului postcranian; cantități reduse de calcar pe diafize).

M.33. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (109 fragmente identificabile: neurocraniu = 12, mandibulă = 1, coaste/stern = 1, vertebre = 1, epifize = 16, diafize = 77, mâini/picioare = 1); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (1a = 6,2 mm, 2 = 7,5 mm, 3c = 2,5 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 54,0 mm); culoare (negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (400^0C-700^0C); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări); greutate (total = 161 g: neurocraniu = 10 g, mandibulă = 2 g, coaste/stern = 1 g, vertebre = 1 g, epifize = 8 g, diafize = 99 g, mâini/picioare = 1 g, indeterminabile = 39 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 2 g; fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a șapte fragmente de la nivelul scheletului postcranian).

M.35. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (514 fragmente identificabile: neurocraniu = 92, masiv facial = 2, mandibulă = 3, dinți = 15, coaste/stern = 1, vertebre = 7, centură pelviană = 3; epifize = 75, diafize = 304, mâini/picioare = 12); sex (feminin: MS = -1; caracteristici generale); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (1 = 5,8 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize humerale = 58,3 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (550^0C-800^0C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 1113 g: neurocraniu = 162 g, masiv facial = 4 g, mandibulă = 5 g, dinți = 5 g, coaste/stern = 1 g, vertebre = 6 g, centură pelviană = 4 g; epifize = 53 g, diafize = 433 g, mâini/picioare = 7 g, indeterminabile = 433 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(fragmente ceramice = 20 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a șase fragmente de la nivelul craniului; cantități reduse de calcar pe diafize).

M.36. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (373 de fragmente identificabile: neurocraniu = 47, masiv facial = 3, mandibulă = 1, dinți = 6, coaste/stern = 2, vertebre = 7, centură scapulară = 2, centură pelviană = 1; epifize = 15, diafize = 278, mâini/picioare = 11); sex (masculin: MS = +2); categorie de vârstă (adult: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize ulnare = 65,2 mm); culoare (negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (400^{0}C-800^{0}C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 933 g: neurocraniu = 42 g, masiv facial = 7 g, mandibulă = 2 g, dinți = 3 g, coaste/stern = 1 g, vertebre = 7 g, centură scapulară = 5 g, centură pelviană = 4 g; epifize = 37 g, diafize = 324 g, mâini/picioare = 9 g, indeterminabile = 492 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 29 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind puternic deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața unui fragment de la nivelul craniului și pe șapte din sectorul postcranian).

M.37. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (trei fragmente identificabile: neurocraniu = 2, diafize = 1); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (copil, *infans I*: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 12,8 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (550^{0}C-800^{0}C+); model de fracturare (reticular, așchieri și delaminări); greutate (total = 3 g: neurocraniu = 1 g, diafize = 1 g, indeterminabile = 1 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (nu a putut fi înregistrat); depuneri (nu au fost constatate).

M.38. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (406 fragmente identificabile: neurocraniu = 70, masiv facial = 6, mandibulă = 2, dinți = 5, coaste/stern = 9, vertebre = 21, centură scapulară = 2, centură pelviană = 12; epifize = 74, diafize = 184, mâini/picioare = 21); sex (feminin: MS = -2; ȘS = -2); categorie de vârstă (adult matur: grosime lamină internă calotă craniană = 2-3); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unui coxal = 64,3 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 743 g: neurocraniu = 79 g, masiv facial = 7 g, mandibulă = 4 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 5 g, vertebre = 27 g, centură scapulară = 6 g, centură pelviană = 56 g; epifize = 52 g, diafize = 255 g, mâini/picioare = 14 g, indeterminabile = 236 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 14 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind moderat deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a șase fragmente de la nivelul craniului și pe două din sectorul postcranian).

M.39. NMI = 1; stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (391 de fragmente identificabile: neurocraniu = 96, mandibulă = 4, dinți = 12, coaste/stern = 2; vertebre = 1, centură scapulară = 1, epifize = 30, diafize = 242, mâini/picioare = 3); sex (feminin: MS = -1); categorie de vârstă (adult: comparație dimensională); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize tibiale = 81,5 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 577 g: neurocraniu = 73 g, mandibulă = 4 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 1 g; vertebre = 1 g, centură scapulară = 4 g, epifize = 7 g, diafize = 250 g, mâini/picioare = 4 g, indeterminabile = 231 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 7 g; fragmente de sticlă = 1 g, fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind moderat deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a nouă fragmente de la nivelul craniului și pe unul din sectorul postcranian).

M.40. NMI = 2.

M.40 (I.1): stare de reprezentare (individ parțial reprezentat); inventar scheletic (171 de fragmente identificabile: neurocraniu = 88, mandibulă = 1, coaste/stern = 3, epifize = 12, diafize = 67); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult bătrân: grosime lamină internă calotă craniană = 4); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize a unui os lung, probabil femur = 43,5 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări); greutate (total = 348 g: neurocraniu = 101 g, mandibulă = 4 g, coaste/stern = 1 g, epifize = 7 g, diafize = 55 g, indeterminabile = 180 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 16 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a opt fragmente de la nivelul craniului și pe cinci din sectorul postcranian).

M.40 (I.2): au fost identificate patru fragmente de la nivelul craniului și 12 de la nivelul segmentului postcranian ce aparțin unui individ subadult, din categoria *fœtus/infant* (perinatal: comparație dimensională).

M.41. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (670 de fragmente identificabile: neurocraniu = 143, masiv facial = 4, mandibulă = 5, dinți = 7, coaste/stern = 1, vertebre = 3, centură scapulară = 1, centură pelviană = 2; epifize = 67, diafize = 418, mâini/picioare = 19); sex (masculin: MS = +1; ȘS = +1); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă cranianã = 1); măsurători (2 = 6,6 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 71,0 mm); culoare (maro-închis, negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (300°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 808 g: neurocraniu = 66 g, masiv facial = 2 g, mandibulă = 4 g, dinți = 4 g, coaste/stern = 1 g, vertebre = 1 g, centură scapulară = 2 g, centură pelviană = 4 g; epifize = 30 g, diafize = 351 g, mâini/picioare = 11 g, indeterminabile = 332 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 2 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a 17 fragmente de la nivelul craniului și pe unul din sectorul postcranian).

M.42. NMI = 1; stare de reprezentare (individ slab reprezentat); inventar scheletic (52 de fragmente identificabile: neurocraniu = 41, dinți = 3, coaste/stern = 2, vertebre = 1, diafize = 5); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (copil, *infans I*: dentiție = 3-4 ani ± 12 luni); măsurători (cel mai mare fragment osos identificat aparține calotei craniene = 16,1 mm); culoare (gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (550°C-700°C); model de fracturare (transversal, așchieri și delaminări); greutate (total = 18 g: neurocraniu = 3 g, dinți = 1 g, coaste/stern = 1 g, vertebre = 1 g, diafize = 1 g, indeterminabile = 11 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 5 g); tip de ardere (nu a putut fi stabilit); sunet (nu a putut fi înregistrat); depuneri (nu au fost constatate).

M.43A. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (571 de fragmente identificabile: neurocraniu = 90, masiv

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

facial = 4, mandibulă = 1, dinți = 6, coaste/stern = 12, vertebre = 13, centură scapulară = 4, centură pelviană = 6; epifize = 86, diafize = 332, mâini/picioare = 17); sex (masculin: caracteristici generale); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1); măsurători (1a = 7,6 mm; 1b = 14,9 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize humerale = 49,3 mm); culoare (maro-închis, negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos); temperatură de ardere (400°C-700°C); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular); greutate (total = 1481 g: neurocraniu = 82 g, masiv facial = 5 g, mandibulă = 2 g, dinți = 3 g, coaste/stern = 9 g, vertebre = 17 g, centură scapulară = 9 g, centură pelviană = 15 g; epifize = 55 g, diafize = 351 g, mâini/picioare = 10 g, indeterminabile = 923 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 46 g; fragmente de sticlă = 7 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a două fragmente de la nivelul scheletului postcranian).

M.43B. NMI = 1; stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (474 de fragmente identificabile: neurocraniu = 104, masiv facial = 3, mandibulă = 1, dinți = 5, coaste/stern = 10, vertebre = 8, centură scapulară = 2, centură pelviană = 5; epifize = 82, diafize = 243, mâini/picioare = 11); sex (indeterminabil); categorie de vârstă (adult matur: grosime lamină internă calotă craniană = 2); măsurători (2 = 7,8 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 50,3 mm); culoare (negru, gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar); temperatură de ardere (400°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, linie de ardere, circular); greutate (total = 1186 g: neurocraniu = 50 g, masiv facial = 5 g, mandibulă = 3 g, dinți = 2 g, coaste/stern = 6 g, vertebre = 13 g, centură scapulară = 4 g, centură pelviană = 16 g; epifize = 50 g, diafize = 355 g, mâini/picioare = 10 g, indeterminabile = 672 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (fragmente ceramice = 35 g; fragmente de metal = 1 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a 17 fragmente de la nivelul craniului și pe patru din sectorul postcranian).

M.44. NMI = 2.

M.44 (I.1, I.2): stare de reprezentare (indivizi aproximativ completi); inventar scheletic (1059 de fragmente identificabile: neurocraniu = 200, masiv facial = 14, mandibulă = 14, dinți = 11, coaste/stern = 88, vertebre = 62, centură scapulară = 5, centură pelviană = 26; epifize = 75, diafize = 494, mâini/picioare = 70); sex (masculin:

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

MS = +1; feminin: MS = -1); categorie de vârstă (adult tânăr: grosime lamină internă calotă craniană = 1; adult: comparație dimensională); măsurători (3c = 4,7 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize humerale = 81,9 mm); culoare (gri, gri-deschis, gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem, maroniu, cenușiu, roșcat); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular, plus model „ochi de taur"); greutate (total = 3241 g: neurocraniu = 278 g, masiv facial = 20 g, mandibulă = 30 g, dinți = 7 g, coaste/stern = 88 g, vertebre = 82 g, centură scapulară = 18 g, centură pelviană = 62 g; epifize = 212 g, diafize = 1138 g, mâini/picioare = 52 g, indeterminabile = 1254 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 7 g, fragmente ceramice = 26 g; fragmente de sticlă = 2 g, fragmente de metal = 5 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*, pe alocuri oasele fiind puternic deformate de foc); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a nouă fragmente de la nivelul craniului și pe 27 din sectorul postcranian).

M.45. NMI = 2.

M.45 (I.1): stare de reprezentare (individ aproximativ complet); inventar scheletic (772 de fragmente identificabile: neurocraniu = 212, masiv facial = 16, mandibulă = 11, dinți = 17, coaste/stern = 50, vertebre = 19, centură scapulară = 1, centură pelviană = 22; epifize = 92, diafize = 235, mâini/picioare = 97); sex (feminin: MS = -2); categorie de vârstă (adult matur: grosime lamină internă calotă craniană = 3); măsurători (1a = 5,6 mm; cel mai mare fragment osos identificat aparține unei diafize femurale = 83,5 mm); culoare (gri-albăstrui, alb-lăptos, mat-cretos, alb-murdar, crem); temperatură de ardere (550°C-800°C+); model de fracturare (transversal, reticular, așchieri și delaminări, circular plus model „ochi de taur"); greutate (total = 1296 g: neurocraniu = 199 g, masiv facial = 21 g, mandibulă = 18 g, dinți = 5 g, coaste/stern = 31 g, vertebre = 18 g, centură scapulară = 2 g, centură pelviană = 43 g; epifize = 60 g, diafize = 456 g, mâini/picioare = 35 g, indeterminabile = 408 g); patologii (neobservabile); caractere epigenetice (neobservabile); poziție pe rug (nu a putut fi stabilită); inventar funerar (oase de animale = 11 g, fragmente ceramice = 85 g; fragmente de sticlă = 1 g, fragmente de metal = 4 g); tip de ardere (schelet incinerat în stare *verde*); sunet (fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite); depuneri (urme ale unui pigment de culoare roșie – oxid de fier sau ocru – pe suprafața a 35 fragmente de la nivelul craniului și pe 47 din sectorul postcranian; cantități reduse de calcar pe diafize).

M.45 (I.2): au fost identificate patru coroane dentare ce aparțin unui individ subadult, copil din categoria *infans I* (5,0 ani ± 16 luni: dentiție).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Discuții și concluzii

Materialul osteologic uman descoperit în necropola de incinerație medievală timpurie (secolele VIII-X) de la Brăila *Cartier Brăilița* provine din 45 de morminte, în care au fost identificate 46 de urne (mormântul M.43 conținea două urne, notate M.43A și M.43B). Din punct de vedere antropologic au fost analizate resturi scheletice din 43 de complexe funerare (44 de urne, inclusiv M.43A și M.43B). Din analiza noastră, din motive obiective, lipsesc resturile de cremație din M.9, M.32 și M.34; în schimb, au fost analizate cele dintr-un mormânt (notat M.0) marcat ca fiind *passim*[4]. Majoritatea urnelor conțin resturi scheletice ce aparțin unui singur individ (90,9 %); din patru urne (M.18, M.40, M.44, M.45), au fost recuperate resturi de cremație de la câte doi indivizi (9,1 %, **Fig. 4**). Așadar, numărul total al indivizilor analizați este de 48.

În ceea ce privește starea de reprezentare a materialului scheletic (**Fig. 5**), aproape jumătate dintre indivizii analizați sunt reprezentați aproximativ complet (23 – 47,9%). Aceștia sunt secondați de indivizii slab reprezentați (14 – 29,2%), iar cei mai puțin identificați sunt cei parțial reprezentați (11 – 22,9%).

Există mai mulți factori care influențează cantitatea de oase de incinerație prezente într-o urnă funerară. Un prim element este reprezentat de foc (principalul agent tafonomic), a cărui intensitate, cu cât este mai ridicată, cu atât mai mult poate duce la scăderea drastică a procentului de oase, prin pierderi cauzate de distrugerea iremediabilă a acestora. Focului i se adaugă o serie de factori legați de manipularea *postmortem* a oaselor. Printre aceștia amintim modul (grija față de defuncți a membrilor respectivelor comunități) în care oasele sunt prelevate de pe rugul funerar: selectiv, parțial sau în totalitate. Tamisarea oaselor (la sec și sub jet de apă) și abraziunea acestora (expuneri, depuneri și lovituri repetate pe suprafața oaselor) se constituie și ele în agenți perturbatori ai integrității osoase.

Această stare de fapt se reflectă și în greutatea totală a resturilor de cremație din urne (**Fig. 6**). Tocmai de aceea, principalul argument în încadrarea unui individ (aproximativ complet, parțial sau slab reprezentat) l-a constituit prezența resturilor incinerate în diferite sectoare ale scheletului, nu greutatea totală a osemintelor.

Cântărirea resturilor osteologice este o operație benefică numai atunci când cunoaștem cu exactitate că au fost prelevate aproximativ toate oasele de pe rug. Astfel, prin această metodă putem stabili atât sexul unui individ (valorile sunt diferite între cele două sexe), cât și numărul minim de indivizi, acolo unde avem de a face cu resturi cremate amestecate.

[4] În viitorul apropiat, împreună cu colectivul de cercetare a sitului Brăila *Brăilița*, intenționăm să valorificăm rezultatele obținute până în prezent, sub forma unei monografii. Acestora li se vor adauga și cele provenite din cercetările viitoare care vor fi întreprinse în cadrul necropolei, moment în care catalogul va fi întregit cu resturile cinerare lipsă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

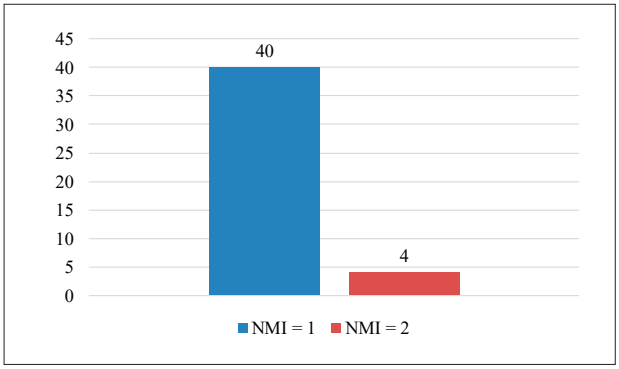

Fig. 4. Distribuția NMI în cadrul urnelor funerare cercetate
Fig. 4. MNI distribution in the investigated funeral urns

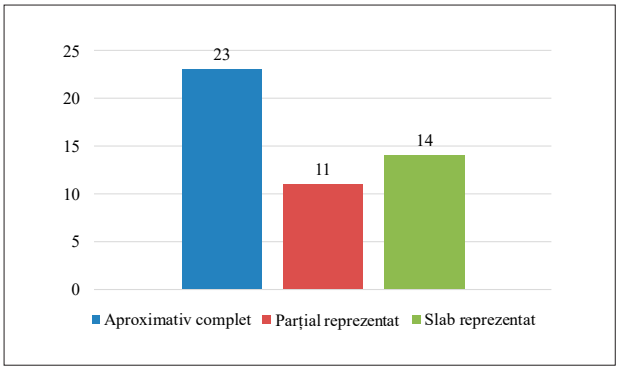

Fig. 5. Starea de reprezentare a materialului scheletic
Fig. 5. The representation state of the skeletal material

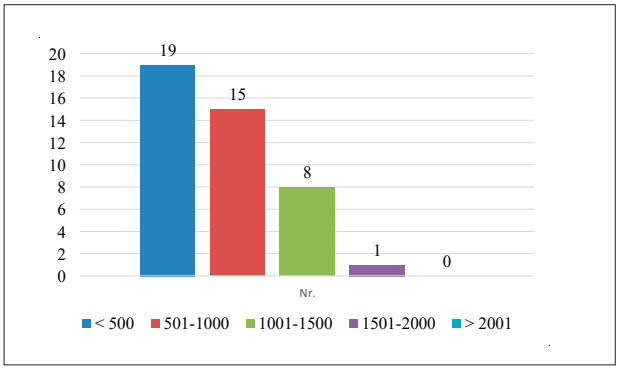

Fig. 6. Numărul de indivizi în funcție de greutatea totală a resturilor cinerare
Fig. 6. The number of individuals according to the total weight of the cremation remains

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Conform unui studiu (Warren, Mapples 1997, p. 417), în care au fost analizați 100 de indivizi, înainte și după cremație, valorile postcremație ale indivizilor de sex masculin se situau undeva în jurul valorii de 2750 g, iar cele ale indivizilor de sex feminin, în jur de 1887 g. Un alt studiu (Bass, Jantz 2004, p. 1) a evidențiat valori postcremație mai ridicate, atât în cazul bărbaților (3380 g), cât și în cel al femeilor (2350 g). Valorile obținute prin cântărirea oaselor de incinerație de la Brăila *Brăilița* nu depășesc decât într-un singur caz 1500 de grame (cu excepția lui M.44, care cântărește 3241 g, în schimb aici avem de a face cu doi indivizi). Acest lucru nu înseamnă că în populația analizată nu întâlnim indivizi de sex masculin; greutatea redusă a resturilor scheletice din fiecare urnă ține, cu siguranță, de o serie de manipulări *postmortem*, amintite mai înainte.

Sexul indivizilor (**Fig. 7**) a putut fi apreciat pentru aproximativ jumătate din numărul celor analizați (23 de cazuri, 47,9%). Au fost identificați 14 indivizi de sex feminin (29,20%) și nouă de sex masculin (18,80%). În cele mai multe situații, sexul nu a putut fi determinat (25 – 52,1%). Valoarea calculată a raportului *sex ratio* (numărul de indivizi de sex masculin pentru fiecare individ de sex feminin dintr-o populație) este subunitară (0,64).

În prezentul studiu, determinarea sexului s-a făcut aproape exclusiv pe baza caracteristicilor morfologice discriminante, în special cele de la nivelul craniului și coxalelor. Facem precizarea că pentru aproximativ jumătate dintre indivizii adulți analizați (16 – 48,5%), diagnosticul diferențial s-a realizat pe baza marginii supraorbitare. Celelalte structuri craniene sau cele de la nivelul coxalelor nu s-au pretat la fel de bine unor observații.

Greutatea resturilor calcinate nu a fost utilizată în determinarea sexului (din motivele anterior precizate), iar măsurătorile prelevate în punctele de interes au avut doar un caracter auxiliar, nu unul de substituție al metodelor clasice de determinare a sexului. Cauzele care au făcut ca măsurătorile să nu fie considerate factor discriminant sunt multiple. Una dintre acestea o constituie puținele studii (care să servească drept comparație) efectuate pe populații din palierul cronologic al secolelor VIII-X p. Chr. Un alt aspect îl constituie faptul că, de multe ori, asupra localizării cu exactitate a fragmentului măsurat planează unele suspiciuni. Nu în ultimul rând, anumite caracteristici craniene (grosimea peretelui cranian) sau postcraniene (grosimea corticală a oaselor lungi) pot prezenta o variabilitate crescută în cadrul celor două sexe. Creșterea în grosime a craniului este corelată cu înaintarea în vârstă, în timp ce structura (grosimea) oaselor lungi este puternic influențată de factori biomecanici (Holck 2008, p. 51).

Tabloul demografic nu poate fi complet fără informațiile obținute în urma estimării vârstei la deces. Pentru aprecierea acestui parametru, am utilizat, cel mai adesea, o metodă de estimare specifică oaselor de incinerație, bazată pe grosimea

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

laminei interne a calotei craniene (**Fig. 9-10**). Circa o treime dintre indivizii analizați sunt subadulți (15 – 31,3%), iar restul, adulți (33 – 68,8%) (**Fig. 8**).

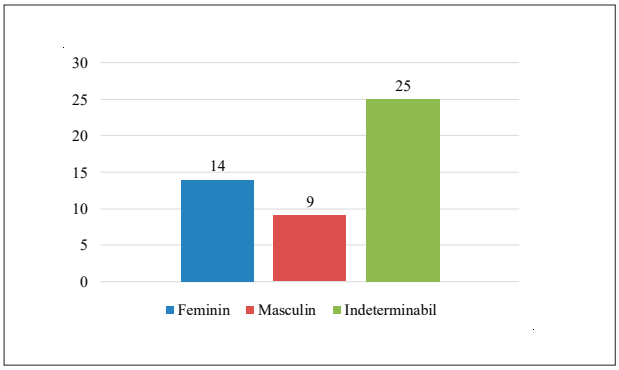

Fig. 7. Distribuția indivizilor pe grupe de sex
Fig. 7. Distribution of individuals by sex groups

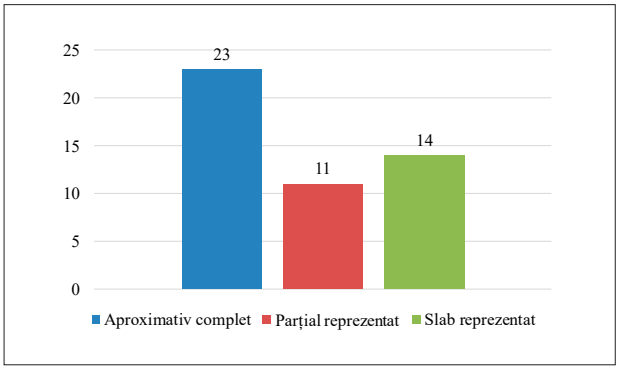

Fig. 8. Distribuția indivizilor pe grupe de vârstă
Fig. 8. Distribution of individuals by age groups

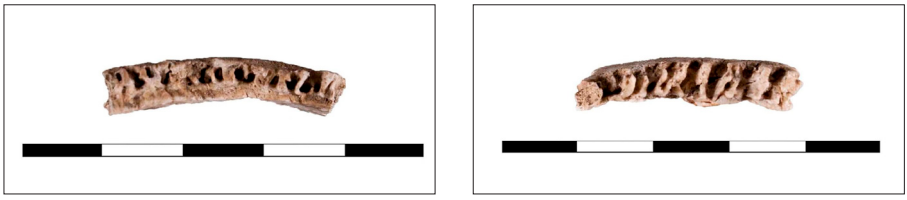

Fig. 9-10. Estimarea vârstei la deces pe baza grosimii laminei interne a calotei craniene: grad 1, adult tânăr (stânga) și grade 2-3, adult matur (dreapta)
Fig. 9-10. Age of death estimation based on the thickness of the inner lamina of the calvaria: grade 1, young adult (left) and grades 2-3, mature adult (right)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

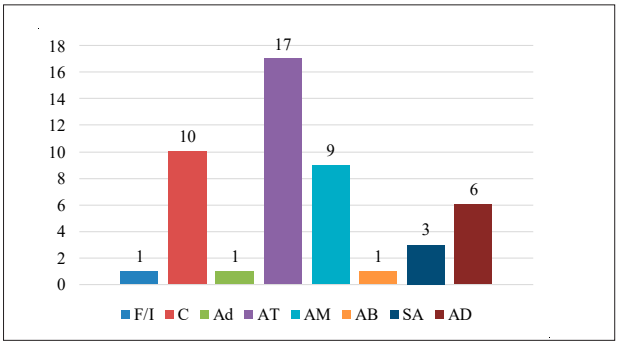

Fig. 11. Profilul general al mortalității indivizilor de la Brăila *Brăilița*
Fig. 11. General profile of the mortality of individuals from Brăila *Brăilița*

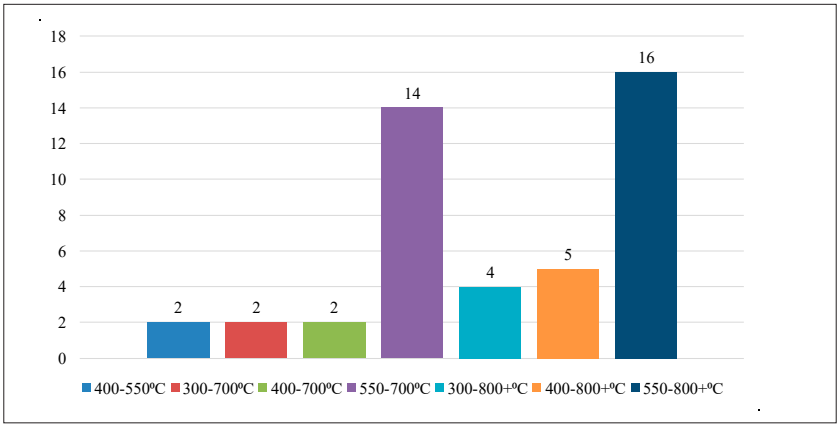

Fig. 12. Gradele generale de combustie pentru materialul osteologic analizat
Fig. 12. General combustion degrees for the osteologically analyzed material

Distribuția deceselor pe grupe de vârstă ne indică, în cadrul subadulților, o frecvență ridicată a acestora la copii (10 – 20,8%). În câte un caz (2,1%), au fost înregistrate decese la un individ perinatal și la un adolescent. Din lotul adulților, cele mai numeroase decese apar la adulții tineri (17 – 35,4%), apoi la cei maturi (9 – 18,8%) și, într-un singur caz (2,1%), la un adult bătrân. În nouă cazuri (18,8%), indivizii nu au putut fi încadrați cu precizie într-una dintre clasele vârstă (trei subadulți și șase adulți) (**Fig. 11**). Putem presupune că ne aflăm în fața unui profil al mortalității tipic pentru un cimitir atrițional, cu mențiunea că ar fi trebuit să înregistrăm o rocadă a raportului deceselor survenite la clasele de vârstă adult tânăr-adult matur.

Temperatura de combustie a resturilor osteologice (**Fig. 12**) este, în general, foarte ridicată, cu două excepții, situate la valori de 400^{0}C-550^{0}C (4,4%), resturile de

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 13. Fragment osos ars la maro, maro-închis, negru (grad II, cca. 300°C-400°C)
Fig. 13. Bone fragment burnt to brown, dark brown, black (grade II, approx. 300°C-400°C)

Fig. 14. Fragment osos ars la gri, gri-deschis, gri-albăstrui (grad III, cca. 550°C)
Fig. 14. Bone fragment burnt to gray, light gray, bluish-gray (grade III, approx. 550°C)

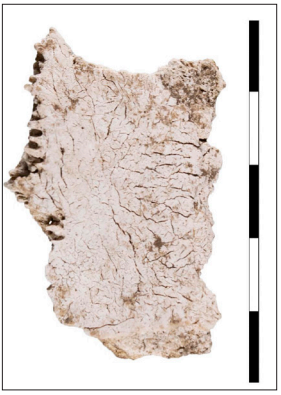

Fig. 15. Fragment osos ars la alb-lăptos, mat-cretos (grad IV, cca. 650°C-700°C)
Fig. 15. Bone fragment burnt to milky white, matte-chalky (grade IV, approx. 650°C-700°C)

Fig. 16-17. Fragmente osoase arse la alb-murdar, crem (grad V, peste 800°C)
Fig. 16-17. Bone fragments burnt to dirty white, cream (grade V, over 800°C)

cremație atingând valori minime de 550°C și maxime în jur de 700°C (18 indivizi – 40,0% din cazuri) sau chiar mai ridicate, de peste 800°C (25 – 55,6%) (**Fig. 13-17**).

Așadar, combustia a avut loc mai rar în atmosferă reducătoare, anoxică, în foc mocnit (conform gamei de culori ce oscilează între negru, brun și vinețiu) și mai des la temperaturi ridicate, situație în care oasele au fost expuse perioade mai lungi de timp, dovadă fiind culoarea albă (cu nuanțe de cenușiu, albăstrui sau crem) a acestora.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

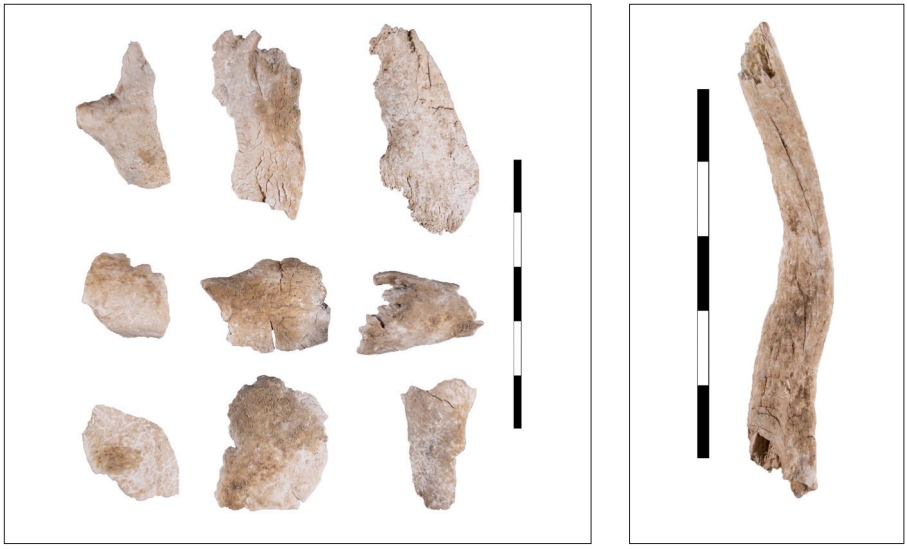

Fig. 18-19. Deformări osoase craniene (stânga) și postcraniene (dreapta)
Fig. 18-19. Cranial (left) and postcranial (right) bone deformities

Urmărirea temperaturii generale de ardere a scheletului, combinată cu o serie de diferențe în ceea ce privește temperatura fiecărui segment scheletic în parte, a condus la observația conform căreia, în trei cazuri (6,3%), poziția defunctului pe rugul funerar era în decubit dorsal.

Oasele sunt, în general, foarte fragmentare, atât din cauza factorilor naturali (focul puternic), cât și celor antropici (manipulări *postmortem*). Gradul de fragmentaritate este foarte ridicat, majoritatea oaselor fiind de mici dimensiuni (1-3 cm); mai rar au fost identificate fragmente scheletice de dimensiuni mai mari (3-5 cm). De asemenea, diferitele segmente ale corpului (cranian și postcranian) sunt mai mult sau mai puțin afectate de foc, oasele fiind ușor deformate (3 indivizi – 6,7%), moderat deformate (7 – 15,6%) sau puternic deformate (8 – 17,8%) (**Fig. 18-19**).

Observarea modelelor de fracturare (**Fig. 20**) reprezintă o sursă importantă de informații în ceea ce privește ritualul funerar.

Dintre principalele modele de fracturare/fisurare, cel mai adesea întâlnit este acela al așchierilor și delaminărilor (la 40 de indivizi – 88,9%). Aceste morfologii sunt frecvent vizibile la nivelul craniului neural, exprimate prin separarea laminelor interne și externe (**Fig. 21-22**), dar și în ariile epifizelor și articulațiilor costo-condrale.

Un alt model frecvent întâlnit este cel al fisurilor transversale, care au un traiect perpendicular față de fisurile longitudinale și care este foarte similar sau poate include modelul *step* (Symes *et alii* 2015, p. 46). Fisurile transversale au fost observate în special pe diafizele oasele lungi (38 – 84,4%, **Fig. 23**).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

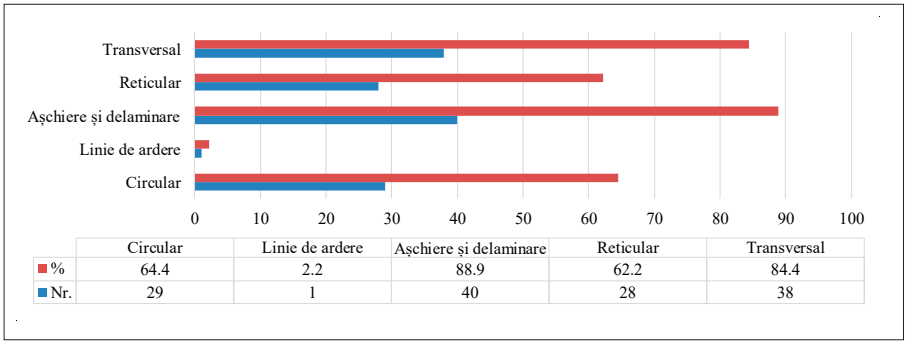

	Circular	Linie de ardere	Aşchiere şi delaminare	Reticular	Transversal
%	64.4	2.2	88.9	62.2	84.4
Nr.	29	1	40	28	38

Fig. 20. Modele de fracturare evidențiate la indivizii analizați
Fig. 20. Fracture patterns highlighted in the analyzed individuals

Fig. 21-22. Aşchieri şi delaminări la nivelul calvariei
Fig. 21-22. Splintering and delamination at the cranial bones

Fig. 23. Fisuri transversale pe diafizele unui femur (stânga) și humerus (dreapta)
Fig. 23. Transverse fractures on the diaphyses of a femur (left) and humerus (right)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 24-26. Fracturi circulare, inclusiv model „ochi de taur"
Fig. 24-26. Curved fractures, including "bulls-eye pattern"

Un model spectaculos de fisurare îl reprezintă cel al fracturilor circulare (29 – 64,4%, **Fig. 24-26**). Acestea se manifestă cel mai des sub forma unor inele concentrice și sunt localizate în special la nivelul unor țesuturi mai dense (de contracție musculară), cum ar fi regiunea cotului sau cea poplitee. O exprimare mai avansată a acestui tip de fracturare îl reprezintă modelul „ochi de taur", întâlnit în trei cazuri (6,7%, **Fig. 25-26**).

La peste jumătate dintre indivizi (28 – 62,2%) au fost observate și fracturi reticulare sau dendritice, specifice mai ales calotei craniene (**Fig. 27**) și epifizelor oaselor lungi (**Fig. 28**).

Un ultim aspect morfologic indus de foc îl reprezintă liniile de ardere, surprinse într-un singur caz (2,2%). Liniile de ardere fac separația între un os ars și același os, nears (sau ars la o temperatură mai mică, cum este în cazul nostru).

Lipsesc fisurile longitudinale și cele de tip *step* (care fac legătura între două linii de fractură longitudinale) și care, așa cum am precizat, sunt mai greu de delimitat între fracturile transversale.

Sub aspect morfoscopic, adesea fragmentele osoase sunt scorojite, cu periostul puternic afectat de acțiunea focului. Aceste morfologii, la care se adaugă crăpături și fisuri transversale ale oaselor, sugerează faptul că momentul combustiei s-a produs curând după moartea individului, când oasele erau acoperite cu carne (mușchi și tegumente). Toate aceste caracteristici definesc o combustie realizată exclusiv *în stare verde* (*la verde*, *în crud*, proaspăt) (Ubelaker 1980 *apud*. Baby 1954, p. 35; Binford 1963; Ubelaker 1980, p. 36).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 27-28. Fracturi reticulare la nivelul calotei craniene (stânga) și epifizelor și diafizelor oaselor lungi (dreapta)
Fig. 27-28. Reticular (patina) fractures on the cranial bones (left) and on the epiphyses and diaphyses of the long bones (right)

De asemenea, în majoritatea cazurilor analizate (38 – 84,4%) fragmentele diafizare emit sunet metalic atunci când sunt ciocnite, iar în șapte cazuri (15,6%) sunetul nu a putut fi înregistrat.

Morfologia generală a resturilor osteologice este completată cu prezența, pe alocuri, a unui pigment de culoare roșie (probabil oxid de fier sau ocru), care apare la puțin peste jumătate dintre indivizii analizați (27 – 56,3%), atât la nivelul craniului (21 – 43,8%), cât și în segmentul postcefalic (22 – 45,8%). La șase dintre indivizi (12,5%) au fost constatate și modificări tafonomice evidențiate prin prezența unor ușoare depuneri de calcar pe suprafața oaselor, rezultat al acumulărilor din mediul ambiant (ploi, inundații etc).

La șapte dintre indivizii de la Brăila *Brăilița*, au fost observate și o serie de aspecte patologice dentare și osoase. Deoarece nu au putut fi identificate decât puține manifestări, ne vom rezuma doar să le menționăm: leziuni carioase (la un individ), osteoartroză (la cinci indivizi) și periostită (la un individ). De asemenea, la trei indivizi, la nivelul craniului au fost observate și înregistrate unele caractere epigenetice: oase wormiene și foramene zigomatico-faciale.

Uneori, resturile osoase umane sunt însoțite și de fragmente de altă natură, care s-ar putea constitui în elemente de ofrandă, de ritual funerar. Acestea pot oferi informații prețioase în legătură cu un posibil tratament preferențial pentru unul

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

dintre cele două sexe. Astfel, în conținutul urnelor funerare au fost identificate fragmente osteologice de natură animală (12 cazuri – 27,3%), fragmente ceramice (40 – 90,9%), fragmente de sticlă (9 – 20,5%) și fragmente de metal (19 – 43,2%).

Întreg spațiul carpato-dunărean cuprins în perioada secolelor VII-IX este caracterizat, din punct de vedere al ritului de înmormântare, atât prin prezența cimitirelor de inhumație (majoritare) și incinerație, cât și printr-o serie de necropole birituale. Deși mai puține la număr, până în prezent de o atenție deosebită au beneficiat necropolele birituale, unele dintre acestea fiind cercetate integral: Izvoru (cca. 500 morminte), Păuleasca (252 morminte), Obârșia Nouă (148 morminte), Ocna Sibiului (136 morminte), Brateiu (244 morminte), Gușterița (80 morminte) sau Berghiu (peste 200 morminte) (Pascu, Theodorescu 2001, p. 85). În acest context, prezența unei necropole de incinerație în nord-estul Câmpiei Române, pe terasa înaltă de pe malul stâng al Dunării, atent cercetată și bine documentată, nu poate constitui decât un real câștig pentru studierea culturii Dridu, precum și a problemei istorice a secolelor precreștine.

Mulțumiri

Dorim să mulțumim și pe această cale Dlui. Dr. Stănică Pandrea (Muzeul Brăilei „Carol I") pentru informațiile arheologice pe care ni le-a pus la dispoziție în vederea realizării acestui studiu.

Ne exprimăm recunoștința față de Dl. Cătălin Nicolae (Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București), pentru ajutorul necondiționat oferit la efectuarea fotografiilor.

Nu în ultimul rând, mulțumim Dnei. Dr. Angela Simalcsik (Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov", Filiala Iași, Academia Română) și Dlui. Dr. Mihai Constantinescu (Institutul de Antropologie „Francisc I. Rainer", București, Academia Română), pentru literatura antropologică și sfaturile oferite pentru realizarea acestui studiu.

Bibliografie

Acsádi, Nemeskéri 1970: G. Acsádi, J. Nemeskéri, *History of human life span and mortality*, Académiai Kiadó, Budapest, 1970.

Abrahams *et alii* 1999: P. H. Abrahams, R. T. Hutchings, S. C. Marks Jr., *Atlas de anatomie a omului*, ediția a IV-a, All Educational, București, 1999.

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Baby 1954: R. S. Baby, *Papers in archaeology: Hopewell cremation practices*, Papers in archaeology, 1, The Ohio Historical Society, Columbus, Ohio, 1954.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Bass, Jantz 2004: W. Bass, R. Jantz, *Cremation weights in East Tennessee*, Journal of Forensic Sciences, 49, 5, 2004, p. 1-4.

Binford 1954: L. R. Binford, *An analysis of cremations from three Michigan sites*, Wisconsin Archaeologist, 44, 1954, p. 98-110.

Brooks, Suchey 1990: S. Brooks, J. M. Suchey, *Skeletal age determination based on the os pubis: a comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods*, Human Evolution, 5, 3, 1990, p. 227-238.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker (eds.), *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archaeological Survey Research, Series No. 44, Fayetteville, Arkansas, 1994.

Holck 1997/2008: P. Holck, *Cremated bones. A medical-anthropological study of an archaeological material of cremation burials*, 3rd edition, Anatomical Institute, University of Oslo, 1997-2008.

Mann *et alii* 2016: R. W. Mann, D. R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic regional atlas of non-metric traits and anatomical variants in the human skeleton*, Springfield, Illinois, 2016.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, 2nd edition, Academic Press, San Diego, California, 2003.

Pandrea *et alii* 2018: S. Pandrea, I. Cândea, C. Croitoru, M. Vernescu, V. Stoian, V. Vernescu, C. M. Istrate, *Raport de cercetare arheologică preventivă a terenului afectat de obiectivul de infrastructură rutieră „Pod suspendat peste Dunăre în zona Brăila" (secțiunea aferentă jud. Brăila),), Brăila – Brăilița / "Vadul Pompei" – 2018, Mun. Brăila / Intersecția dintre Calea Galați (E87) și Str. Tudor Vladimirescu (DJ221B)*, Comisia Arheologică, noiembrie, 2018.

Pascu, Theodorescu 2001: Șt. Pascu, R. Theodorescu, 2001, *Istoria românilor. Genezele românești*, vol. III, Academia Română, Editura Enciclopedică, 2001.

Schaefer *et alii* 2009: M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, A. Christie, *Juvenile osteology: a laboratory and field manual*, Elsevier Academic Press, Burlington, Massachusetts, 2009.

Symes *et alii* 2015: S. A. Symes, C. W. Rainwater, E. N. Chapman, D. R. Gipson, A. L. Piper, *Patterned thermal destruction in a forensic setting*, în C. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains*, 2nd edition, Elsevier Academic Press, New York, p. 17-60, 2015.

Ubelaker 1980: D. H. Ubelaker, *Human skeletal remains-excavation, analysis, interpretation, Manuals on archaeology*, 2nd ed., Taraxacum, Washington, D.C, 1980.

Wahl 2008: J. Wahl, *Investigations on pre-Roman and Roman cremation remains from southwestern Germany: results, potentialities and limits*, în C. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains*, Elsevier Academic Press, New York, p. 163-179, 2008.

Wahl 1996: J. Wahl, *Erfahrungen zur metrischen geschlechtdiagnose bei leichenbränden*, Homo 47, 1-3, 1996, p. 339-359.

Walker *et alii* 2008: P. L. Walker, K. W. P. Miller, R. Richman, *Time, temperature, and oxygen availability: an experimental study of the effects of environmental conditions on the color and organic content of cremated bone*, în C. W. Schmidt, S. A. Symes (eds.), *The analysis of burned human remains*, Elsevier Academic Press, New York, p. 129-136, 2008.

Warren, Maples 1997: M. Warren, W. Maples, *The anthropometry of contemporary cremation*, Journal of Forensic Sciences, 42, 3, 1997, p. 417-423.

White, Folkens 2005: T. D. White, P. A. Folkens, *The human bone manual*, Elsevier Academic Press, Burlington, Massachusetts, 2005.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Analiza antropologică a osemintelor din groapa comună de la Horlești, județul Iași (România)

Robert Daniel Simalcsik[1]

Rezumat. Descoperirea gropii comune de la Horlești (județul Iași) este mărturia istoriei frământate a acestor locuri. Ea a fost încadrată cronologic, conform datării cu ^{14}C, între anii 1400-1800 p. Chr. Fragmentarea excesivă a materialului osteologic a făcut grea analiza antropologică, dar, spre surprinderea noastră, am descoperit lucruri uimitoare. Decedații au avut parte de moarte violentă, conform traumatismelor decelate pe oasele craniene și postcraniene și au vârste la deces cuprinse între 20-50 de ani. Numărul minim de indivizi înregistrabil este de 99. Marea majoritate a înhumaților sunt de sex masculin și prezintă, în ansamblu, un tablou tipologic asemănător cu cel al unor necropole sincrone din perioadele de domnie ale lui Petru Rareș și Dimitrie Cantemir. Leziunile cauzatoare de moarte au fost provocate de arme tăioase, săgeți și proiectile. Înhumarea a fost făcută fără obiecte funerare, în grabă și fără atenție pentru decedați, indivizii fiind deposedați de bunurile ce puteau supraviețui în timp. Cel mai probabil, decedații sunt învinșii unei confruntări militare.
Cuvinte cheie: groapă comună medievală, traumatisme, număr minim de indivizi, analiză paleoantropologică.

Anthropological analysis of the Horlești mass grave bones, Iași County (Romania). The discovery of the Horlești mass grave in Iași County is the proof of the troubled history of these areas. It was chronologically framed based on the ^{14}C analysis between the 1400s and the 1800s AD. The excessive fragmentation of the osteological material made the anthropological analysis difficult, but to our surprise, we discovered fascinating things. The deceased had a violent death, as shown by trauma detected on the cranial and postcranial bones, and had, at the time of death, ages between 20 and 50 years. The minimum number of individuals is 99. The great majority of those buried are males and present, as a whole, a typology similar to the one of synchronous necropolises from the times of the rule of Petru Rareș and Dimitrie Cantemir. The death-causing lesions were produced by sharp weapons, arrows and projectiles. The burial was made without burial goods, in a rush and without paying any attention to the deceased, the individuals being stripped of the goods that could have survived the passing of time. The individuals are the defeated of a military confrontation, most likely.
Keywords: medieval mass grave, trauma, minimal number of individuals, paleoanthropological analysis.

[1] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română – Filiala Iași; robyboy2@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Introducere

În localitatea Horlești de pe raza comunei Rediu (județul Iași), într-o gospodărie, cu ocazia unor săpăturii de amenajare a canalizării, a fost descoperită o groapă comună cu foarte multe resturi osoase de proveniență umană și câteva oase de animale. Locul descoperirii de află pe drumul județean DJ282/DJ646, pe direcția Iași-Gropnița, într-o zonă pe care localnicii o numesc *Hățaș* (**Fig. 1**).

Participarea la cercetarea de teren cu ocazia descoperirii și apoi analiza antropologică detaliată a osemintelor umane le-am realizat la rugămintea Prim-procurorului militar Gheorghe Prelipcean, care, prin amabilitatea domniei sale, a făcut tot posibilul să beneficiem de cele necesare, respectiv, de un spațiu în cadrul Parchetului Militar de pe lângă Tribunalul Militar Iași, amenajat ca laborator și de personal pentru manevrarea și inventarierea pachetelor cu resturi osoase. Un sprijin deosebit l-am avut și din partea Prim-procurorului militar adjunct Irinel Rotariu, care a asigurat transportul osemintelor și al materialelor necesare în spațiul amenajat pentru această deosebită situație. Demn de menționat este faptul că Procuratura Militară era interesată de această analiză, deoarece în acea zonă au fost bătălii în cel de al Doilea Război Mondial, iar pe acolo a trecut chiar linia frontului. Mărturie în acest sens sunt resturile metalice (tuburi de cartușe, gloanțe, șrapnele) descoperite în solul ce acoperea groapa comună (Bolohan *et alii* 2016, p. 408, p. 411).

Săpăturile arheologice au fost efectuate de către Conf. Dr. Neculai Bolohan de la Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași.

Fig. 1. Localizarea geografică a descoperirii (https://www.google.com/maps/place/Horlești)
Fig. 1. The geographical location of the discovery

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Contextul istoric

În urma analizelor cu ^{14}C, suportate financiar de către Procuratura Militară, pe baza a patru probe recoltate de la patru indivizi și a rezultatelor interpretate de către arheologul N. Bolohan, rezultă că înhumarea a avut loc între anii 1400-1800 p. Chr. Mai exact, înhumarea nu s-a produs mai devreme de anul 1450 și nu mai târziu de anul 1650 p. Chr. (Bolohan *et alii* 2016, p. 414). În lucrarea semnată de Bolohan *et alii* (2016), bazându-se pe faptul că subiecții analizați (doar *in situ*) aveau traumatisme severe cauzatoare de moarte, autorii presupun că groapa comună poate fi atribuită campaniilor otomane din timpul lui Petru Rareș, care a domnit în Moldova în două perioade (anii 1527-1538 și 1541-1546), mai exact, în anul 1538, când Suleyman Magnificul a ocupat teritoriul Moldovei și zona Iașilor, pe care a devastat-o (Bolohan *et alii* 2016, p. 415). Totuși, autorii fac remarcat faptul că, din cauza contextului funerar și lipsei oricărui artefact ce poate furniza informații utile, datarea este nesigură (Bolohan *et alii* 2016, p. 416), astfel încât perioada înhumării acestor indivizi poate fi și mai târzie.

Descriere generală

La data de 19 septembrie 2015, în timpul construcției unei case pe raza localității Horlești (**Fig. 1**) din județul Iași, a fost descoperită o groapă comună cu un bogat material osteologic uman. Pe lângă osemintele umane, s-au mai descoperit și câteva oase de mamifere mari (bovine și cabaline).

Groapa comună avea, după decopertare, un aspect răvășit, cel mai probabil din cauza faptului că se afla la suprafață și a fost afectată de lucrările agricole cu arătură profundă ce au avut loc în acea zonă de-a lungul timpului. Totuși, după îndepărtarea pământului se puteau vedea calotele craniene și oasele lungi amestecate. Am putut remarca faptul că defuncții au fost aranjați unii peste alții în poziție semișezândă, cu picioarele spre centrul gropii, în decubit dorsal sau lateral (**Fig. 2**). În majoritatea cazurilor, cei de deasupra aveau capul pe pieptul celui de dedesubt. Aranjarea cu relativă minuțiozitate a fost făcută pentru a ușura munca groparilor, de a ocupa și de a folosi cât mai bine acel spațiu.

Demn de remarcat este și faptul că groapa comună era foarte tasată și fundul acesteia nu era plan, ea fiind mai adâncă în partea de nord-est, probabil pentru a facilita transportul defuncților și depunerea acestora. Rămășițele scheletice fiind pe toată suprafața gropii, din margine în margine, presupunem că groapa a fost calculată pentru un minim efort.

Material și metodă

Materialul osteologic uman pe care l-am studiat provine dintr-o groapă comună și era extrem de fragmentat și amestecat, atât *in situ*, cât și în pachetele în care a

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 2. Aspecte generale de suprafață
Fig. 2. General aspects and overview

Fig. 3. Vedere *in situ* (stânga) și aspecte din pachete (dreapta)
Fig. 3. *In situ* view (left) and packed view (right)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

fost ambalat de către arheologi (**Fig. 3**). Acesta a fost etichetat de către arheologi și ambalat în cutii de carton, saci de rafie și de polietilenă și adus pentru analiză de către lucrătorii Parchetului Militar Iași. Studiul materialului pus la dispoziție de către Parchetul Militar a fost făcut integral, nelăsând nici un pachet neinventariat și neanalizat. Au fost analizate peste 150 de pachete ce însumau o cantitate impresionantă, de aproximativ 12 metri cubi, de oseminte umane. Analiza a fost făcută atât morfoscopic, cât și dimensional-metric, conform tehnicilor utilizate în paleoantropologie.

În rarele cazuri, acolo unde starea de conservare a permis, materialul osteologic a fost reconstituit pentru o mai bună analiză și interpretare, pentru a ne face o idee de ansamblu a ceea ce reprezintă această groapă comună, atât din punct de vedere antropologic, cât și pentru elucidarea contextului social-istoric.

Elementele scheletice au fost identificate și sortate anatomic, apoi s-a stabilit lateralitatea și atribuirea individuală a oaselor (White, Folkens 2005, p. 75-308). S-a înregistrat starea de conservare a materialului scheletic (Connell 2008), starea de reprezentare (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 5-8) și modificările tafonomice (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 95-106).

În cazul indivizilor juvenili (cu vârsta cuprinsă în intervalul 14-20 ani), estimarea vârstei biologice în momentul decesului s-a realizat, ținând cont de următorii indicatori: stadiul de erupție a dentiției definitive (gradul de mineralizare a coroanelor și gradul de formare a rădăcinilor dinților care erup după vârsta de 12 ani), gradul de osificare a epifizelor la diafize, gradul de concreștere a discurilor la corpurile vertebrale și lungimea componentelor scheletice apendiculare, inclusiv pe baza standardelor de lungime prelevate prin metoda măsurătorilor (radiografice) (Maresh 1970; Moorrees *et alii* 1963; Ubelaker 1979, p. 82-93; Schaefer *et alii* 2009).

Pentru indivizii adulți (cu vârsta trecută de 20 de ani), estimarea vârstei biologice în momentul decesului s-a realizat prin analiza următorilor indicatori: obliterarea suturilor craniene, gradul de uzură a suprafețelor de masticație, prezența și gravitatea fenomenelor patologice dentare (căderea *antemortem* a dinților, resorbția marginilor alveolare, instalarea parodontozei), modificările degenerative de la nivelul suprafețelor de articulație (în mod special al faciesului simfizar de la nivelul oaselor coxale și al suprafeței sacro-iliace), modificarea țesutului spongios de la nivelul meta-epifizar proximal al humerusului și femurului și existența unor procese patologice ce pot fi legate de înaintarea în vârstă (Périer 1935; 1949; Nemeskéri *et alii* 1960; Ferembach *et alii* 1979; Ubelaker 1979, p. 72-80; Smith, Knight 1984; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 15-46; Mays 1998, 33-73; Schmitt 2005; Latham, Finnegan 2010).

Determinarea sexului s-a realizat prin combinarea observațiilor morfoscopice cu datele dimensionale prelevate, luând în considerație următoarele: aspectul general al neurocraniului și viscerocraniului (forma frunții și gradul de înclinare

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

a acesteia, grosimea marginilor supraorbitare, dimensiunea și volumul proceselor mastoide, aspectul zigomaticelor), caracteristicile mandibulei, grosimea oaselor, dezvoltarea reliefului osos, caracteristicile centurii pelviene, dimensiunea suprafețelor de articulație, dezvoltarea inserțiilor musculare și robusticitatea/gracilitatea osaturii (Stradalova 1975; Ferembach *et alii* 1979; Ubelaker 1979, p. 93-114; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 15-46; Mays 1998, p. 33-73; Bruzek 2002; Walrath *et alii* 2004; Blanchard 2010).

Statura scheletică probabilă a fost calculată după lungimea oaselor membrelor superioare și inferioare întregi sau întregite prin reconstituire (Manouvrier 1892; Pearson 1899; Breitinger 1938; Trotter, Gleser 1951; 1952; 1958; Bach 1965). Valoarea medie finală a fost încadrată în categoriile corespunzătoare fiecărui sex (Alexeev 1966, p. 221-249).

Au fost determinate traumatismele și patologiile, atât la nivel dentar, cât și osos (Mays 1998, p. 102-181; Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, p. 19-200, p. 305-316, p. 357-423; Ortner 2003, p. 119-639; Mann, Hunt 2005, p. 19-230; Roberts, Manchester 2007, p. 44-262; Katzenberg, Saunders 2008, p. 299-410; Brickley, Ives 2008, p. 41-260; Waldron 2009, p. 24-248; Barnes 1994, 2012; Mann *et alii* 2016).

Determinarea tipului antropologic a fost posibilă doar în situațiile în care starea de conservare, gradul de reprezentare a scheletului și prezența trăsăturilor caracteristice avute la dispoziție au permis acest diagnostic. Tipul antropologic a fost apreciat după clasificarea elaborată de Cheboxarov 1951 (Boev 1972), dar și după alte metode recomandate și completate cu aspecte speciale de ordin taxonomic (Eickstedt 1934; Bunak *et alii* 1941; Vallois 1944, 1953; Stevens Coon 1954; Biasutti 1959; Baker 1974; King 1981). Complexul de caractere dimensionale și conformative a fost analizat tipologic, folosind metoda de punctare semnată de E. von Eickstedt (Eickstedt 1934).

Ținând cont de contextul în care au fost descoperite oasele analizate, dar și de faptul că resturile erau amestecate, studiul demografic a impus calcularea numărului minim de indivizi (NMI) – cel mai mic număr estimat de subiecți care contribuie la formarea unei serii scheletice. Pentru calcularea NMI, au fost identificate părțile anatomice, stabilindu-se apoi lateralitatea celor pare. S-a ținut cont de stadiile de dezvoltare (subadult, adult), de caracteristicile morfoscopice ale fiecărei zone anatomice (robusticitatea, grosimea peretelui osos), aceste din urmă observații ajutându-ne în stabilirea, chiar dacă subiectivă într-o oarecare măsură, a incompatibilității fragmentelor. Au fost notate, pe categorii de vârstă (subadulți și adulți), toate elementele scheletice identificate, pentru a determina „cel mai frecvent element scheletic" (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 9; Mays 1998, p. 26-32; Ubelaker 2002; Adams, Konisberg 2004; 2008; Bello 2005; Byrd, Adams 2011; Ambacher *et alii* 2016).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Analiza antropologică

Estimarea vârstei la deces

Vârsta biologică la deces a fost estimată pe elemente disparate, datorită faptului că nu s-a putut recupera nici un individ cu scheletul cât de cât întreg din amestecul de material osos. Pentru majoritatea indivizilor, vârsta la deces a fost stabilită ca făcând parte din intervalul 20-50 de ani. Au fost identificate două femure și un humerus de la trei indivizi la care gradul de osificare a epifizelor la diafize ne-a indicat că au vârsta biologică cuprinsă între 14-16 ani.

La majoritatea scheletelor de adulți vârsta a putut fi aproximată și cu ajutorul resturilor mandibulare ce aveau dentiția în poziție anatomică (**Fig. 4**), iar acest aspect ne-a certificat încadrarea în categoria de vârstă corespunzătoare.

Determinarea sexului

Determinarea sexului, ca și în cazul estimării vârstei la deces, a fost realizată pe oase disparate, cu relativă dificultate, deoarece nu am avut posibilitatea de a analiza întregul ansamblu de factori morfoscopici ai unui individ; craniile erau

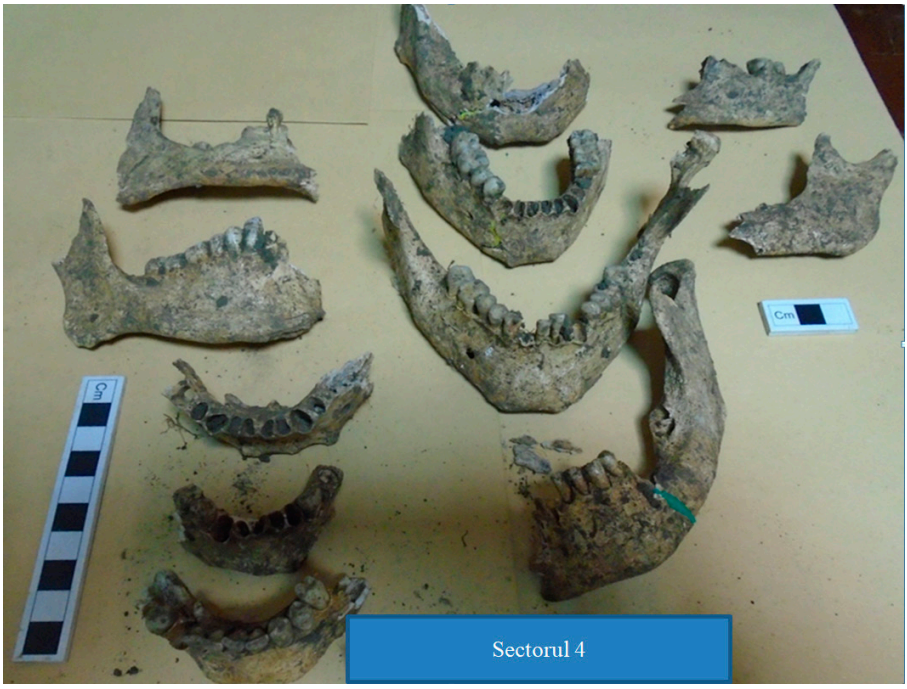

Fig. 4. Mandibule (masculine)
Fig. 4. Mandibles (males)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 5. Cranii masculine; M31 cu traumatism facial, M161 cu elemente Mongoloide
Fig. 5. Male skulls; M31 with facial trauma, M161 with Mongoloid features

foarte degradate și friabile, iar cele reîntregibile, notate de arheolog ca aparținând mormintelor nr. 36 și nr. 161, au fost atribuite unor indivizi maturi de sex masculin (**Fig. 5**).

Relevante au fost elementele disparate și datele dimensionale pentru fiecare element scheletic în parte. Astfel, probele ce au putut fi analizate ne-au indicat, cu destulă precizie, că un procent covârșitor dintre indivizii înhumați în această groapă comună aparțin sexului masculin. Remarcabil este faptul că la fragmentele osoase unde am avut dubii în determinarea sexului, există șansa ca acele părți de schelet luate în calcul să aparțină unor bărbați mai gracili. Nu excludem prezența unor resturi osoase feminine.

Numărul minim de indivizi (NMI)

Acest indicator a fost calculat prin inventarierea directă (numărare) a resturilor osoase, din toate pachetele avute la dispoziție. Au fost identificate părțile anatomice și reconstituite, pentru o inventariere cu acuratețe sporită, stabilindu-se apoi lateralitatea celor pare. Nu a fost lăsat nici un os neinventariat. Rezultatele au fost înregistrate și înscrise în Tab. l.

Numărul minim de indivizi a fost stabilit pe baza inventarierii oaselor pereche (femure) și nepereche (frontal, occipital și mandibulă), care s-au dovedit a fi cele mai rezistente în timp. A fost înregistrat „cel mai frecvent element scheletic" (Buikstra, Ubelaker 1994, p. 9; Mays 1998, p. 26-32; Ubelaker 2002; Adams, Konisberg 2004; 2008; Bello 2005; Byrd, Adams 2011; Ambacher *et alii* 2016).

În urma acestei inventarieri, a fost estimat numărul minim de indivizi, care este de 99. Dar cantitatea considerabilă de resturi indeterminabile (cu fragmentare accentuată) ne poate indica posibilitatea ca numărul de indivizi să fie ceva mai mare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

	Femur	Frontal	Occipital	Mandibulă
Numărul de probe în care s-a regăsit porțiunea anatomică	134	66	60	53
Numărul de piese osoase	195 (98 de pe stânga + 97 de pe dreapta)	99	86	79
Numărul total de indivizi	98 (195/2)	99	86	79

Tab. 1. Inventar osteologic al oaselor nepereche și pereche
Table 1. Osteological inventory of paired and singular bones

Tipologie

Determinarea tipului antropologic a fost posibilă doar în situațiile în care starea de conservare, gradul de reprezentare a scheletului și prezența trăsăturilor caracteristice pe elementele osoase au permis acest diagnostic. Precizăm că am inventariat caracterele tipologice la nivelul întregii gropi comune, acestea fiind surprinse la elementele osteologice nedegradate sau în situațiile în care a fost posibilă reconstituirea. Aceste tipologii au fost consemnate cu puncte (**Tab. 2**) și însumate au creat un tablou tipologic general al acestor indivizi.

Astfel, tipul antropologic dominant este cel mediteranoid, cu 112 puncte/elemente, ce reprezintă 41% din total, urmat de un număr egal de elemente la tipurile dinaroid și est-europoid (ostic), care însumează fiecare câte 45 de puncte/elemente, cu o pondere de 16,5%. Tipul nordoid este pe poziția a treia, cu un număr de 31 de puncte, ceea ce reprezintă 11,4% din total, urmat de tipul proto-europoid, cu 27 de puncte și o pondere de 9,9%, apoi de elementele alpinoide, cu 8 puncte, reprezentând 2,9%. Remarcăm faptul că tipul mongoloid este prezent cu un număr de 5 puncte (1,8%).

	Mediteranoid	Proto-europoid	Alpinoid	Dinaroid	Nord	Est-europoid (ostic)	Mongoloid
Total Puncte	112	27	8	45	31	45	5
%	41,0	9,9	2,9	16,5	11,4	16,5	1,8

Tab. 2. Tabloul tipologic general
Table 2. Typological overview

Remarcabil este faptul că există elemente mongoloide (**Fig. 6**), ceea ce poate fi un indiciu important pentru datarea acestei gropi comune și plasarea ei în perioada medievală a domniilor lui Petru Rareș. În secolul al XVI-lea au mai fost semnalate elemente mongoloide și în necropola de la Traian (Necrasov, Cristescu 1957, p. 84-

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

104). De asemenea, există posibilitatea cronologică ca osemintele să fie mai târzii (ceea ce corespunde și datării cu ^{14}C), posibil din perioada domniei lui Dimitrie Cantemir, mai exact din perioada campaniei de la Prut, campanie desfășurată în Principatul Moldova în vara anului 1711 de armata rusă, sub conducerea lui Petru I împotriva Imperiului Otoman, aceasta fiind parte a războiului ruso-turc din anii 1710-1713. La sfârșitul acestei campanii, la 27 iunie 1711, a fost adus, de la Isaccea, Nicolae Mavrocordat, pe care marele vizir l-a făcut Bei la Iași. Decedații acestei gropi comune pot proveni dintr-un pogrom, ca repercusiune a acestei campanii, conform elementelor mongoloide ce sunt semnalate în cadrul populațiilor medievale târzii și în alte zone nu foarte îndepărtate din Moldova, de exemplu la Săbăoani (județul Neamț), în necropola din sec. XIV-XVII (Simalcsik 2018, p. 139), cu un procent ceva mai ridicat de 2,8%.

Statura scheletică (talia)

Înălțimea indivizilor a fost calculată pe baza măsurării lungimii a 46 de femure, 18 tibii, 22 de humerusuri și 14 cubitusuri. Astfel, statura scheletică (talia) medie se încadrează în categoria supramijlocie masculină.

Traumatisme

De la început trebuie să precizăm că toate oasele aduse spre studiu erau fragmentate *postmortem*. După cum precizam anterior, acest fapt se datorează lucrărilor agricole din ultimele decenii efectuate în acea zonă.

Așadar, am analizat traumatismele produse *perimortem*, care sunt numeroase și impresionante, acolo unde au putut fi surprinse pe oasele mai întregi sau reconstituite. Remarcabil este faptul că majoritatea covârșitoare a rănilor sunt provocatoare de moarte, deci sunt incompatibile cu viața, iar pe anumite oase am putut surprinde urme de lovituri multiple aplicate în aceeași zonă (**Fig. 6**).

Fig. 6. Traumatisme craniene multiple
Fig. 6. Multiple cranial traumas

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 7. Traumatisme craniene
Fig. 7. Cranial traumas

Au fost înregistrate două categorii de răni, unele provocate de arme albe (săbii, pumnale arcuri și arbalete), prin înțepare sau tăiere și altele provocate de arme de foc.

Cele mai elocvente exemplificări sunt rănile de la nivelul regiunii cefalice, care se pot împărți în două categorii.

Prima categorie este cea a rănilor provocate de obiecte tăioase, pe direcția de sus în jos, atacatorul stând pe o poziție mai înaltă (posibil călăreț) față de persoana atacată. Aceste lovituri provoacă traumatisme craniene specifice, cu leziuni ale oaselor frontale si parietale (**Fig. 7**).

Au fost înregistrate și lovituri cauzatoare de moarte, aplicate de la același nivel, cea mai impresionantă fiind cea aplicată peste oasele feței, din lateral, paralel cu solul. Această lovitură a distrus malarul drept, partea inferioară a orbitei drepte și oasele nazale, zgâriind arcada superioară stângă (**Fig. 5**).

Pe oasele postcraniene leziunile sunt greu vizibile, din cauza degradării acestora. Am consemnat o rană de apărare pe humerusul stâng (prin ridicarea brațului pentru a proteja zona feței), rană ce nu a fost provocatoare de moarte. Neexistând însă urme de vindecare (**Fig. 8**), presupunem că individul a decedat în urma altor tipuri de leziuni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 8. Leziune cu pierdere de material osos la nivelul humerusului
Fig. 8. Injury with loss of bone tissue at a humeral level

Fig. 9. Vertebra lombară cu perforație de formă pătrată
Fig. 9. Lumbar vertebra with a square perforation

Fig. 10. Oase cu leziuni provocate de proiectile: frontal (stânga), tibie (dreapta)
Fig. 10. Bones with projectile injuries: frontal (left), tibia (right)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

O leziune interesantă este aceea de pe o vertebră lombară. Aceasta are formă pătrată și deschiderea de 4 mm. Bănuim că putea fi făcută de un vârf de săgeată (de arbaletă sau de arc) sau de suliță (**Fig. 9**). Leziunea nu este compatibilă cu viața, deoarece a ajuns în canalul medular și a secționat măduva spinării.

Alt tip de rană provocatoare de moarte a fost surprinsă la doi indivizi, fiind cauzată de proiectile. În primul caz, rana a fost produsă în segmentul cefalic, pe osul frontal, în partea superioară stângă (**Fig. 10**, stânga), iar la cel de al doilea, pe partea interioară a diafizei tibiei drepte (**Fig. 10**, dreapta).

Dacă prin osul frontal proiectilul a penetrat, în cazul tibiei observăm că proiectilul nu a reușit să penetreze osul, ajungând doar până în zona medulară și rămânând fixat în os. Proiectilele nu au fost găsite, însă pe diafiza tibiei (**Fig. 11**), în partea de jos, se poate remarca o urmă oblică de tăietură, care poate fi atribuită unei leziuni de extragere a proiectilului din rană cu un obiect tăios (cuțit). Diametrul orificiilor este de cca. 16-18 milimetri, ceea ce ne duce cu gândul că puteau fi provocate de proiectilele de archebuză (în cazul în care înhumarea a avut loc la sfârșitul primei jumătăți a secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Pertu Rareș). Diametrul se potrivește cu calibrul archebuzelor din acea perioadă (Hânceanu 2014). Pentru o perioadă mai târzie, de la începutul secolului al XVIII-lea, din timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, există, de asemenea, o potrivire, doar că între timp au apărut muschetele, rănile putând fi provocate și de acestea. În acea perioadă armele de foc nu aveau o pondere covârșitoare și se completau, pentru lupta de la distanță, cu arcuri cu săgeți și cu arbalete.

Concluzii

Descoperirea gropilor comune este importantă pentru elucidarea anumitor evenimente sociale și politice, a unor epidemii sau cataclisme naturale. Gropile comune sunt mai rar întâlnite; acestea prezintă asemănări și deosebiri, fiind săpate pentru a deservi înhumărilor multiple, fără pierdere de timp, din nevoi iminente și pot avea un număr mai mare sau mai mic de indivizi.

O groapă comună a fost descoperită în cimitirul „Sfântul Sava" din București (Constantinescu *et alii* 2017). În aceasta au fost descoperite trei schelete masculine cu multiple traumatisme provocate de arme tăioase și proiectile. Indivizii din această groapă comună prezintă leziuni similare cu cei din groapa comună de la Horlești. Autorii presupun că decesul acestora, ca și în cazul studiului nostru, se datorează rănilor grave suferite la nivelul scheletului cefalic în urma unor confruntări armate.

O altă înhumare colectivă impresionantă este cea de la Praga-Karlin (Kacl 2014), unde pe o suprafață mai mare a unui cimitir s-au descoperit înhumări colective succesive în gropi săpate de-a lungul unei perioade mai lunge de timp. În

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

acest caz, autorii au beneficiat de artefacte pentru datare și au ajuns la concluzia că gropile au fost folosite din motive sanitare de către o unitate spitalicească militară. Aceștia au fost înhumați cu o oarecare grijă creștină spre deosebire de decedații de la Horlești.

Un alt caz de groapă comună este cel din Nastved din Danemarca (Boucherie et *alii* 2015), unde, la fel ca în cazul gropii comune de la Horlești, colecția osteologică a fost recuperată dintr-un context funerar unic. Conform datărilor cu ^{14}C, indivizii au fost îngropați simultan în groapă și au murit în jurul anilor 1300-1350. Numărul minim de indivizi (NMI) a fost estimat la aproximativ 60 de persoane, pe baza inventarierii femurelor de pe partea dreaptă. Eșantionul prezintă caracteristicile unui mormânt corelat cu o confruntare războinică. Profilul demografic arată că înhumații sunt bărbați adulți tineri. Aici, ca și în cazul înhumaților de la Horlești, a fost remarcată o prevalență ridicată a rănilor ce leagă defuncții de o moarte violentă.

Pe baza descoperirilor similare și a cunoașterii specificului gropilor comune, am analizat amănunțit osemintele descoperite în groapa comună de la Horlești. Astfel, putem afirma cu certitudine că majoritatea indivizilor aveau vârsta biologică în momentul decesului cuprinsă în intervalul 20-50 de ani și erau, cu o pondere covârșitoare, de sex masculin. În determinarea sexului am întâmpinat unele greutăți, în sensul că, unele fragmente disparate nu au putut fi determinate, de aici dubiile noastre în ceea ce privește faptul că toți înhumații erau de sex masculin.

Printr-o inventariere amănunțită a materialului osteologic am aflat că numărul minim de indivizi (NMI) este de 99. Acest element a fost determinat pe baza numărului maxim de oase frontale înregistrabile. Un rezultat asemănător este oferit de inventarierea femurelor (oase pereche), ce ne-a indicat un număr minim de indivizi de 98. Datorită excesivei fragmentări și a volumului mare de oase, putem aprecia că numărul indivizilor înhumați în această groapă comună poate fi ceva mai mare, dar nu cu mult. Putem estima eroarea, în plus, cu aproximativ 20 de indivizi. În urma acestei estimări, putem spune că avem de a face cu cea mai mare groapă comună cercetată antropologic din România.

În urma analizei tipologice, constatăm că ponderea majoritară a punctelor tipologice aparține tipului mediteranoid, urmat de caracterele est-europoide și dinaroide, cu o pondere egală. De remarcat că elementele nordoide și cele proto-europoide sunt destul de bine conturate. Am întâlnit și ceva elemente alpinoide. Interesant este faptul că am surprins și elemente mongoloide. Acest ansamblu tipologic este asemănător cu cel al necropolelor sincrone din secolul al XVI-lea și din secolul al XVII-lea. Tipologia poate fi un argument pentru atribuirea gropii comune de la Horlești, atât perioadei de domnie a lui Petru Rareș, cât și celei de domnie a lui Dimitrie Cantemir.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Tabloul traumatic este divers și prezent pe majoritatea oaselor mai bine conservate, dar nu numai. Acesta ne duce cu gândul la decese violente, ce pot fi corelate în acele vremuri războaielor sau pogromurilor. Am întâlnit traumatisme singulare sau multiple (lovituri repetate pe același segment scheletic). Acestea, într-o proporție covârșitoare, sunt cauzatoare de moarte. Interesantă este prezența traumatismelor provocate de proiectile, care corespund cu calibrele de archebuză din perioada mai timpurie celei de domnie a lui Petru Rareș sau de muschetă, care corespund perioadei mai târzii, respectiv domniei lui Dimitrie Cantemir. Remarcăm și o urmă de săgeată pe o vertebră lombară, care a pătruns până la măduva spinării, provocând decesul persoanei. Orificiul de intrare a săgeții are o secțiune pătrată și ne poate duce cu gândul atât la un vârf de săgeată de arc, cât și la un vârf de săgeată de arbaletă. Atât arcul, cât și arbaleta erau arme comune în perioadele mai sus amintite.

Oricum am privi acest ansamblu funerar, cert este că defuncții au suferit o moarte violentă și decesul lor a fost rapid și traumatic. Datarea exactă este dificilă și a putut fi doar aproximată pe baza analizei cu ^{14}C suportată de către Procuratura Militară Iași. Oasele de animale găsite în groapă sunt, cel mai probabil, resturile de hrană ale groparilor.

Lipsa oricărui artefact dovedește că defuncții nu au beneficiat de nici un fel de respect la înhumare, ei fiind îngropați în pripă, cu mijloace și efort minim. Un argument posibil pentru lipsa de respect cu care au fost tratați defuncții este acela că ei erau de altă religie decât cei care i-au îngropat. Cel mai probabil, defuncții au fost deposedați de toate bunurile (din cauza lipsei orcărui artefact) înainte de a fi îngropați, ei făcând parte din tabăra învinșilor.

Bibliografie

Adams, Konisberg 2004: B. J. Adams, L. W. Konisberg, *Estimation of the most likely number of individuals from commingled human skeletal remains*, American Journal of Physical Anthropology 125, 2, 2004, p. 138-151.

Adams, Konigsberg 2008: B. J. Adams, L. W. Konigsberg, *How many people? Determining the number of individuals represented by comingled human remains*, în: B. J. Adams, J. E. Byrd (eds.), *Recovery, Analysis, and Identification of Commingled Human Remains*, Totowa, 2008, p. 241-255.

Alexeev 1966: V. P. Alexeev, *Osteometrija*, Nauka, Moskva, 1966 // В. П. Алексеев, *Остеометрия*, Наука, Москва, 1966.

Alexeev, Debetz 1964: V. P. Alexeev, G. F. Debetz, *Kraniometria. Metodika antropologhiceskih issledovanij*, Nauka, Moskva, 1964 // В. П. Алексеев, Г. Ф. Дебец, *Краниометрия. Методика антропологических исследований*, Наука, Москва, 1964.

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Bach 1965: H. Bach, *Zur Berenchnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicher Skelette*, Anthropologhischer Anzeiger 29, 1965, p. 12-21.

Baker 1974: J. R. Baker, *Race*, Oxford University Press, New York, London, 1974.

Barnes 1994: E. Barnes, *Developmental defects of the axial skeleton in paleopathology*, University Press of Colorado, Niwot, 1994.

Barnes 2012: E Barnes., *Atlas of Developmental Field Anomalies of the Human Skeleton: A Paleopathology Perspective*, Wiley-Blackwell, Hoboken, 2012.

Bello 2005: S. Bello, *The reciprocal effects of taphonomy, funerary practices and anatomical features on the state of preservation of human remains. Taphonomy and state of preservation of human remains*, în: S. R. Zakrzewski, M. Clegg (eds.), *Proceedings of the Fifth Annual Conference of the British Association for Biological Anthropology and Osteoarchaeology*, BARIntSer 1383, Oxford, 2005, p. 1-10.

Biasutti 1959: R. Biasutti, *Le Razze e I Popoli della Terra*, vol. I-IV, U.T.E.T., Torino, 1959.

Blanchard 2010: B. K. Blanchard, *A study of the accuracy and reliability of sex estimation methods of the human pelvis*, A Thesis presented to the Faculty of California State University, Chico, 2010.

Boev 1972: Boev, P., *Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostagaischen Inselwelt und deren Bedeutung fur die Herkunft ihrer Bevolkerung*, Verlag der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften, Sofia, 1972.

Bolohan 2016: N. Bolohan, C. S. Ionescu, I. Rotariu, *Uncovering a Peculiar Mass Grave in Eastern Romania, Settelments of life and death Studies from Prehistory to Middle Age, Proceedings of an International Colloquium Tulcea 25th-28th of May 2016*, 2016, p. 408-416.

Boucherie 2015: A. Boucherie, N. Lynnerup, M. L. S. Jørkov, M. Smith, *Traumatological analysis of the skeletons from the Medieval mass grave of Sandbjerget (Naestved, Denmark, AD 1300-1350),* Poster, 17th Annual conference of the BABAO, Sheffield, 18th-20th September 2015.

Breitinger 1938: E. Breitinger, *Zur Berenchnung der Korperhohe aus den langen Gliedmassenknochen*, Anthropologhischer Anzeiger 14, 1938, p. 249-274.

Brickley, Ives 2008: M. Brickley, R. Ives, *Bioarchaeology of Metabolic Bone Disease*, Academic Press, Oxford, 2008.

Bruzek 2002: J. Bruzek, *A method for visual determination of sex, using the human hip bone*, American Journal of Physical Anthropology 117 (2), 2002, p. 157-168.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for DataCollection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville, 1994.

Bunak *et alii* 1941: V. V. Bunak, M. F. Nesturch, I. I. Roginskij, *Antropologhija. Kratkij kurs*, Ucipedghiz, Moskva, 1941 // В. В. Бунак, М. Ф. Нестурх, И. И. Рогинский, *Антропология. Кратκий курс*, Учпедгиз, Москва, 1941.

Byrd, Adams 2011: J. Byrd, B. J. Adams, *Analysis of commingled human remains*, în: S. Blau, D. H. Ubelaker (eds.), *Handbook of Forensic Anthropology and Archaeology*, California, 2011, p. 86-174.

Connell 2008: B. Connell, *Preservation and archaeological data*, în: N. Powers (ed.), *Human osteology method statement*, Museum of London, London, 2008, p. 9.

Constantinescu *et alii* 2017: M. Constantinescu, E. Gavrilă, S. Greer, A. Soficaru, D. Ungureanu, *Fighting to the Death: Weapon Injuries in a Mass Grave (16th-17th Century) from Bucharest, Romania*, International Journal of Osteoarchaeology 27, 1, 2017, p. 106-118.

Eickstedt 1934: von Eickstedt, E., *Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit*, Enke, Stuttgart, 1934.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Ferembach *et alii* 1979: D. Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *Recommandations pour determiner l'age et le sexe sur le squelette*, Bulletine et Memoire de la Societe d'Anthropologie de Paris XIII, 6, 1, 1979, p. 7-45.

Hânceanu 2014: G. D. Hânceanu, *Archebuză din secolul al XVII-lea descoperită în Târgul Romanului*, Arheologia Moldovei XXXVII, 2014, p. 273-283.

Katzenberg, Saunders 2008: M. A. Katzenberg, R. S. Saunders, *Biological Anthropology of the Human Skeleton*, Wiley-Liss, Hoboken, 2008.

Kacl 2014: P. Kacl, E. Průchová, *Military mass graves fromPrague-Karlín,* Poster, 20th Anual Meeting of European Association of Archaeologists, Istanbul, 10-14 september 2014.

King 1981: J. C. King, *The Biology of race*, The University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1981.

Lambacher *et alii* 2016: N. Lambacher, K. Gerdau-Radonic, E. Bonthorne, F. J. V. Tarazaga Montero, *Evaluating three method to estimate the number of individuals from a commingled context*, Journal of Archaeological Science Reports 10, 2016, p. 674-683.

Latham, Finnegan 2010: K. E. Latham, M. Finnegan (eds.), *Age Estimation of the Human Skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2010.

Mann, Hunt 2005: R. W. Mann, D. R. Hunt, *Photographic Regional Atlas of Bone Disease: A Guide to Pathologic and Normal Variation in the Human Skeleton*, Charles C. Thomas Publisher, Illinois, Springfield, 2005.

Mann *et alii* 2016: R. W. Mann, D. R. Hunt, S. Lozanoff, *Photographic Regional Atlas of Non-Metric Traits and Anatomical Variants in the Human Skeleton*, Charles C. Thomas, Illinois, Springfield, 2016.

Manouvrier 1892: L. Manouvrier, *Determination de la taille d'apre`s les grands os des members*, Revue de l'Ecole d'Anthropologie, La Société d'Anthropologie de Paris 2, 1892, p. 227-233.

Maresh 1970: M. M. Maresh, *Measurements from roentgenograms*, în: R. W. McCammon (ed.), *Human Growth and Development*, Charles C. Thomas, Springfield, Illionois, 1970, p. 155-200.

Mays 1998: S. Mays, *The archaeology of human bones*, Routledge, London, New York, 1998.

Moorrees *et alii* 1963: C. F. A. Moorrees, E. A. Fanning, E. E. Hunt, *Age variation of formation stages for ten permanent teeth*, Journal of Dental Research 42, 1963, p. 1490-1502.

Necrasov O., Cristescu M. 1957: *Contribution à l'étude anthropologique de la population moldave du XVI-eme siècle – Traian*, Annales Scientifiques de l'Université „Alexandru Ioan Cuza" Iassy, III, 1-2, p. 84-104.

Nemeskéri *et alii* 1960: J. Nemeskéri, L. Harsányi, Gy. Acsády, *Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden*, Anthropologhischer Anzeiger 24, 1960, p. 70-95.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Academic Press, Oxford, 2003.

Pearson 1899: K. Pearson, *Mathematic contributions to the theory of evolution. On the reconstruction of stature of prehistoric races*, Philosophical Transactions of the Royal Society Series A 192, 1899, p. 169-244.

Périer 1935: A. L. Périer, *Observation sur le phénomène de l'abrasion dentaire fonctionnelle chez un groupe ethnique inférieur*, Odontologie 28, 10, 1935, p. 687-697.

Périer 1949: A. L. Périer, *Usure, abrasion, érosion*, Pratique Odonto-Stomatologique 140, 1949, p. 1-7.

Simalcsik 2018: R. D. Simalcsik, *Typological, synchronic and diacronic analogies from the Medieval period in Săbăoani locality, Neamț county, Romania,* ANASTASIS, Research in Medieval Culture and Art V, 2, 2018, p. 138-139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Roberts, Manchester 2007: Ch. Roberts, K. Manchester, *The Archaeology of Disease*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 2007.

Schaefer *et alii* 2009: M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, *Juvenile osteology*, Academic Press, London, New York, 2009.

Schmitt 2005: A. Schmitt, *Une nouvelle methode pour estimer l'age au deces des adultes a partir de la surface sacro-pelvienne iliaque*, Bulletine et Memoire de la Societe d'Anthropologie de Paris 17, 1-2, 2005, p. 1-13.

Smith, Knight 1984: B. G. Smith, J. K. Knight, *An index for measuring the wear of teeth*, British Dental Journal 156, 12, 1984, p. 435-438.

Stevens Coon 1954: C. Stevens Coon, *The Races of Europe*, The Macmillan Company, New York, 1954.

Stradalova 1975: V. Stradalova, *Sex differences and sex determination on the sacrum*, Anthropos 13, 3, 1975, p. 237-244.

Trotter, Gleser 1951: M. Trotter, G. Gleser, *The effect of ageing on stature*, American Journal of Physical Anthropology 9, 3, 1951, p. 311-324.

Trotter, Gleser 1952: M. Trotter, G. Gleser, *Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes*, American Journal of Physical Anthropology 10, 4, 1952, p. 469-514.

Trotter, Gleser 1958: M. Trotter, G. Gleser, *A Reevaluation of Estimation of Stature Based on Measurements of Stature Taken during Life and of Long Bones after Death*, American Journal of Physical Anthropology 16, 1, 1958, p. 79-123.

Ubelaker 1979: D. H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*, Taraxacum, Washington D.C., 1979.

Ubelaker 2002: D. H. Ubelaler, *Approaches to the Study of Commingling in Human Skeletal Biology*, în: W. D. Haglund, M. H. Sorg (eds.), *Advances in Forensic Taphonomy: Method, Theory, and Archaeological Perspectives*, Boca Raton, London, New York, 2002, p. 355-378.

Vallois 1944: H. V. Vallois, *Les races humaines*, Presses Universitaires, Paris, 1944.

Vallois 1953: H. V. Vallois, *Race*, Anthropol Today, A. L. Kroeber (ed.), University of Chicago, 1953, p. 145-162.

Waldron 2009: T. Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2009.

Walrath *et alii* 2004: D. E. Walrath, P. Turner, J. Bruzek, *Reliability test of the visual assessment of cranial traits for sex determination*, American Journal of Physical Anthropology 125, 2, 2004, p. 132-137.

White, Folkens 2005: T. D. White, P. A. Folkens, *The Human Bone Manual*, Academic Press, Amsterdam, Boston, 2005.

Webografie

1. https://www.google.com/maps/place/Comuna+Horle%C8%99ti/@46.5559287,26.8046652,7.75z/data=!4m5!3m4!1s0x40caee54c846d14d:0x75e3b4db0ba2aa47!8m2!3d47.1106292!4d27.3803049

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 273-286.

Descoperiri monetare din necropola bisericii „Talpalari" din Iași

Lucian Munteanu[1]*, Ștefan Honcu[1], Dan Aparaschivei[1]

Rezumat. În timpul cercetărilor arheologice din anul 2016, în necropola bisericii „Talpalari" din Iași au fost dezvelite 14 morminte. Patru dintre acestea conțineau în inventarul lor monede (șase). Toate piesele sunt denari austrieci, bătuți de împărații casei de Habsburg – Ferdinand I (trei exemplare), Maximilian al II-lea (un exemplar) și Rudolf al II-lea (două exemplare) – în calitate de regi ai Ungariei, în monetăriile de la Kremnica (cinci exemplare) și Košice (un exemplar). Deși au avut o circulație îndelungată pe teritoriul Moldovei, aceste monede par să dateze exclusiv partea din necropolă unde au fost descoperite, între sfârșitul secolului al XVI-lea și primele trei decenii ale veacului al XVII-lea. Este posibil ca cimitirul pe care l-am cercetat să fi aparținut unei biserici anterioare celei menționate în izvoarele de la mijlocul veacului al XVII-lea ca fiind ctitorită de către marele vistiernic Iordache Cantacuzino. Am încercat să explicăm preferința populației pentru monedele austriece de acest fel, atestată și în alte necropole din Moldova, prin prisma iconografiei lor particulare, care conține imaginea Fecioarei ținând pruncul în brațe pe revers. În final, pe baza acestui eșantion numismatic destul de restrâns, am încercat să facem câteva precizări sumare despre rolul monedelor în practicile funerare ale epocii (poziția lor în mormânt, sexul și vârsta scheletelor cu care se asociază, alte artefacte din inventarul acelorași morminte sau semnificația numeroaselor perforații).
Cuvinte cheie: Iași, Biserica „Talpalari", necropolă medievală, denari austrieci, practici funerare.

Coins found in the necropolis of the "Talpalari" Church in Iași. During the archeological researches from 2016, in the necropolis of the "Talpalari" Church from Iași, 14 graves were unveiled. Only four of them contained coins (six) in their inventory. All these are Austrian denars, which were issued by the Habsburg emperors - Ferdinand I (three pcs.), Maximilian II (one pc.) and Rudolf II (two pcs.) - as kings of Hungary, in the mints of Kremnica (five pcs.) and Košice (one pc.). Although they circulated for a long time on the territory of Moldavia, these coins seem to date exclusively the part of the necropolis where they were discovered between the end of the 16th century and the first three decades of the 17th century. This cemetery may belong to a church before the one mentioned in the documents from the middle of the 17th century, as being founded by the great treasurer Iordache Cantacuzino. We tried to explain the population's preference for Austrian coins of this kind, also attested in other necropolises in Moldavia, due to their particular iconography, which contains the image of the Virgin holding

1 Institutul de Arheologie, Academia Română Filiala Iaşi, România;
* Autor corespondent: lucanas2000@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

the baby in her arms, on the reverse. Finally, based on this rather small numismatic sample, we tried to make some brief clarifications about the role of coins in the funerary practices of the time (their position in the grave, the sex and age of the deceased with which they are associated, other artifacts from the inventory of the same graves or the significance of the numerous perforations).
Keywords: Iași, „Talpalari" Church, medieval necropolis, Austrian denars, funeral practices.

.....

Biserica „Talpalari", datată în forma actuală în secolul al XIX-lea (**Fig. 1**), a fost ctitorită, conform informațiilor disponibile, la mijlocul secolului al XVII-lea (Bogdan 2004, p. 222). Informațiile cuprinse în pomelnicul din anul 1806 (Bogdan 2004, p. 222), dar și alte documente mai vechi identifică primul ctitor al bisericii ca fiind marele vistiernic Iordache Cantacuzino, cumnat al voievodului Vasile Lupu (Stoicescu 1974, p. 478-479). Marele dregător ar fi ctitorit, între anii 1630-1660 (Bogdan 2004, p. 222) sau 1640-1650 (Erhan 2003, p. 161), biserica cu hramul „Nașterea Maicii Domnului", amplasată la marginea de nord-vest a vechiului târg, pe terasa superioară a Bahluiului. Un alt document care sprijină această ipoteză datează din 28 aprilie 1640 și evocă pe o oarecare Vărvăruța, care vindea, împreună cu fiii săi, preotului „Carpu" de la biserica lui „Iordache vistiernicul în Ieşi", a patra parte din satul Horilești, din ținutul Cârligăturii (DRH, A, XXV, p. 365, nr. 349; Atanasiu 2010, p. 17-18). Astfel, biserica ridicată de Iordache Cantacuzino trebuie să fi fost finalizată înaintea datei de 28 aprilie 1640, când preotul Carp slujea deja în acest lăcaș de cult (Atanasiu 2010, p. 18).

În proximitatea bisericii a funcționat un cimitir care a deservit, cel mai probabil, enoriașii parohiei Talpalarilor. Primele informații documentare despre existența acestui cimitir în zonă datează din 15 iulie 1745, când este menționat ca fiind limita proprietății lui Ioniță Mîndzul (DOCUMENTE IAŞI V, p. 279, nr. 485). Un al doilea document, din 2 februarie 1749, amintește că logofătul Toader Scorțescu reintră în drepturile de proprietate asupra unei vechi ocini înstrăinate, care se învecina cu cimitirul bisericii Talpalarilor (DOCUMENTE IAŞI V, p. 359, nr. 581). Ulterior, cimitirul este menționat și în alte documente din 15 august 1753 (DOCUMENTE IAŞI IV, p. 178-179, nr. 251) și într-un zapis de la 13 ianuarie 1799 (DOCUMENTE IAŞI X, p. 217, nr. 233).

În această zonă au fost efectuate cercetări arheologice preventive de către arheolog dr. Stela Cheptea, dar rezultatele nu au fost publicate. În anul 2016, o echipă de arheologi ai Institutului de Arheologie al Academiei Române - Filiala Iași a asigurat asistență arheologică în vederea realizării unor lucrări de consolidare, reabilitare și amenajare a fundației imobilului monument istoric „Casa Milescu". Cu acest prilej, au fost realizate săpături în necropola bisericii „Talpalari", care

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

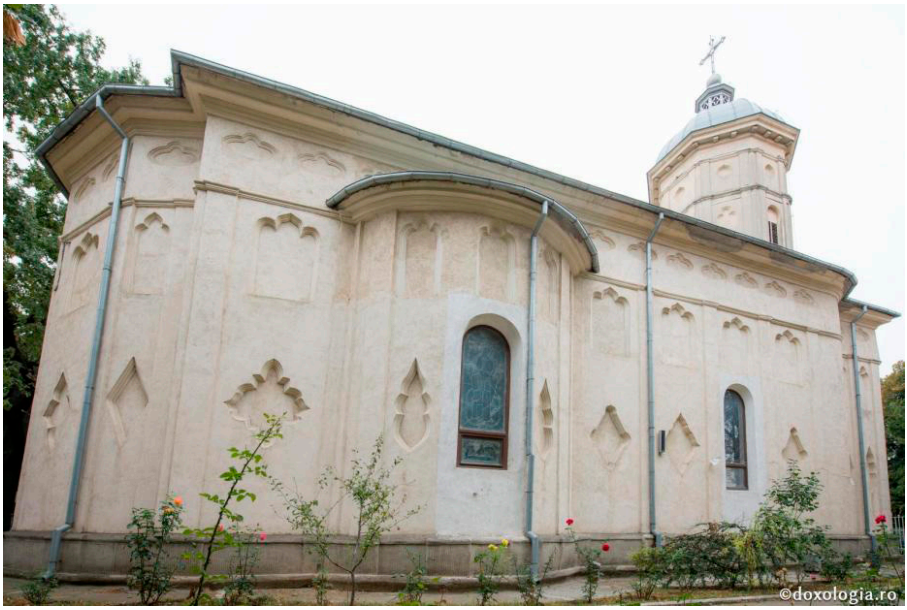

Fig. 1. Biserica „Talpalari" din Iași (foto)
Fig. 1. "Talpalari" Church in Iași (photo)

este situată la aproximativ 45 m nord de respectiva clădire (Aparaschivei *et alii* 2019). Au fost identificate 14 morminte și resturile osteologice de la alți indivizi, descoperite în stratul de depuneri arheologice (**Fig. 2**). Inventarul acestora consta în accesorii vestimentare (copci și butoni/nasturi globulari), datate, în linii mari, între secolele XV-XVII (Aparaschivei *et alii* 2019, p. 237-240), precum și șase piese monetare (Aparaschivei *et alii* 2019, p. 240-241, 270, pl. XXII/1-6).

Monedele au fost curățate, înlăturându-se straturile de cloruri și carbonați și, apoi, conservate, în cadrul Institutului de Arheologie din Iași. Momentan, ele se află în custodia temporară a acestei instituții, urmând a fi predate Complexului Muzeal Național „Moldova" Iași. Toate emisiunile monetare sunt denari austrieci, bătuți de împărații casei de Habsburg – Ferdinand I (**Cat. 1-3**; **Fig. 3/1-3**), Maximilian al II-lea (**Cat. 4**; **Fig. 3/4**) și Rudolf al II-lea (**Cat. 5-6**; **Fig. 3/5-6**) – în calitate de regi ai Ungariei, în monetăriile de la Kremnica (cinci exemplare) și Košice (un exemplar). Aceste emisiuni imperiale, posterioare înfrângerii de la Mohács, au fost realizate conform vechiului etalon al Regatului Maghiar, cu singura modificare că dintr-o marcă de Buda se confecționau 420 de piese, în loc de 416 (Pohl 1982, p. 32; Huszár 1979, p. 13-14). În ceea ce privește aspectul, ele păstrează elementele tradiționale de heraldică și iconografie. Începând cu anul 1527, armorialului vechiului regat de pe avers i se alătură scutul austriac oval, mic, cu bandă orizontală,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

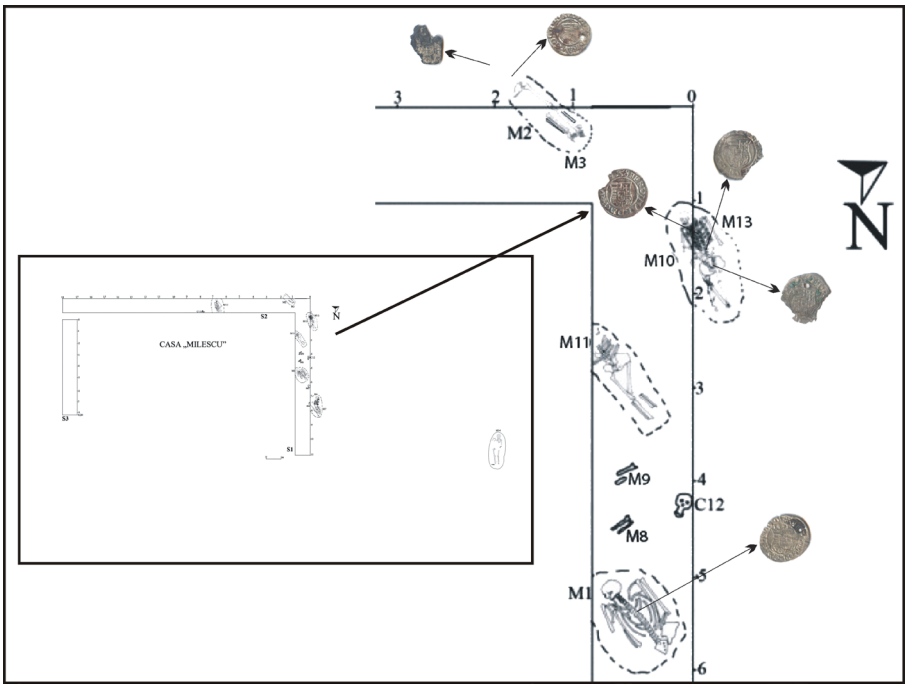

Fig. 2. Planul săpăturilor arheologice (cu evidențierea mormintele care conțin monede)
Fig. 2. Plan of the archaeological excavations (with the highlighting of the graves containing coins)

și numele emitentului habsburg, cu titulatura de *Rex Hungarie*, imaginea având valențe ideologice evidente în contextul politico-monetar din epocă (Butnariu 1998, p. 161; Butnariu 2004, p. 127, 148).

Asemenea altor monede contemporane, și denarul imperial a fost depreciat de autoritatea emitentă. Se pare că acest proces s-a datorat, parțial, competiției economice și financiare habsburgo-polone, ce viza dobândirea de avantaje în Ungaria și Transilvania (Pap 1984, p. 544). Devalorizări succesive ale greutății și titlului denarului au avut loc în anii 1546, 1574, 1582 și 1607 (Huszár 1979, p. 14). Dar, comparativ cu alte monede, acest nominal s-a bucurat de o remarcabilă stabilitate în epocă, vreme de 100 de ani după reforma monetară a lui Matia Corvin, el pierzând mai puțin de 5% din conținutul de metal prețios, iar până la sfârșitul secolului al XVI-lea, chiar aproape 20%.

Monetăria de la Kremnica (Körmöcbánya) a fost una dintre cele mai importante ale Regatului Maghiar. Activitatea i-a fost decisiv influențată de reforma din anul 1467, aici concentrându-se baterea monedei din argint. După moartea lui Ludovic al II-lea, ea va rămâne cea mai însemnată monetărie din Ungaria controlată de

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Habsburgi. S-au bătut aici, în continuare, denari, dar cu numele lui Ferdinand I, veniturile fiind primite de regina văduvă, Maria, până în anul 1548, când, atât minele, cât și atelierul monetar au trecut definitiv în posesia suveranului habsburg. După încetarea activității lui Bernhard Beheim în această monetărie, în anul 1546, siglele K-B s-au păstrat pe denarii imperiali, între timp fiind interpretate în legătură cu numele orașului (Körmöc-Bánya sau Kremnitz-Bergstadt) (Huszár 1979, p. 24; Chirilă *et alii* 1980, p. 67; Pohl 1982, p. 48-50).

Producția atelierelor de la Kremnica după anul 1526 a fost una considerabilă. Astfel, între anii 1531-1548 s-au bătut, în medie, peste 15 milioane de denari anual, iar între anii 1571-1580, peste 16,8 milioane de denari anual (Murgescu 1996, p. 105, nota 1). De altfel, se apreciază că peste 90% dintre emisiunile austriece de acest fel, din veacul al XVI-lea, descoperite pe teritoriul Țărilor Române, provin din monetăria de la Kremnica (Murgescu 1996, p. 110), situație care reflectă volumul ridicat al producției monetare și importanța acestui centru în epocă. O particularitate a monedelor bătute aici constă în prezența a numeroase combinații de simboluri, apreciate ca reprezentând semne de control, asemănătoare acelor „points secrets" de pe monedele medievale (Chirilă *et alii* 1980, p. 67-68)[1].

Monetăria de la Košice (Kassa) și-a desfășurat activitatea, cu întreruperi, din timpul Angevinilor până în anul 1532. Ea fost aprig disputată între Ferdinand I și Ioan Zápolya. În perioada 1574-1583, aici a funcționat o monetărie regală a Habsburgilor. Siglele S-H, identificate pe denarul de la Rudolf al II-lea (**Cat. nr. 5**), ar putea reprezenta doar o inversare a celor cunoscute de pe emisiunile bătute în acest centru și semnificând Hungaria Superior (H-S) (Huszár 1979, p. 24; Chirilă *et alii* 1980, p. 66; Pohl 1982, p. 32-33).

Se pot face o serie de aprecieri cu privire la cronologia și comportamentul denarilor imperiali (post 1526) în circulația monetară de pe teritoriul Moldovei. Momentul pătrunderii lor în acest areal a fost direct condiționat de fenomenele monetare din Transilvania, care a acționat ca un intermediar. Abia după scurta stăpânire habsburgică aici, din anii 1551-1556, dar, mai ales după încheierea tratatului de la Speyer (1570), s-a înregistrat o creștere simțitoare a ponderii emisiunilor austriece în spațiul intracarpatic, prin stabilirea unui flux continuu cu spațiul de emitere (Chirilă *et alii* 1972, p. 53; Pap 1988, p. 623-624; Pap 1993, p. 65-66; Butnariu 2004, p. 146-149). Astfel că, aceste nominaluri ar fi putut ajunge în teritoriul de la răsărit de la Carpați, în special pe cale comercială, abia după mijlocul secolului al XVI-lea, impunându-se în peisajul monetar local, cel mai probabil, începând cu anii '70-'80 ai veacului respectiv (Munteanu 2004, p. 248; Munteanu

[1] Sistemul întocmit de către E. Chirilă, cu deosebită acribie, constituie o reală bază de date, căzută, oarecum, în uitare și conține nu mai puțin de 84 de variante rezultate din asocierea diverselor modele de avers/revers ale denarilor bătuți în monetăria de la Kremnica, între anii 1527-1578.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

2006, p. 458). Se apreciază că în cursul acestui secol, peste un milion de denari erau vehiculați în relațiile comerciale de o parte și de alta a Carpaților Orientali, dintre care câteva sute de mii rămâneau în Moldova, ca excedent, suplinind, într-un procent ridicat, lipsa monedei proprii (Manolescu 1984, p. 261-262; Murgescu 1996, p. 241-244, 258-260).

Denarii austrieci apar, în proporții diferite, în compoziția tuturor celor trei categorii de tezaure de circulație constituite în Moldova, în cursul veacului al XVII-lea. Împreună cu polgroșii polonezi, ei asigură structura de bază a depozitelor de circulație de tip A/„epoca prevasiliană", care se încheie la sfârșitul secolului al XVI-lea și, mai ales, în prima treime a celui următor (Butnariu 1994, p. 70; Butnariu 1998, p. 165, 171; Butnariu 2009, p. 408; Munteanu 2004, p. 241-260; Munteanu 2006, p. 442, 459). În mod sporadic, nominalurile imperiale se regăsesc în tezaurele de circulație de tip B/„epoca vasiliană" (*i.e.* Dubăsarii Vechi, Criuleni și Iași - str. „Vasile Lupu"), datate între deceniile patru și șapte ale veacului al XVII-lea (Butnariu 1994, p. 70; Butnariu 2009, p. 410-411; Munteanu 2006, p. 447-450, 459). Prezența lor în compoziția depozitelor de circulație de tip C/„epoca prefanariotă" (*i.e.* Iași – cartier „Bucium"), specifice celei de-a doua jumătăți a veacului, este una excepțională.

Analiza tezaurelor ar indica menținerea în bazinul monetar de la răsărit de Carpați a denarilor imperiali aproape pe tot parcursul veacului al XVII-lea, situație care este confirmată de unele descoperiri izolate și, mai rar, de surse scrise din epocă. Astfel de piese mărunte austriece au fost identificate în contexte arheologice târzii, uneori împreună cu emisiuni poloneze sau suedeze (originale și imitații) în săpăturile de la Iași - Mănăstirea „Barnovschi" (Popovici 1991), Borniș - „Silișteˮ (jud. Neamț) (Munteanu, Popovici 2013) sau într-un atelier din târgul medieval al Romanului (Hânceanu, Munteanu 2016). Episcopul Bandini remarca prezența denarilor imperiali, alături de șelagii polonezi, în circulația monetară din Moldova, la mijlocul veacului al XVII-lea (*Polonici duo solidi pro uno Ungarico numo currunt*) (Urechia 1895, p. 172). Circulația îndelungată a acestor monede s-a datorat atât conținutului ridicat de argint din compoziție, cât și prețuirii de care se bucura denarul unguresc, al Corvineștilor și Jagellonilor.

În interiorul acestui interval cronologic generos, de aproape un secol, este dificil de apreciat, cu precizie, momentul când au fost îngropate monedele descoperite în necropola de la Iași - „Talpalari". Deși provin din contexte funerare, fiind investite cu o simbolistică specifică, aceste piese își au originea în bazinul monetar al vremii, fiind cvasi-contemporane cu momentul îngropării (Travaini 2004, p. 169-170, 179). Ele reprezintă un eșantion din numerarul mărunt disponibil pe piața locală, din care au fost selectate, retrase și folosite în inventarul mormintelor, la un moment dat. Apreciem că momentul ipotetic în care s-ar fi putut petrece această succesiune

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

de acțiuni poate fi plasat între sfârșitul secolului al XVI-lea și prima treime a veacului următor. În această perioadă, folosirea denarilor imperiali pe piața locală, de la răsărit de Carpați, s-a generalizat. Împreună cu polgroșii polonezi, cu care se și asociază în tezaurele de tip A, ei au constituit nucleul circulației monetare din Moldova acelei epoci. Astfel de precizări cronologice, destul de restrânse, credem că sunt susținute și de observațiile arheologice din teren. Astfel, în inventarul aceluiași mormânt (M_{13}) apar emisiuni de la Ferdinand I (**Cat. nr. 1**) și de la Rudolf al II-lea (**Cat. nr. 5**), bătute la o distanță de aproape o treime de veac între ele. Mai mult, mormântul respectiv este suprapus de un altul (M_{10}), evident mai recent, care conține o monedă de la Ferdinand I (**Cat. nr. 2**). Astfel de situații ar indica faptul că cel puțin îngropările cu monede pe care le studiem s-au petrecut într-un interval de timp limitat.

Atrage atenția faptul că toate monedele descoperite în necropola bisericii „Talpalari" sunt exclusiv denari austrieci. Pe teritoriul Moldovei aceste nominaluri au circulat, în bună măsură, în paralel cu polgroșii polonezi, ambele categorii de numerar având o valoare oficială apropiată (Pap 1984, p. 544, nota 4) și fiind accesibile populației într-o măsură relativ asemănătoare (Munteanu 2004, p. 251, 253). Dar, din diferite motive, în mormintele din acest areal sunt preferate monedele austrice în detrimentul celor poloneze, contemporane. Predilecția pentru folosirea lor în ritualul funerar din epocă este probată de numeroase descoperiri din necropolele cercetate în arealul de la răsărit de Carpați: Iași - „Sf. Sava" (Pușcașu, Pușcașu 2005, p. 82-99), Piatra-Neamț - „Curtea Domnească" (Butnariu 2006), Liteni (jud. Suceava) (Matei, Emandi 1982, p. 83-85, 144, Anexa I), Schitișor (jud. Neamț) (Mitrea 2003, p. 270-272), Netezi (jud. Neamț) (Bătrîna, Bătrîna 1985, p. 305, 307), Ștefan cel Mare (jud. Bacău) (Artimon, Eminovici 1978, p. 281, 286-289, Tabel 1), Tg. Trotuș (jud. Bacău) (Artimon 2003, p. 184-186), Suceava - „Sf. Dumitru" (Artimon 1973, p. 140, 146-147, 150-155, Anexa nr. 1; Foit, Artimon 1973, p. 301-302, 306-307, Tabel nr. II; Artimon, Rădulescu 1981, p. 95), Chișinău - „Măzărache" (Tentiuc, Bubulici 2011) etc. Una dintre explicațiile situației pe care am remarcat-o, având strict o valoare speculativă, ar putea-o reprezenta selecția intenționată a monedelor cu destinație funerară (Perrasi 1999, p. 57-69). Este posibil ca iconografia religioasă particulară a denarilor imperiali, deși de sorginte catolică, cu imaginea Fecioarei ținând pruncul în brațe pe revers (Huszár 1979, p. 13; Pohl 1982, p. 32), să fi jucat un rol important în cursul acestui proces (Tentiuc, Bubulici 2011, p. 306; Tentiuc *et alii* 2012, p. 294-295).

Monedele studiate au fost descoperite în patru din cele 14 morminte dezvelite. Chiar dacă e vorba doar despre o mică parte din cimitir care a fost investigată, remarcăm procentul relativ ridicat al înmormântărilor cu monede, specific necropolelor din mediul urban, cu acces la piața bănească a epocii (Munteanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

2015, p. 49-50). Deși eșantionul numismatic pe care îl avem la dispoziție este unul destul de restrâns, studierea contextelor descoperirilor ne oferă informații interesante despre rolul monedei în practicile funerare ale vremii. În general, asocierea predilectă a pieselor monetare cu persoanele de gen feminin, în gropile funerare, se întâlnește, în mod frecvent, în epoca medievală, dar și în antichitate, fiind argumentată în diferite moduri (Travaini 2004, p. 161). În cazul de față, majoritatea celor înhumați cu monede sunt bărbați de vârstă medie. Este posibil ca această situație particulară, care se bazează doar pe analiza unui număr infim de morminte, să nu fie caracteristică întregii necropole (Munteanu, Garvăn 2018, p. 193; Munteanu 2015, p. 50-51; Munteanu *et alii* 2019, p. 144).

Poziția în care au fost aflate monedele, în gropile funerare, pare să varieze, de fiecare dată. Ele au fost găsite în palmă (M_2 și M_{13}), în zona pieptului (M_1, M_2 și M_{10}) și în cea a bazinului și sub coloană (M_{13}). Este posibil ca majoritatea acestor piese să fi fost așezate, inițial, în mâinile defuncților, fiind deranjate ulterior, în timpul zăcerii în pământ sau chiar în momentul descoperirii. Depunerea banilor în mâna mortului se întâlnește cel mai frecvent în necropolele medievale cercetate pe teritoriul Moldovei (Munteanu 2015, p. 51). Interpretarea monedelor aflate în această poziție ca o perpetuare a tradiției antice a „obolului lui Charon" trebuie să se realizeze cu prudență. Trebuie avută în vedere o extindere a semnificațiilor posibile, prin includerea unor practici diverse, dificil de reconstituit, specifice perioadei medievale, în acest areal (ofrande, suveniruri, *pars pro toto*, obiecte apotropaice, simboluri ale *status*-ului, bijuterii etc.) (Travaini 2004, p. 160).

Cu o singură excepție (M_1, cu inventarul recuperat doar parțial), toate mormintele cu monede conțin și alte categorii de artefacte, constând în accesorii vestimentare (în special nasturi globulari din bronz). De altfel, asocierea monedelor cu alte artefacte se petrece în mod obișnuit în inventarul funerar al necropolelor de la răsăritul Carpaților (Munteanu 2015, p. 52).

Jumătate dintre denarii studiați au perforații de formă rotundă (**Cat. nr. 4-6**). Acestea par să fi fost realizate cu ace subțiri, sule sau chiar cu o preducea fină. Nu excludem posibilitatea ca și o parte din restul pieselor din care lipsesc fragmente să fi fost, inițial, găurite. Există diverse interpretări cu privire la momentul când au fost realizate perforațiile și la semnificația acestora (Munteanu *et alii* 2019, p. 145). Cel mai probabil, ele par să reprezinte urme ale activității zarafilor, care contabilizau numerarul mărunt într-o anume unitate de cont, folosind o sârmă subțire sau o ață (Mihailescu-Bîrliba 2006, p. 407).

Considerațiile noastre se bazează, exclusiv, pe analiza unui lot numismatic foarte restrâns, provenind dintr-o cercetare arheologică, care a avut un caracter preventiv, a unei mici părți a necropolei de la Iași - „Talpalari". Fără îndoială, există numeroase asemănări între comportamentul acestor monede în context funerar

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

și descoperirile similare de pe teritoriul Moldovei, în perioada medievală. În ceea ce privește valoarea lor cronologică particulară, piesele respective oferă informații doar despre acea porțiune din cimitir din care provin. Chiar și în această formă restrânsă, asemenea date sunt extrem de prețioase, căci ar putea documenta existența unei biserici anterioare celei menționate în izvoarele din veacul al XVII-lea, ca fiind ctitorită de către Iordache Cantacuzino. Doar investigațiile ulterioare ale sitului vor reuși să aducă lămuriri cu privire la perioada sau etapele de funcționare a acestei necropole.

Catalogul monedelor (**Fig. 3/1-6**)[2]

1. AR; 0,22 g; 13x15 mm; 10 h; bătută descentrat pe avers; s.c.; lipsește un fragment (1/7 din monedă);

Av. **FERDINAND·D·G·R·VNG·1550·**

Rv. **PATRONA· – ·VNGARIE**; **K – B**

Imperiul Romano-German: Ungaria, Kremnica (siglele K-B), Ferdinand I, denar, 1550 (Huszár 1979, p. 143, nr. 935; Unger 2000, p. 42, nr. 745a; Chirilă *et alii* 1980, p. 67-68, nr. I-A);

M_{13}, -2,00 m[3]; schelet de femeie (25-30 ani); moneda era în palma stângă; inventarul mai conținea un nasture din bronz și copci din bronz;

Aparaschivei *et alii* 2019, p. 233, 239, 241, nr. 1; 268-270, pl. XX/6, 11-19, XXI, XXII/1.

2. AR; 0,33 g; 13x15 mm; 12h; s.c.; lipsește un fragment (1/7 din monedă);

Av. **FERDINAND D G·R·V**[...]**·1558**

Rv. **PATRONA· ✱ ·V**[...]**GARIE**; **K – B**

Imperiul Romano-German: Ungaria, Kremnica (siglele K-B), Ferdinand I, denar, 1558 (Huszár 1979, p. 143, nr. 935; Unger 2000, p. 42, nr. 745a; Chirilă *et alii* 1980, p. 67-68, nr. VIII-M);

M_{10}, -1,95 m; schelet de bărbat (40-45 ani); moneda era în zona pieptului, între coastele 4-5; inventarul mai conținea un nasture din argint și patru nasturi din bronz;

Aparaschivei *et alii* 2019, p. 231-232, 238-239, 241, nr. 2; 268-270, pl. XX/1, 8-10, XXI, XXII/2.

[2] Sunt folosite următoarele abrevieri: pentru metale (AR - argint), date metrologice (g - gram, h – ora, mm - milimetru) și stare de conservare a monedelor (f.s.c. - foarte slab conservată, s.c. - slab conservată).

[3] În descrierea inițială a acestui complex au fost consemnate, în mod eronat, două adâncimi diferite (Aparaschivei *et alii* 2019, p. 233).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 3. Monede descoperite în necropola bisericii „Talpalari" din Iași
Fig. 3. Coins found in the necropolis of the "Talpalari" Church in Iași

3. AR; 0,08 g; 8x10 mm; 12h; f.s.c.; se păstrează cca. 1/3 din monedă;

Av. [...]; **1**[...]

Rv. [...] ✱ [...]; **K**[...]

Imperiul Romano-German: Ungaria, Kremnica (siglele K-B), Ferdinand I, denar, 1559-1565 (Huszár 1979, p. 143, nr. 936; Unger 2000, p. 45, nr. 748a sau 749; Chirilă *et alii* 1980, p. 67-68, nr. VIII-L (?));

M_2, -2,20 m; schelet de bărbat (45-50 ani); moneda era în zona cavității toracice, pe partea stângă a scheletului; inventarul mai conținea șapte nasturi din bronz;

Aparaschivei *et alii* 2019, p. 229, 238, 241, nr. 3; 268-270, pl. XX/2-4, 7, XXI, XXII/3.

4. AR; 0,25 g; 15x16 mm; 2h; bătută descentrat pe avers și pe revers; s.c.; perforată rotund; ruptă (în două părți aproape egale);

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Av. **MAX·II·D·G·E·RO·I·S·AV·G·HV·B·R·**; **1571**

Rv. **PATRONA· ✱ ·VNGARIE**; **K – B**

Imperiul Romano-German: Ungaria, Kremnica (siglele K-B), Maximilian al II-lea, denar, 1571 (Huszár 1979, p. 150, nr. 992; Unger 2000, p. 54, nr. 766a; Chirilă *et alii* 1980, p. 67-68, nr. VIII-L);

M_1, -2,10 m; schelet de bărbat (55-60 ani); moneda era în zona pieptului;

Aparaschivei *et alii* 2019, p. 228-229, 241, nr. 4; 270, pl. XXII/3.

5. AR; 0,21 g; 11x15 mm; 6h; f.s.c; perforată rotund; lipsesc două fragmente (1/5 și 1/6 din monedă);

Av. **RVDO·II·RO**[...]**AV·G·**[...]**·B·R·**

Rv. **P**[...]**ON·1581·VNGA**[...]; **S – H**

Imperiul Romano-German: Ungaria, Košice (siglele S-H), Rudolf al II-lea, denar, 1581 (Huszár 1979, p. 162, nr. 1063; Unger 2000, p. 76, nr. 811c);

M_{13}, -2,00 m; schelet de femeie (25-30 ani); moneda era în zona lombară, sub coloană; inventarul mai conținea un nasture din bronz și copci din bronz;

Aparaschivei *et alii* 2019, p. 233, 239, 241, nr. 5; 268-270, pl. XX/6, 11-19, XXI, XXII/5.

6. AR; 0,28 g; 14x15 mm; 7h; s.c.; perforată rotund;

Av. **RVD·II·RO·I·S·AV·G·H·B·R·**; sunt vizibile urmele unei imagini imprimate anterior

Rv. **PATR✱1585✱HVNG**; **K – B**

Imperiul Romano-German: Ungaria, Kremnitz, Rudolf II, denar, 1585 (Huszár 1979, p. 162, nr. 1059; Unger 2000, p. 76, nr. 811a);

M_2, - 2,20 m; schelet de bărbat (45-50 ani); moneda era în palma stângă; inventarul mai conținea șapte nasturi din bronz;

Aparaschivei *et alii* 2019, p. 229, 238, 241, nr. 3; 268-270, pl. XX/2-4, 7, XXI, XXII/3.

Bibliografie

Aparaschivei *et alii* 2019: D. Aparaschivei, A. Simalcsik, Șt. Honcu, G. Bilavschi, L. Munteanu, S.-P. Boțan, M. Vornicu, B. Minea, *Noutăți arheologice din zona bisericii Talpalari din Iași*, Arheologia Moldovei 42, 2019, p. 223-272.

Artimon 1973: Al. Artimon, *Cronologia mormintelor și a descoperirilor monetare din complexul arheologic medieval de la Biserica Sf. Dumitru din Suceava*, Suceava. Studii și Materiale. Istorie 3, 1973, p. 137-158.

Artimon 2003: Al. Artimon, *Orașul medieval Trotuș în secolele XIV-XVII. Geneză și evoluție*, Bacău, 2003.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Artimon, Eminovici 1978: Al. Artimon, C. Eminovici, *Cercetări arheologice în așezarea medievală din comuna Ștefan cel Mare (jud. Bacău)*, Carpica 10, 1978, p. 271-302.

Artimon, Rădulescu 1981: Al. Artimon, Al. Rădulescu, *Necropola medievală de la Sf. Dumitru din Suceava (sec. XV-XVIII)*, Suceava. Anuarul Muzeului Județean 8, 1981, p. 85-99.

Atanasiu 2010: M.-B. Atanasiu, *Biserica Tălpălari din Iași și ctitorii ei,* în: M. Ciubotaru, L.-V. Lefter, A. Ichim, S. Iftimi (coord.), *Monumentul – Tradiție și viitor,* Lucrările Simpozionului Național Monumentul, ediția a XI-a, Iași, 2009, partea I, p. 17-38.

Bătrîna, Bătrîna 1985: L. Bătrîna, A. Bătrîna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 36, 4, 1985, p. 297-315.

Bogdan 2004: N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială*, a 3-a ediție, Iași 2004.

Butnariu 2016: V. M. Butnariu, *Date preliminare referitoare la piesele numismatice de la Curtea Domnească*, în: Gh. Dumitroaia (coord.), *Piatra-Neamț Curtea Domnească. Rapoarte arheologice*, Piatra-Neamț, 2016, p. 323-335.

Butnariu 2009: V. M. Butnariu, *Tezaurul de la Ungureni. Prolegomene la circulația șilingului în Moldova*, Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" 46, 2009, p. 401-438.

Butnariu 2004: V. M. Butnariu, *Transilvania în relațiile internaționale. Interferențe politice și monetare (1526-1714)*, Iași, 2004.

Butnariu 1998: V. M. Butnariu, *Moldova între „spații monetare" și „rațiuni de stat". Anii 1574-1612*, Studii și Cercetări de Numismatică 12, 1997, p. 157-172.

Butnariu 1994: V. M. Butnariu, *Introducerea talerului leu în Moldova lui Vasile Lupu*, Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol" 31, 1994, p. 59-71.

Chirilă *et alii* 1972: E. Chirilă, N. Gudea, G. Moldovan, *Tezaurul monetar de la Șeica Mică, sec. XVI-XVII (Contribuții la studiul circulației monedei mărunte de argint în Transilvania în secolul al XVI-lea și la începutul secolului XVII),* în: E. Chirilă, N. Gudea, G. Moldovan, *Descoperiri monetare din Muzeul Municipal Sighișoara*, Sighișoara, 1972, p. 41-58.

Chirilă *et alii* 1980: E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaurul monetar de la Băgaciu, sec. XIV-XVI*, în: E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Tîrgu-Mureș,1980, p. 44-80.

Documente Iași X: I. Caproșu (ed.), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. X, *Acte interne (1796-1800)*, Iași, 2007.

Documente Iași V: I. Caproșu (ed.), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, *Acte interne (1741-1755)*, Iași, 2001.

Documente Iași IV: I. Caproșu (ed.), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, *Acte interne (1726-1740)*, Iași, 2001.

DRH, A, XXV: N. Ciocan, D. Agache, G. Ignat, M. Chelcu (ed.), *Documenta Romaniae Historica, A, Moldova,* vol. XXV (1639-1640), București, 2003.

Erhan 2003: V. Erhan, *Mănăstiri și biserici din orașul Iași și împrejurimi*, Iași, 2003.

Foit, Artimon 1973: Gr. Foit, Al. Artimon, *Noi descoperiri monetare la Suceava*, Suceava. Studii și Materiale. Istorie 3, 1973, p. 297-309.

Hânceanu, Munteanu 2016: G.-D Hânceanu, L. Munteanu, *Monede descoperite în atelierele meșteșugărești din Târgul Romanului (punctul „La Bibliotecă")*, Arheologia Moldovei 39, 2016, p. 139-150.

Huszár 1979: L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapest/München, 1979.

Mihailescu-Bîrliba 2006: V. Mihailescu-Bîrliba, *About the monetary catalogue*, în: V. Mihailescu-Bîrliba (ed.), *The great medieval coin hoard of Iași. Historical significance of the great medieval coin hoard of Iași*, Iași, 2006, p. 401-408.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Manolescu 1984: R. Manolescu, *Legăturile economice între Țările Române în feudalism*, în: Ș. Ștefănescu (coord.) *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, București, 1984, p. 253-277.

Matei, Emandi 1982: M. D. Matei, E. I. Emandi, *Habitatul medieval rural de la Liteni*, în: M. D. Matei, E. I. Emandi, O. Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Șomuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1982, p. 43-89.

Mitrea 2003: B. Mitrea, *Cercetări numismatice. Monedele feudale descoperite pe Valea Bistriței*, în: M. Petrescu-Dîmbovița, V. Spinei (coord.), *Cercetări arheologice și istorice în zona lacului de acumulare Bicaz*, Piatra-Neamț, 2003, p. 263-280.

Munteanu 2015: L. Munteanu, *Monede descoperite în cimitirul de la Piatra-Neamț - Dărmănești (jud. Neamț)*, în: D. Garvăn, S.-C. Ceaușu, G.-D. Hânceanu, V.-M. Groza, L. Munteanu, *Cimitirul medieval de la Piatra-Neamț – Dărmănești. Cercetările preventive din anul 2012*, Buzău, 2015, p. 41-59.

Munteanu 2006: L. Munteanu, *Preliminary data about the coin hoard of Iași - 2002*, în: V. Mihailescu-Bîrliba (ed.), *The great medieval coin hoard of Iași (historical significance of the great medieval coin hoard of Iași -2002)*, Iași, 2006, p. 433-474.

Munteanu 2004: L. Munteanu, *Aspecte ale circulației monetare în Moldova în secolele XVI-XVII*, Arheologia Moldovei 27, 2004, p. 241-260.

Munteanu, Garvăn 2018: L. Munteanu, D. Garvăn, *Descoperiri monetare recente în cimitirul de la Piatra-Neamț, cartierul Dărmănești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Numismatică, s.n. 5-8 (18-20), 2014-2017 (2018), p. 183-195.

Munteanu, Popovici 2013: L. Munteanu, R. Popovici, *Descoperiri monetare în așezările rurale medievale de la Borniș, jud. Neamț (secolele XV-XVII) (I)*, Arheologia Moldovei 36, 2013, p. 177-190.

Munteanu *et alii* 2019: L. Munteanu, A. Boldureanu, G.-D. Hânceanu, V. Ursachi, *"The afterlife" of money. The coins found in the necropolis of Brad (Negri commune, Bacău County)*, Arheologia Moldovei 42, 2019, p. 135-178.

Murgescu 1996: B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996.

Pap 1993: F. Pap, *Aspecte ale circulației monetare în Transilvania între anii 1571-1691*, Acta Musei Napocensis 26-30/II$_1$, (1989-1993), p. 65-83.

Pap 1988: F. Pap, *Circulația monetară în Transilvania, în perioada 1526-1571*, Acta Musei Napocensis 24-25, (1987-1988), p. 623-629.

Pap 1984: F. Pap, *Tezaurul monetar de la Ghirișu Român (județul Cluj). Observații despre circulația monetară în Transilvania*, Acta Musei Napocensis 21, p. 543-549.

Perassi 1999: C. Perassi, *Monete nelle tombe di età romana imperial: casi di scelta intenzionale sulla base dei soggetti e delle scritte?*, în: O. Dubuis, S. Frey-Kupper, G. Perret (éds.), *Trouvailles monétaires des tombes. Actes du deuxième colloque international du Groupe Suisse pour l'étude des trouvailles monétaires (Neuchâtel, 3-4 mars 1995)*, Lausanne, 1999, p. 43-69.

Pohl 1982: A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters, 1300 – 1540*, Graz/Budapest, 1982.

Pușcașu, Pușcașu 2005: N. N. Pușcașu, V. M. Pușcașu, *Biserica „Sfântul Sava" din Iași. Monografie arheologică*, Iași, 2005.

Tentiuc, Bubulici 2012: I. Tentiuc, V. Bubulici, *Descoperiri monetare în cimitirul medieval al bisericii Măzărache din Chișinău (săpăturile din anul 2010)*, Tyragetia. Arheologie. Istorie Antică, s.n V (XX), 1, 2012, p. 301-309.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Tentiuc et alii 2012: I. Tentiuc, V. Bubulici, M. Vasilache, L. Sîrbu, *Rezultatele investigațiilor arheologice de la biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010*, Tyragetia. Arheologie. Istorie Antică, s.n. VI (XXI), 1, 2012, p. 281-328.

Travaini 2004: L. Travaini, *Saints and Sinners: Coins in Medieval Italian Graves*, The Numismatic Chronicle 164, 2004, p. 159-181.

Unger 2000: E. Unger, *Magyar Éremhatározó, II. kötet (1526-1740)*, Budapest, 2000.

Urechia 1895: V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memorii asupra scrierei lui Bandinus dela 1646*, Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice seria 2, tom 16, 1895, p. 152-185.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The health status of subadults exhumed from the cemetery of the wooden church in Călugăreni (Giurgiu, Romania)

Angela Simalcsik[1]

Abstract. The analyzed osteological material comes from seven graves from the medieval cemetery related to the wooden church in Călugăreni village (Giurgiu County, Romania). The graves were discovered during preventive archaeological researches required by the extension of the place of worship. A series of isolated human bones discovered on the surface or in the soil layer above the graves were also analyzed; these bones probably come from disturbed graves. The graves are dated in the second half of the 18th century AD. To estimate the age at death, we analyzed the teeth eruption, but we also used other criteria, measurable or observable. The presence of bone and dental pathologies or abnormalities, especially those that can indicate the health status, was observed. The palaeodemographic analysis consisted of estimating the minimum number of individuals, which is nine (eight subadults and one adult). Six subadults died within the biological age range of one month to 7 years (*infans I*), one in the range of 7-14 years (*infans II*) and one in the range of 14-20 years (*juvenis*). The minimum biological age at the time of death is about one month. The critical period regarding the health status seems to be in the last months of breastfeeding, during the weaning period or shortly after weaning. The health status markers appeared on six skeletons and suggest the presence in this community of food deficiencies and/or acute diseases. Exocranial porosities were identified in four cases (three cases of *cribra orbitalia* and one case of porotic hyperostosis/*cribra cranii*) and Harris lines, in three cases. Intracranial porosity was reported in two cases, only one being accompanied by *perimortem* cranial trauma. A case of enchondroma was recorded. Dental cavities were recorded in one case, the same situation being in the case of the supragingival plaque. The absence of enamel hypoplasia on the teeth suggests that amelogenesis was not affected by these possible diseases or deficiencies, any health problems appeared at the end of the breastfeeding period or, most likely, around the time of weaning. In conclusion, the pathologies recorded in this study represent evidence of the existence of health problems in the subadult population, of acute episodes of physiological stress induced by the poor living conditions, the inadequate and insufficient nutrition, the poor hygiene, and maybe some cultural practices inappropriate to the child body.

Key-words: Călugăreni, wooden church, 18th century AD, palaeoanthropological analysis, health status.

[1] "Olga Necrasov" Center for Anhropological Research, Romanian Academy Iaşi Branch, Romania; angellisimal@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Starea de sănătate a subadulților deshumați din cimitirul aferent „Bisericii de lemn" din Călugăreni (Giurgiu, România). Materialul osteologic analizat provine din șapte morminte de inhumație din cimitirul medieval aferent „Bisericii de lemn" din Călugăreni (județul Giurgiu, România). Mormintele au fost descoperite prin cercetări arheologice preventive impuse de lucrările de extindere a lăcașului de cult. Au fost analizate și o serie de oase umane izolate, descoperite fie la suprafață, fie în stratul de pământ de deasupra mormintelor propriu-zise; aceste oseminte provin, cel mai probabil, din morminte deranjate. Mormintele cercetate sunt datate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea p. Chr. Pentru determinarea vârstei la deces, am analizat evoluția dentiției, dar am apelat și la alte criterii, măsurabile sau observabile. S-a urmărit prezența patologiilor și anomaliilor osoase și dentare, în special a celor ce pot oferi indicii cu privire la starea de sănătate. Analiza paleodemografică a constat în estimarea numărului minim de indivizi, care este de nouă (opt subadulți și un adult). Șase subadulți au decedat în intervalul de vârstă cuprins între o lună și 7 ani (*infans I*), unul în intervalul 7-14 ani (*infans II*) și unul în intervalul 14-20 ani (*juvenis*). Vârsta biologică minimă în momentul decesului în această serie scheletică este de circa o lună. Perioada critică în ceea ce privește starea de sănătate a subadulților analizați pare a fi în ultimele luni de alăptare, în perioada înțărcării sau la scurt timp după înțărcare. Indicatorii stării de sănătate au apărut la șase schelete și ne sugerează prezența în sânul comunității a unor posibile carențe alimentare și/sau a unor boli. Porozitățile exocraniene sunt prezente în patru cazuri (trei cazuri de *cribra orbitalia* și un caz de hiperostoză porotică/ *cribra cranii*), iar liniile Harris – în trei cazuri. Porozitatea endocraniană a fost semnalată în două cazuri, doar într-unul aceasta fiind însoțită de un traumatism cranian suferit *perimortem*. A fost înregistrat un caz de encondrom. Carii dentare au fost înregistrate într-un singur caz, situație valabilă și pentru tartrul supragingival. Absența hipoplaziei smalțului ne sugerează că amelogeneza nu a fost afectată de aceste posibile boli sau carențe; orice problemă de sănătate a apărut spre sfârșitul perioadei de alăptare sau, cel mai probabil, în jurul momentul înțărcării. În concluzie, patologiile înregistrate în seria scheletică analizată reprezintă dovezi ale existenței problemelor de sănătate în segmentul populațional infantil, ale unor episoade acute de stres fiziologic indus de condițiile nefavorabile de trai, de alimentația neadecvată și insuficientă, de igiena precară sau de anumite practici culturale nepotrivite organismului infantil.
Cuvinte-cheie: Călugăreni, „Biserica de lemn", secolul al XVIII-lea p. Chr., analiză paleoantropologică, stare de sănătate.

.....

Some archaeological data

The wooden church of Călugăreni village (Giurgiu County, Romania) is located between the two bodies of the Călugăreni forest, on one side of the Neajlov River, north-east of the confluence with the Câlnișteа stream and 140 m south of a tributary of Neajlov. Due to interventions of restoration at the wooden church from Călugăreni, which also involved the enlarging of the construction, implicitly affecting the land located to the west of the place of worship, preventive archaeological excavations became necessary, both inside the church and its western part, the direction in which the extension of the place of worship was expected. The excavations were conducted by a team of archaeologists lead by Raluca Kogălniceanu (scientist in charge)[1].

[1] Archaeologists Andrei Măgureanu, Alexandru Morintz and Radu Văcălie were also part of the team of specialists who participated at the preventive excavations carried out in 2012, and in 2018.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

During the research conducted in 2012, five complete graves (noted M1-M5) were discovered, above which, on the surface of the ground, there was no funeral monument. These graves were located in the area characterized by a lack of such monuments, immediately to the west of the church. An empty pit (a possible grave, noted M6) and isolated human bones, recovered from the surface, most likely from disturbed graves were also discovered. Two other skull fragments (noted M7) were discovered in the unauthorized excavation of the new foundations. In 2018 another grave (noted M8) was discovered in the same part of the cemetery. According to the authors of the excavation, the investigated graves are dated in the second half of the 18th century AD (Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012; Măgureanu *et alii* 2017).

Osteological material and study methods

The osteological material comes from a minimum of nine skeletons (eight subadults and one adult). The skeletons from the graves are satisfactorily preserved. The bone remains discovered either on the surface or in the immediate upper layer of the graves are precariously preserved.

The first step of the palaeoanthropological study was the cleaning of the bones and the restoration of the skeletons. The next step was morphoscopic examination and anthropometric data collection. To estimate the biological age at the time of death, in the case of the subadults we used the eruption of the deciduous teeth criteria and its replacement with the permanent teeth (Ubelaker 1978, p. 46-47; Moorrees *et alii* 1963). The mineralization of the crowns, the formation of roots and the moment of eruption were observed. Another criterion used in biological age estimation at the time of death was the epiphyseal ossification degree of the bones of the appendicular skeleton (scapular girdle and upper limbs, pelvic girdle and lower limbs) and the arches and plates at the vertebral bodies. The length of the long bones of the upper (humerus, radius and ulna) and lower limbs (femur, tibia and fibula) was also considered. Even if the stature, implicitly the length of the long bones, is subject to a high biological variability, determined by both the genetic and the environmental factors, we also used these standards (Maresh 1955, 1970; Scheuer, Black 2000; Schaefer *et alii* 2009; Latham, Finnegan 2010).

The sex determination was not possible in the present study, because none of the skeletons provided clear features. In fact, with very few exceptions, on the skeletal remains sexual dimorphism can be undoubtedly detected only when the adolescence period begins, and only if the skeleton is well represented.

The main goal of this study was the recording and analysis of bone and dental pathologies and abnormalities, traumas and the epigenetic traits. Once identified, their severity was noted (Barnes 1994; Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998;

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Mays 1998; Ogden 2000; Ortner 2003; Lewis 2004, 2007; Slootweg 2007; O'Neal 2007; Chhem, Brothwell 2007; Kimmerle, Baraybar 2008; Katzenberg, Saunders 2008; Brickley, Ives 2008; Waldron 2009).

Various skeletal indicators reflect conditions at death and conditions during life, and provide important information about the health status of past populations. Subadult health status in bioarchaeological studies of the past populations is evaluated through non-specific stress indicators, such as porotic hyperostosis/*cribra cranii*, *cribra orbitalia*, Harris lines, and dental enamel hypoplasia. Among the indicators of non-specific infection are generally considered periostitis, endocranial new bone formation, maxillary sinusitis, and otitis media.

The porosity of the roof/upper wall of the orbits (*cribra orbitalia*) and that of the bone of the neurocranium (porotic hyperostosis/*cribra cranii*) develops in childhood, and it results from the overactivity of the marrow, and a thinning of the outer table of the skull in response to the need of the organism to produce and store more red blood cells (Stuart-Macadam 1985). In the present study, these indicators were analyzed only macroscopically. The degree of severity, and their appearance, was recorded as follows:

- a) porotic; b) cribrotic; c) trabecular (Nathan, Haas 1966);
- a) capillaries; b) small scattered foramina; c) small and large isolated foramina; d) foramina forming a trabecular structure; e) trabecular mass extended beyond the *tabula externa ossis cranii* (Stuart-Macadam 1991);
- a) poorly discernable lesions; b) visible porosity; c) coagulated foramina; d) foramina associated with expansive changes (Buikstra, Ubelaker 1994).

Harris lines are the transverse lines of increased radio-opacity which occur in the growing bones of subadults in a result of catch-up growth after an episode of deceleration. These lines are the evidence of episodes of bone growth interruption, and can be identified using Roentgen electromagnetic radiation (X-rays). Their presence was searched in the living areas (metaphysis) of the long bones of the limbs. Any other anomalies identified on the radiographic film were analyzed and categorized (Chhem, Brothwell 2007). Radiographic images were obtained using the X-rays Shimadzu device, with the following characteristics: standard box – 20/30 cm, voltage – 76 kV, intensity – 20 mA, exposure time – 80 msec.

Endocranial/reactive new bone formation can be observed on the endocranial surface, and appears as diffuse or isolated layers of new bone on the original cortical surface, expanding around meningeal vessels. Such lesions are commonly found on the occipital bone, but also the parietal and frontal bones.

Dental enamel hypoplasia is a developmental disturbance of teeth caused by perturbed amelogenesis, characterized by deficient enamel matrix formation, and visible as areas of decreased enamel thickness. The presence of this defect

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

indicates episodes of acute physiological stress suffered during the formation of dental crowns (Goodman, Rose 1990; Suckling 1989).

Because in the skeletal series from Călugăreni there are both incomplete skeletons and isolated bones (complete or fragmented), the palaeodemographic analysis was based on the estimation of the minimum number of individuals – a quantification method that shows the least estimated number of subjects who, in the particular case of the skeletal series, formed the skeletal ensemble. For estimating the minimum number of individuals, we used, first of all, the criterion based on "the most frequent bone that is found after sorting by anatomical types and on the sides, right or left". Second, we considered the age criteria and the particular morphoscopic features. All these observations helped us to select individuals. We mention that the values obtained for the minimum number of individuals do not indicate the most probable number or the real number of individuals, but the estimated minimum number of subjects that contributed to the formation of the skeletal ensemble.

Description of the skeletons

Grave no. 1 (M1) / 2012

Archaeological data: inhumation grave, with the skeleton lying on its back, head to the west. The right arm was extended by the body, the left arm – bent at the elbow, with the hand on the pelvis. The tomb has no inventory[2].

Representation degree and preservation state: well-represented skeleton, almost complete, good preservation status. The cranial segment shows some minor damage in the region of the zygomatic processes (**Fig. 1/1-2**). From the postcranial segment are missing: a patella, parts of fibulae, left radius and some hand and foot bones. Several ribs are fragmentary.

Taphonomic observations. The cranial segment is slightly deformed *postmortem* (**Fig. 1/3-4**). All cracks and ruptures that led to the fragmentation of certain skeletal elements are produced *postmortem*.

Biological age estimation. The dentition, present almost entirely, is mixed (deciduous and permanent teeth) (**Fig. 1/5-6**). The crowns of the deciduous teeth are easily worn by the physiological process of chewing, those of the definitive teeth having almost no wear. The deciduous dental units present in the alveoli are: $c^{\#}$, m^{1}, m_{1}, $m^{2,}$ and m_{2}. The permanent first molars have fully formed their roots and closed apexes. The permanent lower incisors are erupted, with the closed apex; the right canine has erupted, and the left one was in erupting process at the time of death. The secondary permanent molars have not erupted; they have completely calcified crowns,

[2] Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

and their roots formed in the proportion of 20%. The upper frontal teeth are slightly delayed in the terms of eruption stage compared to the lower segment. According to the teeth eruption stage, the biological age of this subadult is about 8-9 years.

The dimensions of the nasal opening (maximum height of 23 mm, upper width of 15 mm, and a maximum width of 20 mm) place the biological age of this individual in a very wide range, between 5 and 13 years.

The length of the postcranial bones displaces the biological age within an earlier interval compared to the dental eruption. Measured without epiphyses, the length of the scapulae (91 mm), the femora (250 mm), the tibiae (208 mm), the humeri (186 mm), the ulnae (156 mm) and the right radius (142 mm) range within 5-7 years interval. However, the width of the scapulae (65 mm) and the length of the clavicles (89 mm) move the age at death to the range of 7-9 years, which overlaps with that established according to the dental eruption.

Another criteria used in the estimation of biological age is the degree of ossification of the posterior and anterior arches at the vertebral bodies. In the case of the first cervical vertebra, we mention the persistence of the posterior and, in part, of the anterior synchondrosis; for the second cervical vertebra – ossification of the *ossiculum terminale* and the neurocentral ossification. In the case of the fifth lumbar vertebra, we mention the neurocentral ossification and persistence of the posterior synchondrosis. Finally, for the sacrum, non-fused segments and the beginning of the ossification process of the posterior synchondroses.

According to all the criteria mentioned above, the biological age of this subadult at the time of death is about 8-9 years (*infans II* category/children). Sex is undeterminable.

Non-metric/epigenetic traits. The parietal foramen is missing from the right side (**Fig. 1/3**). The occipital condyles have two facets. On the frontal, above the orbits, the complete enlarged supraorbital foramen is distinguished (**Fig. 1/1**). The zygomatic foramen is also enlarged (**Fig. 1/2**). The humeri have a supratrochlear opening.

Health status. Each deciduous molar on the left upper dental hemiarch has one cavity (**Fig. 1/5**). On the lower frontal teeth and the deciduous molars the supragingival plaque is deposited; the layer of calculus is more consistent on the lingual facets of the crowns and weaker on the vestibular one (**Fig. 1/6**). No dental unit, deciduous or permanent, has visible enamel defects. Their absence indicates that both during the intrauterine or *postpartum* period, during the breastfeeding period, and later, during the weaning interval or early childhood (2-7 years), this child's body had all the necessary elements for the secretion and mineralization of tooth enamel (amelogenesis).

On the roof of both orbits we note the presence of *cribra orbitalia* (**Fig. 1/8**). The porosity is of low gravity, of porotic-cribrotic type (Nathan, Haas 1966), third-

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 1. Călugăreni, M1/2012, subadult, 8-9 years old.
1. Skull, facial view, supraorbital enlarged foramina; 2. Skull, lateral view, enlarged zygomatic foramen; 3-4. Skull, occipital and vertical views, *postmortem* deformation; 5. Upper dental arch, tooth decay; 6. Mandible, supragingival plaque; 7. Left parietal, *cribra cranii*; 8. The roof of the right orbit, *cribra orbitalia*; 9. Tibia, distal metaphyseal area, Harris lines

Fig. 1. Călugăreni, M1/2012, subadult, 8-9 ani.
1. Craniu, norma facială, foramene supraorbitare largi; 2. Craniu, norma laterală, foramen zigomatic larg; 3-4. Craniu, norma occipitală și verticală, deformație *postortem*; 5. Arcada dentară superioară, carii; 6. Mandibula, depuneri de tartru supragingival; 7. Parietalul stâng, *cribra cranii*; 8. Peretele superior al orbitei drepte, *cribra orbitalia*; 9. Tibie, regiunea metafizară distală, linii Harris

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

degree (Stuart-Macadam 1991), which means several small foramina accompanied by several large isolated foramina. Porosity is easy to distinguish and fall into the second category, of visible/real and active porosity (according to Buikstra, Ubelaker 1994).

For this individual, *cribra orbitalia* is associated with other non-specific markers of physiological stress suffered at the age of early childhood. On the parietals, especially the one on the left side, near the cranial point *lambda*, there is porotic hyperostosis/*cribra cranii*, expressed in this case by fine foramina (**Fig. 1/7**). The presence of *cribra cranii*, especially accompanied by *cribra orbitalia*, may be an indicator of the living conditions and the quality of life (Walker *et alii* 2009).

On the distal metaphyses of the tibiae, X-ray investigations revealed several Harris lines (**Fig. 1/9**). These lines indicate repetitive episodes of bone growth interruption during early childhood, in the age range of 1 to 6 years. The presence of Harris lines, regardless of location and, in particular, in combination with other non-specific indicators, betrays the episodes of crisis or physiological stress that occurred during the physiological process of somatic growth, implicitly skeletal, thus becoming extremely useful tools for assessing the health status of the past populations (Papageorgopoulou *et alii* 2011).

In this case *cribra orbitalia*, *cribra cranii*, and Harris lines – three markers of quality of life and certainly of the health status – are not associated with the enamel hypoplasia (which is also a non-specific marker of physiological stress). Most likely multiple nutritional deficiencies suffered by this child, who led to abnormal bone tissue growth on *tabula cranii externa* in parallel with stopping/restarting the bone growth on certain postcranial segments, occurred during early childhood (1-7 years), but did not affect the amelogenesis of the definitive teeth. The deficiencies that could have caused such phenomena are various. Cranial porosity could be induced by iron deficiency (a consequence of iron deficiency in diet or gastrointestinal and parasitic infections), vitamin C deficiency, vitamin B12 deficiency or folic acid deficiency. Harris lines could be caused by repetitive episodes of malnutrition or even hunger, acute infectious disease or intoxication. The presence of exocranial porosity in association with the Harris lines suggests that this child had serious health problems.

Grave no. 2 (M2) / 2012

Archaeological data: inhumation grave, with the skeleton lying on its back, oriented towards the west, arms bent at the elbows, hands brought to the chest. Three Ottoman coins, dated in the 18th century AD were discovered under the skull[3].

[3] The numismatic determinations were made by Aurel Vâlcu from the Institute of Archaeology from Bucharest (Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012, p. 13-14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Representation degree and preservation state: almost complete and very well represented skeleton, good preservation status. Only the occipital bone is fragmentary (**Fig. 2/1**). From the postcranium the elements of the sternum and the left radius are missing. The restoration of the cranium was partially possible (**Fig. 2/1-3**).

Taphonomic observations. The cranial segment is strongly deformed *postmortem*, especially in the parietal area. On the left temporal bone, in the auricular area, were identified traces of oxidation left from a metal object with which the bone came into contact. All cracks and ruptures that led to the fragmentation of the skeletal elements are produced *postmortem*.

Biological age estimation. Both jaws are preserved (**Fig. 2/3**). All erupted teeth are deciduous, without wear. The first molars have almost completely formed roots, with open apexes. Canines and secondary molars have roots formed in a proportion of 50%. The definitive first molars are in alveoli (non-calcified buds). According to the teeth eruption stage, the biological age of this subadult is between 18 and 24 months.

The size of the *nasion-bregma* cranial arch (127 mm) indicates the age range of 18-24 months. Other dimensions considered for biological age estimation were those of the *pars basilaris ossis occipitalis*: maximum width (24 mm), sagittal length (17 mm), and maximum length (23 mm).

Postcranial bones have lengths that range in the interval between 18 and 36 months. Measured without epiphyses, the length of the femora (159 mm), tibiae (135 mm), fibulae (129 mm), humeri (128 mm), ulnae (106 mm) and right radius (96 mm) indicate the biological age of 18-24 months. The situation is the same for the length of the scapula (59 mm). Some dimensions, such as maximum length of the clavicle (70 mm), width of the scapula (47 mm), or length (57 mm) and width (63 mm) of the iliac bone slightly displace the age range, between 24 and 36 months.

According to all the criteria mentioned above, the biological age of this subadult at the time of death is about 18-24 months (*infans I*/infants). Sex is undeterminable.

Non-metric/epigenetic traits. The right zygomatic has three enlarged foramina (**Fig. 2/4**).

Health status. The dentition is not affected by cavities, plaque or other infectious processes. The enamel defects are missing from the deciduous dentition, which means that in the interval in which the deciduous dental crowns are formed (last 2-3 prenatal months, perinatal and first 2-3 postnatal months) the child's body did not suffer episodes of physiological stress which affect the amelogenesis.

On the roof of the orbits *cribra orbitalia* have been identified (**Fig. 2/5**), which are of the cribrotic to trabecular type (Nathan, Haas 1966), fourth-degree

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

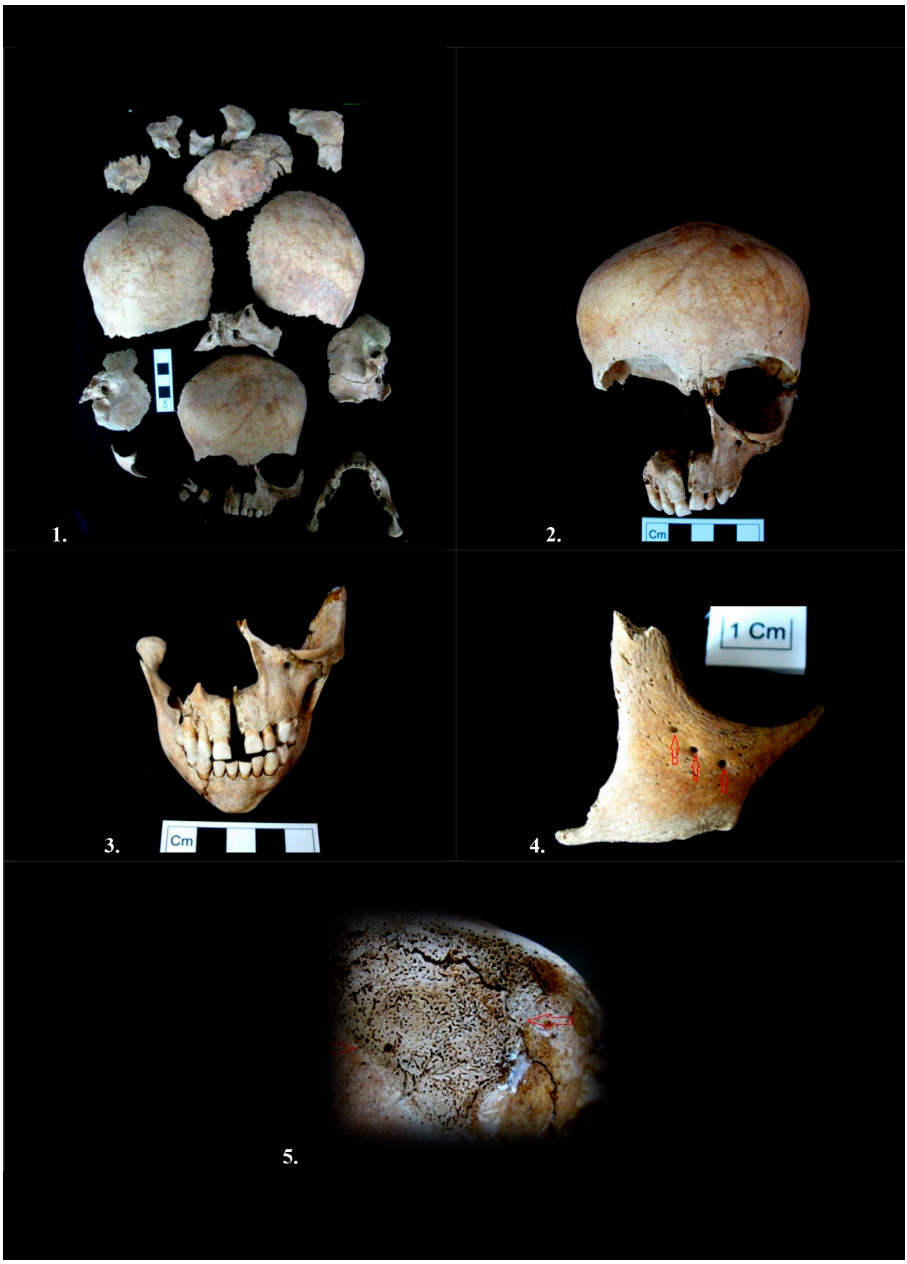

Fig. 2. Călugăreni, M2/2012, subadult, 18-24 months old.
1. Cranial bones; 2-3. Facial skeleton, incomplete; 4. Right zygomatic, multiple facial foramina; 5. The roof of the left orbit, *cribra orbitalia*
Fig. 2. Călugăreni, M2/2012, subadult, 18-24 luni.
1. Componentele segmentului cranian; 2-3. Parte din scheletul facial; 4. Zigomaticul drept, foramenele faciale multiple; 5. Plafonul orbitei de pe partea stângă, *cribra orbitalia*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

(Stuart-Macadam 1991), which appear as a mixture of active porous and partially remodeled lesions. This type of orbital porosity falls into the category which includes foramina interspersed with trabeculae (Buikstra, Ubelaker 1994).

In this case, *cribra orbitalia* is not associated with other porosities. There is no association with other non-specific markers of physiological stress, such as enamel hypoplasia (a marker of disruption of crown formation) or Harris lines (marker of disruption of bone growth during childhood).

This lack of association leads us to assume that in the two years of his life this child's body probably suffered only slight sideropenic anemia. Iron deficiency may be induced by iron deficiency in the diet, iron malabsorption or iron non-metabolization, but also may be an effect of gastrointestinal or parasitic iron-consuming infections. Other causes that could develop orbital porous lesions are deficiencies of vitamin C, vitamin B12 or folic acid, hypervascularization (Wapler *et alii* 2004; Walker *et alii* 2009). Any type of deficiency could have affected the health status of this infant. Therefore, we are inclined towards the hypothesis of postnatal sideropenic anemia, during the lactation period and probably at the threshold or at the time of ablactation (weaning).

Grave no. 3 (M3) / 2012

Archaeological data: disturbed grave; the skull and several cervical vertebrae were discovered immediately west of the skull of the deceased discovered in M1. The skull of the deceased in M3 was discovered broken into two pieces, with the front side lying in reverse (with orbits up and west) over the rest of the skull[4].

Representation degree and preservation state: incomplete skeleton; good preservation status. The cranial segment was restored in a proportion of 80% (**Fig. 3/1-4**). Reattachment of the zygomatic processes and nasal, orbital and basioccipital regions was not possible due to the high *postmortem* fragmentation. From the postcranial segment, the following elements are present: the left ilium and ischium, right scapula, manubrium, three sternebrae, six fragmentary ribs, vertebral arches from the C3-C7 vertebrae, arches of the thoracic vertebrae, 11 vertebral bodies (cervical, thoracic and lumbar), femora (the right is incomplete), tibiae (fragmented), fibulae, humeri, radii, left ulna, and hand and foot bones (fragmented).

Taphonomic observations. Almost all dental crowns have a brown-blackish pigmentation (**Fig. 3/1-2**). Except for the traumatic ones, the rest of the cracks and ruptures that led to the fragmentation of certain skeletal elements are produced *postmortem*.

[4] Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Biological age estimation. The teeth are all deciduous. Dental crowns do not show wear. The first molars have complete roots, with open apexes. The roots of the canines and of the second molars are formed in a proportion of 50%. The definitive first molars are in alveoli in the form of calcifying crowns. According to the stage of dental eruption, the biological age ranges between 18-24 months.

For the estimation of the biological age, we also counted the maximum width of *pars basilaris ossis occipitalis* (23 mm), the presence of the anterior rhomboid fontanel (**Fig. 3/4**) and the unfinished synostosis of the metopic suture (**Fig. 3/1**), the result being a slightly wider range, between 12 and 24 months.

Postcranial bone size shows a biological age between 12 and 24 months. Measured without epiphyses, the length of the left femur (139 mm), the fibulae (108 mm), the humeri (112 mm) and the radii (88 mm) indicate an age between 12 and 18 months. The dimensions of the right scapula (59 mm length and 42 mm width) show an age between 12 and 24 months, and the dimensions of the left ilium (52 mm length and 58 mm width), an age between 18 and 24 months.

According to all the criteria mentioned above, the biological age of this subadult at the time of death is about 18-24 months (*infans I*/infants). Sex is undeterminable.

Non-metric/epigenetic traits. Four additional ossicles of irregular shape are present on the lambdoid suture (**Fig. 3/3**). The largest (12x10 mm) is positioned at the *lambda* cranial point (*Inca* bone).

The other three bones (*Wormian* bones), two on the right arm and one on the left arm of the suture, are smaller compared to the *Inca* bone. These additional ossicles are anomalies of the normal fusion model of ossification centers. According to some authors, when they are few and small (as in this case), they represent a variant of normality (Jeanty *et alii* 2000). The metopic suture was almost closed at the time of death (**Fig. 3/1**). On the left zygomatic there are three foramina and on the right, two foramina (**Fig. 3.1**).

Health status. The dentition does not have cavities, plaque, nor enamel defects. At the time of death, only deciduous teeth erupted – the crowns forming in the last 2-3 prenatal months, perinatal and in the first 2-3 months *postpartum*. The absence of enamel hypoplasia suggests that at least in this interval the child's body had the necessary elements for the enamel formation. Any physiological stress, non-systemic or systemic, has acted and damaged the state of health further, as follows.

The roof of the orbits is covered with *cribra orbitalia* (**Fig. 3/5**). The lesions are of the cribrotic type (Nathan, Haas 1966), third-degree (Stuart-Macadam 1991), which means small foramina interspersed with large isolated foramina. The porosity was active at the time of death, and the remodeling process was not started. According to the classification proposed by Buikstra and Ubelaker (1994),

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

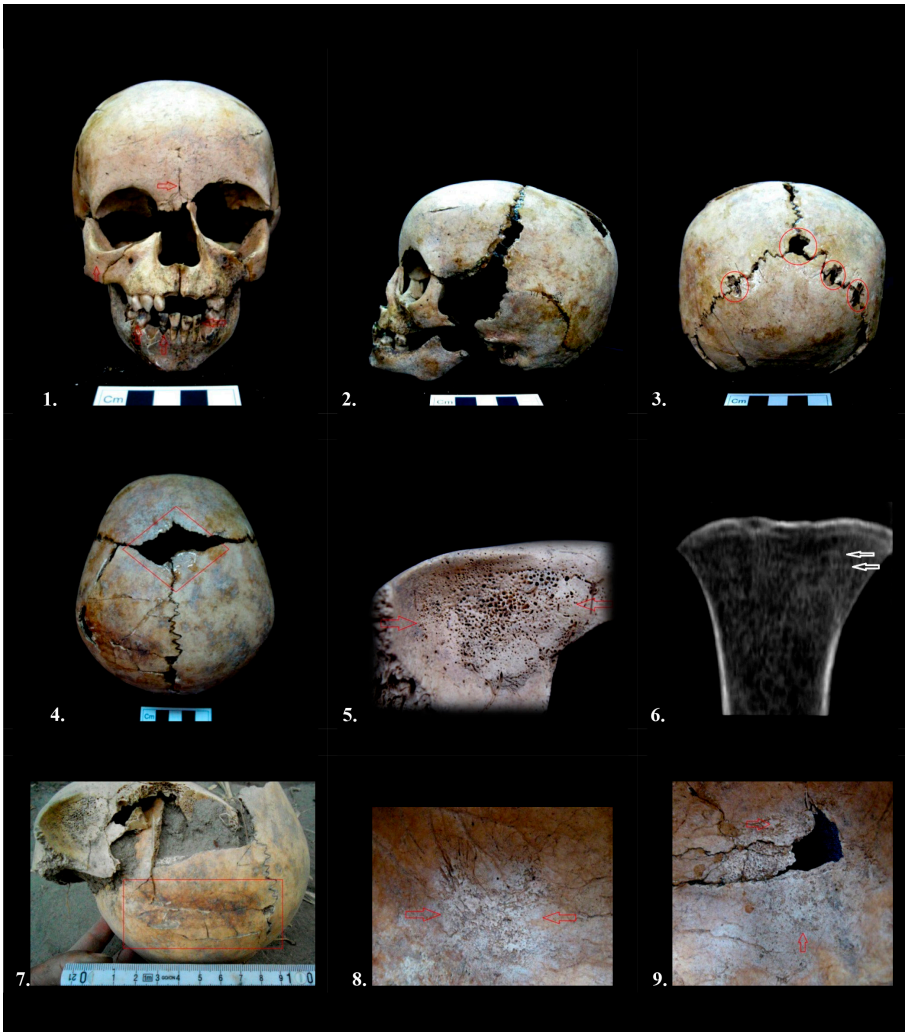

Fig. 3. Călugăreni, M3/2012, subadult, 18-24 months old.
1. Skull, facial view, traces of metopic suture, multiple zygomatic foramina and pigmented dental crowns; 2. Skull, lateral view; 3. Skull, occipital view, additional ossicles; 4. Skull, vertical view, anterior rhomboid fontanel; 5. The roof of the right orbit, *cribra orbitalia*; 6. Tibia, proximal metaphyseal area, Harris lines; 7. Image of the skull taken *in situ*, *perimortem* trauma; 8. Right parietal, inner cranial table, inflammation; 9. Left parietal, inner cranial table, inflammation

Fig. 3. Călugăreni, M3/2012, subadult, 18-24 luni.
1. Craniu, norma facială, urmă de sutură metopică, foramene zigomatice multiple și coroane dentare pigmentate; 2. Craniu, norma laterală; 3. Craniu, norma occipitală, osiculi suplimentari; 4. Craniu, norma verticală, fontanela anterioară romboidă; 5. Plafonul orbitei de pe partea dreaptă, *cribra orbitalia*; 6. Tibie, regiunea metafizară proximală, linii Harris; 7. Imagine a craniului aflat *in situ*, traumatism produs *perimortem*; 8. Parietalul drept, tăblia internă, inflamație; 9. Parietalul stâng, tăblia internă, inflamație

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

the orbital lesion is at the border of categories 2 and 3, one part of the lesions being of real/visible type, and another part, of coagulated type.

It is important to emphasize the association of *cribra orbitalia* with the lines of interruption of the bone growth. Harris lines, more diffused in this case compared to the one in M1, are present only at the proximal metaphyses of the tibiae (**Fig. 3/6**). There are no other porosities at the cranial or postcranial levels and no signs of amelogenesis disturbance. However, the presence of growth arrest lines in association with *cribra orbitalia* indicates health problems, especially deficiencies suffered during the breastfeeding period and probably at the time of weaning. We remind that the responsibility for the occurrence of exocranial porosity might be, first of all, the sideropenic anemia, this being induced by malabsorption or lack of iron in the diet or by parasitic gastrointestinal infections. The latter cause diarrheal diseases and "devour" iron reserves in the body. Probably due to acute episodes of physiological crisis, the nutrient requirement became insufficient, which led to a slight and short stagnation of bone growth. The types of stress that can lead to bone growth arrest are malnutrition, hunger, acute diseases, infections, avitaminosis, and intoxications.

Traumas. The skull of this subadult shows on the left parietal bone a longitudinal lesion of approx. 50 mm long. This is the result of a traumatic *perimortem* injury (**Fig. 3/7**). Most likely, the injury occurred following a blow (accidental or intentional?) applied in the area of parietal eminence with an elongated blunt object. The injured area has traces of hemorrhagic bone tissue. Near the lesion, on the endocranium, exactly in the region of the parietal fossa, there is porosity with traces of partial healing (**Fig. 3/9**). The same endocranial porosity is present on the right parietal fossa, also with traces of partial healing (**Fig. 3/8**). The changes in the *tabula interna ossis cranii* suggest that during the peritraumatic period there was hypervascularization and inflammation, forming abundant epidural hematomas. This inflammatory process led to the structural modification of the endocranium, of both parietal fossae. The lesions appear as highly corrosive areas, with numerous holes asymmetrically arranged on the bone surface; an abnormal and irregular growth of the bone tissue. On both parietal fossae the lesions have the same appearance (**Fig. 3/8-9**): pores interspersed with fibrous texture, the latter representing new-formed and remodeled bone tissue, accompanied by vascular impressions, from which we deduce that the healing process was in full deployment before death. Endocranial new bone remodeling, regardless of its causative factor, takes less time in children than in adults. Infantile bone tissue needs less time to respond by healing a trauma; in comparison with adults, infant osteoblasts replace ten times faster the bone destroyed by osteoclasts (Lewis 2004).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Most likely the trauma occurred shortly before death and did not represent the direct cause of the death, this being taken over by the complications that occurred in the immediate post-traumatic period (in particular, meningeal inflammation). We believe that this child "survived" the trauma itself and lived, probably in agony, for several days.

Grave no. 4 (M4) / 2012

Archaeological data: inhumation grave, with the skeleton lying on its back, with the head to the west, arms bent at the elbow and hands brought to the chest. The grave was opened until the pelvic area (including), the lower limbs being left in the profile of the excavation trench. An Ottoman coin dated in the 18th century AD[5] was found below the chest (near the abdomen), to the right.

Representation degree and preservation state: the skeleton is partially represented; the preservation status of the bones is very good. The bones of the lower limbs and some ribs are missing from the postcranial segment. The cranial segment was restored in a proportion of 95%, a process that led to a slight displacement of the temporal bones from their normal position (**Fig. 4/1-4**). Although they are present in the osteological inventory, the zygomatic processes, the right temporal squama and the basioccipital have not been reassembled.

Taphonomic data. The cranial segment is deformed *postmortem* (**Fig. 4/3**). All cracks and ruptures that led to the fragmentation of certain skeletal elements are produced *postmortem*.

Biological age estimation. All erupted teeth are deciduous. Regarding the development of the crowns, the deciduous dentition is complete; all 20 dental crowns have pierced the alveoli until the moment of death. The second deciduous molars have the roots formed in a proportion of 80%, with the apexes opened. The permanent first molars are in the alveoli (buds in the process of calcification). The crown wear is more pronounced on the front teeth (incisors and canines) and almost absent on the chewing surfaces. According to the dental eruption stage, the estimated biological age is about 2.5-3 years.

The lengths of the frontal (*nasion-bregma*) arch (116 mm) and chord (98 mm) indicate a biological age ranged between 1-3 years. The dimensions of the nasal aperture (upper width of 15 mm and a maximum width of 19 mm) move the age into a range between 2.5 and 4 years. Another criterion of age is the complete synostosis of the metopic suture (**Fig. 4/1**).

[5] The numismatic determinations were made by Aurel Vâlcu from the Institute of Archeology from Bucharest (Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012, p. 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 4. Călugăreni, M4/2012, subadult, 2.5-3 years old.
1. Skull, facial view, bilateral supraorbital sulcus; 2. Skull, lateral view, double zygomatic foramen; 3. Skull, occipital view, additional ossicles; 4. Skull, vertical view; 5. Left humerus, metaphyseal-diaphyseal area, osteolysis nodular areas (enchondroma)
Fig. 4. Călugăreni, M4/2012, subadult, 2,5-3 ani.
1. Craniu, norma facială, sulcus supraorbitar bilateral; 2. Craniu, norma laterală, foramen zigomatic dublu; 3. Craniu, norma occipitală, osiculi suplimentari; 4. Craniu, norma verticală; 5. Humerusul stâng, regiunea metadiafizară, arii nodulare de osteoliză (encondrom)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The lengths of the clavicle (72 mm) and the bones of the upper limbs (humeri – 145 mm, radii – 110 mm, ulnae – 120 mm), measured without epiphyses, indicate the biological age in the same interval as the dental development, between 2.5 and 3 years. On the other hand, the dimensions of the ilium (72 mm long and 68 mm wide) slightly extend the range between 2 and 4 years.

According to all the criteria mentioned above, the biological age of this subadult at the time of death is about 2.5-3 years (*infans I*/infants). Sex is undeterminable.

Non-metric/epigenetic traits. On the frontal, immediately above the orbits, we identified the supraorbital sulcus (**Fig. 4/1**). Each zygomatic bone has two enlarged foramina (**Fig. 4/2**). On the lambdoid suture, near the *asterion* cranial points, there are three additional large ossicles (*Wormian* bones).

Two are located on the left arm of the lambdoid suture, and the third on the right arm (**Fig. 4/3**). We remind that the additional ossicles are anomalies of the normal fusion pattern of the ossification centers. When they are large (as in this case), or numerous, they may be associated with skeletal dysplasia, congenital anomalies or abnormalities of the central nervous system (Jeanty *et alii* 2000). However, we remain reserved in this regard, because there are no other indicators on the skeleton to confirm the presence of any skeletal dysplasia.

Health status. No tooth decay, plaque or other infectious processes, nor enamel defects were identified on this child's teeth. Especially the absence of the latter suggests the favorable conditions that his body had during the intrauterine period, perinatal period and in the first months of breastfeeding.

In the metaphyseal-diaphyseal area of the left humerus, with the X-ray investigation, we detected a rather rare pathology – an osteochondroma, which is a benign tumor consisting of cartilaginous tissue. It appears intraosseous (intramedullary), central, localization that fits it in the category of enchondromas. In more than 50% of cases, the osteochondromas are located on the long bones of the limbs, especially in the metaphyseal-diaphyseal region. Enchondromas have a malignancy potential of about 10-15%, transforming itself with aging in chondrosarcomas (Mereuță 2012, p. 27). In most cases, the enchondromas that develop in the fertile metaphysis of the long bones have a unilateral distribution, the same situation being valid also in this case. In the image taken from the radiographic film, at least two nodular areas of osteolysis can be observed, clear and homogeneous, as geodes, punctiform and intensely calcified, isolated from each other, with irregular but limited margins, with discrete trabeculation and with small opacities (**Fig. 4/5**). Probably this child was suffering from arm pains, accompanied by localized swelling. These, in time, would have led to pathological fractures, deformations and asymmetries of the humerus (due to growth disorders), implicitly to mechanical and functional dysfunctions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Grave no. 5 (M5) / 2012

Archaeological data: inhumation grave, from which only the bones of the lower limbs were taken, the rest being left in the section of the archaeological trench. Located west of the other graves, the skeleton was oriented to the west and appears to have been laid on its back[6].

Representation degree and preservation state: incomplete skeleton, good state of preservation. The cranial segment is missing. From the postcranial segment there are only a few bones of the lower limbs, namely, the tibiae, the fibulae (fragmented) (**Fig. 5/1**), calcanei, taluses, three tarsals, six metatarsals, two phalanges, and a fragmentary rib.

Taphonomic observations. All cracks and ruptures that led to the fragmentation of certain skeletal elements are produced *postmortem*.

Biological age estimation. Because the teeth are missing from the osteological inventory, the biological age at the time of death was estimated only by the length of the long bones, integrable being only the tibiae. Measured without epiphyses, the lengths of the tibiae indicate a slight asymmetry: the right tibia has 164 mm and the left tibia has 162 mm. According to these values, the biological age ranges between 2.5 and 3.5 years (*infans I*/infants to children).

We also considered the stage of epiphyseal ossification to the diaphysis of the bones, which offers the same age range. Neither the calcanei nor the tali have the ossified epiphyses; the same situation applies to the proximal area of the metatarsals and phalanges. Sex is undeterminable.

Health status. X-ray investigations revealed the Harris lines – a non-specific marker of the physiological stress suffered in childhood. The growth arrest lines in this case are diffuse and hardly identifiable, present only on the tibiae (**Fig. 5/2**). They indicate the moments when bone growth stagnated and then restarted. Contrary to the case discussed above, when the lines were located only on one of the two fertile metaphyses of a certain bone, in this case they appear, even if very discreetly, on both metaphyses, both proximal and distal. Because no other indicators of nutrient deficiency appear on the tibiae and fibulae, and also, the skull is missing from the bone inventory, we suppose that in the 2-3 years of life, namely during breastfeeding and weaning, the body of this child went through a series of physiological crises, probably of short duration, which acted unfavorably on the bone growth. We can invoke malnutrition (avitaminosis), infectious diseases, parasites, maybe poisoning.

[6] Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 5. Călugăreni, M5/2012, subadult, 2.5-3.5 years old.
1. Tibiae and fibulae; 2. Tibiae, proximal metaphyseal area, Harris lines
Fig. 5. Călugăreni, M5/2012, subadult, 2,5-3,5 ani.
1. Tibiile şi peroneele; 2. Tibii, regiunea metafizară proximală, linii Harris

Grave no. 6? (M6?) / 2012

At the same depth as the graves in the west of trench S1, a hollow pit of a size similar to that for another subadult grave was discovered. It is possible that this pit belonged to a grave that was relocated for reasons that may be related to the construction of the church. The excavation level of the pit has not been identified[7].

Grave no. 7? (M7?) / 2012

Archaeological data. In the ground resulting from the unauthorized excavation of the new foundation, in the southwest corner of the wooden church, two fragments from a skull were discovered. These were noted M7[8].

Representation degree and preservation state: very poorly represented skeleton, good state of preservation. The two skull fragments are from the left temporal squama and the left parietal (**Fig. 6/1**).

Taphonomic observations. All cracks and ruptures that led to the fragmentation are produced *postmortem*.

Biological age estimation. The fragment from the parietal has an intact sagittal suture, which makes it measurable, at least in the suture area. The length of the *bregma-lambda* arch (130 mm) and the *bregma-lambda* chord (118 mm), and the thickness of the parietal bone (3.5 mm) lead us to estimate a biological age of 14-20 years (*juvenis*/adolescent). Sex is undeterminable.

[7] Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012, p. 14.
[8] Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

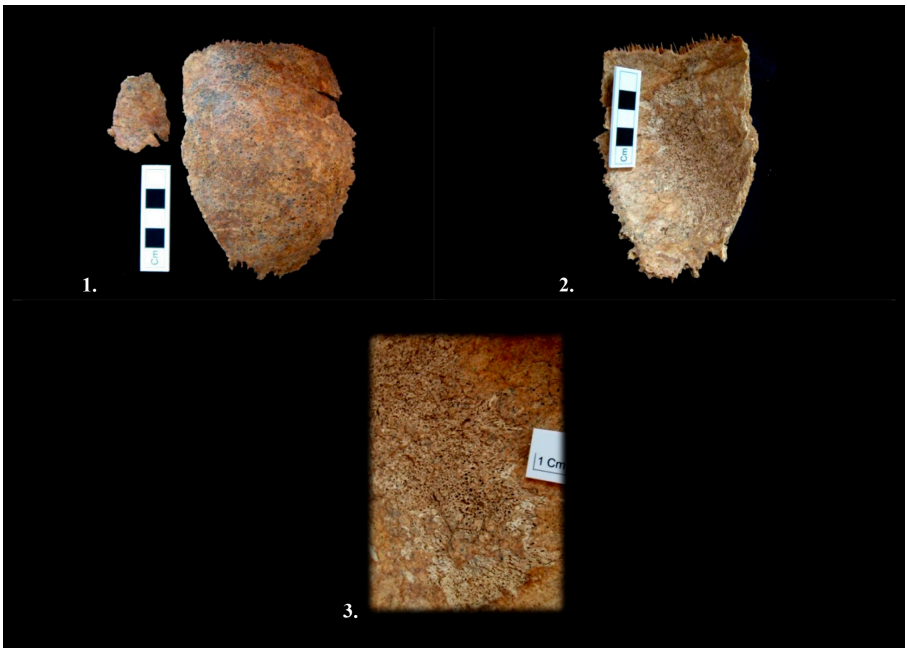

Fig. 6. Călugăreni, M7/2012, juvenile, 14-20 years old.
1. Cranial fragments; 2-3. Left parietal, *tabula interna ossis parietalis*, partially healed porous lesions
Fig. 6. Călugăreni, M7/2012, juvenil, 14-20 ani.
1. Fragmente craniene; 2-3. Parietalul stâng, *tabula interna ossis parietalis*, leziuni poroase parțial vindecate

Health status. The parietal fragment shows an extremely porous and corrosive lesion on the endocranial surface, with traces of partial healing (**Fig. 6/2-3**). The lesion has a trabecular punctiform appearance accompanied by vascular impressions; these are the results of an abnormal growth of bone tissue on the *tabula interna ossis parietalis*. The presence of the trabeculae proves that the remodeling process was active at the time the death occurred. The internal lesion has no correspondent on the external tabula, which excludes the possibility of trauma located on this bone. Probably there was a trauma to other components of the neurocranium, which are missing from the osteological inventory. The meninges certainly suffered an inflammation and hypervascularization before death, modifying the bone structure of the internal cranial tabula in the parietal fossa. Besides of trauma, there are many other causal factors of intracranial porosity, such as meningitis, chronic tumors, iron deficiency anemia, scurvy, rickets, disorders of the venous drainage, treponematosis, tuberculosis, metabolic disorders, endocrine dysplasia, and dystrophies (Lewis 2004; Sikanjic 2006).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. 7. Călugăreni, M8/2018, subadult, approx. 1 month *postpartum*.
1. Frontal (bipartite); 2. Unerrupted dentition on the upper arch; 3. Mandible (bipartite)
Fig. 7. Călugăreni, M8/2018, subadult, circa 1 lună *postpartum*.
1. Frontal (bipartit); 2. Dentiție neeruptă de pe arcada superioară; 3. Mandibula (bipartită)

Grave no. 8 (M8) / 2018

Archaeological data: inhumation grave, with the skeleton lying on its back, slightly turned to the right, oriented towards the west, right arm bent at the elbow, legs slightly bent to the right[9].

Representation degree and preservation state: very well represented skeleton, almost complete; the preservation status is good.

Taphonomic observations. A fragment, which seems to come from the extremity of a long bone, has traces of oxidation, most likely from a metal object with which the bone came into contact. All cracks and ruptures that led to the fragmentation of certain skeletal elements are produced *postmortem*.

Biological age estimation. Both jaws were preserved. The deciduous teeth are in full formation, all the dental units being in the alveoli, uninterrupted. Some crowns are calcified (for example, incisors) (**Fig. 7/2-3**).

[9] Information kindly provided by archaeologist Raluca Kogălniceanu, head of preventive excavations at the wooden church from Călugăreni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The length (30 mm) and the width (26 mm) of the scapulae and the length of the clavicle (35 mm) range within the biological age between 1-5 months. Measured without epiphyses, the length of the femora (68-70 mm), the tibiae (58-59 mm), the humeri (59-61 mm) and the radii (51 mm) indicate a biological age of about one month *postpartum*; as well the size of the arch (62 mm) and the chord (59 mm) of *nasion-bregma*.

Other considered dimensions were: maximum width (12.5 mm), sagittal length (12 mm), and maximum length (16.5 mm) of the *pars basilaris ossis occipitalis*, indicating an age of about 2-3 weeks *postpartum*. The appearance of the anterior rhomboid fontanel, of the frontal (bipartite) (**Fig. 7/1**) and the mandible (bipartite) (**Fig. 7/3**) were also considered.

According to all the criteria mentioned above, the biological age of this subadult at the time of death is approximately one month postpartum (*infans I*/infants). Sex is undeterminable.

Health status. No enamel defects are visible on the deciduous crowns (unerupted at the time of death). Their absence indicates that during the intrauterine interval the body of this fetus had all the necessary elements for the process of secretion and mineralization of the tooth enamel (amelogenesis).

Isolated human bones/2012

The bone remains analyzed in this section were discovered during the excavations executed in 2012, in the soil layer above the graves, at the depth between 0-0.60 m. They probably come from disturbed graves[10]. The analysis of these remains was performed according to the methodology recommended for the disturbed bones or bones discovered in the secondary context.

Infans I/infants-children (3-5 years old), undeterminable sex. Two fragments from the right humerus, one from the diaphysis and another from the distal metaphyseal area.

Infans I/infants-children (3-5 years old), undeterminable sex. A fragment from the diaphysis of a fibula.

Infans I/infants-children (3-5 years old), undeterminable sex. Two lumbar vertebral bodies.

Infans I/infants-children (3-5 years old), undeterminable sex. The arch of a thoracic vertebra.

Infans I/infants-children (3-5 years old), undeterminable sex. Three fragments from the diaphysis of a radius.

[10] Raport de cercetare arheologică preventivă Nr. 714/30.10.2012, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Adultus/young adult (20-30 years old), undeterminable sex. A definitive lower premolar with *postmortem* fractured root. The occlusal surface has low wear.

Adult (over 20 years old), undeterminable sex. A thoracic vertebra with the fragmentary body.

Adult (over 20 years old), undeterminable sex. A fragment of a coxal.

Adult (over 20 years old), undeterminable sex. A fragment from the diaphysis of a tibia.

Adult (over 20 years old), undeterminable sex. A fragmentary cuboid.

Adult (over 20 years old), undeterminable sex. A fragmentary metatarsal.

Palaeodemographic and palaeopathological data

The skeletal series discovered during preventive archaeological researches in 2012 and 2018 in the cemetery related to the wooden church from Călugăreni (Giurgiu County, Romania), dated in the second half of the 18th century AD, is statistically unrepresentative. However, observations on bone remains, together with palaeodemographic data lead to interesting deductions in terms of health status, living conditions and morbidity of this small population group – a component of the local past community.

On the analyzed bone remains there were no reliable morphoscopic characteristics for the determination of sex, a valid situation for both the remains from adults, and especially for those of subadults. Regarding the age at death, the situation is different. For the analyzed skeletal series, the minimum number of individuals is nine: eight subadults (with biological age at the time of death ranging from first postnatal month to 20 years) and one adult (with the age of death more than 20 years). Six subadults died at ages ranged between one month and 7 years (*infans I*), only one at age ranged between 7-14 years (*infans II*), and another at age ranged between 14 and 20 years (*juvenis*). The six individuals with biological age at the time of death estimated in category *infans I* (0-7 years) passed the critical *postpartum* threshold (the minimum age at death estimated in this group was 1 month), but did not exceed the biological age of 7 years – the threshold between early and late childhood. From birth to 7 years of age, the body of the child undergoes essential biological changes: intense and continuous height and weight growth (including growth spurts), dental eruption, intense motoric development, physiological adaptation, diet modification, and many more. During this interval, in the first part, until the age of about 2 years, children go through the period of breastfeeding, which inevitably ends with weaning (ablactation). The timing of weaning is critical, because the fragile body of the "abandoned" baby enters withdrawal, becoming extremely sensitive to many pathogens. Commonly, high frequencies of stress indicators and growth deficit identified through skeletal

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

growth profiles in children between the ages of 2 and 4 years have been related to weaning stress (Lewis 2007).

The fact that six individuals went beyond the postpartum critical threshold lead us to assume that either the breastfeeding period or, rather, the moment of weaning was critical for some children to overcome. The infant's body depends on the qualities of the mother's milk to provide them the nutrients and immunological protection. Mother's milk is crucial for the child's health, growth and development (Krenz-Niedbala 2017). When the breastfed baby is undergoing a sudden dietary transition (and not gradual, as it should), the infantile body endures an extremely brutal physiological stress. The transition from an exclusively milk diet to one containing other foods is a particularly vulnerable time. Contamination and inadequacy of the complimentary food together with decreased immunological protection during this critical period may increase the risk of faltering growth and nutritional deficiencies (Fleischer Michaelsen *et alii* 2000; Krenz-Niedbala 2017). This situation was a common one in Medieval Europe, in the families from the middle and lower social layers. At weaning, at an average age of about 2 years, infants were switched directly from breast milk to the diet of other family members. Especially during this age period the food factor is very important, because the susceptibility to pathogens is very high. Sudden and aggressive change along with the high degree of contagiousness (due to poor hygiene) can produce real systemic "disasters" in the child's body. In fact, in a population, when the children are weaned, morbidity and infant mortality increase sharply, the primary cause being the high frequency of infectious and diarrheal diseases (Richards *et alii* 2002; Burt 2013).

In the last years, through the method of measuring the quantity of stable isotopes of nitrogen and carbon, the chronological interval of weaning of infants in past populations has been determined. In Europe, in the late medieval times, mothers breastfed their children until the age of about 2 years (in Britain – 12-17 months, in Florence – 12 months, in Rome – 14 months, in Brescia and Perugia – 18-24 months, in Poland – between 24-36 months). From a physiological perspective, the average age of 2 years is preferred, because most infants have at this age all the deciduous teeth on the arches, including the molars (the chewing area). The time of weaning, besides the cultural and social factors, is also linked to other factors, such as the sex of the baby (the girls were weaned atthe age of about 1 year, and the boys, at about 2 years), the state of health (the sick children and the twins were breastfed for a longer period, between 2 and 3 years), season (weaning is avoided during hot summer days), phase of the month, other circumstances directly related to the breastfeeding mother (Fildes 1995, p. 115; Richards *et alii* 2002; Żołądź-Strzelczyk, Krenz-Niedbala 2017; Burt 2013).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The structure of this small skeletal series from Călugăreni suggests that the population most likely had a high infant mortality rate, especially in the age range between 1 month and 5 years (which includes six of the eight analyzed subadults). We can go further, assuming that such infant mortality was caused by an extremely high rate of morbidity in this past community, which, in turn, can be determined, among many other factors, by the increase of population density. Infants, children, and adolescents seem to be the crucial age subgroups in a population to reconstruct past health and disease and to show the degree to which a population had successfully adapted to its environment (Goodman, Armelagos 1989; Buikstra and Ubelaker 1994; Mays 1999; Saunders 2000, Lewis 2002; Krenz-Niedbala 2017). Infant mortality is also an important indicator of health status, both of which are closely related to the living environment.

In this study the health status markers were identified in six individuals and are generally consequences of food deficiencies, infectious diseases or inflammatory processes. On the analyzed skeletons, complete or incomplete, were identified: exocranial porosities such as *cribra orbitalia* (three cases) and porotic hyperostosis/ *cribra cranii* (one case), Harris lines (three cases), dental cavities (one case), supragingival dental plaque (one case), and enchondroma (one case); also, we mention two cases of porosity on *tabula interna ossis parietalis*. In one case, intracranial porosity is accompanied by head trauma, which, however, did not represent the direct cause of death.

Because the exocranial porosities recorded a high frequency, it is useful for the reader to detail the importance of such prevalence. Exocranial porosity is the result of an abnormal growth of bone tissue on *tabula externa ossis cranii* and is caused by hyperplasia and hypertrophy. The exocranial porosities such as *cribra cranii* and *cribra orbitalia* are most frequently related to anemia, and particularly iron-deficiency anemia (Oxenham, Cavill 2010; Nowak *et alii* 2013). Other causes, such as inflammation, osteoporosis, and rickets have been shown to play a role in their etiology (Wapler *et alii* 2004), as the hemolytic and megaloblastic anemias or vitamin C and B12 deficiencies (Walker *et alii* 2009). The simple appearance of porosity on the external cranial layer itself can serve as a tool in assessing the health status and nutritional status of the past populations, being an indicator of the quality of life in a certain population. Exocranial porosities are possible, suggestive, indirect, non-specific indicators of living conditions in a past community, of chronic health problems and the possible dietary deficiencies suffered by the members of the population during childhood. As a result, they also become useful tools in the analysis of socioeconomic stratification. The porosities located on the *tabula externa ossis cranii* develop especially during early childhood (Piontek, Kozlowski 2002), being most commonly reported on skeletons of breastfed infants, whose diet

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

is sometimes qualitatively and/or quantitatively inadequate. Breastfed infants have an increased susceptibility to gastrointestinal diseases, especially diarrheal diseases, both during breastfeeding and especially during weaning. Exocranial porosities are less common in adolescents and much rarer in adults (Stuart-Macadam 1985; Mays 1998, p. 142-145).

In the absence of generalized porosities throughout the bone system, a valid situation also in the case of the skeletons analyzed in this study, it is correct to invoke sideropenic anemia as the first cause in the occurrence of exocranial porosity, *i.e.* the iron deficiency. Thus, we exclude the hereditary ferriprive anemia. Either active or healed exocranial porosity, especially *cribra orbitalia*, does not indicate that the individual died from iron-deficiency anemia, but rather than iron deficiency, in combination with other factors, may have contributed to poor health (Goodman, Martin 2002). Iron deficiency leads to the inefficiency of the immune system and, implicitly, increasing the risk of illness, especially with contagious diseases (bacterial, viral, fungal, parasitic). Iron deficiency is caused either by insufficient iron intake in the diet, or by malabsorption/non-metabolization of this element. The iron deficiency in the body of the breastfed baby can also be caused by the mother's iron deficiency, premature birth, even prolonged breastfeeding or the state of the baby's body at weaning. There is a direct correlation between acute gastrointestinal (diarrheal) or parasitic infections and the amount of iron; these are influencing each other. On the one hand, diarrheal gastrointestinal diseases "devour" iron reserves in the body, and on the other hand, iron deficiency predisposes the infant body, especially the one that is weaned suddenly, to infectious and parasitic diseases. Other diseases or deficiencies that can cause the development of porous lesions on *tabula externa ossis cranii* are scurvy (vitamin C deficiency), rickets (vitamin D deficiency), vitamin B12 deficiency, folic acid deficiency, osteitis, osteomyelitis, periostitis, infectious processes or their secondary dissemination in the area of the neurocranium (Ortner 2003, p. 102-107).

An increased incidence of exocranial porosity in a population, especially in children, may also reflect a certain mechanism of defense of the organism against the poor living conditions. In the child's body infected with viruses, bacteria or mycoses, a self-defense mechanism is activated, which consists in reducing the amount of iron in the blood, so that the iron-devouring microorganisms remain without nutritional reserves and reduce their vital potential (Stuart-Macadam 1992, p. 39-47). Such biological "adaptation" may have also occurred in the population of the subadults analyzed in this study.

In the skeletal series from Călugăreni, the cranial porosities are not associated with defects of the teeth enamel. Enamel hypoplasia is an indicator of the physiological stress suffered during the perinatal period and in the first 5-7 years

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

of life and implies the deficiency of elements necessary for amelogenesis, *i.e.* the formation and mineralization of the tooth enamel. Enamel defects develop in response to nutritional imbalances, infections, malnutrition, vitamin deficiencies, low birth weight, maternal health, immunodeficiency diseases, drug toxicities, general poor living conditions, low socioeconomic status, and almost any disease which severely stresses metabolism. Thus, the enamel defects are a nonspecific and highly sensitive indicator of physiological and metabolic changes (Cutress, Suckling 1982; Goodman, Rose 1990; Goodman, Martin 2002; Miszkiewicz 2015; Krenz-Niedbala 2017). The absence of hypoplastic defects on the deciduous teeth suggests that, in the age range in which the deciduous dental crowns are formed (last 2-3 prenatal months, perinatal and in the first 2-3 postnatal months), these children had all the necessary elements for the crown formation and calcification (calcium, phosphorus, carbonates, fluorine, magnesium, silicium). The health problems of these children began most likely during the period of intensive and perhaps exclusive maternal breastfeeding (3-12 months), worsening with the time of ablactation. The weaning probably did not take place gradually, but suddenly, the baby being switched from the mother's breast milk directly to the nutrition of the other members of the household – a common custom in medieval times in the families of the lower and middle social layers. By extrapolating, we could suppose that the feeding of the breastfeeding mother, implicitly her health, was not satisfactory, both being deeply dependent on the lifestyle, cultural factors and socioeconomic status.

Regarding the association of cranial porosity with the Harris lines, the situation is different from the one described above, these two markers being present in tandem in 2/9 cases. The Harris lines show the growth disruption and mark the chronological times when bone growth was restarted after it was stopped. On the radiographic images they appear transversely in the fertile metaphyseal areas of the long bones. This bone growth arrest occurs when the child's body does not have enough available nutrients. As the crisis passes, the bone begins to grow again, leaving behind linear evidence of stress. The main responsible factors are malnutrition, starvation, acute illness, septicemia, pneumonia, intoxications, poisoning, rickets, congenital syphilis, birth trauma, poor maternal health, gastrointestinal disease, parasitosis, avitaminosis (Jerszyńska, Nowak 1996; Piontek *et alii* 2001; Lewis 2007; Suter *et alii* 2008; Nowak, Piontek 2012; Krenz-Niedbala 2017). The presence of the growth arrest lines, especially in association with the exocranial porosities, suggests the existence of episodes of acute physiological stress in the population.

The intersutural additional ossicles (*Wormian* bones) are recorded in two cases. They are abnormalities of the normal fusion pattern of the ossification centers,

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

and their occurrence is controlled in some way by genetic factors and represents a variant of normality (El-Najjar, Dawson 1977, p. 155-160). Many authors find correlations between the *Wormian* bones and the congenital abnormalities or those of the central nervous system (Jeanty *et alii* 2000). Their associations were also reported with: acrogeria, chondrodysplasia, copper deficiency, rickets, pycnodysostosis, dysgenesis, osteogenesis imperfecta, progeria, hypothyroidism, trisomy 21 and many more (Waldron 2009, p. 134, 199, 201). All these diseases can induce the formation of several cranial ossification centers, which can lead to the appearance of additional ossicles. When the additional ossicles appear as a variant of normality in a population, they tend to be smaller and less numerous (as in the case of the subadult in M3). In contrast, when they are large (as is the case of the subadult in M4) or numerous, they may be associated with certain skeletal dysplasias (Jeanty *et alii* 2000).

Another interesting situation is that of the subadult with the biological age of about 2.5-3 years of M4, whose left humerus shows an enchondroma – a benign bone tumor. The enchondroma was not the cause of death, because it did not become malignant, but it certainly caused the child pain in the arm. If he had survived, his arm would probably have swollen over time, and then it would have fractured, deformed, becoming dysfunctional. In 10-15% of cases, the enchondromas become malignant, turning into chondrosarcomas.

Also important is the head trauma suffered by the subadult with biological age at the time of death of only 18-24 months (M3). The trauma, accidental or intentional, is located on the left parietal eminence and seems to be the result of a blow with a blunt object of elongated shape. Unexpected, but this trauma did not directly represent the cause of death. There was a post-traumatic interval, even if short-lived, in which the meninges hypervascularized and became inflamed, abundant epidural hematomas formed which led to changes in the areas of the parietal fossae. The structural changes occurring on *tabula interna ossis parietalis*, with clear evidence of remodeling, show us that the healing process was in full swing at the time of death. We assume that the subject survived the trauma and lived, probably in agony, for several weeks. In another train of thought, there are various causes of the endocranial new bone formation, including chronic meningitis, trauma, anemia, neoplastic diseases, scurvy, rickets, and tuberculosis (Lewis 2007).

Surely these subadults were exposed to harmful environmental and cultural factors. The analysis of skeletal indicators of health shows their relatively medium experience of stress events and nonspecific infections and their relatively low adaptability to their both natural and cultural environments. The presence and the increased severity of the exocranial porosity (three cases of *cribra orbitalia*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

and one case of *cribra cranii*), next to the three cases of Harris lines, without excluding the cases of the enchondroma and endocranial new bone formation, even if indirectly, they represent evidence of the existence of health problems in the studied population, especially in the infants. This information gives us an episode of the medical and social history of a past population segment that lived in the second half of the 18th century under unfavorable living conditions, poor hygiene (implicitly infectious diseases and gastrointestinal diarrheal and parasitic diseases), quantitatively and qualitatively insufficient nutrition, cultural practices inadequate for the breastfed child's body during the full process of growth and development.

References

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge, 1998.

Barnes 1994: E. Barnes, *Developmental defects of the axial skeleton in paleopathology*, Boulder, 1994.

Brickley, Ives 2008: M. Brickley, R. Ives, *The Bioarchaeology of Metabolic Bone Disease*, Oxford, 2008.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. E. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Arkansas Archaeological Survey Research Series, 44, Fayetteville, 1994.

Burt 2013: N. M. Burt, *Stable isotope ratio analysis of breastfeeding and weaning practices of children from medieval Fishergate House York, UK*, American Journal of Physical Anthropology 152, 3, 2013, p. 407-416.

Chhem, Brothwell 2007: R. K. Chhem, D. R. Brothwell, *Paleoradiology. Imaging Mummies and Fossils*, Heidelberg, 2007.

Cutress, Suckling 1982: T. W. Cutress, G. W. Suckling, *The assessment of non-carious defects of enamel*, International Dental Journal 32, 1982, p. 117-122.

El-Najar, Dawson 1977: M. El-Najjar, G. L. Dawson, *The effect of artificial cranial deformation on the incidence of Wormian bones in the lambdoidal suture*, American Journal of Physical Anthropology 46, 1, 1977, p. 155-160.

Fildes 1995: V. Fildes, *The Culture and Biology of Breastfeeding. A Historical Review of Western Europe*, in: P. Stuart-Macadam, K. A. Dettwyler (Eds.), *Breastfeeding. Biocultural perspectives*, New York, 1995, p. 101-125.

Fleischer Michaelsen *et alii* 2000: K. Fleischer Michaelsen, L. Weaver, F. Branca, A. Robertson, *Feeding and nutrition of infants and young children: guidelines for the who European region, with emphasis on the former Soviet countries*, World Health Organization, regional publications, Copenhagen, European series 87, 2000.

Goodman, Armelagos 1989: A. H. Goodman, G. J. Armelagos, *Infant and childhood morbidity and mortality risks in archaeological populations*, World Archaeology 21, 2, 1989, p. 225-243.

Goodman, Martin 2002: A. H. Goodman, D. L. Martin, *Reconstructing health profiles from skeletal remains*, in: R. H. Steckel, J. C. Rose (eds.), *The Backbone of History. Health and Nutrition in the Western Hemisphere*, New York, 2002, p. 11–60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Goodman, Rose 1990: A. H. Goodman, J. C. Rose, *Assessment of systemic physiological perturbation from dental enamel hypoplasias and associated histological structures*, Yearbook of physical anthropology 33, 1990, p. 59-110.

Jeanty *et alii* 2000: P. Jeanty, S. R. Silva, C. Turner, *Prenatal diagnosis of Wormian bones*, Journal of Ultrasound in Medicine 19, 12, 2000, p. 863-869.

Jerszyńska, Nowak 1996: B. Jerszyńska, O. Nowak, *Application of Byers method for reconstruction of age at formation of Harris lines in adult from a cemetery of Cedynia (Poland)*, Variability and Evolution 5, 1996, p. 75–82.

Katzenberg, Saunders 2008: M. A. Katzenberg, R. S. Saunders, *Biological Anthropology of the Human Skeleton*, Hoboken, 2008.

Kimmerle, Baraybar 2008: E. H. Kimmerle, J. P. Baraybar, *Skeletal trauma. Identification of injuries resulting from human rights abuse and armed conflict*, New York, 2008.

Krienz-Niedbala 2017: M. Krienz-Niedbala, *Growth and health status of children and adolescents in medieval Central Europe*, Anthropological Review 80, 1, 2017, p. 1-36.

Latham, Finnegan 2010: K. E. Latham, M. Finnegan, *Age estimation of the human skeleton*, Illinois, 2010.

Lewis 2002: M. E. Lewis, *Impact of industrialization: Comparative study of child health in four sites from medieval and postmedieval England (A.D. 850–1859)*, American Journal of Physical Anthropology 119, 2002, p. 211–223.

Lewis 2004: M. Lewis, *Endocranial lesions in non-adult skeletons: understanding their aetiology*, International Journal of Osteoarchaeology 14, 2, 2004, p. 82-97.

Lewis 2007: M. E. Lewis, *The Bioarchaeology of Children*, Cambridge, 2007.

Maresh 1955: Maresh M. M., *Linear growth of long bones of extremities from infancy through adolescence*, American Journal of Disease of Children 89, 725-742.

Maresh 1970: M. M. Maresh, *Measurements from roentgenograms*, in: M. M. Maresh, R. W. McCammon (ed.), *Human Growth and Development*, Springfield, 1970, p. 157-200.

Mays 1998: S. Mays, *The archaeology of human bones*, London-New York, 1998.

Mays 1999: S. A. Mays, *Linear and appositional long bone growth in earlier human populations: A case study from Mediaeval England*, in: Hoppa R. D., Fitzgerald C. M. (eds.), *Human growth in the past: Studies from bones and teeth*, Cambridge, 1999, p. 290–312.

Miszkiewicz 2015: J. J. Miszkiewicz, *Linear enamel hypoplasia and age-at-death at Medieval (11th–16th Centuries) St. Gregory's Priory and Cemetery, Canterbury*, International Journal of Osteoarchaeology 25, 2015, p. 79–87.

Măgureanu *et alii* 2017: A. Măgureanu, A. Simalcsik, R. Kogălniceanu, *Late Medieval children graves in Southern Romania: the case from Călugăreni, Giurgiu County*, International Symposium on Funerary Anthropology "Homines, Funera, Astra", sixth edition "Death and Children from Prehistory to the Middle Ages", "1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia, 15-18 October 2017, p. 66-67.

Mereuță 2012: I. Mereuță, *Aspecte clinice și metodologice ale dificultăților în activitatea medicilor traumatologi-ortopezi din perspectiva vigilenței oncologice*, Chișinău, 2012.

Moorrees *et alii* 1963: C. F. A. Moorrees, E. A. Fanning, E. E. Hunt, *Age variation of formation stages for ten permanent teeth*, Journal of Dental Research 42, 1963, p. 1490-1502.

Nathan, Haas 1966: H. Nathan, N. Haas, *Cribra orbitalia, a bone condition of the orbit of unknown nature*, Israel Journal of Medical Sciences 2, 2, 1966, p. 171-191.

Nowak, Piontek 2012: O. Nowak, J. Piontek, *Does the presence of Harris lines affect the final stature in a medieval population?*, Anthropologie 49, 2, 2012, p. 117–123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Nowak *et alii* 2013: O. Nowak, E. Miłosz, J. Piontek, *Anthropological characteristics of skeletal material from the cemetery of St. Nicholas Church in Elblag (13th century)*, Poznań, 2013.

O'Neal 2007: B. J. O'Neal, *Investigating Infant Deaths*, New York, 2007.

Ogden 2000: J. A. Ogden, *Skeletal Injury in the Child*, New York, 2000.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Oxford, 2003.

Oxenham, Cavil 2010: M. F. Oxenham, I. Cavill, *Porotic hyperostosis and cribra orbitalia: The erythropoietic response to iron-deficiency anemia*, Journal of Anthropological Sciences 118, 3, 2010, p. 199-200.

Papageorgopoulou *et alii* 2011: C. Papageorgopoulou, S. K. Suter, F. J. Ruhli, F. Siegmund, *Harris Lines Revisited: Prevalence, Comorbidities, and Possible Etiologies*, American Journal of Human Biology 23, 3, 2001, p. 381-391.

Piontek, Kozlowski 2002: J. Piontek, T. Kozlowski, *Frequency of Cribra Orbitalia in the Subadult Medieval Population from Gruczno, Poland*, International Journal of Osteoarchaeology 12, 3, 2002, p. 202-208.

Piontek *et alii* 2001: J. Piontek, B. Jerszyńska, O. Nowak, *Harris lines in subadult and adult skeletons from the mediaeval cemetery in Cedynia, Poland*, Variability and Evolution 9, 2001, p. 33–43.

Richards *et alii* 2002: M. P. Richards, S. Mays, B. T. Fuller, *Stable Carbon Values of Bone and Teeth Reflect Weaning Age at the Medieval Wharram Percy Site, Yorkshire, UK*, American Journal of Physical Anthropology 119, 3, 2002, p. 205-210.

Saunders 2000: S. R. Saunders, *Subadult skeletons and growth-related studies*, in: Katzenberg M. A., Saunders S. R. (eds.), *Biological anthropology of the human skeleton*, New York, 2000, p. 135–62.

Schaefer *et alii* 2009: M. Schaefer, S. Black, L. Scheuer, *Juvenile osteology*, Oxford, 2009.

Scheuer, Black 2000: L. Scheuer, S. Black, *Developmental Juvenile Osteology*, Oxford, 2000.

Sikanjic 2006: R. Sikanjic, *Analysis of human skeletal remains from Nadin Iron Age Grave Moun*d, Collegium Antropologicum 30, 4, 2006, p. 795–799.

Slootweg 2007: P. J. Slootweg, *Dental pathology. A practical introduction*, Berlin, 2007.

Stuart-Macadam 1985: P. Stuart-Macadam, *Porotic hyperostosis: representative of a childhood condition*, American Journal of Physical Anthropology 66, 4, 1985, p. 391-398.

Stuart-Macadam 1991: P. Stuart-Macadam, *Anaemia in Roman Britain: Poundbury Camp,* in: H. Bush, M. Zvelebil (eds.), *Health in Past Societies: Biocultural interpretations of human skeletal remains in archaeological contexts*, Oxford, 1991, p. 101-113.

Stuart-Macadam 1992: P. Stuart-Macadam, *Porotic Hyperostosis: a New Perspective*, American Journal of Physical Anthropology 87, 1, 1992, p. 39–47.

Suckling 1989: G. W. Suckling, *Developmental defects of enamel: Historical and present-day perspectives of their pathogenesis*, Advanced Dental Research 3, 1989, p. 87-94.

Suter *et alii* 2008: S. Suter, M. Harders, C. Papageorgopoulou, G. Kuhn, G. Szekely, F. J. Ruhli, *Technical note: standardized and semiautomated Harris lines detection*, American Journal of Physical Anthropology 137, 3, 2008, p. 362–366.

Ubelaker 1978: D. H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis and Interpretation*, Washington, 1978.

Waldron 2009: T. Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge, 2009.

Walker *et alii* 2009: P. L. Walker, R. R. Bathurst, R. Richman, T. Gjerdrum, V. A. Andrushko, *The Causes of Porotic Hyperostosis and Cribra Orbitalia: A Reappraisal of the Iron-Deficiency-Anemia Hypothesis*, American Journal of Physical Anthropology 139, 2, 2009, p. 109-125.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Wapler *et alii* 2004: U. Wapler, E. Crubezy, M. Schultz, *Is cribra orbitalia synonymous with anemia? Analysis and interpretation of cranial pathology in Sudan*, American Journal of Physical Anthropology 123, 4, 2004, p. 333-339.

∴ Raport de cercetare arheologică preventivă „Călugăreni – Biserica de lemn", Nr. 714/30.10.2012, Muzeul Județean „Teohari Antonescu", Giurgiu. Colectiv de cercetare: Raluca Kogălniceanu (responsabil științific), Andrei Măgureanu, Alexandru Morintz, Cristian Eduard Ștefan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 319-328.

Preliminary study of human skeleton with syphilis discovered in the postmedieval city of Iași (Romania)

Vasilica-Monica Groza[1], Mariana Popovici[1]*, Luminița Bejenaru[1,2], Ozana-Maria Petraru[1,2]

Abstract. In this study, the authors present a human skeleton with syphilis of 15th-19th centuries discovered at the "Dormition of the Mother of God" Roman Catholic Cathedral from Iași (Romania). The skeleton is originated from a reburial tomb, and it was excavated in 1995 by archaeologists from the Centre for European History and Civilization of Iași. The skeleton orientation was according to the Christian ritual. Estimation of biological age at death (35-40 years old) and sex determination (male) was performed according to classic methodology. Morphometric data indicate a general background of Europoid type, with a height of 167.05 cm. The syphilis evidences are evaluated by macroscopic analysis, showing hypertrophic and sclerotic changes at skull and long bones. The syphilis is a debilitating disease, sexually transmitted and caused by the bacterium *Treponema pallidum*. This paper contributes to the knowledge of the syphilis spreading in ancient populations of the Pre-Antibiotic Era.
Keywords: syphilis, human skeleton, Roman Catholic Cathedral, 15th-19th centuries, Iași, Romania.

Studiul preliminar al unui schelet uman cu sifilis descoperit în orașul postmedieval Iași (România). În acest studiu, autorii prezintă un schelet uman cu sifilis, din secolele XV-XIX, descoperit la Catedrala Romano-Catolică „Adormirea Maicii Domnului" din Iași (România). Scheletul provine dintr-un mormânt de reinhumație și a fost cercetat în anul 1995 de arheologii de la Centrul de Istorie și Civilizație Europeană din Iași. Orientarea scheletului era conform ritualului creștin. Estimarea vârstei biologice la deces (35-40 ani) și determinarea sexului (masculin) au fost efectuate conform metodologiei clasice. Semnele sifilisului au fost evaluate prin analiză macroscopică, indicând modificări hipertrofice și sclerotice la nivelul craniului și oaselor lungi. Sifilisul este o boală debilitantă, transmisă sexual și cauzată de bacteria *Treponema pallidum*. Această lucrare contribuie la cunoașterea răspândirii sifilisului în populațiile vechi din perioada pre-antibiotică.
Cuvinte cheie: sifilis, schelet uman, Catedrala Romano-Catolică, secolele XV-XIX, Iași, România.

[1] Romanian Academy –Iași Branch, "Olga Necrasov" Center of Anthropological Research, Romania
[2] Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Faculty of Biology, Romania
* Corresponding author: sorexmin@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Introduction

The archaeological research, conducted in 1995 at the "Dormition of the Mother of God" Roman Catholic Cathedral from Iași (Iași County, Romania) (N47.156392, E27.587453) (**Fig. I/1-2**), led to the discovery of a necropolis with 89 inhumation skeletons (children, adolescents, adults, matures and seniles). They are coming from individual tombs and reburials. According to information provided by the archaeologists (based on numismatic discoveries), the burials were dated to the 15th-19th centuries. The skeletons' orientation was according to the Christian ritual (Cheptea 1994-1995).

The preliminary estimation of the sex indicates 36 males and 32 females. The anthropological study of this sample has not been finalized nor published.

The history of the Catholic community of Iași is closely related to the foundation of medieval Moldova and the development of the towns. Historians date the beginnings of the Catholic community of Iași city at the end of the 14th century AD (Caproșu 2001, p. 499). The Catholic population of Iași knew significant diversity over time – Germans, French, Italians, Hungarians, and Polish, all rallied under the Catholic Church umbrella. The number of Catholics in Iași, originating from all over Western and Central Europe significantly increased starting with the second half of the 16th century AD. During the 17th-18th centuries, the demography of Iași continued to remain positive, although the city was often attacked by Turks, Tatars, and later Cossacks (Cheptea 1994-1995). The sinuous history of Iași, marked by periods of destruction and reconstruction is also illustrated by the evolution of the Catholic Church. In the current state of research, we can sketch the most important stages in the history of the first five centuries of the Catholic edifice from Iași. Thus, the first edifice, founded in the 15th century AD, was followed by another, built in the first decades of the 16th century AD, which was made of stone with deeper foundations, compared to other monuments of the time, and which disappeared in the first years of the next century.

In the last decades of the 17th century AD, a wooden church was built on the foundation from the 16th century AD, which has been abandoned in uncertain circumstances. Another church was built, also from wood, on the foundations close to the wall of the "Three Hierarchs" church, but apparently larger, and which was consecrated in 1755. Becoming derelict, for the usual reasons, the necessary diligences for the construction of a new church are resumed; this time, the church is made of stone, on the initial location, being sanctified in 1789, and it is the current church, dedicated to the "Dormition of the Mother of God" (Cheptea 1994-1995).

In this article, we describe a human skeleton with syphilis – a chronic infectious syndrome caused by a spirochete bacterium, of *Treponema* genus (Antal *et alii*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

2002). There has been much debate on the origins and spread of syphilis, particularly concerning ancient populations in the Pre-Antibiotic Era (Centurion-Lara *et alii* 2000). Currently it is believed that different *Treponema* bacteria cause different diseases: *T. carateum* is responsible for pinta, *T. pallidum* subsp. *endemicum* leads to bejel (non-venereal syphilis or endemic syphilis), *T. pallidum* subsp. *pertenue* causes yaws, whereas *T. pallidum* subsp. *pallidum* is responsible for venereal and congenital syphilis (Centurion-Lara *et alii* 2000). Each form is associated with distinctive geographic, climatic, and socio-cultural features. All of these diseases are characterized by self-limited, primary and secondary lesions, a clinical disease-free latent period and late lesions that are frequently destructive, particularly for bone and skin (except for pinta, which never involves internal organs or bones) (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998, p. 154).

Non-venereal forms of treponematosis have not yet been eliminated and are currently thought to affect at least 2.5 million persons (Antal *et alii* 2002). The treponematosis have probably been the most debated of all the pathological conditions that can be detected in skeletal remains, and venereal syphilis continues to be a contentious issue in science (Ortner 2003, p. 273). In 1976, in his study on modern treponematosis in dry bones, Hackett described the most common destructive and proliferative lesions, and identified a series of progressive cranial lesions (the "caries sicca" sequence) (Hackett 1976).

Clinically, syphilis can be described as having three stages: primary, secondary and tertiary (Waldron 2009). In the primary stage a painless lesion, called a chancre, develops at the site of inoculation, which is invariably somewhere on the genitalia. It is self-limiting and usually heals – no doubt to great relief – in two to eight weeks. A short while later, the second stage is heralded by a flu-like illness and a widespread rash that may appear on the soles of the feet and the palms of the hands. Just over a third of those infected will enter the tertiary stage after a latent period that may be anything up to thirty years after the initial infection. This stage is characterized by the formation of erosive granulomas called gumma which affect skin and bones. The gumma is similar in appearance to the tubercles of tuberculosis but without a necrotic center (Waldron 2009).

Material and methods

In the present paper, we describe the human skeleton originated from a reburial and marked with R26. The preservation status of the skeleton is approximately satisfactory. The study of the skeleton was preceded by a process of bone restoration to allow the morphoscopic analysis, recording of biometric data, estimation of the age at death, sex evaluation, as well as a paleopathological analysis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

The biological age at death was estimated combining different criteria: pubic symphysis degeneration and sacroiliac surface transformation (Brooks, Suchey 1990; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 24-32; Schmitt 2005), changes in the spongy tissue from the humeral and femoral epiphyses, involution in the skeleton and the sternal rib morphology, specific pathological processes associated with age (Işcan *et alii* 1984; Işcan *et alii* 1985, Latham, Finnegan 2010; Ubelaker 1979), dental attrition data (Brothwell 1981, p. 72; Lovejoy 1985), and cranial suture obliteration (Buikstra, Ubelaker 1994).

The estimation of the sex was based on the following aspects: the development of bone relief, shape and inclination of the forehead, size of mastoid process, the mandible's robustness, the teeth' shape and size (Walrath *et alii* 2004); the pelvis' characteristics (Blanchard 2010; Bruzek 2002; Ferembach *et alii* 1979), the development of the muscle insertions, the size of the joint surfaces, the skeleton's massiveness and robustness (Ubelaker 1979, p.72-80; Buikstra, Ubelaker 1994, p. 16-21).

The anthropometric and conformational analysis was based on the Martin and Saller techniques (Martin, Saller 1956-1966), whereas for size evaluation we used the dimorphic scales of Alexeev and Debetz (1964). Morphoscopic observations were recorded and analyzed based on the methods suggested by Olivier (1969). Stature was calculated based on the dimensions of tibiae, using the dimensional scales proposed by Manouvrier (1893), Breitinger (1938), Trotter, Glesser (1951; 1952; 1958), Bach (1965).

The syphilis was evaluated by consulting the main paleopathological literature (Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998; Ortner 2003).

Results and discussion

The human skeleton R26, with syphilis evidences, belongs to a mature male, 35-40 years old, with an above-average height of 167.05 cm. The skull is approximately complete (missing mandible). From the postcranial skeleton are preserved only right humerus (incomplete), right ulna (incomplete), and tibiae.

Morphometric data. The cranial anthropometric value regarding the main dimensions and indices analyzed are listed in **Table 1**.

The cranium (**Fig. II/1-2**), ovoid-shaped in *norma verticalis* and "house"-shaped in *norma occipitalis,* has a short (1: 175 mm), medium (by both vertical diameter, 20: 113 mm) and wide skullcap (8: 150 mm), dimensions that show a hiperbrachycranic (8/1: 85.71 i.u.), hypsichranic (20/1: 64.57 i.u.), tapeinochranic (20/8: 75.33 i.u.) conformation; the forehead, with a pronounced glabella (grade 3), is medium-wide, both by dimensional values (9: 94 mm; 10: 120 mm) and also concerning the width of the skull – metriometope (9/8: 68.00 i.u.); the occipital

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

bone, high and moderately curved, belongs, both by metric value (12: 108 mm) and by the width index, to the middle category (12/8:72.00 i.u.).

As non-metric/epigenetic traits, we note the presence of metopic suture (**Fig. II/1**), located on the frontal bone, from the anterior point of the anterior fontanelle to the *glabella*. The fusion of the metopic suture begins from the *glabella*, advances progressively to the upper area, and ends at the anterior fontanelle (Weinzweig *et alii* 2003). Normally, this suture closes between the first and the second year of life and is completely closed before the subject reaches the age of three; however, it can sometimes stay open until the age of seven. There are also sporadic cases when the metopic suture remains open throughout life and it can be observed even in old people (Ide *et alii* 2003). The persistent metopic suture can be ascribed to several causes, such as: abnormal growth of the cranial bones, pathologic metopism caused by hydrocephaly, growth interruption, heredospecific factors, heredity, atavism, etc. (Castilho *et alii* 2006).

The face (**Fig. II/1-2**) has absolute and relative values placed, on the dimorphic scale, in the small category: the upper level – 48: 64 mm, maximum width – 45: 118 mm; the upper facial index: mesene (48/45: 54.23 i.u.); the orbits, almost round, with a small and medium size (width: 36 mm; height: 35 mm) are hypsiconch – high (52/51: 97.22 i.u.); the mesorrhine nose (54/55: 45.91 i.u.) has a straight line and a pyriform aperture with a slight prenasal fossa; the dental arch has a divergent paraboloid form, brachystaphyline (63/62 – 94.44 i.u.), on which the dentition (incomplete) has, in general, a low abrasion (second degree); morphoscopic, we also add, the moderate development of the zygomatic bone, its middle disposition and the slight development of the canines (grade 2).

The postcranial skeleton is gracile (**Fig. II/3-5**); the right humerus, based on the section indices, belongs to the eurybrachic type (95 i.u.); the tibiae are eurycnemic based on the flattening degree of the diaphysis in the upper area (79.50 i.u. – right, and respectively 78.46 i.u. – left).

In terms of anthropological type, the neurocranium and facial characteristics indicate a general Europoid background (Boev 1972).

Pathology. As syphilis evidences, in the macroscopic analysis on the skull, we found a *caries sicca* lesions of the frontal bone (**Fig. II/1-2**). In the *postcranial skeleton*, we macroscopically identified a new bone formation and superficial cavities in the right humerus (**Fig. II/3**) and right ulna (**Fig. II/4**). The tibiae are both affected by the pathologic process; the macroscopic picture shows irregular periosteal hyperostosis (in proximal diaphyseal region) (**Fig. II/5**). The analyzed subject is in the tertiary stage of the disease.

Periosteal new bone formation is very characteristic of syphilis and may appear in the early stages and is especially prominent on bones, such as the tibia, frontal

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

bone, ribs, and sternum, although other bones may be involved. The effects in the later stages of the disease are due to the formation of gumma in bones (a form of granuloma). Bony tissues adjacent to gumma undergo necrosis and are absorbed, this process being termed *caries sicca* (Waldron 2009).

Several cases of syphilis have been reported for Europe (Gaul, Grossschmidt 2014; Djurić-Srejić, Roberts 2001; Gladykowska-Rzeczycka *et alii* 2003), but in terms of the Romanian space so far the closest analogy from a chronological point of view is that of the medieval necropolis (16th-19th centuries) of the church of Saint Sava, located in Bucharest. The pathological lesions found on seven skeletons from the Saint Sava necropolis are consistent with treponemal infection (Radu *et alii* 2015). The morphology and distribution of the lesions are suggestive of treponematosis, which makes this the first case of this disease on the Romanian territory in an archaeological population.

Conclusions

In the human skeleton R26 of 15th-19th centuries, discovered at the "Dormition of the Mother of God" Roman Catholic Cathedral from Iași, syphilis evidences were identified. This skeleton belongs to a male, aged between 35-40 years old, Europoid as morphometric type, with a height of 167.05 cm.

Chronic infectious changes on the bones are identified and described, highly consistent with the characteristics of syphilis. The hypertrophic and sclerotic changes are evident on the cranium (frontal bone) and long bones (humerus, ulna, and tibiae). In the analyzed skeleton, the syphilis is not associated with other pathologies. Metopic suture is mentioned as a non-metric trait.

The study provides new evidence of syphilis in a medieval population of Romania.

Acknowledgments

We thank Ph.D. Stela Cheptea, archaeologist at the Centre for European History and Civilization in Iași, for the skeletal material made available for anthropological study.

Bibliography

Alexeev, Debetz 1964: V. P. Alexeev, G. F. Debetz, *Kraniometria. Metodika anthropologhiceskih issledovanij*, Moskva, 1964 // В. П. Алексеев, Г. Ф. Дебец, *Краниометрия. Методика антропологических исследований*, Москва, 1964.

Antal *et alii* 2002: G. M. Antal, S. A. Lukehart, A. Z. Meheus, *The endemic treponematosis*, Microbes and Infection 4, 2002, p. 83-94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Aufderheide, Rodriguez-Martin 1998: A. C. Aufderheide, C. Rodriguez-Martin, *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, p. 154-171.

Bach 1965: H. Bach, *Zur Berenchnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen weiblicherSkelette*, AnthropologhischerAnzeiger 29, 1965, p. 12-21.

Blanchard 2010: B. A. Blanchard, *A study of the accuracy and reliability of sex estimation methods of the human pelvis,* California State University, Chico, MA Dissertation, 2010.

Boev 1972: P. Boev, *Die Rassentypen der Balkan halbinsel und der OstagaischenInselwelt und derenBedeutung fur die HerkunftihrerBevolkerung,* Sofia, 1972.

Breitinger 1938: E. Breitinger, *Zur Berenchnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen*, Anthropologischer Anzeiger XIV, 3-4, 1938, p. 249-274.

Brooks, Suchey 1990: S. T. Brooks, J. M. Suchey, *Skeletal age determination based on the os pubis: comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods*, Journal of Human Evolution 5, 1990, p. 227-238.

Brothwell 1981: D. R. Brothwell, *Digging up Bones,* Cornell University Press, London, 1981, p. 72.

Bruzek 2002: J. Bruzek, *A method for visual determination of sex, using the human hip bone*, American Journal of Physical Anthropology 117(2), 2002, p.157-168.

Buikstra, Ubelaker 1994: J. Buikstra, D. H. Ubelaker, *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*, Research Seminar Series 44, Fayetteville: Arkansas Archaeological Survey, 1994, p. 16-35.

Caproșu 2001: I. Caproșu (ed.), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, V, Ed. Dosoftei, Iași, 2001, p. 499.

Castilho *et alii* 2006: S. M. A., Castilho, Y. J. Oda, G. D. M. Santana, *Metopism in adult skulls from southern Brazil,* International Journal of Morphology 24 (1), 2006, p. 61-66.

Centurion-Lara *et alii* 2000: A. Centurion-Lara, C. Godornes, C. Castro, W. C. Van Voorhis, S. A. Lukehart, *The tprK Gene Is Heterogenous Among Treponema pallidum Strains and Has Multiple Alleles*, Infection and Immunity 68, 2000, p. 824-831.

Cheptea 1994-1995: S. Cheptea, *Biserica romano-catolică "Adormirea Maicii Domnului" din Iași*, „Europa XXI" III-IV, 1994-1995, p. 277-288.

Djurić-Srejić, Roberts 2001: M. Djurić-Srejić, C. Roberts, *Palaeopathological evidence of infectious disease in skeletal populations from later medieval Serbia*, International Journal of Osteoarchaeology 11, 2001, p. 311-320.

Ferembach *et alii* 1979: D. Ferembach, I. Schwidetzky, M. Stloukal, *Recommandations pour déterminer l'âge et le sexe sur le squelette,* Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris 6(1), 1979, p.7-45.

Gaul, Grossschmidt 2014: J. S. Gaul, K. Grossschmidt, *A probable case of congenital syphilis from 18th century Vienna,* International Journal of Paleopathology 6, 2014, p. 34-43.

Gladykowska-Rzeczycka *et alii* 2003: J. J. Gladykowska-Rzeczycka, B. Kwiatkowska, D. Nowakowski, J. Trnka, *Treponematosis in a 14th century skeleton from Wroclaw, Poland,* Journal of Paleopathology 15(3), 2003, p. 187-193.

Hackett 1976: C. J. Hackett, *Diagnostic Criteria of Syphilis, Yaws and Treponarid (Treponematoses) and Some Other Diseases in Dry Bones (for Use in Osteo-Archaeology)*, in: *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der WissenschaftenMathematisch-naturwissenschaftlicheKlasse, Abhandlung 4,* Berlin, Springer-Verlag, 1976.

Ide *et alii* 2003: Y. Ide, Y. Inukai, S. Yoshida, I. Sato, *The internal structure of bony tissue of a human metopic suture by Soft X-ray*, Okajimas Folia Anatomica Japonica 79, 2003, p. 169-173.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Işcan *et alii* 1984: M. Y. Işcan, S. R. Loth, R. K. Wright, *Age estimation from the rib by phase analysis: white males*, Journal of Forensic Sciences 29, 1984, p. 1094-1104.

Işcan*et alii* 1985: M. Y. Işcan, S. R. Loth, R. K. Wright, *Age estimation from the rib by phase analysis: white females,* Journal of Forensic Sciences 30, 1985, 853-863.

Latham, Finnegan 2010: K. E. Latham, M. Finnegan, *Age Estimation of the Human Skeleton*, Illinois, 2010.

Lovejoy 1985: C. O. Lovejoy, *Dental wear in Libben Population: Its functional Pattern and Role in the Determination of Adult Skeletal Age at Death,* American Journal of Physical Anthropology 68, 1985, p. 47-56.

Manouvrier 1893: L. Manouvrier, *La détermination de la tille d'après les grands os des membres,* Bulletin et Mémoires de la Société d`Anthropologie de Paris IV, 1893, p. 347-402.

Martin, Saller 1956-1966: R. Martin, K. Saller, *Lehrbuch de Anthropologie*, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart, 1956-1966.

Olivier 1969: G. Olivier, *Practical anthropology,* Springfield, Ilinois, 1969.

Ortner 2003: D. J. Ortner, *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*, Elsevier Academic Press, 2003, p.273-318.

Radu *et alii* 2015: C. Radu, L. Andreica, M. Constantinescu, A. Soficaru, *Multiple Cases with Probable Treponemal Infection from 16th to 19th Centuries Romania,* International Journal of Osteoarchaeology, Published online in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com) DOI: 10.1002/oa.2444, 2015.

Schmitt 2005: A. Schmitt, *Une nouvelle methode pour estimer l'âge au deces des adultes a partir de la surface sacro-pelvienne iliaque,* Bulletin et Mémoires de la Société d`Anthropologie de Paris 17, 1-2, 2005, p. 89-101.

Trotter, Gleser 1951: M. Trotter, G. C. Gleser, *The effect of ageing on stature*, American Journal of Physical Anthropology 9, 1951, p. 311-324.

Trotter, Gleser 1952: M. Trotter, G. C. Gleser, *Estimation of stature from long bones of American whites and Negroes*, American Journal of Physical Anthropology 10, 1952, p. 469-514.

Trotter, Gleser 1958: M. Trotter, G. C. Gleser, *A Reevaluation of Estimation of Stature Based on Measurements of Stature Taken during Life and of Long Bones after Death*, American Journal of Physical Anthropology 16, 1958, 79-123.

Ubelaker 1979: D. H. Ubelaker, *Human Skeletal Remains: Excavation*, *Analysis and Interpretation*, Washington, Smithsonian Institute Press, 1979, p. 72-80.

Waldron 2009: T. Waldron, *Palaeopathology*, Cambridge University Press, 2009, p. 102-106.

Walrath *et alii* 2004: D. E. Walrath, P. Turner, J. Bruzek, *Reliability test of the visual assessment of cranial traits for sex determination*, American Journal of Physical Anthropology 125 (2), 2004, p. 132-137.

Weinzweig *et alii* 2003: J. Weinzweig, R. E. Kirschner, A. Farley, P., Reiss, J. Hunter, L. A. Whitaker, S. P. Bartlett, *Metopic synostosis: Defining the temporal sequence of normal suture fusion and differentiating it from synostosis on the basis of computed tomography images*, Plastic and Reconstructive Surgery 112, 2003, p. 1211-1218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Fig. I. Location of the necropolis (1); detail (2) (Source: http://ran.cimec.ro/)
Fig. I. Localizarea necropolei (1); detaliu (2) (Sursa:http://ran.cimec.ro/)

Martin No.	Dimensions/indices*	Skeleton	R26 ♂
		Ages	35-40
1	*g-op* (maximum cranial length)		175
8	*eu-eu* (maximum cranialbreadth)		150
9	*ft-ft* (minimum frontal breadth)		102
10	*co-co* (maximum frontal breadth)		126
12	*ast-ast* (maximum occipital breadth)		108
20	*po-b* (height of the calvaria)		113
43	fmt-fmt (upper facial breadth)		103
$43_{(1)}$	*fmo-fmo* (internal biorbital breadth)		93
45	*zy-zy* (maximum facialdiameter)		118
48	*n-pr* (superior facial height)		64
51	*mf-ek* (orbital breadth, right)		36
52	orbital height (right)		35
54	*al-al* (nasal breadth)		22.5
55	*n-ns* (nasal height)		49
62	*ol-st* (the length of the palatal vault)		36
63	enm_2-enm_2(internal palatal breadth)		34
8/1	Cranial index		85.71
20/1	Auricular-longitudinal index		64.57
20/8	Auricular- transversal index		75.33
9/10	Frontal-transversal index		80.95
9/8	Frontal-parietal index		68
12/8	Parietal-occipital index		72
9/43	Frontal-parietal index		99.02
48/45	Facial superior index		54.23
52/51	Orbital index		97.22
54/55	Nazal index		45.91

* According to Martin and Saller (1956-1966)

Tabl 1. Skeleton R26: cranial dimensions (in mm) and indices
Table 1. Scheletul R26: dimensiunicraniene (mm) şi indici

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1

2

3

4

5

Fig. II. The human skeleton R26, ♂, 35-40 years old. 1. *Norma frontalis* of the cranium: macroscopic view of the syphilis and metopic suture at the frontal bone; 2. *Norma lateralis* of the cranium; 3. Macroscopic view of the syphilis on the right humerus (distal, anterior); 4. Macroscopic view of the syphilis on the right ulna (proximal, anterior); 5. Macroscopic view of the syphilis on the tibiae (posterior)

Fig. II. Scheletul uman R26, ♂, 35-40 ani. *Norma frontalis* a craniului: vedere macroscopică a sifilisului și sutură metopică pe frontal; 2. *Norma lateralis* a craniului; 3. Vedere macroscopică a sifilisului pe humerusul drept (distal, anterior); 4. Vedere macroscopică a sifilisului pe ulna dreaptă (proximal, anterior); 5. Vedere macroscopică a sifilisului pe tibii (posterior)

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Raasi 2/2020, 329-338.

Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României
(partea a doua)

Cătălin-George Fedor[1]

Rezumat. Articolul de față prezintă rezultatele unui studiu de antropologie socială realizat într-o comunitate cu un specific aparte, aflată la confluența a două mari regiuni istorice ale României. Populația investigată este reprezentată de elevi de liceu. Scopul studiului este de a reliefa trăsăturile specifice ale comunității locale și a identității acesteia, respectiv imaginea individului în mentalul colectiv local. Din punct de vedere metodologic, am apelat la metode cantitative. Rezultatele scot în evidență specificul și tradițiile comunității locale, precum și modul în care se auto-percep localnicii, iar concluziile pot constitui premise pentru dezvoltarea ulterioară a comunității, în măsura în care elevii nu vor părăsi comunitatea.
Cuvinte cheie: comunitate locală, tradiții, auto-percepție, raportare la ceilalți, tipuri de capital.

A Social Anthropology Study of a Community located at the Confluence of Two Romanian Historical Regions (second part). The present paper presents the results of a social anthropology study conducted in a distinctive community located between two major historical regions of Romania. The investigated population is represented by high school students. The purpose of the study is to highlight the specific features of the local community and its identity, respectively the image of the individual in the local collective mind. From a methodological point of view, we used quantitative methods. The results highlight the local community specificity and traditions, as well as how the locals perceive themselves, and the conclusions may constitute premises for the further development of the community, to the extent that students will not leave the community.
Keywords*:* local community, traditions, self-perception, relation to others, types of capital.

[1] Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română Filiala Iași, România; cgfedor@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Introducere

Studiul pe care îl prezentăm aici reprezintă rezultatele unei cercetări de antropologie socială realizată în municipiul Buzău, România, care își propune o evaluare a specificului local. El vine în continuarea studiului prezentat în primul număr al acestei reviste (Fedor 2019), care și-a propus relevarea trăsăturilor specifice ale comunității locale și a identității acesteia, respectiv imaginea individului în mentalul colectiv local. Pornim în demersul nostru de la aceeași premisă (Fedor 2014) care constă în faptul că, în general, prin comunitate locală înțelegem membrii unui grup mai mult sau mai puțin omogen care își afirmă o anumită formă de identitate dată de conștiința unui trecut sau a unei origini comune. În egală măsură, această identitate (asimilată adesea cu specificul local) este construită de membrii comunității respective. Acest fapt pe care putem să-l numim de conștiință se fundamentează pe unele criterii relativ obiective, cum ar fi locul, instituțiile sau trăsăturile culturale care conțin aspirațiile și proiectele comune. Despre această identitate asumată de un segment foarte tânăr de populație ne vom ocupa în cele ce urmează.

Așa cum am procedat și în articolul din numărul trecut al revistei, precizăm încă de la început faptul că termenul de „munteni" întâlnit în text se referă la locuitorii sudului României (fosta Țara Românească / Muntenia), iar cel de „moldoveni" se referă la locuitorii din regiunea Moldova a României (până la Prut).

Metode de cercetare

a) Am optat pentru cercetarea prin sondaj, în calitate de metodă statistică de cunoaștere a unei populații pe baza datelor înregistrate asupra unei părți reprezentative (eșantionul) extrasă din populație. În demersul nostru am optat pentru un „sondaj aleator prin selecție nerepetată" (Jaba 2002, p. 283; Fowler 2002, p. 14). Am luat în considerare segmentul de populație reprezentat de elevii de liceu, cu vârsta începând de la 15 ani. Eșantionul nostru este alcătuit din 72 de subiecți. 52,9% dintre respondenți sunt reprezentați de elevii de sex masculin, iar 47,1% reprezintă ponderea respondenților de sex feminin. 76,5% dintre elevi sunt în clasa a IX-a, iar 23,5% sunt în clasa a XII-a.

b) Am optat pentru utilizarea inventarului de atribute (Chelcea 1998), care este cea mai utilizată metodă de măsurare a stereotipurilor culturale / identitare / etnice / etc. și ne oferă cele mai multe cunoștințe despre structura, stabilitatea și schimbarea acestora.

c) Pornind de la diversele forme de capital propuse de Bourdieu (1986) am utilizat un instrument simplificat de captură a reprezentărilor sociale privind diversele forme de capital (economic, politic, simbolic, cultural și social) al comunității studiate, prin comparație cu altele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Rezultate şi discuții

a) Tradiții locale

Cea mai des menționată tradiție specifică localității Buzău este reprezentată de Drăgaica. Festivalul berii, al cârnaților de Pleșcoi reprezintă alte două tradiții pe care elevii chestionați le-au menționat ca fiind specifice Buzăului.

Tradiții specifice localității Buzău	Pondere
Drăgaica	36,6%
Festivalul berii	18,3%
Festivalul cârnaților de Pleșcoi	12,2%
Târg, tradiții și obiceiuri de Crăciun	11,0%
Zilele Buzăului	7,3%
Dragobetele	3,7%
Manifestări de 1 mai	3,7%
Serbările câmpenești	2,4%
Mai multe târguri în domeniul silviculturii	1,2%
Obiceiuri de nuntă	1,2%
Sărata Monteoru	1,2%
Ziua bărbatului-44 pahare	1,2%
Total	100%

Tab. 1. Tradiții specifice comunității locale *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 1. Specific traditions of the local community *(Data source: personal processing)*

Cei mai mulți dintre elevii participanți la studiu apreciază la buzoieni faptul că sunt sociabili, că sunt frumoși, inteligenți și nu apreciază deloc faptul că sunt leneși. Totodată, acestora nu le place comportamentul buzoienilor, că spun minciuni, că sunt dezorganizați etc.

Ce apreciați la buzoieni?	Pondere	Ce nu apreciați la buzoieni?	Pondere
Sociabilitatea	17,7%	Lenea	25%
Frumusețea	13,8%	Comportamentul	20%
Inteligența	13,8%	Minciuna	10%
Covrigii	10,3%	Dezorganizarea	5%
Ospitalitatea	6,9%	Hoția	5%
Tradițiile	6,9%	Ignoranța	5%
Bunul simț	3,4%	Sunt incompetenți	5%
Caracterul	3,4%	Sunt neimplicați	5%
Fac târguri	3,4%	Nimic	5%
Omenia	3,4%	Sunt răi	5%
Sunt respectuoși	3,4%	Sunt superficiali	5%

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Ce apreciați la buzoieni?	Pondere	Ce nu apreciați la buzoieni?	Pondere
Sunt simpatici	3,4%	Supraestimarea	5%
Sunt implicați	3,4%		
Sunt talentați	3,4%		
Sunt vorbăreți	3,4%		
TOTAL	100%	TOTAL	100%

Tab. 2. Auto-evaluarea localnicilor *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 2. Self-assessment of locals *(Data source: personal processing)*

b) Evaluarea vecinilor

Moldovenilor le sunt apreciate cel mai mult tradițiile, obiceiurile și accentul, însă elevii nu apreciază consumul de alcool la moldoveni. Se observă faptul că unora le place accentul moldovenilor, iar altora nu.

Ce apreciați la moldoveni?	Pondere	Ce nu apreciați la moldoveni?	Pondere
Accentul	18,2%	Consumă alcool	52,4%
Tradițiile, obiceiurile	18,2%	Accentul	10,5%
Băutura	9,1%	Sunt autoritari	5,3%
Generozitatea	6,1%	Limba	5,3%
Hărnicia	6,1%	Lipsa de oportunități	5,3%
Sunt îndrăzneți	6,1%	Sunt neimplicați	5,3%
Sunt întrajutorați	6,1%	Nesimțirea	5,3%
Sunt muncitori	6,1%	Nimic	5,3%
Bunătatea	3,0%	Zgârcenia	5,3%
Frumusețea	3,0%		
Sunt gospodari	3,0%		
Nimic	3,0%		
Sunt ospitalieri	3,0%		
Sunt respectuoși	3,0%		
Sinceritatea	3,0%		
Umorul	3,0%		
Total	100%	Total	100%

Tab. 3. Opinia despre moldoveni *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 3. Opinion about Moldovans *(Data source: personal processing)*

Hărnicia este calitatea cea mai apreciată de către elevi atunci când vine vorba despre munteni. Totodată, aceștia au declarat că apreciază sinceritatea muntenilor, le place faptul că sunt comunicativi, frumoși etc. Cu toate acestea, elevilor participanți la studiu nu le place consumul de alcool la munteni, dar nici accentul, alimentația, felul în care vorbesc ș.a.m.d.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Ce apreciați la munteni?	Pondere	Ce nu apreciați la munteni?	Pondere
Hărnicia	31,2%	Consumă alcool	20%
Sinceritatea	11,5%	Accentul	6,7%
Sunt comunicativi	7,7%	Alimentația	6,7%
Frumusețea	7,7%	Felul în care vorbesc	6,7%
Tradițiile	7,7%	Gropi	6,7%
Imparțialitatea	3,8%	Lenea	6,7%
Integritatea	3,8%	Minciuna	6,7%
Sunt prietenoși	3,8%	Sunt needucați	6,7%
Sunt primitori	3,8%	Sunt nesimțiți	6,7%
Respectul	3,8%	Nu au curaj	6,7%
Sunt săritori	3,8%	Orgoliul	6,7%
Simplitatea	3,8%	Sărăcia	6,7%
Sunt tradiționaliști	3,8%	Supraestimarea	6,7%
Voioșia	3,8%		
Total	100%	Total	100%

Tab. 4. Opinia despre munteni (Sursa datelor: prelucrări proprii)
Table 4. Opinion about Muntenians *(Data source: personal processing)*

Cei mai mulți respondenți apreciază faptul că bucureștenii sunt descurcăreți, însă nu le place îngâmfarea acestora.

Ce apreciați la bucureșteni?	Pondere	Ce nu apreciați la bucureșteni?	Pondere
Sunt descurcăreți	15,9%	Îngâmfarea	40%
Sunt cumsecade	7,7%	Aroganța	10%
Frumusețea	7,7%	Modestia	10%
Inteligența	7,7%	Comportamentul	5%
Salariile	7,7%	Excesul de putere	5%
Vorbesc frumos	7,7%	Gălăgia	5%
Sunt generoși	3,8%	Nepăsarea unora	5%
Inventivitatea	3,8%	Nu știu	5%
Locul	3,8%	Nu sunt deschiși	5%
Sunt mândri	3,8%	Sunt orgolioși	5%
Onestitatea	3,8%	Sunt agresivi	5%
Oportunitățile	3,8%		
Ordinea	3,8%		
Politicile lor	3,8%		
Sunt rafinați	3,8%		
Sunt silitori	3,8%		
Sunt sociabili	3,8%		
Sunt socialiști	3,8%		
Total	100%	Total	100%

Tab. 5. Opinia despre bucureșteni *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 5. Opinion about the people of Bucharest (*Data source: personal processing)*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

c) Valori autentice ale comunității locale

Printre valorile autentice caracteristice buzoianului specificate de elevii respondenți se numără hărnicia, sociabilitatea, faptul că păstrează tradițiile, simplitatea, inteligența, amabilitatea, faptul că au voință, comportamentul ș.a.m.d.

În ceea ce privește valorile autentice pierdute ale buzoianului se regăsesc iubirea de mișcare în natură, patriotismul, cultura, dorința de muncă etc.

Valori autentice caracteristice buzoianului	Pondere	Valori autentice ale buzoianului pierdute	Pondere
Hărnicia	9,4%	Iubirea de mișcare în natură	12,2%
Sociabilitatea	9,4%	Patriotismul	11,8%
Păstrează tradițiile	7,5%	Cultura	8,8%
Simplitatea	7,5%	Dorința de muncă	8,8%
Inteligența	5,4%	Hărnicia	8,8%
Amabilitatea	3,8%	Concertele	5,9%
Au voință	3,8%	Nu sunt	5,9%
Comportamentul	3,8%	Tradiții și obiceiuri	5,9%
Patriotismul	3,8%	Ajutorul reciproc	2,9%
Sunt prietenoși	3,8%	Credința	2,9%
Respectul	3,8%	Întrajutorarea	2,9%
Sunt săritori	3,8%	Liniștea	2,9%
Stima de sine	3,8%	Ordinea	2,9%
Cinstea	1,9%	Ospitalitatea	2,9%
Curajul	1,9%	Respectarea legilor	2,9%
Demnitatea	1,9%	Respectul	2,9%
Dragostea pentru covrigii de Buzău	1,9%	Sociabilitatea	2,9%
Frumusețea	1,9%	Târgurile vechi	2,9%
Generozitatea	1,9%	Teatrul	2,9%
Inventivitatea	1,9%		
Iubirea față de a trăi la țară	1,9%		
Niciuna	1,9%		
Onestitatea	1,9%		
Optimismul	1,9%		
Ospitalitatea	1,9%		
Portul	1,9%		
Rațiunea	1,9%		
Sinceritatea	1,9%		
Umorul	1,9%		
Total	100%	Total	100%

Tab. 6. Valori autentice ale comunității locale *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 6. Authentic values of the local community *(Data source: personal processing)*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

d) Tipuri regionale de capital

Potrivit repartiției eșantionului se observă faptul că bucureștenii sunt considerați mai bogați (79,4%) și că au mai multă influență politică (76,5%), moldovenii sunt văzuți cei mai săraci (44,1%), sunt considerați că își respectă cel mai bine tradițiile (73,5%) și că se ajută cel mai mult între ei (50%), iar muntenii (29,4%) și buzoienii (29,4%) se bucură de mai mult respect.

	Sunt mai bogați (%)	Sunt cei mai săraci (%)	Au mai multă influență politică (%)	Se bucură de mai mult respect (%)	Își respectă cel mai bine tradițiile (%)	Se ajută cel mai mult între ei (%)
Buzoienii	8,8%	5,9%	5,9%	29,4%	8,8%	23,5%
Moldovenii	--	44,1%	2,9%	23,5%	73,5%	50%
Muntenii	8,8%	32,4%	11,8%	29,4%	17,6%	26,5%
Bucureștenii	79,4%	--	76,5%	17,6%	2,9%	--
NS	2,9%	20,6%	2,9%	2,9%	--	2,9%

Tab. 7. Tipuri regionale de capital *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 7. Regional types of capital *(Data source: personal processing)*

e) Părăsirea comunității / Stabilirea în comunitate

Opinia respondenților cu privire la posibilitatea stabilirii în Buzău după finalizarea studiilor relevă faptul că 62,5% dintre elevi au afirmat că nu doresc să se stabilească în Buzău după finalizarea studiilor și doar 37,5 dintre ei doresc să nu părăsească comunitatea.

Principalul argument specificat de elevii respondenți care au afirmat că, după finalizarea studiilor, vor rămâne în Buzău este legat de familie și de locurile natale. Aceștia au mai adăugat că liniștea orașului le întărește decizia de a nu pleca în altă parte.

Motivație	Pondere
Familia și locurile	33,5%
Deoarece este un oraș mic si liniștit	16,7%
Datorită faptului că acest oraș vine cu facilitățile sale	8,3%
Deoarece consider că aici putem avea un viitor	8,3%
Deoarece este locul unde am copilărit	8,3%
Deoarece m-am obișnuit aici	8,3%
Pot fi mai aproape de un loc de muncă	8,3%
Vreau să lucrez în Buzău	8,3%
Total	100%

Tab. 8. Motivul stabilirii în comunitate *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 8. Reason for establishment in the community *(Data source: personal processing)*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Pentru cei mai mulți dintre respondenți, lipsa unui loc de muncă în Buzău îi face ca după finalizarea studiilor să plece în altă localitate / țară (18,3%). Din dorința unei remunerații mai mari, 12,5% dintre elevii chestionați au afirmat că ar fi în stare ca după finalizarea studiilor să plece din Buzău. Aceeași pondere de 12,5% se regăsește și în cazul respondenților care au afirmat că motivul pentru care nu doresc să se stabilească în Buzău după terminarea studiilor este pentru că nu le place orașul.

Motivație	Pondere
Lipsa unui loc bun de muncă	18,3%
Îmi doresc o remunerație mai mare	12,5%
Nu îmi place orașul	12,5%
Deoarece Buzăul este un oraș fără viitor	6,3%
Deoarece în alte orașe studiile sunt mult mai dezvoltate	6,3%
Deoarece nu mă atrage aspectul orașului	6,3%
Nu vreau să lucrez pe minim de economie	6,3%
Pentru că doresc să-mi continui studiile în altă localitate	6,3%
Pentru că este un oraș aglomerat	6,3%
Pentru că locul meu este la țară, la fel și familia mea	6,3%
Pentru că nu sunt condiții	6,3%
Pentru că sunt puține facultăți și un trai mai prost	6,3%
Total	100%

Tab. 9. Motivul deciziei de a părăsi comunitatea *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 9. The reason for leaving the community *(Data source: personal processing)*

Ponderea elevilor chestionați care au răspuns că Primăria și autoritățile publice locale ar trebui să ofere mai multe locuri de muncă tinerilor pentru ca după ce aceștia își finalizează studiile să opteze pentru dezvoltarea unei cariere în orașul Buzău este de 38%.

Motivație	Pondere
Să ofere mai multe locuri de muncă	38%
Cursuri de calificări	9,5%
Mai multe fabrici	9,5%
Să se implice mai mult în situațiile economice și publice	9,5%
Salarii mai mari	9,5%
Armata să se facă obligatorie și să le asigure un post de lucru în poliție sau în cadrul militar	4,8%
Dezvoltarea afacerilor	4,8%

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Motivație	Pondere
Posibilități de studiu moderne	4,8%
Să înființeze locuri de muncă	4,8%
Stabilirea unor condiții mai bune	4,8%
Total	100%

Tab. 10. Soluții așteptate din partea autorităților locale *(Sursa datelor: prelucrări proprii)*
Table 10. Solutions expected from local authorities *(Data source: personal processing)*

Concluzii generale

În materie de tradiții, Drăgaica ocupă primul loc inclusiv pentru segmentul de populație foarte tânără. Raportându-ne la valorile caracteristice locuitorilor municipiului Buzău, remarcăm, printre multe altele, hărnicia, sociabilitatea, tradițiile și simplitatea. Respondenții regretă dispariția unor valori reprezentate de patriotism sau, extrem de interesant, iubirea de mișcare în natură.

La capitolul autopercepție - imagine pozitivă, tinerii pun accentul pe „inteligență", „frumusețe" și „sociabilitate". În ceea ce privește imaginea negativă auto-percepută, este evidențiată „lenea", urmată de „comportamentul general" și „minciuna". Cele mai mari scoruri privind caracteristicile apreciate la moldoveni sunt accentul, respectiv tradițiile și obiceiurile. La polul opus, respondenții nu apreciază, în primul rând, „consumul de alcool". Referitor la munteni, respondenții scot în evidență „hărnicia", iar, în contrapondere, evidențiază „consumul de alcool", ca și în cazul moldovenilor. Bucureștenii sunt percepuți ca fiind „descurcăreți", însă dau dovadă de multă „îngâmfare".

O bună parte a populației tinere dorește să își continue viața aici. Motivațiile pentru părăsirea orașului Buzău sunt exprimate cel mai bine de elevi, în principal, prin lipsa locurilor de muncă, slaba dezvoltare economică locală împreună cu salariile mici și, mai ales, nivelul de trai mai bun, respectiv oportunitățile de dezvoltare găsite în altă parte. Acesta este un semnal de alarmă pentru autoritățile locale. Acest fenomen poate fi ameliorat dacă autoritățile locale se vor implica să creeze locuri de muncă pentru tineri.

Invităm cititorul să privească rezultatele și concluziile prezentului studiu în oglindă cu rezultatele și concluziile ce se regăsesc în studiul menționat în primul număr al revistei noastre. Astfel, el își va putea face o imagine de ansamblu asupra diferențelor existente între reprezentările tinerilor și cele ale populației adulte, mature și vârstnice, asupra acelorași subiecte investigate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Bibliografie

Bourdieu 1986: P. Bourdieu, *The Forms of Capital*, în J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press, p. 241-258.

Chelcea 1998: S. Chelcea (coord.), *Memorie socială și identitate națională*, București, INI.

Fedor 2014: C. Fedor, *Towards a Postmodern Approach of Ethnic Community*, Postmodern Openings 5(2), p. 71-80.

Fedor 2019: C. Fedor, *Studiu de antropologie socială într-o comunitate aflată la confluența a două regiuni istorice ale României*, Revista de arheologie, antropologie și studii interdisciplinare, 1, 281-321.

Fowler 2002: F. Jr. Fowler, *Survey Research Methods* (3rd ed.), Sage Publications.

Jaba 2002: E. Jaba, *Statistica* (ediția a 3-a), Iași, Editura economică.

Webografie

http://statistici.insse.ro/shop/

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

RAASI 2/2020, 339-345.

Interferența creației tradiționale cu literatura scrisă din Basarabia

Mariana Cocieru[1]

Rezumat. Literatura română în momentele de criză artistică și-a găsit mereu expresie și refugiu în valorile general-umane ale poporului, reprezentate de elementele patrimoniului cultural imaterial. Valorificarea maximă a constituentelor etnofolclorice în operele scriitorilor români a reușit să evidențieze ancestralitatea și trăsăturile definitorii ale spiritualității existențiale de tip rural. Drept argumente servesc aprecierile referitoare la speciile folclorice enunțate în operele lui M. Eminescu, V. Alecsandri, C. Negruzzi, A. Russo, B. Petriceicu-Hasdeu etc. În demersul respectiv vom trasa câteva argumente concludente necesare pentru investigarea interesului sporit al individualităților creatoare pentru valorile culturii tradiționale, ca punct de rezistență în fața intemperiilor istorice create de regimul sovietic. De asemenea, vom încerca să observăm modalitățile de funcționare a elementelor folclorice în interiorul literaturii scrise, utilizate, preponderent, în vederea conturării unor reprezentări lirice și epice a mediilor țărănești în care se păstrează esența morală și spirituală a neamului, fenoment considerat de critica literară drept unul catalizator pentru o literatură intrată în impas.
Cuvinte cheie: folclor, literatură scrisă, intertextualitate, constituente etnofolclorice, interferențe folclorico-literare.

The interference of traditional creation with written literature from Bessarabia. Romanian literature in times of artistic crisis has always found expression and refuge in the general human values of the people, represented by the elements of intangible cultural heritage. The maximum capitalization of the ethnofolkloric constituents in the works of the Romanian writers managed to highlight the ancestrality and the defining features of the existential rural spirituality. The assessments regarding the folkloric species, enunciated in the works of M. Eminescu, V. Alecsandri, C. Negruzzi, A. Russo, B. Petriceicu-Hașdeu, etc., serve as arguments. In this approach, we will draw some conclusive arguments necessary to investigate the increased interest of creative individuals in the values of traditional culture, as a point of resistance to the historical turmoil brought about by the Soviet regime. Also, we will try to observe ways of functioning of the folkloric elements inside the written literature, used, mainly, to outline some lyrical and epic representations of the peasant environments in which the moral and spiritual essence of the nation is preserved, a phenomenon considered by literary criticism as a catalyst for a stagnant literature.
Keywords*:* folklore, written literature, intertextuality, ethnofolkloric constituents, folkloric-literary interferences.

[1] Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu", Chișinău, Republica Moldova; mcocieru@mail.ru

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Literatura anilor 1960-1980 reprezintă în esență momentul de reabilitare a cursului firesc de dezvoltare a procesului artistic din Basarabia. Izolat de contextul literar românesc și în acest mod lipsit și de orientările literare europene, fenomenul artistic dintre Prut și Nistru, intrat în impas din cauza condițiilor politico-istorice totalitariste, inițiază restabilirea matricei stilistice, revenind, în primul rând, la folclor și la tradiția literară clasică. Primele realizări creative au fost evaluate de critica literară contemporană ca fiind rudimentare, simpliste și dăunătoare pentru imaginea literară de atunci. Prin urmare, reconsiderarea evoluției și a valorilor beletristicii a plasat peisajul artistic al anilor 1960-1980, pe de o parte, „în contextul totalitarismului, al izolării de matricea firească a literaturii române, al anihilării memoriei, tendința de reconstruire a eului identitar traducându-se la nivelul imaginarului liric printr-un procedeu al interiorizării" (Bantoș 2010, p. 11), iar, pe de altă parte, a supus unei noi viziuni redresante manifestarea modernismului, pornind, nemijlocit, de la noile canoane estetice ale poeticii contemporane care facilitează procesul de identificare și analiză a operelor artistice care se eschivau de la ideologicul comunist. În acest fel, modernismul literaturii din Basarabia (anii 1960-1980) prezintă similitudini cu cel european promovat la începutul sec. al XX-lea de T. S. Eliot și care viza o modernitate scăldată în valorile trecutului: „Tradiția [...] presupune, în primul rând, un simț al istoriei [...]; iar simțul istoriei presupune perceperea trecutului nu numai ca trecut, dar și ca prezent; simțul istoriei te obligă să scrii având nu numai generația ta în sânge, dar și sentimentul că întreaga literatură europeană de la Homer și, în cuprinsul ei, întreaga literatură a țării tale au o existență simultană și alcătuiesc o ordine simultană. Acest simț al istoriei – care este simțul atemporalului și al temporalului totodată și, de asemenea, al temporalului și al atemporalului în unitatea lor – este ceea ce îl face pe un scriitor să fie legat de tradiție. Și ceea ce face, totodată, ca scriitorul să fie pe deplin conștient de locul lui în timp, de propria lui contemporaneitate" (Eliot 2013, p. 35). Iată de ce, revenirea la tradiție, la sursele și experiența spirituală, motivează, în cea mai mare parte, tendința literaturii sau a artei spre universal, spre generalitate și totodată „alternativa la uitare și scufundarea într-un prezent perpetuu" (Stanomir 2013). Fenomenul respectiv îi va determina pe exegeții contemporani (M. Cimpoi, N. Bilețchi, A. Bantoș, E. Botezatu, T. Butnaru, A. Ghilaș etc.) să reinterpreteze peisajul literar din Basarabia, în contextul deschiderii spre universalism, din perspectiva recuperării zonelor ce țin de sacralitate, a folclorului (ca fenomen viu, peren) și a literaturii clasice. Ajungând la concluzia că procesului literar pruto-nistrean postbelic îi este specifică spre sfârșitul anilor 1950 tendința de reabilitare a esteticului și a eticului, se pune accentul pe *lirism,* ca ipostază preponderent acaparantă, realizată prin „interiorizarea viziunii" și prin

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

necesitatea de redobândire „a mijloacelor artistice de care, din cauza ideologizării, literatura se lipsise o vreme" (Bantoș 2010, p. 37).

În evoluția literaturii române au mai fost consemnate perioade de stagnare și impas, iar atunci când lipsea o tradiție literară a fost relevat fenomenul preluării modelului din folclor. Fenomenul respectiv, aflat în centrul investigațiilor lui Constantin Ciopraga în studiul *Personalitatea literaturii române*, este fructificat prin extinderea terminologică *caracterul clasicizant al folclorului*: „În esență, folclorul a generat la români un stil cu un pronunțat caracter de clasicitate, verificându-se astfel opinia lui Lessing (din *Laocoon*) că popoarele, în fazele culturii tinere, urmează spontan principiile frumosului clasic" (Ciopraga 2011, p. 18), deoarece viziunea clasicismului antic și viziunea folclorică au aceeași rădăcină (Papadima 1968, p. 181). La stilul clasic al literaturii populare s-a referit și Dumitru Caracostea în studiul *Clasicismul stilisticei poporane*, dezvăluind în patrimoniul cultural imaterial formule deja cristalizate artistic care în „clasicismul de pretutindeni, au devenit tipare de universalizare" (Caracostea 1944, p. 423).

Revenirea ciclică la modalitățile arhetipale de creație și inspirație reface mitul „eternei întoarceri" sau mitul „Vârstei de aur", care reprezintă, în fond, prin nostalgia „primordialului" și întoarcerii la origini, rezistența în fața istoriei și a atacurilor violente din partea ideologiilor presupuse a fi revoluționare ce intenționau să construiască „o cultură cu adevărat populară" și care mizau, de fapt, să impună „o cultură socialistă în conținut și națională în formă". Prin urmare, orientările sau căutările scriitorilor de a revigora, resuscita mediul literar, sufocat de dogmele metodei de creație a realismului socialist, trebuiau să pornească de la niște modele fundamentale consolidate. „Alături de folclor, literatura clasică a constituit acel reper indicator, de care apropiindu-se și cu care identificându-se spiritual ori, dimpotrivă, îndepărtându-se și înstrăinându-se, procesul literar din deceniile următoare a marcat salturi calitative, realizări valorice importante sau a bătut pasul pe loc în lâncezeală și rătăcire estetică" (Țurcanu 1996, p. 233).

În perioada postbelică, în procesul de revitalizare a fenomenului literar românesc, în momentul unei anume destinderi/liberalizări a sistemului socialist, se observă o antrenare catalizatoare continuă a creației populare și a mitologiei autohtone, cu atât mai mult că apariția și evoluția literaturii scrise au fost puse întotdeauna pe seama prezenței substratului folcloric. Perioada contemporană, în pofida tuturor anacronismelor și sincronismelor identificate de critica literară, a devenit etapa catalitică de transfigurare estetică a valorilor, miturilor, simbolurilor și motivelor patrimoniului cultural intangibil, în acest fel susținând și latura de modernizare prin reintegrarea tradiției în cotidian.

Descoperirea folclorului ca model de inspirație pentru *literatura de autor* a generat și apariția unor accepții teoretice de definire a fuziunii/interferenței creației

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

populare cu opera cultă. Sintetizând toate încercările de taxonomizare ale criticii și teoriei literare, am reușit să identificăm o serie de *modalități de intertextualizare a folclorului*: citare, împrumut, copiere, imitație, stilizare, asimilare organică, prelucrare, preluare, absorbție, modificare, analogie, personanță, simil folcloric, mutație funcțional-estetică, mutație ontologică, transfigurare estetică, utilizare a folclorului ca paradigmă pentru dezvoltarea literaturii de autor, valorificare, transformare, receptare, restilizare, recreare, nuanțare, mimare, decorativitate, detașare de modele și creare pe cont propriu în spiritul lor etc.

În reliefarea impactului produs de către constituentele etnofolclorice asupra prozei literare se cere adoptarea unei viziuni duble de interpretare, urmărind sincronic și diacronic raportarea unor scriitori la anumiți predecesori, prin evidențierea unor modele deja consemnate de critica literară, dar și a mutațiilor survenite în noul context artistic. Viziunea cercetării este una interdisciplinară, deoarece, investigarea unui fapt de cultură populară, text folcloric, ne obligă să recurgem la sprijinul mai multor discipline: folcloristică, etnologie, antropologie culturală, mitologie, istoria religiei, teoria literaturii etc.

Atât modelele consolidate, cât și noile mutații estetice au demonstrat că folclorul întotdeauna „nutrește, fecundează, este punct de pornire, izvor artistic, fond autohton, model de artă, înrâurire, tradiție și izvor de înviere, modernizează creația literară prin forța spirituală interioară a poporului" (Popa Caracaleanu 2001, p. 32), iar spațiul de sorginte folclorică al satului românesc devine prolific în conturarea unor reprezentări lirice și epice ale mediilor țărănești în care se află conservată esența morală și spirituală a neamului.

Începând cu anii 1960, procesul literar cunoaște o mutație esențială în încercarea de a revigora și moderniza *lirismul românesc*. Căutările sunt puse pe seama reabilitării tradiției clasice interbelice de valorificare estetică cultă a folclorului. În acest sens, criticul Andrei Țurcanu va sublinia tendința scriitorilor de a depăși concepția vulgarizatoare a folclorului și a caracterului popular: „De la mimarea superficială a unor ritmuri și versificări folclorice accentul s-a deplasat spre profunzimile unei mitopoezii populare, spre sugestia muzicală a unor ritmuri fundamentale și a unor imagini esențiale. E de constatat și efervescența unor forme literare insolite pentru un spațiu literar rigid și anchilozat, a unor structuri și modalități artistice necunoscute în cadrul limitat al metodei de creație totalitariste (proza lirică, balada și baladescul, romanța, monologul interior, viziunea antropomorfică etc.)" (Țurcanu 1996, p. 246).

Scopul esențial al demersului constă în identificarea și cercetarea funcționalității constituentelor etnofolclorice intertextualizate în structura prozei scriitorilor români din Basarabia în perioada anilor 1960-1980 și evaluarea nivelurilor de asimilare, sublimare, transfigurare estetică a motivelor, simbolurilor și imaginilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

mitico-folclorice din creația populară în operele artistice ale prozatorilor: G. Meniuc, I. C. Ciobanu, V. Beşleagă, V. Vasilache, I. Druță, D. Matcovschi, V. Ioviță, S. Vangheli etc.

Prin urmare, investigarea inițiată a mizat să răspundă la următoarele obiective: a) reconsiderarea valorică a fenomenului relaționării folclorului cu literatura cultă; b) identificarea formelor interferenței creației populare cu literatura română cultă; c) ilustrarea specificului conceptual al constituentelor etnofolclorice, sintetizând studiile ce abordează acest subiect; d) prezentarea repertoriului variat al constituentelor etnofolclorice operat în studiile moderne; e) interpretarea și examinarea corectă a fenomenului de *folclorism,* stabilind dimensiunile autentice ale procesului analizat; f) determinarea și sistematizarea avantajelor transfigurării elementelor etnofolclorice în proza din Basarabia, luând în vizor atât contextul literar, dar și socio-cultural, politic al perioadei investigate; g) evaluarea fenomenului asimilării organice a constituentelor etnofolclorice în proza scriitorilor din Basarabia (anii 1960-1980); h) interpretarea rolului intertextualizării folclorului în literatura română din Basarabia cu referință la perioada investigată; i) identificarea și examinarea funcționalității motivelor, simbolurilor, imaginilor folclorice în textele narative analizate; j) decodificarea mesajului recontextualizant al elementelor etnofolclorice transfigurate prin raportarea la tradiția populară; k) evidențierea unor particularități individualizante, stileme literare în valorificarea elementelor folclorice în proză.

Esențială pentru demersul inițiat este reliefarea conceptelor de constituente etnofolclorice, prin precizarea statutului lor teoretic în cadrul evoluției actuale a studiilor de folcloristică și etnologie, bazate exclusiv pe redimensionarea influențelor dintre patrimoniul cultural imaterial și literatura scrisă, pe reconsiderarea fenomenului de *folclorism literar*. Actualitatea temei este demonstrată de caracterul ei interdisciplinar (folclor-literatură), prin relaționarea folclorului cu procesul literar, aparținând atât științei care studiază cultura populară, cât și teoriei literaturii, ceea ce a solicitat o revizuire exigentă în vederea stabilirii unor noi direcții de investigare. În corespundere cu orientările actuale ale cercetării faptelor de folclor, prezenta lucrare tinde să contribuie la reconsiderarea mai multor aspecte ale subiectului luat în discuție. Prin urmare, s-a ținut cont de reconstituirea diacronică a percepției constituentelor de folclor și a evoluției conexiunii dintre creația populară colectivă și cea individuală scrisă, prin reliefarea mecanismelor de recontextualizare a componentelor tezaurului imaterial în substanța operelor literare a prozatorilor români din Basarabia.

Aplicarea viziunii folcloristice asupra identificării și interpretării imaginilor, motivelor, simbolurilor, mitemelor, structurilor prozodice, secvențelor lirice, convențiilor narative etc., intertextualizate în operele literare ale scriitorilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

prin raportarea la manifestarea acestora în mentalitatea populară constituie o perspectivă nouă adoptată cu referire la investigarea prozei din Basarabia, studiată preponderent sub aspect literar.

Canalizarea acestui demers pe viziunea de cercetare folcloristică permite identificarea modalităților folclorice de creație, a componentelor de substanță ale creației populare asimilate în mod plastic. Prin urmare, sunt relevate mecanismele de transfigurare a elementelor folclorice în operele literare, în funcție de orientările literare ale prozatorilor.

Valorificarea constituentelor etnofolclorice și mitopoetice în proza din Basarabia demonstrează fenomenul mutațional al imaginilor statice în cele dinamice, consolidate ca principiu de gândire artistică și procedeu de creare a imaginii plastice *naționale* a lumii.

Evidențiind latura subversivă a unor opere artistice, stabilim importanța recontextualizării constituentelor etnofolclorice în creația artistică a scriitorilor ca fenomen general tipologic de rezistență în fața vitregiilor istorico-literare. Pentru basarabeni, folclorul a fost, probabil, unicul limbaj care exprima subtil, subliminal, sufletul, atunci când era supusă cenzurii chiar și creația populară. Crezul național s-a manifestat prin diverse forme și mijloace, menținând vie conștiința românească pe segmentul unității și integrității culturii, al tezaurului spiritual al moldovenilor de la est de Prut cu întreaga națiune română: limbă, istorie, tradiție, obiceiuri și durând opere care să reprezinte o expresie autentică a vieții poporului, în ciuda procesului de deznaționalizare partinică, de formare a unei noi, false, națiuni, cea „sovietică moldovenească", diferită de cea românească.

Studierea sub aspect sincretic și analitic a unui număr considerabil de constituente etnofolclorice valorificate literar, argumentează interesului sporit al individualităților creatoare pentru valorile memoriei populare, percepute ca mecanism generator și alternativă importantă în dezvoltarea culturii naționale în condiții de criză identitară.

Investigarea elementelor etnofolclorice în proza contemporană face posibilă nu doar constatarea unui produs estetic al aspectului folclorico-etnografic obiectiv sau al transfigurării conștiente a componentelor respective din câmpul semantic al patrimoniului cultural imaterial, dar și perceperea acestora ca pe un fundament catalizator funcțional (generator de forme și emițător de semnificații), un sistem creativ universal, o posibilitate conceptuală de percepere a lumii, o capacitate spirituală și estetică continuă și un mijloc de constituire a imaginii poetice.

Prin urmare, reevaluarea istorico-teoretică a modalităților de preluare, recontextualizare, asimilare organică și transfigurare estetică a componentelor etnofolclorice în proza scriitorilor români din Basarabia (1960-1980) contribuie la formularea unei originale perspective etnofolclorice de abordare a interferențelor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

folclorico-literare având ca efect reconceptualizarea noțiunilor fundamentale de *folclorism* și *constituente etnofolclorice* în vederea reinterpretării și aprecierii valorice obiective a prozei din perioada indicată.

Bibliografie

Bantoș 2010: Ana Bantoș, *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*, Chișinău, Tipografia Serbia, 2010, 345 p.

Caracostea 1944: Dumitru Caracostea, *Critice literare,* Vol. II, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1944, 466 p.

Ciopraga 2011: Constantin Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, Iași, Princeps Edit, 2011, 418 p.

Eliot 2013: T. S. Eliot, *Eseuri alese: critica literară,* Traduceri de Petru Creția și Virgil Stanciu, Prefață de Ștefan Stoenescu, București, Humanitas Fiction, 2013, 473 p.

Papadima 1968: Ovidiu Papadima, *Literatura populară română: Din istoria și poetica ei*, București, EPL, 1968, 726 p.

Popa Caracaleanu 2001: Camelia Popa Caracaleanu, *Transfigurarea fondului folcloric în nuvelele lui Gala Galaction*, Alexandria, Tipoalex, 2001, 254 p.

Stanomir 2013: Ioan Stanomir, *Focul tradiției,* în: LaPunkt, 11 august 2013, https://www.lapunkt.ro/2013/08/focul-traditiei/ (vizitat la 18.06.2020).

Țurcanu 1996: Andrei Țurcanu, *Bunul simț: Eseuri*, Chișinău, Cartier, 1996, 256 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

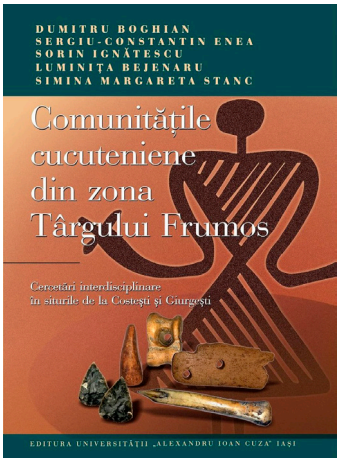

Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Sorin Ignătescu, Luminița Bejenaru, Simina Margareta Stanc
Comunitățile cucuteniene din zona Târgului Frumos. Cercetări interdisciplinare în siturile de la Costești și Giurgești
Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2014, 350 pagini, Format: 21 x 29,7 cm
ISBN: 978-606-714-065-1
Contributori: Radu Gabriel Pîrnău, Diana Măriuca Vornicu, Andreea Vornicu, Radu Gabriel Furnică, Andrei Asăndulesei, Mihaela Aurelia Danu, Viorica Vasilache, Ion Sandu, Ioan Gabriel Sandu

Cartea debutează cu un Cuvânt înainte, care poartă titlul ***Cercetări arheologice uitate, reluate și redefinite***, scris de către prof. univ. dr. Nicolae Ursulescu, unul dintre referenții științifici ai volumului. Textul este unul elogios la adresa colectivului de cercetare, numeros și interdisciplinar, care accentuează reevaluarea unor informații existente sau loturi de materiale care, deși descoperite anterior, nu fuseseră puse în circuitul științific.

Introducerea cărții abordează diversele cauze care au dus la necesitatea derulării acestui demers editorial, având în vedere faptul că nu doar materialele cercetate sunt în pericol, ci inclusiv siturile arheologice periclitate de cursuri de apă sau de intervențiile antropice. Reevaluarea vechilor cercetări este un demers necesar, având în vedere modalitățile de analize inovative care pot aduce oricând informații noi pe loturi de materiale vechi. Materialele descoperite în perioada anilor 1937-

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

1942 completează în mod fericit noile materiale provenind din cercetările recente (2012-2014). Aici colectivul editorial transmite aprecierile și mulțumirile pentru cei care au sprijinit lucrarea, nominal sau colectiv, apreciind eforturile tuturor și contribuția adusă prezentului volum.

Capitolul II are două subcapitole: II.1. *Cadrul fizico-geografic al microzonei Târgu Frumos și II.2. Eseu argumentativ de landscape archaeology*.

Subcapitolul II.1. Cadrul fizico-geografic al microzonei Târgu Frumos (semnat de trei autori: D. Boghian, R. G. Pîrnău, S. C. Enea) conturează arealul geografic în care sunt amplasate cele două situri arheologice în discuție. Abordarea geo-morfologică este un plus în ceea ce privește descrierea peisajului microzonei Șaua Ruginoasa-Strunga sau „Poarta Târgului Frumos". Accentul este pus asupra resurselor naturale, dar și pe descrierea hidrografică, elemente care au permis dezvoltarea habitatului preistoric. Descrierea climei locale, a faunei și florei din perioadele anterioare, analizele pedologice realizate în zonă, toate contribuie cu lămuriri suplimentare la reconstituirea unui peisaj prielnic dezvoltării comunităților umane în perioadele preistorice. În afara abordărilor de ordin general, având în centru microzona Șaua Ruginoasa-Strunga, de reală importanță considerăm descrierea geo-morfologică a fiecăruia dintre cele două situri care fac obiectul cercetării, cu accentul pus pe relația cu mediul înconjurător cucutenian, respectiv cu siturile înconjurătoare, contemporane sau parțial contemporane. Astfel, se creează imaginea unei rețele de așezări în jurul orașului actual Târgu Frumos, unele dintre ele chiar cu vizibilitate bună între ele.

Subcapitolul II.2. Eseu argumentativ de landscape archaeology scoate în evidență importanța reconstituirii habitatului preistoric al microzonei Costești-Giurgești, pornind de la premisa că este posibil să existe o ierarhizare a așezărilor cucuteniene, chiar dacă cercetarea în această direcție este abia la început. Desigur că investigațiile non-invazive pot aduce informații esențiale în această direcție, având în vedere și faptul că așezările preistorice și mai ales cele cucuteniene sunt dependente de mediul înconjurător și de resursele locale.

Capitolul III. Istoricul cercetărilor este un demers necesar și obligatoriu atunci când discutăm despre așezări care au fost cercetate în trecut. În cazul de față remarcăm un aspect important: integrarea siturilor investigate în istoriografia zonală Târgu Frumos. Faptul că cele două așezări, respectiv Costești și Giurgești, sunt cunoscute încă din perioada interbelică, a determinat acumularea materialelor arheologice, precum și o istoriografie care în acest capitol a fost așezată cronologic, în acord cu rigoarea științifică aferentă. Remarcăm valorificarea unei surse documentare inedite, respectiv corespondența dintre Vasile Ciurea (care a efectuat sondaje la Costești) cu reputatul arheolog Vladimir Dumitrescu. Informațiile disparate, cu privire la cercetarea arheologică în sine, precum și referitoare la

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

circulația materialelor rezultate, au fost ordonate în mod corespunzător, cu toate că schimbările politice și al Doilea Război Mondial au văduvit cercetarea, prin rătăcirea sau distrugerea documentației de teren. În contextul în care documentația veche este disparată, materialele – parțial amestecate, iar siturile – afectate de factori naturali și antropici, noile cercetări de la Costești și Giurgești au devenit o necesitate.

Capitolul IV. Rezultate ale cercetărilor cuprinde mai multe subcapitole care practic se axează tematic pe descoperirile existente, fiind ordonate pe diferite teme. *Subcapitolul IV.1. Stratigrafia siturilor de la Costești și Giurgești* cuprinde mai multe teme. Stratigrafia verticală a sitului Costești-*Cier* este abordată din două perspective. Observațiile anterioare fac referire la cercetările efectuate în trecut de către V. Ciurea, C. Matasă, Ecaterina Vulpe și Meluța Miroslav-Marin. Esențiale sunt observațiile realizate ca urmare a cercetărilor recente (2012-2014) care fac notă aparte în cadrul subcapitolului. Acestea au fost realizate cu acribie, echipa de cercetare actuală notând cu atenție detaliile stratigrafice ale sitului. Demersul a fost cu atât mai dificil cu cât perturbările medievale și moderne, posibile tranșee de război, au bulversat straturi și au distrus pe alocuri complexe cucuteniene. *Subcapitolul IV.2. Complexele arheologice din situl de la Costești-Cier (cercetări 2012-2014)* este unul consistent. Echipa de cercetare coordonată de D. Boghian a precizat detalii importante legate de locuințe, gropi, șanțul de apărare, bordeie, complexele medievale târzii sau alte contexte arheologice care nu au putut fi încadrate cultural la vremea publicării monografiei de față. Complexele au fost descrise pe etape de locuire, ceea ce ușurează mult lectura asupra descoperirilor din sit.

Capitolul IV.3. Artefactele din piatră cioplită și șlefuită cuprinde mai multe subcapitole, grupate în funcție de materia primă și de proveniența pieselor (Costești sau Giurgești).

Artefactele cioplite din silex și alte roci (eșantionul Costești-*Cier*) sunt abordate de D. M. Vornicu. Au fost analizate 399 de piese, produse de debitaj, descoperite ca urmare a celor trei ani de cercetare. Analiza are în vedere materiile prime cu accentul pe distribuția categoriilor tehnologice, luând în calcul nivelul de locuire din care acestea provin, respectiv nivelul Cucuteni A3 sau nivelul A-B2/B1. În ceea ce privește observațiile tehnico-tipologice, D. M. Vornicu a identificat o serie de caracteristici referitoare la piesele de silex, printr-o analiză complexă care a luat în calcul tipurile de piese, repartiția pe niveluri arheologice a produselor primare de debitaj (sintetizată într-un tabel sinoptic), caracteristicile metrice ale lamelor neretușate în funcție de niveluri, forma talonului, modul de fragmentare. Utilajul litic neretușat este descris luând ca reper nivelurile de locuire de la Costești. De o atenție specială se bucură utilajul litic retușat asupra căruia autoarea a insistat datorită materialului consistent. Sunt discutate din perspectivă tehnologică diferitele

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

categorii de piese: gratoarele pe lamă sau pe aşchie, vârfurile, aşchiile retuşate, străpungătoarele, burinele. Observaţiile finale rezumă observaţiile pe diferite tipuri de piese. *Subcapitolul IV.3.2* se referă la artefactele cioplite din eşantionul *Giurgeşti-Dealul Mănăstirii*, respectiv la lotul de 52 de artefacte aflate în colecţia Muzeului Liceului „Ion Neculce" din Târgu Frumos. Acestea provin toate din nivelul Cucuteni A3, fără contextualizare. Interesantă ni se pare observaţia conform căreia dimensiunile şi formele vârfurilor de săgeată sau de lance au fost determinate de specializarea vânătorii, care presupunea proiectile pe măsura animalelor vânate. Artefactele de piatră şlefuită şi perforată sunt abordate în subcapitol separat. Lotul discutat cuprinde 78 de artefacte, din cercetările noi sau din loturile vechi.

Capitolul IV.4 Artefactele din materii dure animale a fost semnat de A. Vornicu. A fost analizat un lot de 46 de piese, provenind din cercetările 2012-2013 de la Costeşti. Pentru studiul fiecărei piese autoarea a precizat metodologia de lucru, în funcţie de etape, începând cu identificarea materiei prime, a zonei osoase folosite, metodele de debitaj şi fasonaj, iar prin cumularea datelor a fost definită schema de fabricare a obiectului. Au fost analizate 27 de piese din os, 14 din corn şi cinci piese din dinţi. Artefactele din os au fost clasificate în funcţie de o serie de caracteristici tehnice, fiind identificate obiecte cu partea activă punctiformă, obiecte cu partea activă liniară, astragale prelucrate, mărgea, plăcuţă de os perforată, imitaţie în os a caninilor reziduali de cerb, două piese neîncadrate tipologic. Descrierea acestora cu multă atenţie este importantă, având în vedere faptul că nu se ştie când vor mai fi descoperite piese asemănătoare care vor completa cunoştinţele actuale. Artefactele din corn au fost clasificate în: obiecte cu partea activă liniară, vârf amenajat pe rază de corn, unealtă dublă, fragmente care nu pot fi atribuite unei categorii tipologice şi produse de fabricaţie. Artefactele din canini de mistreţ cuprind patru produse de fabricaţie şi un fragment de obiect finit. Concluziile cu privire la prelucrarea materiilor dure animale se referă îndeosebi la caracterul preliminar al analizei. Observaţiile tehnologice sunt valoroase prin faptul că acestea scot în evidenţă diversitatea metodelor de prelucrare a acestor materiale ale comunităţilor Cucuteni A3.

Capitolul IV.5 se referă la *Artefacte din argilă şi alte materiale*. Se precizează încă de la început la ce fel de alte materiale se face referire, respectiv unelte pentru tors sau ţesut (fusaiole şi greutăţi pentru război, plasă de pescuit), accesoriile de olărit sau metalurgice (duze/suflante de foale, creuzete, linguriţe de turnat, turte de lut sau dopuri de cuptor, model de topor de aramă), podoabe (brăţări, mărgele, imitaţii de discuri, imitaţii canini de cerb, proiectile-bile de praştie), *paraphernalia* cultice (vase miniaturale, tronuri/măsuţe de cult, pintadere, rotiţe de car de cult) şi altele. Fiecare categorie de obiecte de lut este analizată în parte, în funcţie de context şi nivelul de descoperire, oferind analogii relevante pentru fiecare categorie de piese.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Considerăm important faptul că se insistă asupra detaliilor de realizare pentru o serie de piese, mai ales în cazul așa numitei categorii de piese „speciale", respectiv obiecte care apar rareori sau care reprezintă miniaturizare. Remarcăm faptul că mai rar apar în rapoartele de specialitate bilele de praștie, iar colectivul de cercetare menționează în acest caz nouă astfel de piese întregi, șapte din nivelul Cucuteni A-B2/B1 și două din etapa Cucuteni A3.

Unul dintre capitolele cele mai consistente din volum se referă la *Ceramică (capitolul IV.6)*. Acesta abordează tehnologic și tipologic materialul ceramic rezultat din cercetările arheologice. Sunt precizate categoriile ceramicii din cele două situri, fiind făcută diferențiere între ceramica fină, semifină și cea de uz gospodăresc sau grosieră. Accentul pus pe ceramica fină scoate în evidență tehnologia de realizare, din sursă locală de lut, cu o ardere de peste 800-900ºC. Interesante sunt observațiile asupra tehnicii de pictare. Se remarcă faptul că uneori benzile și marginile motivelor geometrice acoperite cu culoare albă și roșie crudă au fost trasate cu linii incizate sau șiruri de alveole care au fost reluate prin culoare neagră, însă după arderea vaselor de cele mai multe ori pictura crudă s-a șters. Ceramica semifină este descrisă prin prisma tehnicii de realizare, fiind deosebită de ceramica fină prin cantitățile mai mari de incluziuni și ceva mai robuste. Totuși modelarea și finisarea au fost realizate destul de atent. Ceramica de uz gospodăresc, numită grosieră, a beneficiat de observații atente, având în vedere compoziția pastei de modelaj și formele uzuale folosite, în funcție de cele două etape cucuteniene identificate.

A patra categorie ceramică așa-zisă *„Cucuteni C"* sau *ceramica de bucătărie* se remarcă la Costești-*Cier* în proporție de 5%, fiind destul de bine reprezentată. În pastă sunt vizibile valve de scoici de apă dulce sau cochilii de melci mărunțite de dimensiuni diferite. Folosirea acestui tip de pastă se explică prin rezistența fizico-mecanică, durabilitate, calități termice în prepararea hranei la temperaturi mai scăzute. Ceramica este abordată pe categorii de forme, în funcție de nivelurile de locuire. Se precizează în repertoriul formelor vasele antropomorfe și zoomorfe, precum și vasele miniaturale, cu specificația că acestea sunt tratate separat.

Trebuie să remarcăm faptul că în ceea ce privește capitolul ceramică, această categorie de artefacte a fost tratată cu acribie, fiind precizate analogii și trimiteri relevante la siturile din peisajul fiecărei perioade în parte. Descrierile precise, precum și menționarea scopului funcțional al diferitelor categorii de vase, mai ales a obiectelor unicat furnizează informații valoroase.

Capitolul IV.7. Plastica antropomorfă este un capitol consistent care scoate în evidență una dintre cele mai importante categorii de piese. Au fost reluate descoperirile anterioare, aflate în diferite colecții din țară. Statuetele antropomorfe sunt tratate separat și se face referire la întregul lot descoperit, chiar dacă materialul este preponderent fragmentar. În afară de statuetele antropomorfe sunt menționate

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

caracteristicile unui idol de tip „en violon" și 15 idoli conici. Deosebit de important găsim faptul că autorul acestei părți face analiza în funcție de nivelurile de locuire și contextele de descoperire. Graficele statistice și tabelele, inserate în text, întregesc fericit imaginea analitică asupra acestei categorii de artefacte. Analiza asupra lotului aparținând nivelului Cucuteni A3 este una atentă și cu precizări tehnologice importante în ceea ce privește decorul, pasta și modalitatea de modelare. Discuțiile ample asupra decorului și interpretările cu privire la diverse accesorii aplicate sau modelate plastic pe statuete aduc un aport consistent. Autorul atrage atenția inclusiv asupra celor trei vase antropomorfe fragmentare, care se leagă de *paraphernalia,* având „certe destinații cultice". Idolii conici sunt discutați sub aspect cantitativ și calitativ, cu precizarea foarte importantă că „aceste artefacte reprezintă o categorie controversată de obiecte, considerate de unii specialiști cultice, de alții profane".

Capitolul IV.8. Plastica zoomorfă este semnat de Radu G. Furnică și abordează reprezentările plastice zoomorfe de la Costești, cuprinzând: statuete, protome/sceptre/capete de animale pe proeminențe tubulare/*rytha* în formă de protomă zoomorfă independentă fragmentară, coarnele din lut, o aplică. Reprezentările plastice zoomorfe de la Giurgești cuprind șase piese, cinci statuete și o protomă. Reprezentările miniaturale din lut ale animalelor au fost interpretate ca fiind „artefacte cultice (magico-religioase) care mediau creșterea și înmulțirea animalelor, apărarea turmelor în fața bolilor și animalelor sălbatice, creșterea cantității de produse animaliere, sublinierea puterii, prestigiului, virilității (taurul ca acolit masculin, berbecul, țapul), animale totemice (ursul, lupul) cu importante conotații sociale și spirituale, femelele legate de cultele mamelor-zeițe, uneori ca substitute ale acestora, animale psihopompe, animale de sacrificiu". Interpretarea se bazează pe ideile promovate și de alți cercetători care au avut ca centru de interes acest tip de reprezentare.

Capitolul IV.9. Prospecțiuni arheologice non-intruzive în situl de la Costești-Cier semnat de A. Asăndulesei aduce în atenție importanța cercetărilor interdisciplinare care au cuprins: aplicații de topografie arheologică, scanare laser tridimensională terestră, fotografie aeriană și prospecțiuni geofizice. În zilele noastre asemenea abordări sunt indispensabile în vederea desfășurării „unei cercetări sistematice ce urmărește înțelegerea proceselor naturale și culturale care au determinat și contribuit la dezvoltarea" comunităților umane preistorice. Au fost descrise metodologic, în termeni accesibili, tehnicile aplicate pentru analizele non-invazive în cadrul acestui studiu. Analiza cartografică prezintă referiri concrete la sursele vechi care au fost georeferențiate pentru deslușirea gradului de afectare naturală și antropică a siturilor arheologice. Analiza microtopografiei zonei siturilor a determinat obținerea modelului digital al terenului prin ridicarea topografică. Ridicarea topografică a fost un demers esențial pentru bazele studiului și pentru interpretarea rezultatelor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

și integrarea datelor. Precizări importante au fost făcute cu privire la sistemul de fortificație al așezărilor și la locul de amplasare al acestora, aspect confirmat de cercetările arheologice invazive. Fotografiile aeriene oblice, prelevate din avion la joasă înălțime au permis observații asupra amenajărilor antropice ale terenului. Măsurătorile GPR (Ground penetrating radar) au avut ca rezultat identificarea mai multor tipuri de anomalii, de diferite dimensiuni. Important de remarcat este faptul că zona a fost afectată de multiple perturbații naturale și antropice. Integrarea în text a hărților și a imaginilor aeriene aduc informații suplimentare, fiind accesibile și ușor de urmărit. Chiar dacă cercetarea non-invazivă de la Costești-*Cier* nu este finalizată, studiul publicat cu această ocazie este unul care valorifică stadiul cunoștințelor actuale și reprezintă un punct de plecare esențial în ceea ce privește analizele viitoare.

Capitolul IV.10. Studiu arheozoologic pentru situl de la Costești, semnat de L. Bejenaru și S. M. Stanc, cuprinde analiza resturilor faunistice recoltate ca urmare a cercetărilor arheologice, în funcție de complexele identificate. Se precizează faptul că „analiza arheozoologică a fost realizată în Laboratorul de Arheozoologie din cadrul Platformei ARHEOINVEST, găzduit de Facultatea de Biologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, unde sunt și păstrate resturile faunistice". Analiza a cuprins „inventarierea și sistematizarea taxonomică a resturilor faunistice recuperate, cuantificarea prin aprecierea NISP (numărul de specimene identificate) și estimarea NMI (numărul minim de indivizi), interpretarea datelor din punct de vedere paleoeconomic și paleoecologic, precum și o analiză osteometrică". Analiza a fost prelucrată cu ajutorul bazei de date de tip Excel, pentru interpretarea acestora.

Sunt abordate aspecte legate de tafonomie, paleoeconomie: creșterea animalelor, vânătoarea, culesul, selecția animalelor în funcție de vârstă, distribuția anatomică a resturilor. Analizele de osteometrie aduc lămuriri suplimentare cu privire la aprecierea indicilor de gracilitate și estimarea taliei animalelor. Au fost calculate variații de rasă în cazul bovinelor, ovicaprinelor, suinelor și altor specii. O contribuție remarcabilă în cazul de față sunt comparațiile arheozoologice ale rezultatelor obținute după analiza de la Costești-*Cier* cu alte așezări din aceeași arie geografică și culturală.

Capitolul IV.11. Analiza unor probe sporo-polinice de la Costești-Cier este semnat de M. A. Danu. Acest tip de analiză este unul binevenit în cadrul cercetărilor interdisciplinare ale așezărilor preistorice, având în vedere faptul că „grăuncioarele de polen sunt importanți martori ai trecutului". În acest mod pot fi reconstituite elemente de paleomediu, dar și identificate unele resurse vegetale disponibile la vremea aceea. Analizele sporo-polinice pot dezvălui informații prețioase cu privire la dieta comunităților, practicile funerare, scopul și utilizarea unor artefacte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Au fost analizate probe din trei vase miniaturale și un vas de mai mari dimensiuni. Rezultatele analizelor este unul deosebit de interesant în cazul celor trei vase miniaturale, în care a fost identificat polen de la multiple specii vegetale, aspect care a determinat concluzia că este posibil să provină din resturi ale unor produse apicole: ceară sau miere.

Capitolul IV.12. Determinări ceramografice pe loturi din siturile Costești și Giurgești este semnat în comun de către V. Vasilache, I. Sandu, S. C. Enea și I. G. Sandu și cuprinde descrierea metodologiei de lucru, precum și a rezultatelor investigațiilor fragmentelor ceramice. Scopul acestor analize este „stabilirea naturii chimice a componentelor constructive, microstructurii și dispunerii elementelor mineralogice, a temperaturii și tipului de ardere, a modului de utilizare, a traseului parcurs de la punerea în operă până la descoperire (cu fixarea contextelor), a stării de conservare și a altor caracteristici arheometrice și ceramologice". S-a apelat la analize microscopice de mare rezoluție. Rezultatele analizelor pe micro-secțiuni și a compoziției microelementare a fragmentelor ceramice de la Costești și Giurgești au determinat concluzii legate de folosirea surselor de lut și a incluziunilor folosite în procesul de fabricare a acesteia. Analiza fragmentelor ceramice din zone diferite și faze diferite, folosind două tipuri de tehnici, coasistate, respectiv SEM-EDX și micro-FTIR a oferit date cu privire la morfologia și compoziția chimică a ceramicii, pe baza cărora s-a stabilit proveniența materiei prime, tehnologia de fabricare și sistemul de ardere a acesteia.

În ***Capitolul V. Încadrări cultural-cronologice*** remarcăm contribuția extrem de importantă în economia acestui volum a unor observații cu privire la habitatul cucutenian din micro-zona Târgu Frumos și intercorelarea datelor stratigrafiei orizontale și verticale. Acest capitol era un excurs necesar pentru integrarea datelor oferite de cele două situri supuse discuției în cadrul acestei monografii, în ceea ce înseamnă peisajul epocii, evoluțiile locale și cultural-cronologice. Aportul științific este unul consistent, cu accentul pus pe evoluția comunităților umane, începând cu cele mai timpurii faze ale culturii Precucuteni, trecând prin fazele Culturii Cucuteni, și finalizând discuția cu corelația dintre siturile aparținând culturii Horodiștea-Erbiceni-Gordinești.

Sunt discutate încadrările cronologice și culturale ale mai multor situri arheologice vecine, cu corelațiile necesare pentru așezările de la Costești și Giurgești, determinate de analizele ^{14}C, care aduc o clarificare mult mai fină în ceea ce privește datarea și încadrarea siturilor arheologice în termeni de cronologie absolută.

În cadrul ***Capitolului VI. Considerații finale*** autorii concluzionează asupra aspectelor legate de stadiul cercetării actuale pentru micro-zona Târgului Frumos, unele arii prezentând în continuare un potențial arheologic necercetat și ne-explorat. Importantă este definiția așezării pentru perioada eneolitică, aceasta

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

fiind considerată „un teritoriu social, desemnând locul/spațiul natural pe care o comunitate umană îl ocupa și îl gestiona un timp, generând efecte geo-istorice, socio-demografice, economice și spirituale". O aserțiune interesantă, cu care suntem de acord, este cea legată de densitatea de locuire a așezărilor, respectiv „toate locuințele și toți locuitorii, din faza de maximă dezvoltare, au existat de la început sau au fost contemporane/i". Considerațiile legate de paleomediu sunt unele extrem de valoroase și care ajută să înțelegem condițiile naturale din eneolitic, explicând resursele disponibile la vremea aceea.

Anexa 1. Repertoriul arheologic al așezărilor Precucuteni-Cucuteni din bazinului Bahluieţului, zona Târgu Frumos cuprinde informații valoroase, atât bibliografice, cât și ca urmare ale unor cercetări perieghetice. Informațiile sunt organizate în funcție de localitățile pe teritoriul în care acestea apar. Repertoriul este ilustrat de o hartă pe care sunt marcate așezările în funcție de atribuirea culturală și cronologică.

Rezumatul în limba engleză al lucrării de față este unul binevenit și care corespunde rigorilor actuale, fiind redactat pe capitole, astfel fiind mai ușor de urmărit. Lucrarea se încheie cu o listă de abrevieri și cu o listă bibliografică deosebit de consistentă, care practic însumează toate informațiile arheologice publicate până în prezent cu privire la zona Târgu Frumos, dar și lucrări generale referitoare la cultura Cucuteni, inclusiv citarea unor lucrări de actualitate. Lucrarea se încheie cu datele profesionale cu privire la autori și contributori.

Anexa 2-Planșe cuprinde ilustrația cărții. Pe parcursul mai multor capitole se fac referiri în text la imaginile organizate în planșe și numerotate cu cifre romane. Remarcăm faptul că sub fiecare planșă este traducerea în limba engleză, ceea ce ușurează urmărirea imaginilor pentru cei care nu citesc în limba română. O parte dintre planșele care cuprind imagini de perspectivă cu siturile arheologice de la Giurgești și Costești, imagini de cercetare arheologică cu anumite complexe/gropi, imagini cu echipele de lucru, au fost prelucrate în format greyscale. Aceeași observație o facem și pentru planșe, cuprinzând o mare parte din materialele litice, osteologice, obiecte din lut, vase ceramice pictate. Efortul de realizare a ilustrației a fost unul consistent, apreciind mult atenția cu care aceasta a fost întocmită. Transformarea imaginilor în greyscale îl regăsim ca un minus, având în vedere faptul că în zilele noastre informația circulă și electronic, imaginile fiind mai expresive în format color, mai ales când discutăm despre complexe arheologice sau detalii de manufacturare a pieselor. Un alt minus pe care îl remarcăm este legat de faptul că nu fiecare capitol este semnat de autori. Fiind un volum colectiv, considerăm că era corect ca fiecare dintre autori, sau colective de autori, să semneze nominal fiecare dintre capitolele volumului. Referințele bibliografice ar fi fost mult mai precise în cazul semnării acestora.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

În sens pozitiv este remarcabil faptul că aceste două șantiere au fost o școală de arheologie pentru studenții de la Universitatea „Ștefan cel Mare" de la Suceava, adevărate stagii de învățare a metodologiei arheologice, în urma cărora o serie de studenți au prins drag de cercetare și care continuă în diferite forme această activitate. Acest aspect este așezat la o notă de subsol, însă faptul că prof. univ. dr. hab. Dumitru Boghian, alături de dr. Sergiu-Constantin Enea, creează o școală de arheologie cu ocazia acestor cercetări, ar trebui notat cu majuscule.

Adela Kovács

Muzeul Județean Botoşani
adelakovacs.museum@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Евгений Сава, Сергей Агульников, Игорь Манзура //
Eugen Sava, Serghei Agulnicov, Igor Manzura
Исследования курганов в Буджакской степи (1980-1985 гг.) //
Cercetarea tumulilor din stepa Bugeacului (1980-1985)

Dr. hab. Eugen Sava, Dr. Aurel Zanoci (Editori), Biblioteca „Tyragetia" XXX
Ministerul Educației, Culturii şi Cercetării, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chişinău, 2019 (Tipografia „Bons Offices"), 368 p. în limba rusă (inclusiv 123 de planşe cu desene, 16 planşe cu imagini foto, cinci tabele, o diagramă şi o anexă)
ISBN: 978-9975-80-903-0
ISBN: 978-9975-87-560-8

Cartea prezintă rezultatele cercetărilor arheologice realizate în intervalul anilor 1980-1985 în stepa Bugeacului, în trei puncte din sudul Basarabiei – Taraclia, Balabanu și Cazaclia, unde au fost cercetate 56 de movile funerare construite de-a lungul mai multor milenii, în care au fost descoperite 365 de morminte atribuite mai multor perioade cultural-cronologice, începând de la eneolitic până la evul mediu târziu.

Volumul are 368 de pagini și este împărțit în patru capitole: capitolul I *Курганная группа Тараклия II // Grupul tumular Taraclia II* (p. 11-87), capitolul II *Курганная группа Балабану II // Grupul tumular Balabanu II* (p. 89-104), capitolul III *Курганная группа Казаклия // Grupul tumular Cazaclia* (p. 105-165) și capitolul IV *Характеристика культурно-хронологических групп // Caractersticile*

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

grupurilor cultural-cronologice. La acestea se adaugă: *Введение // Introducerea* (p. 7-9), *Библиография // Bibliografia* (p. 204-211), *Список сокращений // Lista abrevierilor* (p. 212), *Приложение I. Антропологические определения // Anexa I. Determinări antropologice,* semnată de Г. П. Романова // G. P. Romanova (p. 213-216), rezumatul volumului în limba română (p. 217-218), lista ilustrațiilor în limba română (p. 219-223), rezumatul volumului în limba engleză (p. 224-225), lista ilustrațiilor în limba engleză (p. 226-229) și numeroase planșe, unele cu desene alb-negru (p. 230-352), altele cu imagini foto color (p. 353-368).

Cartea debutează cu **Введение // Introducerea**, în care sunt prezentate succint caracteristicile arheologice ale stepei Bugeacului, cu accentul pe cea principală – prezența numeroasă a lanțurilor/grupurilor tumulare. Sunt menționate primele cercetări arheologice ale tumulilor din acest areal, cum ar fi cele de la sfârșitul sec. XIX, semnate de către Ф. И. Кнауэр // F. I. Knauer și Д. Я. Самоквасов // D. Ia. Samokvasov, dar și cele din anii '70-'80-'90 ai sec. XX, semnate de către Г. Ф. Чеботаренко // G. F. Cebotarenko, В. А. Дергачев // V. A. Dergaciov, Е. Н. Сава // E. N. Sava, И. В. Манзура // I. V. Manzura, В. С. Бейлекчи // V. S. Beilekci, С. М. Агульников // S. M. Agulnicov, А. Ю. Чирков // A. Iu. Cirkov, Е. В. Яровой // E. V. Iarovoi și Н. П. Тельнов // N. P. Telinov. Se amintește în partea introductivă inclusiv de cercetările recente realizate în sudul Basarabiei în intervalul anilor 2014-2019 de către discipolii semnatarilor cărții, cum ar fi I. Ciobanu, S. Popovici și D. Topal. Autorii menționează și faptul că, în pofida lotului bogat de materiale descoperite în cei 56 de tumuli cercetați arheologic între anii 1980 și 1985 la Taraclia, Balabanu și Cazaclia, foarte puține informații au fost introduse în circuitul științific, astfel încât concentrarea lor într-un singur volum, cu descrierea completă și detaliată a fiecărui complex în parte, era nu numai necesară, ci și obligatorie. La finalul acestei părți introductive, echipa de autori transmite nominal aprecierile și mulțumirile celor care au contribuit la realizarea acestei cărți, inclusiv recenzenților, apreciind eforturile tuturor.

Capitolul I este întitulat **Курганная группа Тараклия II // Grupul tumular Taraclia II**. Cercetările celor 20 de tumuli din grupul Taraclia II s-au derulat în anii 1980, 1982-1984, fiind în continuarea celor realizate de В. А. Дергачев // V. A. Dergaciov și Е. Н. Сава // E. N. Sava în anul 1979 (denumite Taraclia I). Acest capitol este împărțit, în funcție de anul derulării cercetării, în patru subcapitole, în fiecare dintre ele fiind redat catalogul detaliat al descoperirilor din fiecare complex cercetat.

Subcapitolul I.1. ***Раскопки в 1980 году // Săpăturile din anul 1980*** prezintă rezultatele cercetărilor primilor doi tumuli din grupul Taraclia II.

Курган 1 // Tumulul 1 (înălțimea – 1,0 m de la NSA[1] și 1,6 m de la NSS[2], diametrul – 40 m): 20 de morminte; cultura Iamnaia – M9 (primar), M5?, M6 și

[1] Nivelul suprafeței arabile sau nivelul suprafeței actuale, în continuare – NSA.

[2] Nivelul stratului steril, în continuare – NSS.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

M19; cultura Catacombnaia – M8, M11, M15 și M16; mormintele M17 și M18 prezintă un amestec de caracteristici Iamnaia și Catacombnaia, cu trăsături care le leagă mai degrabă de grupul cultural Post-Mariupol (Квитянск); cultura sarmatică – M7 și M12; migratori medievali – M1, M2, M3, M4, M10 și M20; fără atribuire cultural-cronologică – M13 și M14.

Курган 2 // Tumulul 2 (înălțimea – 0,8 m de la NSA și 1,2 m de la NSS, diametrul – 36 m): 15 morminte; grupul Jivotilovka – M14 (primar); cultura Iamnaia – M4 și M6?, cultura Catacombnaia – M8 și M11? (cenotaf); cultura Mnogovalicovaia – M13? (cenotaf); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2, M7 și M10; cultura sarmatică – M3 și M9; migratori medievali – M1, M5 și M15; fără atribuire cultural-cronologică – M12.

Subcapitolul I.2. ***Раскопки в 1982 году // Săpăturile din anul 1982*** prezintă în detaliu descoperirile din tumulii 3 și 4 din grupul Taraclia II.

Курган 3 // Tumulul 3 (înălțimea – 1,1 m de la NSA, diametrul – 40 m): 19 morminte; cultura Iamnaia – M17 (primar), M3, M4, M5, M6 și M7; cultura Catacombnaia – M8, M10 (dublu), M12, M13 și M18; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1, M9, M11, M14 și M16; cultura sarmatică – M15 și M19; migratori medievali târzii – M2. Se evidențiază mormântul M18, care are scheletul în decubit ventral, cu fața în jos.

Курган 4 // Tumulul 4 (înălțimea – 0,8 m de la NSA, diametrul – 40 m): 10 morminte; cultura Iamnaia – M10 (primar), M2 și M5; cultura Catacombnaia – M3? și M9?; cultura Mnogovalicovaia – M4?; cultura sarmatică – M6 și M7; migratori medievali – M1; fără atribuire cultural-cronologică – M8. Au mai fost descoperite două gropi.

Subcapitolul I.3. ***Раскопки в 1983 году // Săpăturile din anul 1983*** prezintă rezultatele cercetărilor realizate în cei 11 tumuli din lanțul/grupul Taraclia II.

Курган 5 // Tumulul 5 (înălțimea – 1,7 m de la NSA, diametrul – 40 m): un singur mormânt, deranjat în vechime, atribuit culturii Belozerka.

Курган 6 // Tumulul 6 (înălțimea – 1,05 m de la NSA, diametrul – 42 m): un singur mormânt, deranjat în vechime, atribuit culturii Belozerka.

Курган 7 // Tumulul 7 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 28 m): un singur mormânt, deranjat în vechime, atribuit culturii Belozerka.

Курган 8 // Tumulul 8 (înălțimea – 1,3 m de la NSA, diametrul – 40 m): cinci gropi lipsite de materiale concludente; autorii rămân rezervați în ceea ce privește atribuirea cultural-cronologică.

Курган 9 // Tumulul 9 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 30 m): trei morminte; cultura Belozerka – M3 (primar); cultura sarmatică – M2; migratori medievali târzii – M1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Курган 10 // Tumulul 10 (înălțimea – 9,9 m de la NAC[3], diametrul maxim – 100 m): 21 de morminte; grupul Jivotilovka – M16 (primar) și M17 (primar); cultura Iamnaia – M5, M7, M9, M10, M11, M12, M13 (cenotaf), M14, M15 (triplu), M18, M19, M20 și M21; cultura Catacombnaia – M1, M3 și M6 (dublu); fără atribuire cultural-cronologică – M4 și M8. Mai este semnalat un mormânt de tip Jivotilovka (M2), situat în afara perimetrului aferent celor primare, cel mai probabil contemporan cu acestea.

Курган 11 // Tumulul 11 (înălțimea – 0,6 m de la NSA, diametrul – 30 m): trei morminte; cultura Sabatinovka – M3? (primar); cultura sarmatică – M1 și M2?.

Курган 12 // Tumulul 12 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 30 m): patru morminte; cultura Catacombnaia – M2 (primar, triplu) și M4; cultura scitică – M3; fără atribuire cultural-cronologică – M1.

Курган 13 // Tumulul 13 (înălțimea – 1,0 m de la NSS, diametrul – 36 m): patru morminte; cultura sarmatică – M1? (primar); migratori medievali târzii – M2? și M3?; fără atribuire cultural-cronologică – M4. Au mai fost descoperite trei gropi, care au legătură, cel mai probabil, cu înhumarea sarmatică.

Курган 14 // Tumulul 14 (înălțimea – 5,5 m de la NSA, diametrul – 55 m): 23 de morminte; cultura Iamnaia – M3 (primar, dublu), M1?, M2?, M4 (cenotaf), M5, M12, M13 (dublu), M14, M16?, M17 și M20; cultura Catacombnaia – M7; cultura Mnogovalicovaia – M9? și M10?; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M6, M8, M11, M15, M18, M19, M21, M22 și M23.

Курган 14A // Tumulul 14A (înălțimea – 3,0 m de la NSA, diametrul – 60 m): două morminte; cultura Iamnaia – M2?; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1. Autorii menționează că după dezvelirea celor două morminte au fost nevoiți să întrerupă cercetarea tumulului, din cauza nivelului ridicat al pânzei freatice, astfel încât obiectivul a rămas în această fază de cercetare.

În subcapitolul I.4. ***Раскопки в 1984 году // Săpăturile din anul 1984*** sunt prezentate rezultatele cercetărilor desfășurate în cinci tumuli din grupul Taraclia II.

Курган 15 // Tumulul 15 (înălțimea – 0,2 m de la NSA, diametrul – 20 m): trei morminte; cultura Iamnaia – M1 (primar) și M3; cultura sarmatică – M2?.

Курган 16 // Tumulul 16 (înălțimea – 0,6 m de la NSA și 0,9 de la NSS): 11 morminte; cultura Iamnaia – M9 (primar) și M7; cultura Mnogovalicovaia – M1 și M11?; cultura scitică – M3 (dublu); cultura sarmatică – M8; migratori medievali târzii – M2, M4, M5 și M6; fără atribuire cultural-cronologică – M10. A mai fost descoperită o groapă fără material arheologic concludent.

Курган 17 // Tumulul 17 (înălțimea – 0,8 m de la NSA și 0,9-1,0 m de la NSS, diametrul – 40 m): 15 morminte; cultura Iamnaia – M5 (primar), M6 (cenotaf) și

[3] Nivelul antic de călcare, în continuare – NAC.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

M8?; perioada mijlocie a epocii bronzului (cultura Mnogovalicovaia?) – M7, M12 și M13; cultura sarmatică – M3, M9, M10, M11, M14 și M15?; migratori medievali târzii – M4; fără atribuire cultural-cronologică – M1 și M2. A mai fost descoperită o groapă fără material arheologic concludent.

Курган 18 // Tumulul 18 (înălțimea – 1,7 m de la NAC, diametrul – 50 m): 27 de morminte; perioada eneolitică târzie – M19 (primar), M12, M21, M23, M24 și M27?; morminte de tip Jivotilovka – M16 și M18; cultura Iamnaia – M1?, M3, M4 (cenotaf), M9, M10, M11, M15 și M20 (cenotaf); cultura Catacombnaia – M26; perioada mijlocie a epocii bronzului (cultura Mnogovalicovaia?) – M5 și M8; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M25; migratori medievali târzii – M13? și M14; fără atribuire cultural-cronologică – M2, M6, M7, M17 și M22. Au mai fost descoperite patru complexe circulare cu urme de arsură.

Курган 19 // Tumulul 19 (înălțimea – 0,5 m de la NSA): șase morminte; cultura Iamnaia – M5 (primar); cultura scitică – M3; migratori medievali – M1, M2 și M4; fără atribuire cultural-cronologică – M6.

Capitolul II este întitulat **Курганная группа Балабану II // Grupul tumular Balabanu II**. Autorii precizează faptul că în anul 1971, Г. Ф. Чеботаренко // G. F. Cebotarenko a cercetat la Balabanu un grup de 19 tumuli, cunoscut sub numele Bălăbani-I (Balabanu I). În consecință, tumulii cercetați ulterior au intrat în literatura de specialitate sub numele Bălăbani-II (Balabanu II). În acest capitol găsim catalogul detaliat al descoperirilor din fiecare complex funerar (29 de morminte) din cei șapte tumuli cercetați arheologic în anul 1984 la Balabanu.

Курган 1 // Tumulul 1 (înălțimea – 0,85 m de la NAC, diametrul – 40 m): două morminte, ambele încadrate cronologic în evul mediu timpuriu – M2 (primar) și M1.

Курган 2 // Tumulul 2 (înălțimea – 0,9 m de la NAC, diametrul – 50 m): două morminte (M1 și M2), ambele primare, atribuite culturii Iamnaia. Au mai fost descoperite două gropi, care sunt, cel mai probabil, contemporane cu cele două morminte.

Курган 3 // Tumulul 3 (înălțimea – 0,6 m de la NAC, diametrul – 30 m): două morminte; cultura Iamnaia – M2 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1. Au mai fost descoperite trei gropi fără material arheologic concludent.

Курган 4 // Tumulul 4 (înălțimea – 0,85 m de la NAC, diametrul – 32 m): 13 morminte; cultura Iamnaia – M12? (primar), M1, M3? (cenotaf), M5, M7 și M10 (dublu); perioada mijlocie a epocii bronzului (cultura Mnogovalicovaia?) – M9; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M8; cultura sarmatică – M11?; migratori medievali târzii – M4 și M6; fără atribuire cultural-cronologică – M2 și M13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Курган 5 // Tumulul 5 (înălțimea – 0,75 m de la NAC, diametrul – 36 m): trei morminte; cultura Mnogovalicovaia – M3 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2; migratori medievali târzii – M1.

Курган 6 // Tumulul 6 (înălțimea – 0,9 m de la NSA și 1,0 m de la NAC, diametrul – 36 m): cinci morminte; cultura Mnogovalicovaia – M1 (primar, dublu), M2, M3 și M5; migratori medievali târzii – M4.

Курган 7 // Tumulul 7 (înălțimea – 0,2 m de la NSA): două morminte; cultura Mnogovalicovaia – M2 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1.

Capitolul III este întitulat **Курганная группа Казаклия // Grupul tumular Cazaclia**. Cercetările acestui lanț tumular, format din 29 de movile, s-au desfășurat în anii 1984-1985. În lucrarea de față autorii descriu materialele din 28 de tumuli, în care au fost descoperite 147 de morminte. Este omis tumulul 7, atribuit culturii Belozerka, care a beneficiat de publicare în anii 1996 și 2003 (Agulnicov 1996; Агульников 2003). Capitolul III este împărțit, în funcție de anul derulării cercetării, în două subcapitole, în care găsim catalogul cu descrierile detaliate ale tuturor descoperirilor.

Subcapitolul III.1. ***Раскопки в 1984 году // Săpăturile din anul 1984*** prezintă rezultatele cercetărilor realizate în șase tumuli din grupul Cazaclia.

Курган 1 // Tumulul 1 (înălțimea – 0,57 m de la NAC, diametrul – 44 m): trei morminte; cultura sarmatică – M3 (primar); migratori medievali târzii – M1 și M2. În legătură cu mormântul primar este menționat un șanț dreptunghiular care delimita complexul funerar și în care s-a descoperit un bogat material arheologic (fragmente de amfore).

Курган 2 // Tumulul 2 (înălțimea – 1,25 m de la NSA, diametrul – 42 m): cinci morminte; cultura sarmatică – M4 (primar); migratori medievali târzii – M1, M2 și M3; fără atribuire cultural-cronologică – M5.

Курган 3 // Tumulul 3 (înălțimea – 2,5 m de la NAC?, diametrul – 64 m): 18 morminte; perioada eneolitică târzie – M15 (primar); grupul Jivotilovka – M8, M9, M11 și M18; cultura Iamnaia – M1, M2, M3, M7, M13 și M14; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M10 și M12; migratori medievali târzii – M4?, M5? și M6?; fără atribuire cultural-cronologică – M16. Iese în evidență mormântul M17, în care s-a descoperit doar craniul unui subadult. Și în cazul acestui mormânt autorii ezită în ceea ce privește atribuirea cultural-cronologică, înclinând totuși balanța, conform ritualului funerar și adâncimii mari a gropii, spre comunitățile eneolitice târzii. Au mai fost descoperite o groapă, un șanț și urmele unor construcții din piatră (cromlech), toate aceste complexe fiind, cel mai probabil, în legătură cu primul orizont cronologic.

Курган 4 // Tumulul 4 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 36 m): trei morminte; cultura Iamnaia – M3 (primar); fără atribuire cultural-cronologică – M1 și M2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Курган 5 // Tumulul 5 (înălțimea – 0,6 m de la NSA, diametrul – 44 m): trei morminte; cultura sarmatică – M3 (primar); migratori medievali târzii – M1 și M2. Mormântul primar era înconjurat de un șanț, în care s-au descoperit fragmente de amforă legată de cultura sarmatică și oase provenite de la bovine.

Курган 6 // Tumulul 6 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 40 m): șase morminte; cultura Mnogovalicovaia – M5? (primar) și M4; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2, M3 și M6; fără atribuire cultural-cronologică – M1.

În subcapitolul III.2. ***Раскопки в 1985 году // Săpăturile din anul 1985*** sunt prezentate rezultatele cercetărilor realizate în 22 de tumuli din grupul Cazaclia.

Курган 5а // Tumulul 5a (înălțimea – 0,6 m de la NSA, diametrul – 25 m): două morminte atribuite culturii Iamnaia – M1 (cenotaf) și M2. Autorii nu au avut suficiente informații pentru a putea preciza pentru care din aceste două morminte a fost amenajată movila funerară.

Курган 5б // Tumulul 5b (înălțimea – 0,4 m de la NSA, diametrul – 22 m): un mormânt atribuit culturii Iamnaia și urmele a două vetre pentru vechimea cărora autorii rămân rezervați.

Курган 6а // Tumulul 6a (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 28 m): cinci morminte; cultura Iamnaia – M1 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2 și M4; migratori medievali târzii – M3; fără atribuire cultural-cronologică – M5.

Курган 6б // Tumulul 6b (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 23 m): trei morminte; cultura Iamnaia – M1 (primar); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M2; migratori medievali târzii – M3.

Курган 8 // Tumulul 8 (înălțimea – 1,5 m de la NSA, diametrul – 40 m): șase morminte; cultura Iamnaia – M6 (primar, dublu), M1, M3, M4 (triplu) și M5; migratori medievali târzii – M2. În legătură cu mormântul primar sunt menționate un șanț circular și o construcție de piatră (cromlech).

Курган 9 // Tumulul 9 (înălțimea – 0,6 m de la NSA, diametrul – 32 m): trei morminte; perioada eneolitică târzie – M3 (primar); cultura Iamnaia – M1 și M2. În legătură cu mormântul primar este menționat un șanț.

Курган 10 // Tumulul 10 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 32 m): un mormânt atribuit culturii sarmatice, împrejmuit de un șanț.

Курган 11 // Tumulul 11 (înălțimea – 1,2 m de la NSA, diametrul – 40 m): șapte morminte; cultura Iamnaia – M4 (primar), M3 și M6; cultura Catacombnaia – M2 (dublu); perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka?) – M1, M5 și M7.

Курган 12 // Tumulul 12 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 25 m): patru morminte; mormântul M2 (primar) nu are atribuire cronologică certă, autorii

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

oscilând între perioada eneoliticului târziu și cultura Iamnaia; cultura Iamnaia – M1; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka) – M3 și M4.

Курган 13 // Tumulul 13 (înălțimea – 0,75 m de la NSA, diametrul – 42 m): două morminte; cultura sarmatică – M1? (primar); migratori medievali târzii – M2. În legătură cu mormântul primar au fost descoperite o groapă și o vatră.

Курган 14 // Tumulul 14 (înălțimea – 0,76 m de la NSA, diametrul – 36 m): două morminte; comunitățile de alani (sec. III-IV p. Chr.) – M2 (primar); migratori medievali târzii – M1.

Курган 15 // Tumulul 15 (înălțimea – 0,27 m de la NSA și 0,6 m de la NSS, diametrul – 36 m): șase morminte; cultura Iamnaia – M2 (primar) și M1?; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka) – M4, M5 și M6?; migratori medievali târzii – M3.

Курган 16 // Tumulul 16 (înălțimea – 0,4 m de la NSA și 0,6 m de la NSS, diametrul – 20 m): cinci morminte; cultura Iamnaia – M4 (primar); cultura Mnogovalicovaia – M5; perioada târzie a epocii bronzului (cultura Sabatinovka) – M1? și M2; migratori medievali târzii – M3.

Курган 17 // Tumulul 17 (înălțimea – 3,3-3,5 m de la NSA, diametrul – 80 m): 28 de morminte; perioada eneolitică târzie – M22 (primar) și M23 (primar); grupul Jivotilovka – M21 și M22a (dublu); cultura Iamnaia – M1, M3, M5, M7, M9, M10, M14, M16, M17, M19, M20, M24, M25, M26 și M27; cultura Catacombnaia – M8, M11 (probabil cenotaf) și M12?; cultura Mnogovalicovaia – M4, M6? și M13; cultura sarmatică – M15; fără atribuire cultural cronologică – M2, M18 și M28 (mormânt de incinerație). În directă legătură cu mormintele primului orizont cronologic au fost descoperite un șanț și o construcție de piatră (cromlech).

Курган 18 // Tumulul 18 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 30 m): un mormânt atribuit comunităților de alani (sec. III-IV p. Chr.), împrejmuit de un șanț circular.

Курган 19 // Tumulul 19 (înălțimea – 0,5 m de la NSS, diametrul – 28 m): șase morminte; mormântul primar M6, care prezintă caracteristici ale grupului cultural Post-Mariupol (Квитянск), este atribuit cu rezerve perioadei eneolitice târzii; cultura Mnogovalicovaia – M1, M3?, M4 și M5?; migratori medievali târzii – M2.

Курган 20 // Tumulul 20 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 30 m): două morminte; cultura scitică – M2 (primar); cultura sarmatică – M1. În legătură directă cu mormântul primar este menționat un șanț circular, în umplutura căruia s-a descoperit un bogat material arheologic.

Курган 21 // Tumulul 21 (înălțimea – 0,5 m de la NSA, diametrul – 30 m): cinci morminte; în privința mormântului primar M3 autorii oscilează în ceea ce privește atribuirea între perioada eneolitică târzie și cultura Iamnaia; cultura Iamnaia – M4; cultura Sabatinovka – M5?; fără atribuire cultural-cronologică – M1 și M2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Курган 22 // Tumulul 22 (înălțimea – 0,9 m de la NSA, diametrul – 32 m): un mormânt sarmatic deranjat în vechime, nouă gropi dispuse în semicerc în jurul mormântului principal și un șanț.

Курган 23 // Tumulul 23 (înălțimea – 4,0 m de la NSA, diametrul – 70 m): 14 morminte; cultura Iamnaia – M10 (primar), M2, M3, M6, M8, M12 și M13; cultura Catacombnaia – M14; cultura Sabatinovka – M4 și M11; cultura sarmatică – M9; migratori medievali târzii – M1 și M5; fără atribuire cultural-cronologică – M7.

Курган 24 // Tumulul 24 (înălțimea – 1,0 m de la NSA, diametrul – 36 m): un mormânt atribuit migratorilor medievali târzii. În centrul movilei s-au descoperit nouă gropi antice (sec. I-II p. Chr.) și numeroase resturi provenite de la bovine.

Курган 25 // Tumulul 25 (înălțimea – 0,7 m de la NSA, diametrul – 30 m): două morminte; cultura sarmatică – M1 (primar); migratori medievali târzii – M2.

Cartea se încheie cu un capitol de sinteză și concluzii, care acoperă întregul demers ilustrat prin capitolele anterioare. În capitolul IV **Характеристика культурно-хронологических групп // Caracteristicile grupurilor cultural-cronologice** sunt sintetizate principalele trăsături pentru fiecare grup cultural-cronologic identificat în cei 56 de tumuli cercetați în intervalul 1980-1985 în stepa Bugeacului, pornind de la complexele atribuite perioadei eneolitice târzii până la cele medievale târzii. După o descriere detaliată a materialelor descoperite, realizată în capitolele anterioare, în acest ultim capitol autorii sintetizează statistic, pe grupuri culturale, prezența, ponderea și caracteristicile generale ale complexelor. Din totalul de 365 de morminte cercetate, 23 sunt atribuite perioadei eneolitice târzii și/sau începutului epocii bronzului, 11 – eneoliticului târziu, 12 – grupului de tip Jivotilovka, 115 – culturii Iamnaia, 26 – culturii Catacombnaia, 30 – culturii Mnogovalicovaia, 43 – culturii Sabatinovka, 5 – culturii Belozerka, 4 – culturii scitice, 31 – culturii sarmatice, 2 – alanilor (sec. III-IV p. Chr.), 50 – migratorilor medievali târzii, iar 36 au rămas cu atribuire cultural-cronologică incertă sau nedeterminabile. Sunt discutate asemănările și deosebirile dintre complexele descoperite în cele trei lanțuri tumulare de la Taraclia, Balabanu și Cazaclia, cu scopul de a detecta potențialele contacte culturale, iar pentru atingerea acestui obiectiv autorii analizează, pe lângă materialul arheologic, caracteristicile mormintelor, construcțiile de piatră și lemn, vetrele, șanțurile aferente mormintelor primare, etc. Sunt scoase în evidență situațiile inedite, cum ar fi, de exemplu, integritatea mormintelor (mormintele cu schelete descoperite fără conexiune anatomică), mormintele duble sau triple, cenotafurile, poziția mormintelor față de axul movilei, prezența ocrului și a urmelor de așternut vegetal, construcțiile din lemn sau cele din piatră, șanțurile care împrejmuiesc mormintele primare, etc. Pe parcursul acestei descrieri sintetice din capitolul de încheiere, autorii caută în permanență paralele cu alte descoperiri contemporane, atât din spațiul pruto-nistrean, cât și din arealul circumpontic, folosindu-se în principal de inventarul funerar, dar și de trăsăturile generale ale complexelor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Acest ultim capitol este urmat de **Библиография // Bibliografie**, **Список сокращений // Lista abrevierilor** și o anexă, întitulată **Приложение I. Антропологические определения // Anexa I. Determinări antropologice**, semnată de Г. П. Романова / G. P. Romanova, unde găsim câteva date paleoantropologice lacunare (doar estimarea vârstei la deces și determinarea sexului) pentru grupurile tumulare Taraclia II (doar tumulii 15, 16, 17, 18 și 19), Balabanu II (doar tumulii 1, 2, 3, 4, 5, 6 și 7) și Cazaclia (doar tumulii 1, 2, 3, 5 și 6). Astfel, un studiu statistic paleoantropologic sau paleodemografic pe o serie scheletică extrem de bogată și prețioasă, scoasă la lumină din 365 de morminte și pierdută în timp, rătăcită în depozitele instituțiilor de profil, este în prezent imposibil de realizat. De altfel, aspectul antropologic este discutat sporadic, cu intermitențe, chiar și pe parcursul celor trei capitole descriptive ale mormintelor, deși mormântul ar trebui să fie legat de subiectul principal – omul dispărut.

Remarcăm lista ilustrațiilor, care este accesibilă atât cititorilor de limbă română, cât și celor de limbă engleză.

Câteva observații trebuie făcute cu privire la ilustrație. Planurile generale, care arată dispunerea celor trei lanțuri tumulare, sunt de prea mici dimensiuni (Рис. 1 // Fig. 1, Рис. 2 // Fig. 2, Рис. 54 // Fig. 54 și Рис. 77 // Fig. 77). În general, fotografiile pieselor sunt clare, de bună calitate, însă tuturor le lipsește scara (Таблица 1 … Таблица 16 // Planșa 1 … Planșa 16) și, din nefericire, nu reflectă calitatea documentației avută la dispoziție de către autori. Acest ultim neajuns este diminuat într-o oarecare măsură de prezența scărilor în cazul pieselor desenate (Рис. 4-5, 8-21, 23-24, 26-30, 32-35, 37-45, 47-50, 52-53, 56-65, 67-68, 70, 72, 74-75, 78-79, 81-88, 90, 92-95, 100-103, 105-110, 113-116, 120, 123 // Fig. 4-5, 8-21, 23-24, 26-30, 32-35, 37-45, 47-50, 52-53, 56-65, 67-68, 70, 72, 74-75, 78-79, 81-88, 90, 92-95, 100-103, 105-110, 113-116, 120, 123).

Rezumatul în limba română, ca de altfel și cel în limba engleză, raportate la volumul informațiilor oferite de autori în cele patru capitole din carte, par extrem de succinte. Publicarea în limba rusă reprezintă un impediment pentru vizibilitatea acestor descoperiri foarte importante pentru cunoașterea fenomenului tumular preistoric și nu numai. Poate că rezumatele mai ample în alte limbi decât cea în care a fost gândită și scrisă cartea ar mai fi diminuat acest neajuns.

Dincolo de unele omisiuni, această carte reprezintă rezultatul unui efort susținut de a analiza informațiile existente, de a le ordona și sintetiza, de a valorifica cercetările vechi și materialele din arhiva și depozitul Muzeului Național de Istorie a Moldovei și a le include în circuitul științific, iar în final reprezintă un instrument de lucru foarte util pentru oricine este interesat de studierea movilelor funerare, astfel încât trebuie apreciată la justa sa valoare.

Angela Simalcsik

Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”
angellisimal@gmail.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Жорес Алфёров // Jores Alfiorov
Власть без мозгов. Отделение науки от государства //
Puterea de stat fără creier/fără minte. Separarea ştiinței de stat
Editura Родина, Москва, 2019, 256 p. în limba rusă
ISBN: 978-5-907211-07-0

Jores Alfiorov (1930-2019) a fost vice-președinte al Academiei de Științe a Federației Ruse, laureat al Premiului Nobel în domeniul fizicii (2000) pentru „dezvoltarea heterostructurilor de semiconductori folosite în opto-electronică și electronica de mare viteză". Mulți ani a fost deputat în Duma de Stat a Rusiei. A fost membru de onoare al Academiei de Științe a Moldovei.

Cartea recenzată cuprinde diverse articole, discursuri, interviuri ale academicianului Jores Alfiorov și este împărțită în trei părți. Faptul că savanții ruși au considerat necesar să adune în coperțile unei cărți diversele articole semnate de Jores Alfiorov și să le publice după moartea lui demonstrează că problemele ridicate de autor rămân actuale și în prezent. Citind cartea, constatăm că nu toate afirmațiile autorului sunt absolut corecte și pot fi acceptate.

Prima parte a volumului este întitulată ***Distrugerea URSS. Ce putere (de stat) am obținut*** (p. 7-58). Jores Alfiorov a împărtășit idei de stânga, în Duma de Stat a Rusiei a fost membru al fracțiunii Partidului comunist (PCFR), deși nu a fost

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

membru de partid. Așa s-a întâmplat că propunerile lui privind susținerea de către stat a științei erau împărtășite de fracțiunea PCFR.

Jores Alfiorov a regretat destrămarea URSS. În opinia lui, dizolvarea URSS este și va fi pentru mult timp „cea mai mare tragedie a secolului al XX-lea, întâi de toate pentru popoarele fostei URSS" (p. 24), iar de pe urma acestei mari „tragedii" au beneficiat un grup mic de lucrători de partid-plutocrați și elitele naționale care au condus noile state, create pe baza republicilor unionale (p. 24-25). Bineînțeles, autorul greșește: destrămarea Imperiului sovietic a avut la bază cauze obiective, una din ele a fost și rămâne dorința popoarelor de a ieși de sub dominația Rusiei, a rușilor, tendința de a-și păstra și dezvolta viața națională proprie, de a avea propriile state, iar în cazul basarabenilor – dorința de a reîntregi Țara, România.

Autorul critică reformele care au urmat în Rusia după proclamarea independenței de stat a acesteia, a exprimat cuvinte grave la adresa lui Egor Gaidar, Anatolii Ciubais ș.a. pentru eșecul reformelor (de la economia planificată, socialistă, de stat, la economia de piață, capitalistă). Academicianul Jores Alfiorov consideră că din punct de vedere economic Rusia a fost aruncată cu câteva decenii în urmă (p. 12).

Autorul menționează că forma de proprietate nu determină eficacitatea economică, iar în rezultatul acelor reforme „în Rusia a sporit considerabil mortalitatea populației, nu din cauze demografice, așa cum s-a încercat să se inoculeze, ci în urma reformelor și reducerii anilor de viață a oamenilor", iar învinuirea adusă lui Boris Elțin în „promovarea genocidului poporului rus în cadrul *impeachment*-ului"[1] Jores Alfiorov o consideră absolut justificată (p. 13).

Născut în Vițebsk (Belarus), autorul cărții a fost mereu încântat de situația din patria sa. El scrie că în Belarus nu există probleme de ordin național între populația ruso-lingvă și „așa-numita națiune titulară" (adică belorușii) și aduce exemplul statelor baltice, în care, chipurile, ar fi astfel de contradicții. Autorul afirmă că „în familia multinațională belorusă toți trăiesc în pace și bună înțelegere" (p. 25). Jores Alfiorov era impresionat de câmpurile îmburuienate din regiunea Pskov (Rusia) și de „cu totul alt tablou", văzut în regiunea Vițebsk, unde „poporul muncește cu spor, tehnica agricolă brăzdează câmpurile, colhoznicii adună recolta" (p. 25). Evenimentele din ultimele săptămâni (august 2020), desfășurate în patria autorului, demonstrează cât de înșelătoare a fost realitatea, idealizată de Jores Alfiorov.

[1] În anul 1999, în Duma de Stat a fost discutată problema înlăturării de la putere (impeachment) a președintelui Federației Ruse Boris Elțîn, acesta fiind învinuit de promovarea conștientă a politicii de scădere a nivelului de trai a populației, de genocid (învinuirile au fost expuse de deputatul comunist Victor Iliuhin). Anatolii Vișnevski, conducătorul Centrului Demografie și Ecologia omului a demonstrat că acuzațiile sunt un mit, iar datele mortalității accentuate de pe timpul lui Boris Elțîn au fost comparate cu timpurile lui Mihail Gorbaciov, când a fost promovată campania anti-alcoolică. Altfel spus, revenirea la consumul liber de alcool (pe timpul lui Boris Elțîn) a dus la sporirea mortalității oamenilor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

În mai multe locuri academicianul Jores Alfiorov s-a referit la situația actuală din Federația Rusă. El considera că Federația Rusă de astăzi este țara optimiștilor, asta pentru că toți pesimiștii au părăsit definitiv Rusia (p. 31-32). Jores Alfiorov a făcut parte din tabăra optimiștilor și a considerat că Rusia are viitor și că pentru acel viitor e nevoie de luptat. Pe mai multe pagini ale cărții autorul a analizat și prezentat situația științei din Rusia. Fiind specialist în domeniul fizicii, Jores Alfiorov a constatat că rezultatele de astăzi ale științei își trag rădăcinile din perioada sovietică, când în anumite sectoare savanții ruși erau înaintea colegilor din Occident, iar în alte sectoare rămâneau în urmă cu 2-3 ani. „Astăzi rămânerea în urmă (a științei ruse față de cea Occidentală) este de 15-20 de ani", conchide autorul (p. 34). În timp ce în Occident s-au dezvoltat noile tehnologii, rușii „au pierdut timpul". Declarându-se optimist, Jores Alfiorov considera că rușii nu au rămas pentru totdeauna în urma Occidentului, mai ales în astfel de ramuri ca fiziologia și medicina. În afirmația sa, Jores Alfiorov se bazează pe existența unor capabili oameni de știință.

Partea a doua a cărții este întitulată ***Știința și puterea în Rusia contemporană*** (p. 59-118). Jores Alfiorov scrie că ocrotirea sănătății, educația și știința trebuie asigurate financiar de către bugetul țării. El a salutat decizia luată de președintele Federației Ruse Vladimir Putin de a investi în om și în domeniile prioritare – ocrotirea sănătății, educație și construirea locuințelor. Autorul remarcă că președintele Vladimir Putin a promis să îmbunătățească situația materială a savanților, în special a celor tineri. Jores Alfiorov a analizat politica promovată de Statul rus în domeniul științei și a constatat că asigurarea materială a cercetătorilor și cercetărilor este slabă/insuficientă, iar rezultatele științelor exacte (fizica, chimia, biologia) nu-și găsesc cererea în Rusia. Rezultatele obținute de savanții ruși sunt așteptate în afara Rusiei. Aceasta este și una din cauzele ce-i determină pe tinerii savanți ruși să plece definitiv în alte state ale lumii și nu doar salariile mizerabile (p. 60).

Jores Alfiorov consideră că Rusia are nevoie de o altă politică a statului în domeniul economic, o politică orientată spre aplicarea tehnologiilor performante și nu spre vânzarea resurselor naturale. Chiar și în domeniul exploatării resurselor naturale (petrolului, gazelor naturale, etc.) este nevoie de tehnologii moderne. Ele, însă, nu există (p. 62). La p. 77 autorul scrie: „Dacă economia s-ar baza pe tehnologii performante, în așa caz doctorul în științe va fi o profesie de masă și el va ava un alt nivel de calificare: va cunoaște limbi străine, filosofia, istoria, științele exacte…" (p. 77).

În anul 2005, Jores Alfiorov afirma că în Federația Rusă nu exista un program real de dezvoltare strategică a științei, nu exista nici „strategia dezvoltării țării" (p. 62). Autorul a insistat asupra introducerii tehnologiilor performante în industrie, ca factor al renașterii acesteia, asupra diversificării economiei pe baza elaborărilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

științifico-tehnice, aceasta fiind o problemă de viață și de moarte a Federație Ruse. Autorul remarcă: chiar dacă finanțarea științei a sporit datorită creșterii Produsului Intern Brut, ea (finanțarea) este mai slabă decât în perioada sovietică (inclusiv în cercetările fundamentale) și este de zeci de ori mai slabă decât în SUA și în multe alte state ale lumii (p. 63). Academicianul Jores Alfiorov a fost împotriva împărțirii științei în fundamentală și aplicativă, a considerat că această împărțire este artificială. Făcând trimitere la un coleg englez, George Porter, Jores Alfiorov considera că toate științele sunt aplicative, cu precizarea că în unele cazuri rezultatele apar repede, în altele, peste 50, 100 de ani.

Jores Alfiorov s-a pronunțat împotriva opunerii Academiei universităților și afirma că știința elaborată în universități poate avea succes „doar dacă folosește potențialul științific al Academiei" (p. 65). În alt articol (2006), Jores Alfiorov scrie și mai categoric: „Există știință și aplicarea ei" (p. 67). În opinia autorului, în Federația Rusă reformele au fost făcute de dragul reformelor și nu au transformat știința într-o forță capabilă să contribuie la dezvoltarea economiei ruse.

În interes de serviciu, autorul cărții a vizitat de multe ori instituțiile științifice din SUA. Se spune, scrie autorul, că în SUA știința se dezvoltă în universități. În realitate, universitățile americane sunt centre de cercetare, iar lucrătorii științifici au puține ore în fața studenților (p. 75). În ceea ce privește utilajele (aparatele) folosite în știință, Jores Alfiorov scrie că are mulți discipoli care lucrează în Occident. Pe unul din ei l-a întrebat de ce a ales Occidentul și a primit următorul răspuns: în Rusia el putea realiza sarcina pusă în față lui timp de o lună, pe când în Germania o poate realiza timp de două ore (p. 79). Odată plecați în Occident, savanții ruși nu se mai întorc în Patria lor (p. 94-95).

În câteva rânduri Jores Alfiorov s-a pronunțat împotriva dictatului politic în știință. Autorul a adus exemplul președintelui SUA Barack Obama, care nu dădea indicații care ramuri ale științei să fie finanțate mai mult și care mai puțin; el își dădea seama că în știință nu are autoritate. Prioritățile în știință sunt domeniul savanților, iar rolul statului în știință este să se consulte cu oamenii calificați, afirmă autorul pe altă pagină (p. 99).

Autorul a constatat că în Rusia o puternică frână în dezvoltarea științei este frica. Dorința de a face pe placul șefilor a devenit o boală (p. 83).

Jores Alfiorov consideră că știința și afacerile (businessul) sunt incompatibile. Autorul afirmă: „atunci când un lucrător științific începe să se ocupe de business, el încetează să mai fie lucrător științific" (p. 96).

În mai multe articole autorul cărții pledează pentru colaborarea savanților ruși cu colegii lor din Occident, pentru schimbul de informații referitoare la noile descoperiri științifice. Cunoaștem că în acest sens lucrurile au degradat mult în ultimul timp. Și nu din cauza Occidentului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Într-un articol, publicat în anul 2008, autorul afirmă că dacă Rusiei îi este destinat să fie o mare putere mondială, atunci ea poate deveni, dar nu datorită credinței în Dumnezeu, în președinte sau în investițiile venite din Occident, ci datorită muncii poporului ei, datorită credinței în cunoaștere, în știință, datorită păstrării și dezvoltării potențialului științific și educațional (p. 130).

De foarte multe ori academicianul Jores Alfiorov a insistat ca statul (guvernul) rus să finanțeze știința. Fiind membru al Dumei de Stat, Jores Alfiorov a pledat pentru asigurarea progresului tehnico-științific, bazat pe realizările științei, a insistat asupra finanțării de către guvern a științei și a considerat că savanții ruși sunt capabili nu doar să ajungă din urmă știința occidentală, ci chiar s-o depășească. Comunitatea științifică rusă, scrie autorul, poate valorifica susținerea financiară a statului, iar răsplata va fi însutită (p. 43). În anul 2010 autorul a constatat că cel mai prost lucru în Rusia de astăzi este faptul că descoperirile științifice nu-și găsesc aplicabilitate practică, că știința este slab finanțată, de trei-patru ori mai puțin decât în perioada sovietică, iar finanțarea din partea Guvernului a Institutului de Fizică, pe care îl conducea, a scăzut de 20 de ori (p. 162).

Partea a treia a cărții este întitulată ***Știința rusă are oare viitor?*** (p. 119 și următoarele). Autorul a pledat pentru salvarea științei ruse. El a considerat că Rusia se află în capcana materiilor prime, adică economia Federației Ruse se dezvoltă datorită exportului de carburanți și alte materii prime. Pentru a depăși această stare de lucruri, Jores Alfiorov a insistat asupra organizării celei mai moderne producții de semiconductori (p. 125). Academicianul Jores Alfiorov s-a pronunțat pentru dezvoltarea electronicii în Federația Rusă, considerând că ea trebuie să fie una din prioritățile politicii naționale și are nevoie de susținere din partea statului. Jores Alfiorov (2006): „Este necesară achiziționarea utilajelor și construirea pe teritoriul Rusiei, cu ajutorul partenerilor străini, a întreprinderilor de microelectronică, cu garanții din partea statului oferite investitorilor" (p. 127).

După anexarea Crimeii (2014) și tentativa de asasinare (prin otrăvire) a lui Alexei Navalinîi, Occidentul a impus și va impune restricții (embargouri) în relațiile cu Federația Rusă, inclusiv în domeniul tehnologiilor avansate. Iar eforturile Rusiei de a construi utilaje și tehnologii proprii, care să le înlocuiască pe cele de import, deocamdată nu au dat rezultatele așteptate.

Jores Alfiorov a pledat și a argumentat necesitatea folosirii energiei solare (p. 135). În mai multe locuri Jores Alfiorov a demonstrat că statul este obligat să susțină financiar știința; granturile și proiectele sunt utile, dar ele nu dezvoltă știința, ele sunt surse financiare auxiliare (p. 208). Tot el remarcă că au apărut diverși „specialiști" capabili să promoveze orice proiect.

Ca fapt divers: Jores Alfiorov scrie că guvernul Pakistanului a decis ca salariul profesorului să fie de trei ori mai mare decât cel al ministrului. În Rusia, continuă

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

academicianul Jores Alfiorov, salariul unui profesor este de 10-15 ori mai mic decât al unui ministru și el s-ar fi bucurat mult dacă salariul unui profesor ar fi mai mic de trei ori decât salariul ministrului (septembrie 2007, p. 196).

Concluzii. Academicianul Jores Alfiorov a considerat că în anii Războiului rece și confruntării între Est și Vest, guvernul sovietic a alocat suficiente resurse financiare pentru dezvoltarea științei. Drept rezultat, în unele cazuri savanții sovietici aveau succese față de cei din Occident, în alte cazuri se întâmpla invers, dar exista o paritate între cele două părți. După destrămarea URSS, pe care autorul o consideră o mare catastrofă geo-politică, noile autorități ale Federației Ruse au mers pe calea raționalizării științei, unele instituții au fost închise, iar mulți oameni de știință au fost disponibilizați. Autoritățile ruse au împărtășit ideea cum că știința trebuie să ofere produse imediate, cerute pe piață. De aici și slaba finanțare a științei. În rezultat, știința rusă a rămas în urma celei occidentale cu 20 de ani. Mulți tineri specialiști ruși au părăsit țara lor de origine, stabilindu-se în Occident, unde li s-au creat condiții de trai și muncă confortabile, iar salariile sunt decente. În opinia autorului, granturile, programele și proiectele nu dezvoltă știința. Statul este obligat să finanțeze cercetările științifice.

La sfârșitul lunii august a anului 2020, deputatul Dumei de Stat Ghenadii Ziuganov declara că starea de lucruri în Rusia, în domeniul științei, este precară[2]. Liderul comuniștilor ruși este de părere că în viitorul apropiat Federația Rusă va regresa și mai mult în privința științei. Deci, știința în Federația Rusă va rămâne în urma celei occidentale mult timp înainte, dacă nu chiar pentru totdeauna.

Recomand această carte, deosebit de utilă și instructivă, tuturor celor interesați de progresul științei, inclusiv în Republica Moldova.

Anatol Petrencu

Universitatea de Stat din Moldova
anatol_petrencu@yahoo.com

[2] Депутат опустил Путина на всю Госдуму. Россия хлопает стоя, în https://www.youtube.com/watch?v=g5W-e9K42cQ (accesat pe 2 septembrie 2020).

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

Lista autorilor / List of authors

APARASCHIVEI Dan
(Iași, România)
Doctor în istorie,
Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iași;
danaparaschivei76@yahoo.com

BEJENARU Luminița
(Iași, România)
Doctor habilitat în biologie,
Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română Filiala Iași; Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iași, Facultatea de Biologie;
bejlumi@yahoo.com

BRAȘOVEANU Casandra
(Iași, România)
Doctorand,
Centrul Arheoinvest, Institutul de Cercetări Interdisciplinare, Departamentul Științe, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iași;
brasoveanu.casandra@yahoo.com

COCIERU Mariana
(Chișinău, Moldova)
Doctor în filologie,
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hașdeu", Ministerul Educației, Culturii și Cercetării; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
mcocieru@mail.ru

DIACONU Vasile
(Târgu Neamț, România)
Doctor în istorie,
Muzeul de Istorie și Etnografie Târgu Neamț, România;
Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
diavas_n82@yahoo.com

FEDOR Cătălin-George
(Iași, România)
Doctor în sociologie și doctor în filosofie,
Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română Filiala Iași; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
cgfedor@yahoo.com

FRÎNCULEASA Alin
(Ploiești, România)
Doctor în istorie,
Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Prahova;
alinfranculeasa@yahoo.com

GROZA Vasilica-Monica
(Iași, România)
Doctor în biologie, Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov" Academia Română Filiala Iași;
moni_ian@yahoo.com

HÂNCEANU George-Dan
(Roman, România)
Doctor în istorie,
Muzeul de Istorie Roman, Complexul Muzeal Național Neamț;
georgehanceanu@yahoo.com

HONCU Ștefan
(Iași, România)
Doctor în istorie,
Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iași;
stefanhoncu@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

HRYTSIUTA Oksana Al.
(Odessa, Ucraina)
Doctor în istorie, docent,
Catedra de Istorie Universală și Metodologia Științelor,
Universitatea Pedagogică Națională „K. D. Ushinski" din sudul Ucrainei; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
grytsyuta2@gmail.com

KELEMEN Imola
(Miercurea Ciuc, România)
Doctor în istorie,
Muzeul Secuiesc al Ciucului;
kelemenimola@csikimuzeum.ro

KIRICHENKO Dmitriy Al.
(Baku, Azerbaijan)
PhD, Ass. Prof.,
Institute of Archaeology and Ethnography, Azerbaijan National Academy of Sciences;
dmakirichenko@mail.ru

KOVÁCS Adela
(Botoșani, România)
Doctor în istorie,
Muzeul Județean Botoșani; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
adelakovacs.museum@gmail.com

LYSENKO Sergey D.
(Kiev, Ucraina)
Doctor în istorie,
Departamentul de Arheologie eneolitică și a epocii bronzului,
Institutul de Arheologie al Academiei Naționale de Științe din Ucraina;
suraganga@yandex.ru

MUNTEANU Lucian
(Iași, România)
Doctor în istorie,
Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iași;
lucanas2000@yahoo.com

PETRARU Ozana-Maria
(Iași, România)
Doctorand,
Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov"
Academia Română Filiala Iași;
ozanapetraru@gmail.com

PETRENCU Anatol
(Chișinău, Moldova)
Doctor habilitat în istorie,
Universitatea de Stat din Moldova;
anatol_petrencu@yahoo.com

PISTRUIL Ihor Vl.
(Odessa, Ucraina)
Doctor în istorie, docent,
Muzeul de Arheologie din Odessa;
pistruiligor@ukr.net

POPOVICI Mariana
(Iași, România)
Doctor în biologie,
Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov"
Academia Română Filiala Iași;
sorexmin@yahoo.com

PUSKÁS József
(Sf. Gheorghe, România)
Doctor în istorie, Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni;
joska1987@yahoo.com

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

RAZUMOV Serghey N.
(Tiraspol, Moldova)
Doctor în istorie,
Laboratorul științific de cercetare „Археология”,
Universitatea de Stat din Transnistria „T. G. Shevchenko”;
razum_22@rambler.ru

SIMALCSIK Angela
(Iași, România)
Doctor în medicină,
Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”
Academia Română Filiala Iași; Institutul de Cercetări
Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
angellisimal@gmail.com

SIMALCSIK Robert Daniel
(Iași, România)
Doctor în biologie,
Centrul de Cercetări Antropologice „Olga Necrasov”
Academia Română Filiala Iași; Institutul de Cercetări
Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
robyboy2@yahoo.com

SINIKA Vitalij S.
(Tiraspol, Moldova)
Doctor în istorie,
Laboratorul științific de cercetare „Археология”,
Universitatea de Stat din Transnistria „T. G. Shevchenko”;
sinica80@mail.ru

ȘTEFAN Cristian Eduard
(București, România)
Doctor în istorie,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” Academia Română;
Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
cristarh_1978@yahoo.com

TELNOV Nicolai P.
(Tiraspol, Moldova)
Doctor în istorie,
Laboratorul științific de cercetare „Археология”,
Universitatea de Stat din Transnistria „T. G. Shevchenko”;
telnov_nikolai@mail.ru

VASILE Gabriel
(București, România)
Doctor în istorie,
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” Academia Română;
Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE);
gabriel.vasile@iabvp.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

REVISTA DE ARHEOLOGIE, ANTROPOLOGIE ȘI STUDII INTERDISCIPLINARE (RAASI)

Norme de redactare (limba română), **recomandări generale**

Revista are următoarele secțiuni: Studii; Materiale; Sinteze; Valorificarea / revalorificarea unor vechi loturi de materiale și colecții; Recenzii, note, discuții.

Text

1. Dimensiunile paginii: A4: sus, jos, stânga, dreapta – 2 cm.
2. Font Times New Roman, spațiere 1,15 rânduri, titlul articolului – 14 puncte, cu majuscule; numele autorului – 12 puncte; afilierea instituțională și adresa de e-mail – 12 puncte; text articol – 12 puncte; cuvinte-cheie, rezumate și referințe bibliografice – 10 puncte.
3. Text format .doc sau .docx.: cel mult 20 de pagini.
4. Ilustrație trimisă în fișiere separate, nu într-un document Word sau PDF și nici inclusă în text.
5. Un rezumat în limba română (maxim 500 de cuvinte) și unul tradus în limba engleză și cinci cuvinte-cheie în limba română și traduse în limba engleză.
6. Detalii privind autorii: gradul științific, afilierea instituțională, adresa de email.

Trimiterile bibliografice / citările

1. Vor cuprinde numele autorului, anul, pagina și vor fi inserate în paranteze rotunde, la sfârșitul frazei / paragrafului. Exemplu: (Necrasov 1990, p. 78).
2. În cazul unui autor cu mai multe contribuții din același an, se va face departajarea prin adăugarea unei litere. Exemplu: (Cristescu 1995a; Cristescu 1995b).
3. În cazul unei contribuții cu cel puțin trei autori, se va trece numele primului autor, după care se adaugă *et alii* și anul.
4. Recomandăm folosirea întregului nume al revistei (de exemplu, Arheologia Moldovei) și nu a formei abreviate.

Lista bibliografică

1. Carte, exemplu:
   Teodorescu 1982: D. Teodorescu, *Mic atlas de anatomia omului*, București, 1982.
2. Articol într-o lucrare colectivă, exemplu:
   Blondiaux 1994: J. Blondiaux, *A propos de la dame d'Hochfelden et de la practique cavaliere: discussion autour des sites fonctionnels femoraux*, în: L. Buchet (ed.), *La femme pendant le Moyen Age et l'Epoque Moderne*, Paris, 1994, p. 97-110.
3. Articol într-o revistă periodică, exemplu:
   Cantemir, Botezatu 1995: P. Cantemir, D. Botezatu, *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 3-7.
4. În cazul în care o lucrare are trei sau mai mulți autori, trimiterea bibliografică din paranteze se va face cu prescurtarea *et alii*, iar în lista bibliografică se vor trece toți autorii, exemplu:
   Paine *et alii* 2007: R. R. Paine, D. Mancinelli, M. Ruggieri, A. Coppa, *Cranial trauma in Iron Age Samnite Agriculturists, Alfedena, Italy: Implications for Biocultura land Economic Stress*, American Journal of Physical Anthropology 132, 2007, p. 48-58.

Ilustrația (color sau alb-negru)

1. Pentru fiecare ilustrație se face trimiterea în text, între paranteze rotunde (fig. 1, gr. 1, tab. 1, pl. 1).
2. Lista figurilor trebuie să se găsească la sfârșitul articolului, în limba în care este scris articolul și în limba engleză.
3. Ilustrația poate fi concepută atât sub formă de planșe, cât și de figuri mai mici, care vor fi incluse în text.
4. Textul inclus în ilustrație (numerotarea părților componente ale unei planșe, denumiri de localități pe o hartă creată de autor etc.) trebuie scris cu font Times New Roman 11.
5. Ilustrația trebuie trimisă în format JPG sau TIFF, rezoluție minim 300 dpi, precum și în format Corel Draw (.cdr).
6. Graficele trebuie trimise incluse în text și în format excel (.xls sau .xlsx).
7. Tabelele trebuie trimise în format .doc sau .docx.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu

JOURNAL OF ARCHEOLOGY, ANTHROPOLOGY AND INTERDISCIPLINARY STUDIES

Publishing Rules (English), **general recommendations**

This Journal has the following parts: Studies; Materials; Synthesis; Recovery/re-evaluation of old discoveries and collections; Book reviews, notes, discutions.

Text:

1. Page format: A4, top, bottom, left, right – 2 cm.
2. Font Times New Roman, 1.15 space, article title – size 14, All Caps; authors name – size 12; institutional affiliation and email address – size 12; article text – size 12; key-words, abstracts, references – size 10.
3. Text format .doc or .docx.: maximum 20 pages.
4. The illustration should be sent in separate files, not in a Word, PDF document or included in the text.
5. Each article must have an abstract in Romanian (maximum 500 words) and one translated into English, along with and five keywords in Romanian and translated into English.
6. Authors are asked to specify their scientific degree, institutional affiliation, and email address.

The references:

1. These will include the author's name, year, page and will be inserted in round brackets, at the end of the sentence/paragraph, like: (Necrasov 1990, p. 78).
2. In the case of an author with several contributions from the same year, the separation will be made by adding a letter after the year, like: (Cristescu 2001a; Cristescu 2001b).
3. In the case of a contribution with at least three authors, the name of the first author will be mentioned, followed by *et alii* and the year.
4. We recommend using the full name of the journal (like: Arheologia Moldovei) and not the abbreviated form, like.

Bibliography list:

1. Book:
   Teodorescu 1982: D. Teodorescu, *Mic atlas de anatomia omului*, București, 1982.
2. Article in a collective book:
   Blondiaux 1994: J. Blondiaux, *A propos de la dame d'Hochfelden et de la practique cavaliere: discussion autour des sites fonctionnels femoraux*, în: L. Buchet (ed.), *La femme pendant le Moyen Age et l'Epoque Moderne*, Paris, 1994, p. 97-110.
3. Article in a Journal:
   Cantemir, Botezatu 1995: P. Cantemir, D. Botezatu, *Caracterizarea antropologică a populației feudale de la Gherăești (jud. Neamț)*, Studii și Cercetări de Antropologie 32, 1995, p. 3-7.
4. If a work has three or more authors, the bibliographic reference in brackets will be made with the abbreviation *et alii*, and all authors will be included in the bibliographic list.
   Paine *et alii* 2007: R. R. Paine, D. Mancinelli, M. Ruggieri, A. Coppa, *Cranial trauma in Iron Age Samnite Agriculturists, Alfedena, Italy: Implications for Biocultura land Economic Stress*, American Journal of Physical Anthropology 132, 2007, p. 48-58.

Illustration (color or black and white):

1. For each illustration, the mention in text will be inside round brackets (fig. 1, ch. 1, tab. 1, pl. 1).
2. The list of figures must be at the end of the article, in the original language of the article and in English.
3. The illustration can be conceived both in the form of drawings and smaller figures, which will be included in the text.
4. The text related to the illustration (numbering the component parts of a sheet, names of localities on a map created by the author, etc.) must be written in Times New Roman, font size 11.
5. The illustration must be sent in JPG or TIFF format, minimum 300 dpi resolution, as well as in Corel Draw (.cdr) format.
6. The graphics must be included in the text and sent also in excel format (.xls or .xlsx).
7. The tables must be submitted in .doc or .docx format.

https://biblioteca-digitala.ro / http://jaais.eu